

ה א ק ד מ י ה ל ל ש ו ן ה ע ב ר י ת

לְשׁוֹנֵנוּ

פתב-עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה
פרך חמישים ואחד
ה'תשמ"ז

ירושלים

הוצאת האקדמיה ללשון העברית

ל ש ו נ נ ו

נערך בידי ד"ר א' צפרוני ז"ל (תרפ"ט—תרצ"ד)
בידי פרופ' נ"ה טור-סיני ז"ל (תרצ"ד—תשי"ד)
בידי פרופ' ז' בן חיים (תשט"ו—תשכ"ה)
בידי פרופ' י' קוטשר ז"ל (תשכ"ו—תשל"ב)
בידי פרופ' ש' אברמסון (תשל"ג—תש"ם)

יוצא לאור ארבע פעמים בשנה
על ידי ועד הפרסומים של האקדמיה ללשון העברית

מזכיר המערכת: מאיר מדן

העורך: יהושע בלאו

האחריות לדעות המובעות במאמרים על מחבריהם

התוכן :

מ א ר י ם

78	— עברית לעומת סורית עתיקה	עדו אבינרי
231	— "בצלם דמות חבניתו"	יצחק אבישור
3	— "מכתצר הדאיה אלקאר"	אילן אלדר
	— הבור והבאר, ריאליה וארכיאולוגיה	יואל אליצור
207	והמחקר הלשוני	
118	— פרישת פנפיים	ישראל בן-דוד
	— קטעים מתוך פירושים לשוניים קראיים	דן בָּקָר
131	לספר ויקרא ולספר ישעיה	
	— מעמדו של ה"הסגר" במשפט על יסוד	פנינה טרומר
171	עקרונות תיאורית פעולות הדיבור	
	— תת-שיטות של הטעמה טברנית	מנחם פהן
	'חוץ מסורתית' ושיעור תפוצתן	
188	בכתב-יד של מקרא בימי הביניים	
42	— קני תיחום ויחסי מבנה	שלמה מורג
87	— מִדָּל והדקדוק שבשולי דרך המלך	מרדכי מישור
	— אָכַל בהשנאה לאֱלָא —	עדינה עבאדי
95	תיאור לוגי ופראגמאטי	
81	— "איך אָפּ נראית, איך אָפּ נראית"	מאיה אגמון-פרוכטמן
60	— הפועל קרה ותפוצתו	יצחק צדקה
110	— היסודות העבריים בנבי האלוסי-היהודי	משה קטן
	— "פ"א רפה בלשון ישמעאל"	אליעזר שלוסברג
122	בלשוננו של ה"כסף מְשָׁנָה"	
169	— נסיגת תנועה לפני גרזנית	שמעון שרביט
		ביקורת
	— כתב-יד התימניים של התלמוד הבבלי	דניאל בויארין
252	מחקרים בלשונם הארמי	

	יהושע בלאו	— תרגום אנגלי של המבוא לשפות השמיות
245		של ג' ברגשטרסר
	משה קטן	— Banitt, Menahem: Rashi interpreter of
240		the biblical letters
	אלישע קימרזן	— A. Hurvitz, A Linguistic Study of the
		Relationship between the Priestly
235		Source and the Book of Ezekiel
	הערות	
125	מירזן ביאליק לרנר	תיקון
126	ספרים שנתקבלו	

דשוננו

כתב-עת לחקר הלשון העברית
והתחומים הסמוכים לה
פרך חמישים ואחד, חוב' א-ב — תשרי-טבת ה'תשמ"ז

התוכן:

3	— "מכתצר הדאיה אלקאר"	א' אלדר
42	— קני-תיחום ויחסי מבנה	ש' מורג
60	— הפועל קרה וחפוצתו	י' צדקה
78	— עברית לעומת סורית עתיקה	ע' אבינרי
81	— "איך את נראית, איך את נראית"	מ' אגמון-פרוכטמן
87	— מִדָּל והדקדוק שבשולי דרך המלך	מ' מישור
95	— אָבֵל בהשנאה לאָלָא - תיאור לוגי ופראגמאטי	ע' עבאדי
110	— היסודות העבריים בניב האלוסי-היהודי	מ' קטן
118	— פרישת פנפיים	י' בן-דוד
	"פ"א רפה בלשון ישמעאל" בלשוננו של	א' שלוסברג
122	ה"פסך משנה"	
125	תיקון	מ"ב לרנר
126		ספרים שנתקבלו

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו:

פרופ' אילן אלדר, רח' הרב קוק 60, קרית מוצקין, חיפה 26360
פרופ' שלמה מורג, ניוֹת 8ב', ירושלים 92308
ד"ר יצחק צדקה, רח' אפטר 8, תכנית ל', תל-אביב 69362
ד"ר עדוֹ אבינרי, ת"ד 6981, ירושלים
ד"ר מאיה אגמון-פרוכטמן, רח' יהושע בן-נון 15, תל-אביב 62643
ד"ר מרדכי מישור, רח' התומר 6, ירושלים 96189
ד"ר עדינה עבאדי, רח' דוד שמעוני 28, ירושלים 92623
ד"ר משה קטן, ת"ד 864, ירושלים
ישראל בן-דוד, רח' אלקלעי 11, ירושלים 92223
אליעזר שלוסברג — רח' מורח 4, פתח-תקווה 49501
ד"ר מירון ביאליק לרנר, רח' אבטליון 3, בני-ברק 84590

בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה

סייעו מרדכי מישור ודבורה בן-ישראל

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הכהן בע"מ

קיָצְבוּנוֹ מִשְׁהוֹל

- A Sense of Text; The Art of Language in the Study of Biblical Literature*, Papers from a Symposium at the Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning, 11 May 1982. A supplement to the Jewish Quarterly Review, 113 pp.
- Greenspahn, Frederick E., *Hapax Legomena in Biblical Hebrew; A Study of the Phenomenon and its Treatment since Antiquity with Special Reference to Verbal Forms*, (SBL dissertation series 74), Chicago 1984, 260 pp.
- Linguistica Computazionale*, Vol. III (1983); The possibilities and Limits of the Computer in Producing and Publishing Dictionaries Proceedings of the European Science Foundation Workshop, Pisa (1981), 288 pp.
- Sirat Colette, *Les Papyrus en Caractères Hébraïques Trouvés en Égypte*, Éditions du CNRS, Paris 1985, 126 pp. + 90 planche.
- Sperber Daniel, *A Dictionary of Greek and Latin Legal Terms*, Bar-Ilan University Press 1984, 214 pp. + indices.
- Werner Fritz, *Die Wortbildung der hebräischen Adjektiva*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1983, 593 pp.

"מכתצר הדאיה אלקאר"

חלק הדקדוק

יוצא לאור ע"פ קטעי גניזה בצירוף מבוא ותרגום עברי

חלק שני: הטקסט ותרגומו

תיאור כתב־היד

להלן תיאור קצר של קטעי הגניזה, שעליהם הושתתה הוצאת החלק הדקדוקי של המכתצר על שני פרקי, פרק האותיות והעיצורים ופרק התנועות. התיאור של כל קטע כולל את נתוניו הטכניים, דרכי כתיבת נקודות ההבחן וחלק הטקסט שאותו הוא מחזיק.

כל קטעי הגניזה צוינו באותיות ובמספרים או באותיות בלבד, ותיאורם נמסר להלן בסדר האותיות שבציוניהם.

- (1) כ"י א 1 (כ"י יסוד לשורות 196–215).
אוקספורד, ספריית בודלי Heb. d. 27/1 (בקטלוג נויבאוואר וקאולי מספרו 2757) דף אחד של נייר. מידות העמוד הן: אורכו 14 ס"מ, רוחבו 8.7 ס"מ. העמוד הוא בן 17 שורות. שמאלו של הדף קרוע בחלקו התחתון. במקומות לא מעטים (בעיקר בעמ' ב) הכתוב מטושטש או מחוק וקריאתו קשה ביותר. נקודות הבחן יש באותיות ג (ג), ז (ז), ח (ח), ט (ט).
כ"י א 2
- (2) אוקספורד ספריית בודלי Heb. e. 76/2 (בקטלוג נויבאוואר וקאולי מספרו 2861/2). דף אחד פגום מעט ומטושטש. העמוד הוא בן 12 שורות (רק חצלומו היה לפניי). נקודות הבחן אינן מסומנות (ז אינה מזדמנת).
כ"י ו (3)
- (3) וסמינסטר קולג' (קמברידג') Ar. I/99

שני דפי נייר מחוברים, אבל הטקסט אינו נמשך מדף לדף. מידות העמוד: אורכו 17 ס"מ ורוחבו 13 ס"מ. חלק השוליים חסר. נקודות הבחן באות עם האותיות האלה: ז (ז), ח (ח), ט (ט), קטע הגניזה הזה וקטע הגניזה המסומן 15 (להלן מס' 19). הם חלקים של כ"י אחד שנחפרד והגיע לספריות שונות. תוכנו של הדף השני בכ"י ו הוא המשכו הרצוף של הדף השני בכ"י 15, ותוכנו של הדף הראשון בכ"י ו נמשך מהדף הראשון של כ"י 15.

(4) כ"י נ (כה"י היסודי לשורות 1-12, 39-40, 68-70, 93-104). ניו-יורק, בית המדרש לרפנים, E.N.A. 4031. (קטלוג אוסף אלקן אלדר, עמ' 50) שמונה דפים. נייר. 15 שורות בעמוד, מידות העמוד 13.5×18.5 ס"מ. נקודות הבחן באות באותיות: ג (ג), ז (ז), ח (ח), ט (ט). מרובה מפל פתבי-היד האחרים בסימני הניקוד הערבי (פולל שדה). כה"י הזה זוהה בידי המלומד האיטלקי ג'וליו הנזיר (Henoch, vol. v [1983], p. 325)

(5) כ"י ק1 (כ"י יסוד לשורות 242-255)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 9/10. שני דפי נייר מחוברים אך לא רצופים בתוכנם. סוף עמ' 1א וכל עמ' 1ב מחזיקים את ראש המאמר על טעמי המקרא. גודל העמוד 12×16 ס"מ. העמוד הוא פן 13 שורות. נקודות הבחן יש באותיות: ז (ז), ח (ח), ט (ט). אינה מזדמנת.

(6) כ"י ק2

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/4. דף אחד של נייר. הגודל: 14×14 ס"מ. 12 שורות בעמוד. נקודות הבחן יש רק באות ז (ז). האות ע אינה מזדמנת בקטע.

(7) כ"י ק3 (כ"י יסוד לשורות 91-92, 105-117, 136-167)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/8. שמונה דפי נייר מחוברים ורצופים בתוכנם. מידות העמוד הן: אורך 14 ס"מ ורוחב 9.5 ס"מ. מספר השורות בעמוד: 12. נקודות הבחן: ז (ז), ח (ח), ט (ט). (לעיתים רחוקות: ו (ת"א מרבוטה), ח (ח), ט (ט)).

(8) כ"י ק4 (כ"י יסוד לשורות 223-238)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/61. דף אחד. נייר. מידותיו: 12.5×17.5 . פן 13 שורות. אין נקודות הבחן בקטע (ז, ח, ט). אינן מזדמנות.

(9) כ"י ק5

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/67. דף אחד של נייר. מידות העמוד 10×14 ס"מ. 13 שורות בעמוד. נקודת הבחן באות ז (ז). האות ט אינה מזדמנת.

(10) כ"י ק6 (כ"י יסוד לשורות 13-19)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/79. שני דפי נייר מחוברים. הטקסט אינו נמשך מדף לדף. מידות העמוד הן: אורכו 17 ס"מ, רוחבו 12.5 ס"מ. מס' השורות בעמוד: 17 או 19. כה"י ניווק הרבה. האותיות שיש בהן נקודות הבחן: ז (ז), ח (ח), ט (ט).

(11) כ"י ק7 (כ"י יסוד לשורות 120-135)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/164. שני דפי נייר מחוברים ורצופים בתוכנם. גודל העמוד 13×17 ס"מ. 15 שורות בכל עמוד. סוף עמ' 1ב ודף 2 פולו מחזיקים את תחילת המאמר על הטעמים. נקודות הבחן באות באותיות: ז (ז), ח (ח), ט (ט). אינה מזדמנת.

(12) כ"י ק8 (כ"י יסוד לשורות 255-276):

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/169. שני דפי נייר מחופרים ורצופים בתוכנם. הגודל 13.5×19 ס"מ. כל עמוד בן 13 שורות. נקודת הבחן יש רק באות ט (ט).

(13) כ"י ק9 (כ"י יסודי לשורות 40–68).

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S Ar. 31/178. שני דפי נייר מחופרים ורצופים בתוכנם. גודל העמוד: 12.5×18 ס"מ. כל עמוד בן 13 שורות. נקודות הבחן יש רק באות צ (צ); האות ט אינה מזדמנת.

(14) כ"י ק10 (כ"י יסוד לשורות 20–38, 167–170)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/18a. שני דפי נייר מחופרים, שתוכנם אינו נמשך מדף לדף. מידות העמוד: האורך 16.5 ס"מ והרוחב 12.5 ס"מ. בעמוד 13 שורות. הדפים מוכתמים והכתוב מטושטש במקומות אחדים. נקודת הבחן יש לעתים באות אחת בלבד: א (א).

(15) כ"י ק11

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/24. דף אחד. שוליו מימין ומשמאל קרועים. הכתוב ברוף מטושטש ואומחוק ולא ניתן להציל ממנו אלא מעט. מידות העמוד: האורך 12 ס"מ והרוחב 8.5 ס"מ. נקודת הבחן ישנה באות ג (ג). פעם אחת ה (ה). צ (צ). אינן מזדמנות במלים הניתנות לקריאה.

(16) כ"י ק12

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/26. דף אחד של נייר. קרוע בחלקו הגדול. הכתוב מטושטש ביותר. ניתן להציל ממנו מלים בודדות. מידות העמוד: האורך 9.5 ס"מ והרוחב 8 ס"מ. 15 שורות לעמוד. נקודת הבחן באות צ (צ).

(17) כ"י ק13

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/46. דף אחד של נייר. קרוע בחלקו התחתון. נותרו בו 9 שורות וארבע התחתונות לוקות בחסר. נקודות הבחן יש באותיות האלה: א (א), ד (ד), ז (ז), ח (ח) ולעתים גם ט (ט). האותיות ט, ז, ח אינן מזדמנות בקטע.

(18) כ"י ק14 (כ"י יסוד לשורות 71–196)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/57. דף אחד של נייר. פרבע דף, בחלקו הימני העליון, קרוע ומתשע השורות הראשונות נשארה רק מחציתן; כמו כן יש חור במרפון של שלוש השורות התחתונות. מידות העמוד 15×18 ס"מ. מספר השורות בעמוד הוא 17. נקודות הבחן: צ (צ), ג (ג), ט (ט). אינה מזדמנת.

(19) כ"י ק15 (כ"י יסוד לשורות 71–91)

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S NS. 301/71. שני דפי נייר מחופרים אך לא רצופים בתוכנם. שוליהם התחתונים קרועים. מס' השורות בעמוד: 15–16. מידות העמוד: אורכו 14.6 ס"מ ורוחבו 13.3 ס"מ. נקודות הבחן יש באותיות: ט (ט), צ (צ), מ (מ), מ (מ) ערביות אחדות מנוקדות בניקוד טברני. כ"י זה וכ"י ו הם שני חלקים של כ"י אחד, שדפיו נתלשו ונתפורזו. תוכנו של עמ' 1א בכ"י 15 הוא המשכו

הישיר של עמ' 16 בכ"י ו ותוכנו של עמ' 22 בכ"י ק15 נמשך בעמ' 2א של כ"י ו.
(20) כ"י ק16 (כ"י יסוד לשורות 170–194).

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S. NS 301/68. שני דפי נייר מחוברים
ורצופים בתוכנם. מידות העמוד 9×13.5 ס"מ. 13 שורות בעמוד (בעמ' 2ב יש 14
שורות). נקודת הבחן בצ' (מי), ט אינה מזדמנת.

(21) כ"י ק17

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S. AS 140/18. דף אחד של נייר שניזוק
הרבה. רוב הכתוב מחוק או מטושטש ביותר והקריאה בו בלתי אפשרית. מידות
העמוד: 13×17.5 ס"מ. 12 שורות בעמוד.

(22) כ"י ק18

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S. AS 140/25. דף אחד של נייר,
שנשארה ממנו רק מחציתו התחתונה ובה 7 שורות; אף היא פגומה בקרעים. כ"י זה
וכ"י ק19 אינם אלא קטעים מכ"י אחד. באותיות ג(ג), כ(כ), ט(ט), ת(ת) אין
הבחן. מי, ט אינן מזדמנות בקטע.

(23) כ"י ק19

קמברידג', הספרייה האוניברסיטאית T-S. AS 140/37. דף אחד של נייר,
שנשארה ממנו רק מחציתו התחתונה ובה 7 שורות. כ"י זה וכ"י ק18 הם קטעים של
כ"י אחד. נקודת הבחן מצויה באות צ' (מי), ט, ט אינן מזדמנות.

הטקסט

הדאיה אלקאר אלמכתצר

אלגוזו אלאול: אלכלאם פי אלחרוף ואלכלאם פי אלמלך

כ"י נ

בשם ה' סאלתם חרסכם אללה אן אכתצר לכם כתאב אלשרוט
אלמלקב בהדאיה אלקאר בחית אדכר מהגה והאנא מגיבכם אלי דלך
סאילא ללה תעאלי תופיקי פיה מע מא עסאה אן ינצאף אליה ממא
לם ידכר פי הדאיה אלקאר ובה תעאלי אסתעין. אן קאל קאיל מא
אלחאגה אלי עלם שרוט אלמקרא קיל לה אן אלאלחאן מַגְלָה ללמעאני
5 מחל קומי אורי אמרין ללמונח מן אן אלטעם עלי אולי חרף ומחל
ליום קומי לַעַד ה' אורי וישעי אסמין למדכר למא תאכר אללחן ען אול
אלכלמה ונטיר מא דכרנא פי מעני תקדים אללחן ותאכירה שְבוּ עַל
עֲוֹנוֹת אֲבוֹתֵם שְבוּ ויִבְנוּ אֵד אלאול מן לגה אלרגוע למא כאן אללחן
10 עלי אלשין והדא מן אלסבי למא כאן אלטעם עלי אלכא אלי גיר דלך מן
הדא אלגנס ולאן הדה אלקראה אלתי פי ארץ ישראל אלאן הי קראה
עזרא עָלֵיו הַשְׁלוֹם וגילה לאן מא אנקטעת אלאמה מן ארץ ישראל מן ||
כ"י ק6

זמאן עזרא פי בית שני ואלי אלאן אלא מן ירושלים פקט פי זמאן
מלך אדום ללארץ ישראל יעלמן אולאדהם אלי אלֶאן גיל בעד גיל הדה
אלקראה, ולאן לו קרא אנסאן אלואחד ועשרין ספר בלחן אלחלת אספאר
15 או קרא אלחלת אספאר בלחן אלואחד ועשרין ספר לרד דלך עליה. וכדי
לו קרא מוצע סלסלה מארכה או מוצע מארכה סלסלה לגלטה אלגמע פי
דלך, ואדא כאן דלך כדלך וכאן ללאלחאן שרוט פקד [דע]ת אלחאגה

11. אלתי אלדי א2

14. עזרא עזרא ע"ה נ

15. אנסאן אלאנסאן א2 | ספר | ספרא א2, נ (בלאו, עמ' 150 — 151) | אלחלת | אלחלתה

א2, נ (בלאו, עמ' 165)

16. אלחלת | אלחלתה | דלך עליה | עליה דלך נ | וכדי | וכדא א2 (בלאו, עמ' 25) וכדלך

17. מארכא | מארכה נ | אלגמע | אלגמיע א2

18. דלך כדלך וכאן | ליתא א2, נ (השמטה בהומיאוטלאוטון) | ללאלחאן | בכה"י

אלאלחאן, והתיקון נדרש לצורך העניין ונסמך על א2, נ | דעת | השלמתי ע"פ נ

עלי עלמהא.

כ"י ק10

- 20 פצל פי מחאל אחרוף אחרוף אתנין ועשרין חרפא || אצולא תגי
כמסה אקסאם פי כמסה מחאל ויהי אהח"ע גיכר"ק דטלנ"ת זסש"ץ
בומ"ף. אהח"ע מחלהא עקר הלשון ובית הבליעה והו אלחקום ואצל
אללסאן ולדלך כאנת אכף אחרוף לא ידכלהא דגש בתה ואלהא ולאאלף
קד יטן אן ידכלהמא דגש וליס אלחאל כדלך לאן אלנקטה אלתי פי אלהא
25 פי אכר אלכלאם תטהר טעם אלהא אלי תרי אן טעם אלהא פי אול
אלכלאם ופי וסטה יטהר מן דון אלנקטה ואלאלף פי אלארבעה מואצע
אלתי הי ויביאו לו <תביאו להם ויביאו לנו> לא ראו פהו תכלף
יתכלפה אלקאר פי [כרוגה] שדידא פליס הדיא דגש. גיכר"ק מחלהא
וסט אללסאן בערצה ומחל גַך אלמרפיין תלת אללסאן ממא ילי אלחקום.
30 דלטנ"ת מחלהא טרף אללסאן ולחם אלסנאן דִּת אלמרפיין ילצק טרף
אללסאן בלחם אלסנאן <ברפק. זסצ"ש מחלהא אלסנאן. > בומ"ף
מחלהא אלשפתיין בֶּפ אלמרפיין חטבק אלשפתיין בהמא ברפק.
אחרוף יקאל אנהא תנבדל חרף בחרף מתל בור פור <יעלז> יעלס
יעלץ ונחו דלך ותגי זואיד ונואקץ ואלאולי אן לא יקאל דלך לאן
35 ימכן אלחבדיר <אדא כאן> עלי וגה מא לכתרה או לקלה או לוגה מן
אלוגה יגעלוה בבא ועלי וגה אכר יגעלוה בפא וכדלך יעלס אדא כאן
20. אחרוף (הראשון) בכה"י אלמלוק, וזו ט"ס גלייה; תיקנתי בהסתמך על א2, נ| אתנ
יו| אתנאן א2 (בלאו, עמ' 103)
21. כמסה (השני) כֶּס ק6 (בלאו, עמ' 163—164)
25. אלי| אלא ק6, נ (בלאו, עמ' 25) | אן| ליחא ק6
26. אלארבעה| ארבעה ק6
27. אלתי הי| ליחא ק6, נ| תביאו לנו| בכה"י החסיר המעתיק שני עדים לשוניים
לדיגוש האל"ף והשלמתיים ע"פ ק6, נ
28. כרוגה| בכה"י טשטוש ונראים רק עקבות האותיות; השלמתי ע"פ נ
30. טרף אלסאן| התיבות תליות בין השיטין; בשורה פתובות התיבות וסט אללסאן
ומחוקות בסימני נקודות מעליהן | אלמרפיין| ליחא נ
31. ברפק—אלסנאן| ליחא בכה"י (נשמט בהומיאטלאוטון) והשלמתי ע"פ ק6, נ
(בֶּנ זסש"ץ).
32. בהמא| ליחא נ
33. חרף בחרף| בעץ בבעץ ק6, 17, נ (בלאו, עמ' 174—175) | יעלז| נשמט בט"ס
והוספתי פדרוש לפי העניין ובהסתמך על נ
34. ואלאולי| ואלאולא נ (בלאו, עמ' 25)
35. אלחבדיר| הכתיב של האות האחרונה אינו ברור כל צורכו, ספק ר ספק ד (אבל
המשמעות אחת); הכרעתי ע"ס גרסת 17. בֶּנ אלחבדיר (מעיקרא אלחבדיר והר' הוגהה לל')
| אדא כאן| הוספתי בהסתמך על הכתוב לאחר מכן (סוף ש' 36) וע"פ נ
36. ועלי וגה אכר| בכה"י פתובות התיבות הללו פעמיים בזו אחר זו ונמחקה אחת
הפעמים בנקודות מעל התיבות

- אלמרח <עלי וגה> יגעלוה בסמאך ועלי וגה אכר יגעלוה בזאי אלי
גיר דלך ממא קד כנת אקול פי אלאול אנה ינבדל ויתקלב ||
כ"י נ
פצל פי חרוף ואי"ה ובג"ד כ"פ. הדה אלארבעה חרוף אוי"ה אדא כאן אחדאה
כ"י ק9
40 פי אכר כלמה וכאנת אלכלמה מצאפה || אלי מא בעדהא באללחן וכאנת
אלכלמה אלחאניה אולהא אחד אלסטה אלחרוף בג"ד כפ"ת כרג דלך אלחרף
מרפי כפיף כקולך כג באפם ויהי דבר ה' ונקחה פת לחם ואמתאל
דלך כרג ען מא דכרת תסעה כואסיר והי אוגירה דפסיק ודדחיק
ואתי מרחיק ומפק הא ומפק נאו ומפק יוד וחרפין מתראדפין ובא ופא.
45 אוגרה גאמעה לסבעה כלם פקט ארבעה מנהא פי שירת ויושע והי
גאה גאה <וחברו> ידמו כגבן מי כמוכה נאדר בק' <ופי ישעיה>
ושמתי כדכד שמש' ופי ירמיה ונלאיתי כלכל ופי דאניאל ותקמה
כחכמת אלהין ומא ערפת פי הדה אלסבעה כלף ומא עדאהא ממא
פיהא כלף פאלקאר מכייר פי אלקראה מא אראד מן אלאכלאף וליס
50 לאחד <אן> ירד עליה. דפסיק כל מא ח[צ]ל בין חרף אלאוי"ה ובין
חרף בג"ד כפ"ת פסק לם יכן ללאוי"ה תאחירא מתל יוסף ה' על עמו
37. עלי וגה] השלמתי פדרוש לפי העניין וע"פ נ | בסמאך] בסמך נ
38. אקול פי אלאול] בכה"י סדר המלים הוא פי אלאול אקול, ותיקנתי ע"פ נ | ויתקלב]
וינקלב נ
40. בעדהא] בעדה נ
41. בג"ד כפ"ת] ליתא נ
43. כרג] אלדי כרג נ. בכה"י נכפלה תיבת כרג ונמחקה הראשונה בסימני נקודות
מעליה | ען מא] עמא נ | כואסיר] כואסר נ | דפסיק] דפסיק נ | ומפק הא] מפק הא
45. לסבעה] לסבע נ | שירת] בכה"י שירה בט"ס והגהתי ע"פ נ
46. וחברו] הוספתי פפי שהעניין מחייב וע"פ נ | ופי ישעיה] הוספתי לפי הכתיב קודם
לכן (ש' 45) וא לאחר מפן (ש' 47) וכמו ב"נ
47. שמש'] בכה"י: שפת', וזו ט"ס
48. כלף] כלפא נ (בלאו, עמ' 150—152)
48—49. ממא פיהא כלף] מן אלכלף נ
49. פאלקאר] אלקאר נ | מכייר] מכייר נ | אלאכלאף] אלכלף יקרא נ
50. אן] הוספתי ע"פ נ | כל מא] כלמא נ. לפי העניין ראוי לגרוס כלמא במלה אחת
(ולפי זה תרגמתי), אך לא ראיתי הכרח להגיה הואיל ומלים מורכבות, הפוללות מא פרכיב
שני, נכתבות לעתים כמלה אחת ולעתים כשתיים (בלאו, עמ' 54—55) | חצל] ההשלמה ע"פ נ,
נ
51. יכן] יכן ו | תאחירא] תאחיר נ (בלאו, עמ' 150—152)

כָּהֶם עֵשׂוֹן | פֶּלֶה וּמִתְחַלֵּל דֹּלֶךְ וְלִים עַלִי הִדָּה אֶלכֶסרֶה אֶסְתְּחָנָא.
 דְּדַחִיק מַעֲנִי דְדַחִיק הוּא אֵן יִכּוֹן בֵּין אֶללֶחֶן אֶלְדִּי פִי אֶלכֶלמָה אֶלְתִּי פִי
 אֶכְרֶהָ אֶחָד חֶרֶף וְ אִי"ה וּבֵין אֶלכֶלמָה אֶלְתִּי פִי אֶוֹלֶהָ אֶחָד חֶרֶף בְּגִ"ד
 55 כַּפ"ת מֶלֶךְ וְאֶחָד וְלֹא יִתְאַנָּא וְלֹא יִטּוֹל פִּי אֶלנֶטֶק בְּדֹלֶךְ אֶלמֶלֶךְ
 פֶּלֶאגֶל הִדָּה אֶלְצִיק כֶּסֶר שֶׁרֶט אִוִי"ה כִּקּוֹלָה וְאֶעִידָה בִּם וְהִגִּיתָה בּוֹ
 וּמֵאָה מִתְחַלֵּמָא וְקֵד יִכּוֹן אֶלְצִיק חֶאצֶּל פִּי כֶלמָה לִים פִּיהָ טַעַם גִּיר אֶנְהָ
 תְּכּוֹן כֶּלמָה צִגִירָה כְּקו' מָה תֵּאמֶר נִפְשֶׁךְ זֶה בְּנֵי חֲחִי וּמֵאָה מִתְחַלֵּמָא מִמָּא
 יְגִי אֶלנֶטֶק בֶּאֱלֶמֶלֶךְ צִיִּיק אֶלָּא תִרִי אֶלִי קוֹלָה הוֹרְדָתְנוּ בֹּו לֹמָא גָּא פִי
 60 אֶלמֶלֶךְ אֶלְדִּי בַעַד אֶלְטַעַם תּוֹסַע בְּתַנְפֶּס יְגִירִי מִגִּירִי מֶלֶךְ אֶכְרֶיב אֶוֹ קִרִּיב
 מִנָּה לִם יְגִי אֶלכָּא מִן בּוֹ דְּגֶשׁ וְאִזָּא תֵּאמֶלֶת דֹּלֶךְ וְגִדָּת אֶלְפֶּרֶק.
 אֶתָּא מִרְחִיק בֶּאֱלַעֲכֶס מִן אֶלכֶסרֶה אֶלמֶתֶק[ד] מָה לֵּהָא לֹאֵן סִבֵּב הִדָּה
 בַּעַד אֶללֶחֶן וְסִבֵּב תִּיךְ קֶרֶב אֶללֶחֶן בִּיאֵן דֹּלֶךְ הוּא אֵן עוֹץ מָא יִבְעַד
 אֶללֶחֶן יִנְצֵב עֲלִיהָ כֶּאֱלֶמֶנְגִּנִיק פִּידְגֶשׁ אֶחָד חֶרֶף בְּגִ"ד כַּפ"ת אֶלְדִּי
 65 יִכּוֹן פִּי אֶלְמוֹאֲצֶע כְּקו' הוּא יְכֻנָּה בֵּית הֶלְמָתִים תַּעֲשֶׂה פֶּלָא סוֹךָ
 שְׁבָה פֶּה וּמֵאָה לִם יִכּוֹן פִּיהָ לֶחֶן פֶּהוּ בְּתַקְדִּיר לֶחֶן קִבְלָה לִיגִירִי מִגִּירִי

52. אֶסְתְּחָנָא | אֶסְתְּחָנִי ו, נ (פֶּלֶא, עַמ' 29)
 52. כֶּלֶה | בְּכַה"י חֲזוֹרֶת הַחִיבָה הַזֹּאת פְּעַמִּים וְהַאֲחֻרֹּנָה מְחֻקָּה בְּקוֹ מַעֲלִיהָ |
 53. פִּי אֶכְרֶהָ | פִּיהָ ו, נ
 54. אֶחָד | לִיתָא ו | אֶחָד חֶרֶף אִוִי"ה | אֶלְאִוִי"ה נ | אֶלכֶלמָה — אֶחָד | לִיתָא ו, נ | חֶרֶף
 חֶרֶף ו, נ
 55. יִטּוֹל | בְּכַה"י יִטֵּל, וְהִגִּיתִי ע"פ ו, נ, שְׁגִרְסַתְּם עִיקֶר
 56. הִדָּה | הִדָּא נ | אִוִי"ה | אֶלְאִוִי"ה נ | וְהִגִּיתָה | וְהִגִּיתָ ו, נ
 57. מִתְחַלֵּמָא | מִתְחַלֵּמָא ו (פֶּלֶא, עַמ' 101) | אֶלְצִיק חֶאצֶּל | בְּכַה"י אֶלְצִיקָה אֶצֶל,
 גִּרְסָה שְׂאִינָה מַעֲלָה שׁוּם מוֹבֵן וְאִינָה אֶלָּא טַעוֹת הַמַּעֲתִיק; הִגִּיתִי ע"פ ו | חֶאצֶּל | חֶאצֶּלָא נ
 (פֶּלֶא, עַמ' 150)
 58. כְּקו' | מִתְחַלֵּמָא | מִתְחַלֵּמָא נ (פֶּלֶא, עַמ' 99 וְאִילֶךְ)
 59. צִיִּיק | צִיִּיק ו | צִיִּיק נ (פֶּלֶא, עַמ' 49) | אֶלָּא אֶלִי ו (פֶּלֶא, עַמ' 24—25).
 61. מִנָּה | לִיתָא ו | לִם יְגִי | נִכְפֵּל בְּכַה"י בּוֹזֵה אַחֵר זֶה וְפַעַם אַחַת טַעוֹנָה מִחִיקָה.
 62—63. לֹאֵן — מֵאָה | לֹאֵן הִדָּה, לֹמָא בְּעָד וְתִיךְ לֹמָא קִרִּיב וְהוּא אֵן כִּמָּא ו, נ (הַנִּיקְדִּי רַק
 בִּי"ג)
 63. עוֹץ | הָאוֹת הַאֲחֻרֹּנָה סִפֵּק צִ סִפֵּק ד/ד (פֶּלֶא, עַמ' 35—36) וְהַכְרַעְתִּי לְצַד הַפְּחִיב
 הַמְּקוֹבֵל | אֶללֶחֶן (הַשְּׁנִי) | בְּכַה"י אֶלֶחֶן בְּטַעוֹת הַמַּעֲתִיק, וְהִגִּיתִי בְּהַסְתַּמֵּךְ עַל ו נ
 64. כֶּאֱלֶמֶנְגִּנִיק | בְּכַה"י כֶּאֱלֶמֶנְגִּנִיק וְהִגִּיתִי ע"פ ו נ | פִּידְגֶשׁ | סִפֵּק פִּי דְּגֶשׁ, וְהַכְרַעְתִּי
 לְטוֹבַת הַגִּרְסָה הַהוּלָמַת אֶת הָעֲנִיִּין וּמִתְאַשְׁרַת בִּי"ג | אֶחָד חֶרֶף | חֶרֶף נ
 64—65. אֶלְדִּי יִכּוֹן פִּי אֶלְמוֹאֲצֶע | לִיתָא ו, נ, וְנִרְאֶה שְׁגִרְסָה זֹאת טַעוֹנָה מִחִיקָה (אֵף הִיא
 אִינָה מִשְׁתַּקֶּפֶת בְּתוֹר"ע וּבַהוֹר"ק).
 66. פֶּה | בְּכַה"י הַמֶּלֶה תְּלוּיָה בֵּין הַשִּׁיטִין

הוא יִבְנֶה בֵּית כֶּק' וְאֵלֶכָה אֵלָיָה וְאֶדְרָשָׁה בָּהּ וּמֵא מֵאֲתֵלֶהָ קֵד מֵצֵא
כ"י נ

ד' כואסר. אלכאסרה אלכאמסה מפק הא || מעני מפק הא הו כרוג
אלהא וטהורהא תשתק מן לגה וְדָתָא נִפְקַת וְהוּא אֵן אֵלֶהָ אֵדָא טָהַר
טעמהא פי אכר אלכלמה כסר שרט אלאוי"ה כקולה מִחֲצִיתָהּ בִּפְקָר ||
כ"י ק15

היא וְכָל אֲשֶׁר אָתָּה בְּכִית וְלָהּ גִּפִּין אַרְבַּע וּמֵא מֵאֲתֵל וְדָךְ וּמֵא
עלי הדיה אל כאסרה שי מסתתנא בתה. אלכאסרה אלו' מפק ואו
ודאך אן כל ואו פי אכר כלמה יכרג עלי ראי אלשאמיין בבא [מר]פי
יכסר שרט אלו"ה כק' חצרותיו בתהלה אליו פי קראתי ואמתאלהא
וּלְאֵדִי יִסְתַּחֲנִי עֲלֵי הִדֵּה אֲלֵכָאסְרָה לִפְטָחִין וְהֵמָּא וְנִטָּה עֲלֵיהָ קוּ תָּהוּ
וקול המון שְׁלוּ בָהּ. אלכאסרה אלסבעה מפק יד כל יוד יכון פי אכר
אלכלמה ואול אלאכרי מן חרוף בג"ד כפ"ת ותחת אלחרף אלדי קבל אליוד חרק
או צרי אעני נקטה או נקטתין פאן שרט אלאויה תאבת פיה כק' לְכָנִי בָּנוּ כִּי
בְּקָקוּסִים שָׂרִי פִלְשֶׁתִּי [ים] ואמתאל דלך פאן צאר תחת אלחרף אלמדכור
סוי אלמלכין אל [מ]דכורין אשתד אליוד ולם יתבת שרט אלאוי"ה כק'
אולי תַּעֲרוּצִי יֶאֱתָרִי בָּנוּ וּמִי גוֹי גָּדוֹל וּמֵאֲתֵל דָּלְךְ וִיסְתַּחֲנֵנָא עֲלֵי
הוא אלכאסרה בלפצה ואחדה והי אֲדָנִי בָּם. אלכאסרה אלתאמנא
חַרְפִּין מִתְרַאדְפִּין כָּל בֵּאִיִן וְכֵאֲפִין תִּרְאדְפָא אִלּוּאֲחַד בַּעַד אֲלֵאֲכָר
מִן דִּין בְּקִיָּה [חר]וף בג"ד כפ"ת וכאן תחת אלאול מנהמא שוא

- 67—68. קד — כואסר] ליתא נ
67. מֵצֵא] מֵצֵאָת ו. (שתי הגרסאות סטות כל אחת מצד אחר, מן התקן הספרותי)
69. וְטָהוּרָה] וְטָהוּרָה וְ | טָהַר] צָהַר ו (בלאו, עמ' 39)
70. טעמהא] טעמה ו
72. שי מסתתנא בתה] אסתחני נ | אלכאסרה אלו'] ליתא נ
73. אן] התיבה דחוקה בין התיבה שלפניה ושל אחריה | מרפין] מרפא נ
74. כק'] כקולה נ | ואמתאלהא נ (בלאו, עמ' 99 ואילך).
75. לפטחין] לפטחאן (בלאו, עמ' 103)
76. יכון] תכון נ
77. אלכלמה] כלמה ק2, נ | מן חרוף] חרף מן חרוף נ
78. צרי] צירי ק2 | נקטחין] תנחין נ
81. ויסתחנא] ויסתחני נ (בלאו, עמ' 24)
82. הדיה] הדיה ק2, נ (בלאו, עמ' 61—62) | בלפצה] בלפטה ק2, נ (בלאו, עמ' 39) [בם]
בם סיני בקדש ק2, נ | אלכאסרה אלתאמנא] ליתא נ
83. חרפין מתראדפין] חרפאן מתראדפאן נ (בלאו, עמ' 103) | באיין] באאין ק2 באין נ
(בלאו, עמ' 94)
84. חרוף] השלמתי ע"פ ק2, נ | שוא] בכה"י שובה ספק שבה והגהתי: ע"פ ק2, נ

- 85 כסר שרט אלאוי"ה מחל נִיהִי בְּבוּאָה נִתְּפֶשֶׁהוּ בְּכַדּוֹ הָלֵא
פְּכָרְכְּמִישׁ אֵלֵא גִיר דִּלְךָ פֶּאן כֶּאן תַּחַת אֵלֵאֻל מִנְהֵמֵא עוּץ מִן
אֵלְשׁוּא מֶלֶךְ תַּבַּת שֶׁרֶט אֵלֵאֻי"ה כִּק' וְהוּא אֵשֶׁה בְּבִתּוּלִיָּה אֻזְלוּ
בְּבֵהִילוֹ וְאִמ'. אֵלֵכֵאסֶרֶה אֵלְתֵּאסֶעָה בָּא וּפֶא אֵלְכֵלֵאֻם פִּיֵּהָ
כֵאלְכֵלֵאֻם פִּי אֵלֵכֵאסֶרֶה אֵלְתִּי קֵבֵלְהָא מִן גִּיר כִּלְף וְ[הו] אֵן כֹּל
90 בֵּא וּבַעֲדֵהָ פֶּא אִדָּא כֶּאן תַּחַת אֵלְבֵּא שׁוּא כִסֶּר שֶׁרֶט אֵלֵאֻי"ה כִּק'
כ"י ק 3
וּאֵכְבֵּדָה || בְּפֶרַעָה וּבְכֹל חִילוֹ אֲשֶׁר שִׁמְתִּי בְּפִיךָ וּמֵא מֵאֲתֵלְהָא
פֶּאן צֶאֶר עוּץ אֵלְשׁוּא מֶלֶךְ תַּבַּת שֶׁרֶט אֵלֵאֻי"ה כִּקוּלָּה אֵל יִרָא בְּפִלְגוֹת ||
כ"י נ
וְאֵעֲלֵם אֵן סַבַּע כֵּאֲפֵאֵת בַּעַד נִיהִי בַעֲץ יִדְגִּשְׁהָא וּבַעֲץ יִרְפִּיָּהָ
וְהִי פֶשְׁמוֹעַ פֶּשְׁמַעוּ פֶּרָאוֹת פֶּרָאוֹתוֹ פֶּהוּצִיָּאֻם פֶּמְלָכוֹ פֶּאֲשֶׁר אֵלְקֶאֶר
95 פִּיֵּהָ מִכִּיָּר אֵן שֵׁא יִשְׁדֹּ וְאֵן שֵׁא יִרְכִּי.
וְאֵעֲלֵם אֵן אֵלְמַעוֹל פִּי אֵלֵאֻי"ה וּבִגְדִי כִפִּי עֲלִי אֵלְפִט לֹא עֲלִי אֵלְכֵט מֵחַל
וְיִרָא בְּלֶק גֵּא אֵלְבֵּא דִּגֵּשׁ לֹאֻן אֶכֶר חֶרֶף סַמַּע מִנֶּךָ פִּי וְיִרָא אֵלְרֶשׁ וּבַעֲכֶסָה
וְעִשִּׁיתָ בְּרִי אֶכֶר חֶרֶף סַמַּע מִנֶּךָ פִּי וְעִשִּׁיתָ אִמָּא אֵלְף וְאִמָּא הָא פִּלְדִּלְךָ גֵּא
אֵלְבֵּא מִן בְּרִי רַפִּי וְעֲלִי הָדָה אֵלְסִירָה תִּסִּיר כִּי גִמִּיעַ אֵלְמִקְרָא.
100 פִּצֵּל. אֵלְתֵּאֻוּ פִּי תִלְתָּה מוּאֲעֵעַ יִדְגֵּשׁ זֵאִידָא עֵן סֵאִיר אֵלְתֵּאֲתֵא אֵלְמִדְגוּשָׁה
וְהִי וְיִשִּׁימָה תֵּל-עוֹלָם וּבְלִיָּו וּגְנֻזִּיָּו וּגְבִרְיָא אֵלְף תִּלְתִּיָּהוֹן וְכֹל תֵּאוּ
פִּי לְשׁוֹן בְּתִים מֵא כֹּלֵא וּבְלִיָּו וּגְנֻזִּיָּו הוּ כִּלְף מִן אִרְאֵד אֵן יִכְרַגָּה
בִּדְגֵּשׁ אֵלְתֵּאוּ אֵלְמַעְהוּד וּמֵן אִרְאֵד יִכְרַגָּה בְּתֵקֵל תֵּאוּ וּבְלִיָּו בִּשְׁרֵט אֵן
86. אלא [אלי ק2, נ | כאן] כֵּאֲנַת ק 2 צֶאֶר נ [עוץ] עוּצֵא נ;
88. בְּבֵהִילוֹ [בְּבֵהִילוֹ לִירוּשָׁלַיִם ק2] וְאִמ' [וּמֵאֲתֵאֲלֵהָ ק2] אֵלֵכֵאסֶרֶה אֵלְתֵּאסֶעָה [לִיתֵא
נ
89. אֵלֵכֵאסֶרֶה] לִיתֵא נ | קֵבֵלְהָא [מִן קֵבֵלְהָא ק3 | מִן גִּיר כִּלְף] לִיתֵא נ [וְהו] הִשְׁלַמְתִּי
ע"פ ק3, נ
90. [וּבַעֲדֵהָ] וּבַעֲדָה ק
91. וּמֵא מֵאֲתֵלְהָא [לִיתֵא נ
94. כֶּשְׁמוֹעַ — כֵּאֲשֶׁר] כֶּשְׁמַע אֲדִנִּי צִדֵּק כֶּשְׁמוֹעִי קוּלִי כִּרְאוֹת אֵת אִסְתֹּר
כִּרְאוֹתוֹ אֹתָהּ וְיֵאֲמֵר אֵהָא מְתִי (צ"ל: בְּתִי) כֶּהוּצִיָּאֻם אֹתוֹ (צ"ל: אוֹתָם) הֲחוּצָה כִּמְלָכוֹ כֵּאֲשֶׁר
ק | אֵלְקֶאֶר] פֶּאֲלֵקֶאֶר ק3
96. לֹא עֲלִי אֵלְכֵט [לִיתֵא ק3
97. אֵלְרֶשׁ] הוּ אֵלְרִישׁ ק3
99. גִּמִּיעַ [לִיתֵא ק3
100. אֵלְתֵּאוּ] אֵלְתוּ ק3 | תִּלְתָּה [תִּלְתָּה ק3 | זֵאִידָא] זֵאִידָא ק3 | אֵלְמִדְגוּשָׁה
אֵלְמִדְגוּשׁוּת ק3
101. וּבְתִי וּגְנֻזִּיָּו [וְאֵת בְּתִי וּגְנֻזִּיָּו ק3] (פִּבְסִפְרִינִי)
103. יִכְרַגָּה [אֶכְרַגָּה ק3

יכון פי אללפטה כאדם ולחן וליס בינהמא חרף. ||

כ"י ק3

- 105 פצל פי אלכלאם פי אלמלוק. אלכלאם פי אלמלוק טאהר גלי גיר
כפי לאן בהא יפהם ען אלמתכלם גרצה ולולהא לכאן אלכלאם עבת
פחרף קד יכון בגיר מלך ומלך לא יכון אלא בחרף וגמיע אלמלוק
סבעה והי א א א א א א ויכרג מן צמן הדה אלוי ארבעה
חרוף והי אהוי יכרג מן <צמן> אלקאמצה ואלפתחה ואלתלתה אלף
110 והא מתל עבדיך עמיד קשה לו חרף אלהא לכאנת אלתלתה
קד דלת עליה כמא תדל אלקאמצה פי עמד ושמד ועבדיך פי
אלמלא עלי אלאף או אלהא וכדלך שמר וזכר קד דלת אלפתחה עלי
אלאף ואלנקטה מן פוק תדל עלי ואו מתל זוכר ושומר ומא מתלהמא
ואלנקטתין ואלנקטה מן אספל ידלאן עלי יוד מתל עיני לאן קד יגי אליו
115 פי כתיר מן אלמואצע חסר והדאן אלמלאן ידלאן עליה ואלזג ואלנקטה
פי קלב אלואו ידלאן עלי אלואו מתל קומו צאי פצאר אלכארג מן צמן
אלסבעה מלוק אהוי ||
[באב פי אסמא אלמלוק ומחאלהא] —————

כ"י ק7

- 120 ואסמה חלם ומענאה מלו לאנהא תמלא אלפם ואשתקוהא מן בעץ
אללגאת אלתי מעהם. ואלב' קאמצה משתקה מן וקמץ הכהן לאנה תקבץ
אלפם. ואלג' פאתחה והי תפתח כל אלפם מן פתח פיך שפוט. ואלד'
סגולה והי אלתלתה וקט מן אספל כאנהא ענקוד. ואלה' הי נקטתין מן
אספל מצפופה וסמוהא צרי ומענהא שאק לאנהא תשק בין אלאסנאן
125 וקד אשתקוהא מן בעץ אללגאת אלתי מעהם. ואלו הי נקטה ואחדה מן

103—104. בשרט אן יכון אדיא כאן ק3

106. עבת' עבתא נ (בלאו, עמ' 150—152)

107. אלא בחרף בגיר חרף נ (לפי העניין ברור, שגרסת נ אינה הולמת)

108. והי ליחא נ

109. חרוף אחרף נ | מן צמן בכה"י ען, גרסה שאין להלמה והגהתי בהקבלה ללשון
דומה בשורה הקודמת ובש' 116 לקמן, וע"פ נ | ואלפתחה | ואלפאתחה נ | ואלתלתה | ואלסגול

110. עמיד' עמד' נ | קשה קשה נ | לו' אלדי לו נ

112. אלפתחה | אלפאתחה נ

113. מתל — מאתלהמא | ליחא נ

114. ואלנקטתין | ואלנקטתאן נ | ידלאן | תדל נ | מתל עיני | ליחא נ | לאן | אד נ

115. ואלזג | בכה"י ואלזג והגהתי לפי צורך הלשון והעניין וע"פ נ (והניקוד בפנים גם

הוא ע"פ נ)

116. פי' אלתי פי נ

אספל אסמוהא חֲרָק עליו שְׁנִי במעני תצר בה אלאסנאן
צִירָא. ואלסאבע מוארבה וקד יכון עוצהא נקטה ואחדה פי קלב
אלואו סמוהא שרק במעני אלצפיר מן לשמוע שריקות עדרים לאנהא תגמע
אלשפתין.

130 אלכלאם פי מחאלהא. מחל אלחלם עיקר הלשון ובית הבליעה ומסירה
עלי סטח אלפם כלה. מחל אלקמץ פוק אצל אללסאן קליל והו תלת
אללסאן וחרכתהא אלי פוק אלחנך. מחל אלפתח סטח אללסאן מן
אספל. מחל אלסגולה צם אגנאב אלפם וחרכתהא עלי סטח אלפם
אלספלאני. מחל אלצירי אלאסנאן בגיר אטאבק. מחל אלחרק טבק
135 אלאסנאן בקוה. מחל אלשרק הו אלשפתין מצמומתין כאלצפיר. ||
כ"י ק 3

פצל פי אלכלאם עלי אלשווא. אלשווא ינקסם קסמין סאכן ומתחרך.
עלאמה אלסאכן אנה יסכן אלחרף אלדי הו תחתה ויגעלה פי חזב מא
תקדמה נחו יִשְׂרָאֵל יַחֲדִיָּהוּ זְמָרִי לְמַשְׁעִי וּפְסָלִי וְנִסְכִּי פצאר אלחרף אלדי
תחתה אלשווא סאכנא מנפצלא ממא בעדה ואנצאף אלי מא קבלה ומן עלאמתה
140 איצא אנה יקסם אלכלמה מתאבה כלם לאן כל חרף הו פי אכר כלמה
אדא ערי מן מלך כאן סאכן לאנה יציר מחט אלכלמה ומקטעהא נחו
אלתו פי בראשית ונחו אלריש פי אור וכדלך חכמה פי אלוסט יציר מחט
עלי וגה מתל המצפִּצִּים תִּרְפָּנָה תִּשְׁלַחְנָה צאר כל כלמה מן האולאי
מתאבה תלת כלם לאגל אלשווא אלסאכן ולו אנעדס לס תצח אלקסמה.
145 עלאמה אלמתחרך הו אנה אדא כאן תחת אלחרף לא יסתקר דלך אלחרף
ולא יסכן נחו אלזאי מן זכור ואלשין מן שְׁמֹר ואמתאלאהא וכמא צאר

126. [חורק] בכה"י ושורק וזו ט"ס | במעני] בכה"י נכתב בטעות ומעני והגהתי
בהקבלה ללשון דומה בש' 128
131. [אלקמץ] אלקאמצה 1ק
132. [אלפתח] אלפאתחה 1ק
133. [יחדיהו] ליתא נ
139. [מנפצלא] ואנפצל 5ק
140. [כלם] בכה"י כלאם, והגהתי לפי הדיבור המקביל בש' 144 להלן וע"פ גרסת 5ק
נ; ואולם ייתכן, שאין ההגהה הכרחית, אם נניח שהמעתיק השתמש פאן בצורת כלאם
(במקום הצורה הסדירה כלם) כריבוי קיבוצי של כלמה (ולא בהוראת 'דיבור')
141. [סאכן] סאכנא נ | ומקטעהא] ליתא נ. בכה"י ומקעהא, גרסה שאינה הולמת את
העניין וצ"ל בלא ספק פפי שתיקנתי ע"פ 5ק | נחו] בכה"י וה, וזה שיבוש העתקה; תיקנתי ע"פ
5, נ
142. [אלתו] אלתאו נ | פי] מן נ ונחו אלריש] ואלרש] נ/ פי] מן נ
143. [צאר] צארת נ | האולאי] הדה נ
145. [עלאמה] בכה"י עלאמתה (טעה המעתיק בסימון מיותר של נקודת המחיקה)
והגהתי לפי הנדרש ובהסתמך על נ | אלחרף] חרף נ
146. [ואמתאלאהא] ליתא נ

אלטאכן מתחייזו אלי מא קבלה כדלך צאר אלמתחרך מתחייזו אלי מא
בעדה באלעכס מן אלטאכן מל מלפָּם אלדי אללאם סאכן באלשוא
אלטאכן ונחאזו אלי אלמים ואלכאף תחרך באלשוא אלמתחרך ונחאזו
150 אלי אלכאף אלכר ונחו וַיִּשְׁכְּבוּ וַיִּקְבְּרוּ וַאֲמַתָּאֵל דְּלָךְ. ואדא אשתכל אלשוא
פי בעץ אלמואצֵעַ הל הו סאכן או מתחרך פאלתתקיל פי אלחרף אלדי
קבל חרף אלשוא ידל עלי אנה מתחרך מן דלך הָם פי ואיל אלכלם
אדא כאן תחת אלמאם שוא ותחת אלהא פאתחה והוא מתקל פאן אלשוא
מתחרך ויעתבר איצא תחריך אלשוא בעדד חרוף אלכלמה אן כאנת
155 כמסה חרוף פאלשוא מתחרך מלל המְקַנָּא המְסַכָּה המְשַׁמֵּחַ המְדַבֵּר
ונחואם אלא כלמה ואחדה והי המְשַׁנֵּעַ הִנֵּה אלעדד כמסה חרוף ולם
יתחרך אלשוא ואלסכב פי דלך אן אלהא גיר מתקל. פמא כאן מן
אלכלם אלתי הי אזיד מן אלה חרוף ואלהא ואלמים פי אולהא פאלשוא
יגִי פיהא תארה סאכן ותארה מתחרך פאלשרט פי דלך הוא אן כאן
160 אללחן עלי אלחרף אלכאמס ומה אזיד כאן אלשוא סאכן מלל המְדַבֵּרִים
המְאָלְרִים המְצַפְּצִים אלא שואד מלל המבקשים המצורעים ונחואמא.
ואדא כאן אללחן עלי אלחרף אלראבע כאן אלשוא מתחרך מלל המְסַכָּים
המְנַדִּים ונחואמא וקד ילבס אלשוא פי אלחרפין אלמתראדפין פי וסט
אלכלמה אדא כאן תחת אלאול מנהמא שוא אהו [מתחרך] אם סאכן
165 פליעתבר באלתתקיל פי אלחרף אלדי קבלהמא אן כאן חאצל אמא בגעיה או
בטעם או אסתיפא מלך פאלשוא מתחרך מלל וּכְזוּזוּ אַת בּוֹזְזִיהֶם וְשָׁלְלוּ
כ"י ק10
אַתְּ שׁוֹלְלֵיהֶם וְלִלְמָדָם סִפָּר||ואמתאל דלך מא סוא סתה מואצֵעַ לפאן אלתתקיל

147. מתחייזו (הראשונה והשנייה) מתחייזו נ כדלך כדי נ
148. אללאם] אללמד ק15, נ | סאכן] יכון ק15
150. אלכאזר] אלכאזר נ | ונחו] נחו נ
151. אלמואצֵעַ] אלמואטֵעַ ק15 (בלאו, עמ' 39) | או] אם נ
152. עלי אנה] בכה"י כתיב בטעות עליא, ותיקנתי ע"פ ק15, נ | אלכלם] אלכלאם ק15
153. אלמאם] אלמים נ
156. ונחואם] ונחואה נ
158. אלה' ה' נ, ק15
159. סאכן] סאכנא נ / מתחרך] מתחרכא נ
160. אזיד] זאד נ
161. המבקשים] בכה"י המבקשין והגהתי ע"פ ק10, ק15 (כבספרינו)
164. מתחרך] בכה"י קרע והשלמתי ע"פ ק10
165. באלתתקיל] בלתתקיל ק15 (בלאו, עמ' 52)
166. פאלשוא] פי אלשוא ק6
167. סוא] סוי ק15 (בלאו, עמ' 25) | סתה] סת ק6 (בלאו עמ' 163—164) | מואצֵעַ
מואטֵעַ ק15 (בלאו, עמ' 39)

חאצל ומא תחרך אלשוא וְהי אז יקראוֹנְנִי ולא אָעֲנֶה ישחרנני ולא ימצאוֹנְנִי
בצר להם ישחרנני אני [א]הבי אהב ומשחרי ימצאוֹנְנִי זבח תודה יכבדנני.

כ"י ק 16

170 וּאֶעֱלֶם אֵן אֲלִשׁוּא || אֲלִמְתַּחֲרֵךְ לֹא יִקַּע פִּי אֲלִחֲרָף אֲלֹתָאֲנִי לֵה סִכּוֹן בַּתָּה
לֵאנָה יִתְחַרֵּךְ לֵאגֵל חֲרֵכָה אֲלֹאֹל בֹּאֲלִשׁוּא. וְאֲלֹתָאֲלֵת לִלְשׁוּא קִד יִכּוֹן סִאֲכֵן
וְקִד יִכּוֹן מִתְחַרֵּךְ מִתֵּל בִּיִּשְׂרָאֵל לִיִּרְמְיָה לִיִּשְׁבָּקְשָׁה. וְאֶעֱלֶם אֵן אֲלִחֲרָף אֹדָא
כִּאֵן תַּחַתָּה מֶלֶךְ פֶּאֶן דִּלְךְ אֲלִחֲרָף מִתְחַרֵּךְ וְאִלְסִכּוֹן קִד יִקַּע פִּי אֲלֹתָאֲנִי מִתֵּל
שְׁמֵר קָבֵר אִלְסִכּוֹן וְקַע פִּי אֲלִחֲרָף אֲלִכְאֲרָג מִן אֲלִקְאֲמִצָּה וְאִלְפִאֲתַחַה.

175 אֲלִשׁוּא אֲלִמְתַּחֲרֵךְ הוּא אֲלִמְפִתֵּן בֹּאֲלִפְנוֹן. אֲלִפֵּן אֲלֹאֹל הוּא מֵא יִחְצֹל לֵה מִן
אֲלֹתָאֲחִיר פִּי אֲרַבַּע חֲרוּף אֲהַח"ע פֶּאֶן הוּא אֲלֹאֲרַבַּע חֲרוּף אֹדָא כִּאֵן
קִבֵּל אֲחִדְהָא חֲרָף מִן סוּאֵהָא וְתַחַתָּה שׁוּא כִּרְג דִּלְךְ אֲלִשׁוּא בְּכִרְוֹג אֲלִמְלֵךְ
אֲלֹדִי תַחַת אֲחִד אֲלֹאֲרַבַּע חֲרוּף מְכַפְפָּא אֲלֵא אֵן יִחְסֵן דְּכֹל אֲלִגְעִיָּה
מַעָּה פֶּאֶן עֲנֵד חֲסֵן דְּכֹל אֲלִגְעִיָּה מַעָּה אֲלִשׁוּא כִּרְג בְּכִרְוֹג אֲלִמְלֵךְ אֲלֹדִי

180 יִלִּיָּה שׁוּא נַחוּ וְאֵם יוֹתֵר וְאֵם כָּכָה, וְאֲתִּמְגְרִשִּׁיָּה, וְאֲתִּבְנִיָּה הוּא
נוֹמֵדָג פִּי אֲלֹאֲלֵךְ. אֲלֵהָא אֹדָא כִּאֵן אֲלִשׁוּא קִבֵּל אֲלֵהָא כִּרְג אֲלִשׁוּא
בְּנִקְט אֲלֵהָא נַחוּ וְהִיָּה כִּרְג

אֲלוּאוּ בְּקִאֲמִצָּה כְּפִיפָה וְהִיָּה כִּרְג בְּקִאֲמִצָּה

תְּחִילָה לֵאגֵל אֲלִגְעִיָּה. אֲלִחִית וְחִשְׁב אֲפִדְתוּ וְחָלָה חֲרַב כִּי יְחֻקָּה
הִיא. אֲלִעִין בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם יִהְיֶה שְׁמוֹ לְעוֹלָם בְּעִינֵי אֱלֹהִים וְאֵם ר[ע]
185 בְּעִינֵיכֶם. אֲלֵאֵן הוּא אֲלִשְׁרֵט לֹאֲזֵם פִּי אֲלִשׁוּא מַעָּה הוּא אֲלֹאֲרַבַּע חֲרוּף
מִתִּי כִּאֵן אֲלִשׁוּא תַחַת חֲרָף מִן סוּי אֲלֹאֲרַבַּע לֵאנָה מִתִּי כִּאֵן מֵא תִקְדֵּם
אֲחִדְהָא וְאֲחִד מְנַהָא בְּטֵל הוּא אֲלִשְׁרֵט נַחוּ יִמְחָאוּ כִּף וְעִין אֲלִקְהוֹם
וְאֶעֱלֶם אֵן אֹדָא גֵּאֵת אֲלִשְׁבֵּא תַחַת וְאוּ קִבֵּל חֲרָף אֲיִנ"ת כִּאֵנֵת בֹּאֲלִאֲסִתְקִבֵּאֵל
אֲחֻק מִן אֲלִמְאֲצִי וְאֹדָא גֵּאֵת תַחַת אֲלוּאוּ עוֹץ אֲלִשׁוּא מֶלֶךְ כִּאֵן בֹּאֲלִמְאֲצִי

169. אני — אהב] ליתא ק 15

173. פאן] כאן ק 13 | אחרף] חרף ו

174. אחרף] אלאף ו, ק 13

176. הדיה] הדי ו (בלאו, עמ' 60–61) | אלארבע] אלארבעה ו (בלאו, עמ' 163–164)

178. אחד] ליתא ו | אלארבע] אלארבעה ו

178–179. דכול אלגעייה מעה] מעה דכול אלגעייה ו, ק 6

179. ענד] ליתא ו, ק 6 / דכול אלגעייה מע אלשוא] מעה דכולהא ו, ק 6

179–180. אלדי יליה] ליתא ו, ק 6

180. סוא] סוי ו (בלאו, עמ' 25)

181. אלהא] ואמא אלהא ק 6

182. כרג (השני)] כרג אלשוא ק 6

185. פי] ליתא ק 14

186–187. לאנה — מנהא] ליתא ק 6, ק 14; פאנה אן כאן מן אלד' ו

- 190 אחק מן אלזמאן אלמסתקבל נחו וְאַעֲרֹךְ עדי וְאַתְנָה וְאַקוּם בבקר ולו
גא אלשבא מוצע הדה אלקואמץ כאן אלפעל מסתקבל וה[ד]א מן פואיד
אלשבא. פן תאן אלשבא אדא כאן קָבֵל [יו]ד כְּרָג אלשוא אבדא
בנקטה מן אָס[פל] ו[לא יעתרבר בנקט אליד אי שי הו מתל כי ביד
כ"י ק 14
אָשָׁה בְּיוֹם] לִבְשָׁה לְיוֹרֵם ונחו דִּלְךָ וואעלם אן אלשבא אדא || כאנת
195 קבל אליד פי אכתר אלמואצַע [תדל ע]לִי אלמכבר ואמלך קָבֵל[לה יד]ל
כ"י א 1
עלי אלמידע מתל קולה ביום [זבח]כּם מנוכר בְּיוֹם || הֵהוּא כְּרָם מידוע
ונחו דִּלְךָ פן תאלת אלבאקי מן חרוף אלעבראני אלאצול סבעה עשר
ותרד אליהא אליד תציר תמאניה עשר אדא כאן אלשוא תחת אחד הדה
אלתמאניה עשר פי אול אלכלאם או פי וסט אלכלאם בחית יגרי מגרי
200 אלבאבת[ד]א < יכון בעדהא חרף גיר חרף אחה"ע וגיר אליד > כְּרָג אלשוא
בפאתחה כְּפִיפָה אדא לם [י]כן מעה געיה ובפתחה תְּקִילָה אדא כאן מעה
געיה מתל ברב עם גרושׁוֹ[ת]יכֶם דרכיו וראש ער[ב] זכור ה' טָמְאָ[תָּה]
הַשֵּׁם יראו את ה' אלי גיר דִּלְךָ מן הדה אלתמאניה עשר חרפא. וְאֵעֲלֵם
אן הדה אלתמ' [ע]שר נקטהא הי אֲלֻפֶּאתְחָה ומן חֲכֶם הדה
205 אלפאתחה אלמְדִּכּוֹרָה < [אן] לא ינקט בהא > אלא כְּפִיפָה ולא וגה
לכֶּפֶת[תה]א אלא כון אלשוא מ[ע]הא וְלֵמָּא לֵם יכן [אל]שוא פי
187. הודא [היא ו (בלאו, עמ' 61—62)
191. פואיד] זואיד 14 [גרסה שאין לה כל מובן במקום זה)
192. יוד] השלמתי ע"פ ק 14
193. אספל] השלמתי מסברה (ובהסתמך על הור"ק "שלמטה")
195. תדל עלי] השלמתי מסברה (ובהסתמך על הור"ק "תורה עלי") | וקבלה] השלמתי
מסברה (בהור"ק ובתו"ע "שלאחריו" | ידל] השלמתי מסברה (ובהסתמך על הור"ק)
197. פן תאלת] אלפן אלתאלת ק 11
198. תמאניה] תמניה ק 11
200. ולא — אליד] הוספתי מסברה. ההוספה מוכרחת, שהרי בלעדיה הפלל הנדון
חסר את התנאי העיקרי לתחולתו. הסתמכתי על מחהח"ג הערבית, עמ' 20 ("וכל שוא מתחרך
יכון בעדה חרף גיר חרף אחה"ע וגיר אליד פלא יכְּרָג אבדא אלא בפתח מכפף") ועל מחהח"ג
העברית, עמ' 63. בטעמ' ק/תו"ע ובהור"ק משחק נוסח המכתצר בכה"י שלפנינו.
204. אלתמ'] אלתמניה ק 11 | עשר] בשולי הגיליון פהשמטה
205. אלפאתחה] אלפתחה ק 11 | אן לא ינקט בהא] בכה"י יש רימזו להשלמת
ההשמטה בשולי הגיליון, אלא שהשולים השמאליים קרוּעִים; השלמתי ע"פ ק 11, אולם מאחר
שגם בכ"י זה ניזוק המקום מחמת טשטוש השלמתי את חיבת אן מסברה | כְּפִיפָה] אלכְּפִיפָה
ק 11
206. לכֶּפֶת[תה]א לאכפתהא ק 11, ולפי גרסה זו השלמתי אך לא תיקנתי
206. מעהא — אלשוא] שיחורתי ע"פ ק 11

אצולהם יגתמע מע מלך ת[חת] הדה אלחמאניה עשר געלו אלשווא
 פֿקט וֿלם ימכנהם אן יגעלו אלפאתחה וחדהָ לאנהא תגי מסתופא
 וקד אסתקצית אלכלאם פי הדא אלמוצע פי הדאיה אלקאר עלי מא אנת
 210 תגדה הנאך מביינאָ. פן ראבע אלשווא לא [יג]תמע לא מע
 לחן ולא כאדם פני ח[רף] מעא בתה לאן אלטעם לא [יג]תמע מע
 שוא סאכן אן [לא יהי בניה אלפ]צה לאן אלטעם יתחרך בה [אלחרף]
 ואלסאכן [יסכן אלחרף] פכיף יגוז אן יכוֿן אַלחרף סאכן באלשווא
 מתחרך באלטעם [פי] חאל ואחדה והד[א] פאסוֿ ולאן אַלשווא
 215 אלמתחרך יחרך אלחרף חרכה לא תבאֿת[ת] פיהא || —————

פן כאמס
 פן סאדס
 פן סאבע
 220 פן תאמן
 פן תאסע
 פן י'
 כ"י ק4

ממא אלסכון פי אלחאלת ומא זאד עלי אלחאלת אלהים ברושים.
 פן יא, שוא מתחרך לא יג[א]ור שוא מתחרך לא פי אול כלאם ולא
 225 פי וסטה ולא פי אכרה לאן אלכלאם אינמא יכון מתחרך > —————
 < —————

207. תחת] השלמתי ע"פ ק11
 212. אן] בכה"י מן, והגהתי מסברה לא... אללפצה] השלמתי מסברה. אלחרף]
 השלמתי מסברה
 213. יסכן אלחרף] השלמתי מסברה (ובהסתמך על תו"ע "ישכין האות") | פכיף יגוז]
 בכה"י פכאן יגב, גרסה שאינה מעלה שום מובן בהקשרה; גרסת הפנים עשויה מסברה וברוח
 הפתוח בנוסח הארוך כ"י ניו-יורק, עמ' 44 ("פאגתמעא = אגתמע אללחן] מע אלסאכן לם
 יתם לאן אלסאכן מן חכמה אן יסכן אלחרף ולא יצטרב בתה... ואללחן ואלכאדם מן שאנהמא
 אן יחרכא אלחרף ויגעלא פיה נגמה ונגמאת ואלחרף אלסאכן לא יצח פיה נגמה בתה
 ואלנגמה הי אלחרכה פכיף יכון אלסאכן מתחרכא פי חאל ואחד פליס הדי מנאקצה פקד
 אסתחאל דלך")
 214. פי] השלמתי מסברה
 215. תבאת] השלמתי ושיחזורתי בהסתמך על דיבור מקביל בנוסח הארוך של החיבור
 כ"י ניו-יורק ("פאלשווא יסרע באלחרף סרעה לא ימכן אלחבאת מעהא")
 225. אינמא] כה"י גרס אנמא, ואע"פ שהשמטה קוטעת את הסיפה של המשפט קרוב
 להניח, שגרסת כה"י אינה הולמת פאן והיא משובשת מן אינמא או מן אַמא (= אן + מא);
 ולפי האפשרות הראשונה הגהתי
 225—227. מתחרך — ומא] העניין מורה, שמעתיק כה"י החסיר כאן משפט; הגרסה

ומא ילחק אלמתחרך פהו אקל חרכה מן אלמתחרך אדא אבדתא באלשוא.
 ואלסאכנ קד יתבעהמא פלדלך לם יקתרנא אלמתחרכין כמה יקתרנא
 אלסאכנין. פן יב, שואיין סאכנין לא יקתרנא אלא פי אכר כלמה.
 230 מחל וישב ורחצת וסכת ואעלם אן למא סכן אלשוא אלדי תחת אלשין
 מן וישב ואלצדי מן ורחצת ובקי בא ותו לם יכן בד מן תסכינהמא
 ל[א]ן לים להמא חרף יגאורהמא פיחרכא אליה. פן יג, שואיין
 מתראדפיין אלאול מתחרך ואלתאני סאכן לא יגוז תראדפהמא אלא אן
 יכון אלאול סאכן ואלתאני מתחרך. ואעלם אן תם שוא בניתה עלי
 235 אלתראדף ואן כאן לים מכתוב אלא ואחד נחו מןעק מןפחים מחללים
 ממלך הפמות ואלסבב פי דלך אן אחרף יכרג בחרפיין פהדה סירה
 פי אלעבראני והו אן כל חרף משדד אעני מדגוש פי וסט כלמה בחית
 לא יגרי [מ]גרי אבדתא ותחתה || [שוא יכרג בחרפיין].

[פן יד]

240 [באב פי אכתאלף אלכלם]

כ"י ק

[שרט ויאמר ויאמר]

כאן תחת אלמאם פאתחה נחו ויאמר. שרט מה מה, אדא
 כאן מעה טעם כאן בתלתה נקט ואדא לם יכן מעה טעם כאן
 בפתחה. ושרט אכר, אדא תבעה דגש כאן בפתחה מחל מה-תאמר
 245 נפשך מה-נדבר ומה נצטדך ואדא תבעה רפי כאן בתלתה נקט
 נחו מה לידידי מה לעשות לך. שרט למה דגש ולמה רפי,
 אדא כאן אלטעם עלי אלמאם כאן רפי נחו למה הרעוה ואדא כאן
 אלטעם עלי אללמד כאן דגש נחו למה זה שלחתיני מא סוי למה שמתיני
 למפגע לך ושרט אכר יעם מלא כאן בלחן ובגיר לחן, אדא אסתנד

המקורית משתקפת בתו"ע (דף 9 טור ב) ור' בחרגום העברי, בשורות המקבילות

227. [אלמתחרך] בכה"י פתוב בטעות אלמתחרך
228. [יתבעהמא] בכה"י שיבוש פתיב: יתבעהמה
230. [אלשין] בשולי הגיליון פהשמטה
236. [ממלך] בשולי הגיליון פהשמטה
237. [מדגוש] ו' דחוקה בין ג' לש'
238. שוא — בחרפיין הואיל וכה"י נקטע קרוב מאוד לסופו של הפלל, הוספתי את מלותיו האחרונות בהסתמך על הור"ק ("שבא יוצא בשתי אותיות") ועל לשון דומה בש' 236.
240. באב פי אכתאלף אלכלם] ע"פ תו"ע "שער על חלוק המלות"
244. [תבעה] בכה"י בטעות תבע, ותיקנתי פמו שנכתב בסמוך (ש' 245)
249. [מא] השחזור מתאשר ב 8ק

250 לָמָּה אֵלֵי כְלָמָה אֹלֵהָא אֵלֶּף אוּ הָא אוּ עֵין, סִימָן אֵה"ע, כֹּאן לָמָּה רַפִּי
מָא סוּי כְּמִסָּה מוֹאצֵעַ תְּגִי דְגִשׁ וְהִי לָמָּה הִרְצִינִי לָמָּה הִצִּיתִי עֲבָדֶיךָ
לָמָּה אֵירָא בִימֵי רַע לָמָּה הָיָה כְּאַבֵּי נֶצַח לָמָּה אֶפְכָּה וְאֹדָא אֶסְתַּנַּד לָמָּה
אֵלֵי בִקִּיָּה אֶלְחָרוּף אֶל תַּסְעָה עֶשֶׂר יִכּוֹן לָמָּה דְגִשׁ אֵלָּא תִלְתָּה מוֹאצֵעַ
הָאֵנָהא תַּסְתַּנַּד אֵלֵי חֶרְפִּין מִן אֶלְתַּסְעָה עֶשֶׂר וְתִגִּי רַפִּי וְהִי לָמָּה
כ"י ק8

255 שְׂבַחְתִּי לָמָּה וְנִחַחְתִּי לָמָּה שְׂמַחְתִּי לַמִּפְגַּע לךְ || שְׂרַט מָה כְּלָמָּה
אֶסְתַּנַּד אֵלֵי ג' חֶרּוּף אֵלֶּף וְהָא וְרִישׁ <סִימָן> אֵה"ר כֹּאן מָה בְּקִמָּץ מָא
סוּא מָה אֶסְתַּנַּד אֵלֵי הִיא וְהוּא נָחוּ כִּי לֹא יָדְעוּ מָה הוּא אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁקָל
כֶּסֶף בִּינִי וּבִינָךְ מָה הִיא וְנִטְרִהֲמָא עֲלֵי אֶלְשֶׁרֶט. שְׂרַט הֵן וְהֵן
וְשֵׁשׁ וְשֵׁשׁ וְעֵת וְעֵת וּלְב וּלְב וּכְן וּכְן וְשֵׁן וְשֵׁן, אֹדָא כֹּאן אֶלְטַעַם פִּי
260 אוּל חֶרֶף מִן אֶלְכְּלָמָה אֵלֶּב' לַהֲדָה אֶלְכְּלָם צֶאֱרַת בַּסְגוּלָה מֵהֵמָּה הִי בְּמִקָּף
מִתֵּל הֵן תְּגִי הֵן הוּא אֵלָּא מָא כְּרָג עֵן דִּלְךְ שְׂאֵד מִתֵּל הֵן כָּל אֵלָּה
יַפְעַל אֶל בְּלֹא עֵת נִדְתָּהּ וְנִחוּהֲמָא וְאֹדָא זֹאל אֶלְטַעַם מִן אֶלְחָרֶף אֵלְאוּל מִן
אֶלְכְּלָמָה אֶלְתַּאֲנִיָּה צֶאֱרַת אֵלְאוּלָה בְּתַנְתִּין נָחוּ שֵׁשׁ הַשְׁעוּרִים הָאֵלָּה.
שְׂרַט אֵת וְאֵת אֹדָא כֹּאֲנַת פִּיָּהא טַעַם כֹּאֲנַת בְּנִקְטַחִין אֵלָּא אֶת-כָּל גְּבָה
265 יִרְאָה וְאֹדָא לֹם יִכֵּן פִּיָּהא טַעַם כֹּאֲנַת בִּג' נִקְטַ מָא סוּי ג', אֵת אַרְם
נִהֲרִים <אֵת גֵּאוּן יַעֲקֹב אֲשֶׁר אֵהָב אֵת אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ>.
שְׂרַט כָּל וְכָל, מָא לֹם יִמְכֵּן פִּיָּה טַעַם כֹּאן מִקְמוֹץ אֵלָּא מוֹצֵעִין
וְהֵמָּה כָּל עֲצַמּוֹתֵי תַּאֲמַרְנָה כָּל אֲחֵי רֶשׁ שְׁנֵאוּהוּ וְאֹדָא כֹּאן בְּטַעַם
כֹּאן בְּנִקְטָה מִן פּוֹק נָחוּ כָּל הַנִּקְרָא בְּשֵׁמִי וְאִמְתַּלְּהָ. שְׂרַט

250. סִימָן אֵה"ע] בְּכַה"י צוּיִן ה"סִימָן" בְּקוּ מַעַל הָאוֹתִיּוֹת
254. [תַּסְתַּנַּד] בְּכַה"י פְּתוּב תַּסְנֵד וְזֶה שִׁבּוּשׁ פְּתִיב קָל; הִגְהַתִּי בְּהַסְתַּמֵּךְ עַל שִׁימוּשׁ
הַלְשׁוֹן שֶׁל הַמַּחְבֵּר בַּשּׁוּרֹת 249, 252.
255. [מָה] בְּכַה"י מָא, וְזוּ ט"ס
256. [סִימָן] נִרְאָה לִי, שֶׁהוּשְׁמַטָּה פֶּאן הַמְלָה הַזֹּאת, הִרְגִּילָה לְבֹא בְּמִקְוֶם כּוּזָה (הַשּׁוּהָה
לְמַעַלָן ש' 250), וְהוֹסַפְתִּיה מִסְבָּרָה
257. [מָה] ר' ח"נ לֹש' 255
261. מָא כְּרָג] בְּכַה"י מָא גִּרָג כְּרָג וְהִתִּיבָה הָאֲמַצְעִית (שִׁבּוּשׁ שֶׁל הַמְלָה הַתּוֹכַפֶּת כְּרָג)
נִמְחָקָה בְּהַעֲבֵרַת קוֹלְמוֹס
263. צֶאֱרַת] צֶאֱרַק 18 (בִּלְאוּ, עַמ' 188) | בְּתַנְתִּין] בְּכַה"י נִכְתַּב בְּטַעוֹת בְּתַנִּין וְתִיקְנִתִּי
ע"פ ק18 | נָחוּ] בְּכַה"י נָח, וְהִגְהַתִּי ע"פ ק18
266. אֵת גֵּאוּן — יוֹכִיחַ] אֵת שְׁתֵּי הַדּוּגְמָאוֹת הַנּוֹתְרוֹת שֶׁנִּשְׁמַטּוּ (שִׁישׁ פֶּאן הַשְּׁמַטָּה
מוֹכִיחַ הַיַּעֲדֵר תִּיבַת וְאִמְתַּלְּהָ וְכד') הַשְּׁלַמְתִּי ע"פ ק12 וְהוֹרָק
267. יִמְכֵּן] יִכֵּן ק12
268. הֵמָּה] לִיתָא ק12 / תַּאֲמַרְנָה] בְּטַעוֹת פְּתוּב בְּכַה"י תַּאֲמַרְנָה וְהִגְהַתִּי כְּמוֹ בַּסְפִּרִּינוּ
וב'ק9

270 לשון בְּרָכָה, אִדָּא כּאן אַלטאַעם עלי אַלבא כּאן אַלשוא סאכּן כּקול' בּרכּו נא ואַדָּא כּאן אַלטעם עלי אַלכאַף אַלשוא מתחריך מַחַל בעבור תּברכּני נפּשך אַלא מואצֵע מַחַל ולעלָאָה בְּרָכָת ומבְּרָכָתךּ יברך בית עבדך בּרכּות אבִיך. ופִּיה שרַט אכֵר וְהוּ אן כּתבּת אַלקאַמצה תּחת אַלבא ואַלטעם עלי אַלכאַף לא ינכֹּדּם תּחריך אַלשוא גִיר ולעלאָה 275 בּרכּת אן אַלשוא פִּיהא סאכּן וימכּן אן יכּון אַלסבב פי דֹלך אנהא מן גִיר לָגָה אַלעבראַני.

272. אלא מואצֵע] בכה"י שיבוש פתיב קל אלמואצֵע, והגהתי בהסתמך על תו"ע

(”חורן ממקומות”)

273. כתבת] בכה"י כתבות, וברי שצריך לגרוס פפי שהגהתי.

274. אַלשוא] אַלשבא ק 19

תרגום עברי ופירוש

קיצור הורית הקורא

החלק הראשון: מאמר האותיות ומאמר התנועות

בשם ה' שאלחם — ישמרכם האל — שאקצר לכם את ספר הפללים
המכונה "הורית הקורא"¹ כך שאזכיר את תמציתו, והריני עושה רצונכם,
בתוך כדי בקשה מאלהים יתעלה שיצליח את דרכי בכך, עם מה שייתכן להוסיף
עליו ממה

שלא נזכר ב"הורית הקורא"; ועליו, יתעלה, אשען. אם יטען איש מה
5 הצורך בידיעת פללי הקריאה (במקרא) אמור לו, שהטעמים משנים את
המשמעויות²

גנון קומי אורי (ישע' ס, א) — שתי (צורות) ציווי לנקבה, פי הטעם על האות
הראשונה; וכגון ליום קומי לעד (צפ' ג, ח) ה' אורי וישעי (תה' כז, א) — שני
שמות זכריים, פיך שהטעם נמשך מראש

המלה הראשונה (לסופה); וכעין מה שהזכרנו בעניין העמדת הטעם בראש
(המלה) ואיחורו (לסופה): שָׁבוּ על

עונת אבותם (ירמ' יא, י) שָׁבוּ וַיָּבֹזוּ (בר' לד, כט), הנה הראשון מלשון חזרה
פיך שהטעם

---

*. את משנתו הדקדוקית של ספר "הדאיה אלקאר" הצגתי בכמה מאמרים (מקצתם
נדפסו ומקצתם עומדים לראות אור), שבהם נתנחם תוכנו של רוב הסוגיות והפרשיות
הנידונות בספר (הן בנוסחו הארוך והן בנוסחו המקוצר והמתומצת). הואיל והפועל היוצא
מניתוחי התוכן האלה הוא גם פירוש ענייני מספם של הטקסט (המלוך בבירור מונחי,
בפענוח סתומות לשונו ובהבאת מקורות ומקבילות לדברי המחבר), מצאתי לנכון לתור פאן
על פירוש מקיף ומלא הצמוד לנוסח הפנים והסתפקתי ללוות את התרגום העברי בהערות
פירוש מעטות. הערות אלה מצטמצמות בעיקר במקומות, שפננתו של המחבר אינה יוצאת
בפשיטות מניסחיו (כולל מונחי) בערבית או מן התרגום העברי שלהם (שפנו על תרגום
יש עמו מידה מסוימת של פירוש). פאן וכאן הערתי אף על דרכי לשונו של המקור הערבי
מצד עצם תרגומם לעברית. כמו כן שולבו בהערות רמזות ביפילוגראפיות למאמרי
העוסקים בענייני "הדאיה אלקאר".

1. הפננה ל"הדאיה אלקאר" במהדורתו הראשונה, המחזיקה את הנוסח הארוך
המפורט של החיבור (ר' במבוא סעיף 1).
2. המחבר מדבר על שינוי מקום תחולת ההטעמה ועל חפידים הפונולוגי של
הטעמים בהבחנת הומוגרפים (ש' פתיב וניקוד).

10 על השי"ן, וזה מ(לשון) שְׁבִי פִּינָן שהטעם על הבי"ת וכיוצא באלה (בצמדים) מהסוג הזה. ולפי שהקריאה הזאת אשר (נוהגת) בארץ-ישראל כיום היא קריאת עזרא עליו השלום ודורו, משום שהעם לא נכרת מארץ-ישראל מאז זמנו של עזרא ב(ימי) בית שני ועד עתה אלא מירושלים בלבד בזמן מלכות אדום על הארץ. וישראל מלמדים את בנייהם עד עתה דור אחר דור את הקריאה הזאת³. ולפי שאילו קרא אדם את עשרים ואחד הספרים בנעימת שלושת הספרים (אמ"ת) 15 או קרא את שלושת הספרים בנעימת כ"א הספרים, פי אז היה (הקהל) מחזיר אותו בזאת⁴. וכך אילו קרא במקום מירכא שלשלת, פי אז (מנהגו של) הציבור להאשים אותו בטעות

בזאת. ואם זה יהיה כמו זה⁵, הרי יש לנעימות כללים וכבר נגרם הצורך ללמוד אותם.

20 פרק בדבר מקומות-החיתוך של האותיות⁶. האותיות הן עשרים ושתיים אותיות יסוד, הנחלקות לחמש קבוצות בחמישה מקומות-חיתוך, והן אהח"ע, גיכר"ק, דטלנ"ת ושס"ץ, בומ"ף. אהח"ע, מקום-חיתוך הוא עיקר הלשון ובית-הפליעה, כלומר הלוע ושורש הלשון; ומשום כך הן הקלות שבאותיות, לא יבוא בהן דגש כלל וכלל⁷. והה"א והאל"ף

יש מי שסוברים שבא בהן דגש, ואין הדבר כך, שכן הנקודה אשר בה"א

25 בסוף הדיבור מראה את טעם הה"א⁸; תדע לך שטעם הה"א בראש

3. לעניין רציפותה של קריאת בני ארץ-ישראל ר' "תורת הקריאה במקרא", תרפיץ

נד (חשמ"ה), עמ' 229-230.

4. ר"ל, כאשר אדם קורא במקרא בציבור וטועה ומחליף את נעימות ג' ספרי אמ"ת בנעימות הטעמים של כ"א הספרים (ולהפך), הקהל פופה עליו לחזור ולקרא שנית במתוקן. ואפשר שראוי לתרגם: (הקהל) מגיב ומשיג עליו.

5. אולי יש מקום לתרגם: ואם (אז: כאשר) יהיה הדבר כך.

6. ר' "שער בדבר מקומות החיתוך של העיצורים מתוך 'הדאיה אלקאר' הארוך",

לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 233-259.

7. ר' מאמרי "ליקוטי 'הורית הקורא' במחברת התיג'אן העברית מתימן", סעיף ב (יתפרסם בקרוב בספר היופרון לנ"ה טור-סיני).

8. המונח "טעם" (שאינו מכון לקריאה המוסיקאלית) מציין להגה שהוא מימוש של האות (המסוימת); בהיותו מוסב על האותיות אהו"י הוא מורה על מהותן העיצורית (בניגוד למימושן כ"אותיות משך", היינו פתגמות). מונח נרדף לו, המופיע בנוסח הארוך של "הדאיה אלקאר", הוא "כאציה אחרף" (= התכונה המיוחדת של האות או סגולת האות). לכידורם של מונחים אלה ר' מאמרי "מושג ההגה ופקרון הצרכים בדקדוק ארצישראלי מן המאה הי"א" (יתפרסם בקרוב)

הדיבור ובאמצעו מתגלה (במבטא) בלי (שתסומן) הנקודה⁹. והאל"ף (באה בדגש) בארבעה מקומות,

אשר הם: וַיָּבִיאוּ לוֹ (פר' מג, כו) תְּבִיאוּ לַחֵם (ויק' כג, יז) וַיָּבִיאוּ לָנוּ (עז' ח, יח) לֹא רָצוּ (אי' לג, כא) וזהו מאמץ (מלאכוני)

שכופה אותו על עצמו הקורא להגותה בחזק¹⁰, אבל אין זה דגש¹¹. גיכר"ק, מקום-חיתוכן

אמצע-הלשון ברוחבה; ומקום-החיתוך של ג' וכ' הרפות הוא שלישי-הלשון הסמוך לאחר הלוע.

30 דטלנ"ת, מקום-חיתוכן הוא קצה-הלשון ובשר השיניים; וד' ת' הרפות; קצה-הלשון נצמד

לבשר השיניים בעדינות. זסצ"ש, מקום-חיתוכן הוא השיניים. בומ"ף, מקום-חיתוכן הוא השפתיים; ב' ופ' הרפות, השפתיים מתהדקות בשתייה בעדינות.

האותיות: יש הטוענים שהן מתחלפות זו בזו¹², פמו בַּנֶּר (תה' סח, לא) — פָּנֶר (שם קיב, ט), יעלז (שם צו, יב) — יעלס (איוב כ, יח) —

יעלץ (דה"א טז, לב) וכד'; (ויש הטוענים שהאותיות עשויות) לבוא יתרות או להישמט¹³. והראוי לא לומר זאת, מפני

35 שאפשר שהפיזור אם הוא בדרך מסוימת, לעניין ריבוי או מיעוט או איזו דרך שהיא, עושים אותו בבי"ת, ובדרך אחרת עושים אותו בפ"א. ובדומה לכך יעלוס, אם

השמחה היא בדרך אחת עושים אותה בסמ"ך, ובדרך אחרת עושים אותה בזי"ן וכיוצא

9. ר' מאמרי הנופר בהע' 7, סעיף ג'.

10. ואפשר שצריך לתרגם: וזהו העמדת פנים, היינו שהקורא עושה עצמו כאילו הוא הוגה (את האל"ף) בחזק (א': בדיגוש).

11. לדעת המחבר, הנקודה הבאה באל"ף בארבעת המקומות הנופרים אינה אפוא דגש (חזק או קל).

12. על תופעת חילוף האותיות (אבדאל, אבתדאל) בספרות תורת הלשון העברית בימי-הביניים ראה מש"כ במאמו "קטע גניזו. קדום של חיבור אנונימי בנושא חילוף אותיות פנים-עברי" (יתפרסם בתרביץ).

13. ייתור אותיות ("תפכים", "ויאדה") וחסור (או שינוי) אותיות ("אכתצאר") נידונים בנוסח הארוך של חיבורנו בהרחבה ובפרקים לעצמם; לשתי התופעות האלה ר' "ביאורי מלים אטימולוגיים בפרשנות המקרא ובמילונאות העברית בימי-הביניים", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ד, פרך ראשון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 48—53.

- בהם¹⁴ ממה שנהגתי לומר בראשונה¹⁵ שהוא מתחלף ומתהפך¹⁶.
 פרק על אודות אותיות אוי"ה ובגדכפ"ת¹⁷. אלה ארבע האותיות, אוי"ה,
 כאשר אחת מהן (באה)
 40 בסוף מלה, והמלה (הזאת) מחוברת אל מה שאחריה בנעימת הטעם
 (ואם) ראש המלה השנייה היא אחת משש האותיות בגדכפ"ת, יוצאת¹⁸ האות
 הזאת
 רפה, קלה¹⁹, כאמרך: כִּי בָאֵפֶס (פר' מט, ו) וְיִהְיֶה דְבַר־ה' (מל"א יז, ב) וְאֶקְחָה
 פֶּת־לַחֶם (פר' יח, ה)
 והדומה לכך. חורגים ממה שהזכרתי תשעה מבטלים²⁰ והם: אוגירה ופסק
 ודחיק
 ואֲתִי־מִרְחִיק ומפיק ה"א ומפיק וי"ו ומפיק יו"ד ושתי אותיות (זהות) רצופות
 (והרצף) בי"ת ופ"א.
 45 אוגירה הוא אגד של שבע מלים בלבד, ארבע מהן בשירת ויושע²¹ והן:
 בָּאָה בָּאָה (שם' טו, א) וחברו (שם טו, כא) יִדְמֹוּ בָּאָכָן (שם טו, טז) מִי בְמִזְכָּה
 נאדר בקדש (שם טו, יא), ובישעיהו:
 וְשִׁמְתִּי בְדָכָד שִׁמְשֹׁתִיךְ (ישע' נד, יב), ובירמיהו: וְנִלְאִיתִי בְלָל (ירמ' כ, ט),
 ובדניאל: וְחִקְמָה
 בְּחִקְמַת אֱלֹהִים (דנ' ה, יא); ולא ידעתי בשבע (המלים) הללו חילוף²². ומחוץ
 להן, מאותן (מלים)

---

 14. שיעור המשפט: אינו ראוי לקבוע, שהאותיות מתחלפות זו בזו, אלא אם כן
 החילוף משנה במשמעות.
 15. פננתו של המחבר לדברים שאמרם בפרק על חילוף האותיות ("באב פי אבתדאל
 לאחרון") בנוסח הראשון והארוך של חיבורו; המחבר חוזר בו אפוא מן הדעה, שצמידים
 פגז פזר — בור הם בגדר היקרויות זהות-תוכן של אותה מלה, הנבדלות זו מזו באות
 מתחלפת.
 16. לשון היפוך (קלב) בקשר לאותיות מוסב בדרך-כלל על שינוי סדר האותיות של
 שורש או מלה, אלא שכאן — כמו גם, לעתים, במקורות דקדוקיים אחרים — המונח
 "יתקלב" אינו אלא נרדפו המשמעי של "ינבדל" הסמום לו לפניו. אצל ר"י חיוג' ור' יונה
 אבן ג'נאח לשון קלב, המציין לתופעת חילוף אותיות, מכונן למקרי חילוף במישור
 המורפולוגי (פגז — ירא — נורא).
 17. לניתוח תוכנו של הפרק הזה ראה מאמרי: "חוק אוי"ה ובגדכפ"ת", Hebrew
 א-יד. Union College Annual, LX(1984), pp.
 18. כלומר: נהגית, מתבצעת, מתממשת.
 19. קל ("כפף") — היפוכו של כבד ("חקיל") — מציין גם להיגוי החוכך של
 בגדכפ"ת. בהוראה זו הריהו מונח נרדף למונח רפה ("מרפי") הסמוך לו לפניו.
 20. מבטל (לשון יחיד: "פאסרה", לשון רבים "פואסר") הוא מונח המציין לקבוצת
 חריגים ה"שוברת" את הכלל היסודי וקובעת כלל לעצמו.
 21. הפננה לשירת הים (שמות, פרק טו).
 22. הפננה למחלוקת בין בעלי המסורה המפורסמים בראש וכן-נפתלי; לענייננו:

שיש לגביהן חילוף, הרי הקורא בוחר בקריאה לפי רצונו מבין הגרסאות החלופיות, ואין

50 מי שרשאי להשיג עליו²³. פסק; בכל עת שמופיע בין אות אוי"ה לבין אות בגדכפ"ת פסק, אין לאוי"ה השפעה²⁴ כמו: יוסף ה' על צמון | קהם (דה"א כא, ג) צמון | קלה (בר' יח, כא) וכד', ואין יוצא מפלל המבטל הזה. דחיק; פירוש הדחיק: אם יש בין הטעם של המלה, אשר סופה אחת מאותיות אוי"ה, לבין המלה, אשר בראשה אחת מאותיות בג"ד 55 כפ"ת, תנועה אחת, הרי אין משתהים ואין מאריכים במבטאה של התנועה הזאת

ומפני הדוחק הזה (שבהגייה) בטל כלל אוי"ה כמו: ואַעֲיֹדָה בָּם (דב' לא, כח) וְהָיְתָ בּוֹ (יהו' א, ח)

והדומה להם. ויש שהדוחק חל במלה שאין בה טעם, אלא שהיא מלה זעירה כגון: מֶה־תֹּאמַר נפשך (שמ"א כ, ד) וְהִפְגִּיחִי הָחִי (מל"א ג, כג) ודומיהם ממה שהמבטא של התנועה בא דחוק; האם אינך רואה את הכתוב הוֹרִידֵנוּ בּוֹ (יהו' ב, יח), משום שבאה

60 בתנועה שלאחר הטעם הרחבה בנשימה²⁵, (והיא) נוהגת כמנהג תנועה אחרת²⁶ או כמעט

כמוֹה, לא באה הפי"ת של בו דגושה, וכאשר תעיין בדבר תמצא את ההבדל. אתי-מרחיק מנוגד למבטל הקודם לו, שכן סיבת (המבטל) הזה ריחוק הטעם, וסיבת (המבטל) ההוא קירוב הטעם, והפיאור לכך הוא שבתמורה לריחוק

הטעם²⁷ הריהו ניצב עליו כסוללה²⁸ ולכן נדגשת אות בגדכפ"ת

בשבע המלים (החריגות) הנופרות במבטל הראשון ("אוגירה") הסכימו שני המלמדים הללו לקריאה אחת.

23. לעניין ההיתר הניתן לקוראים במקרא לבחור בין גרסאותיהם של בן-אשר ובן-נפתלי באותם מקרים שלא הסכימו זה עם זה ר' מאמרי "עוד על בן-אשר ובן-נפתלי", לשוננו, מה (תשמ"א), עמ' 311—313.

24. הנה אומר: אין לאות אוי"ה תוצאות במבטא להרפות את אות בגדכפ"ת שלאחריו.

25. מצד משך הזמן ההרחבה בנשימה ("תוסע בתנפס"), כלומר ההשהיה וההארכה, היא היפוכו של הדוחק ("אלציק") במבטא.

26. הפננה, ככל הנראה, לתנועה (סופית) רגילה, לא דחוקה ולא מושהית, שאין אחריה מלה המחויבת בדגש של דחיק.

27. ר"ל, ריחוקו של הטעם שבמלה הראשונה מראש המלה השנייה שבצירוף ההדוק.

28. ר"ל, הטעם הראשון ניצב על הטעם השני כסוללה הנערמת והמוצבת סביב חומה; ואפשר שיש לתרגם: הטעם הראשון מכונן אליו (אל הטעם השני) פבליסטר.

- 65 שתהיה במקומות פגון; הוא יבנה־בית (שמ"ב ז, יג) הַלְמִתִּים תַּעֲשֶׂה־פֶּלֶא (תה' פח, יא) סוּרָה שָׁבָה־פָּה (רות ד, א). ומה שאין בו טעם²⁹ הריהו בכוח³⁰ הטעם שלפניו לנהוג כמנהג הוא יבנה־בית (שמ"ב ז, יג) כמל: ואלכה אֵלֶיךָ וְאֶדְרָשָׁה־בָּה (שמ"א כח, ז) וכד'. כבר עברו ארבעה מבטלים. המבטל החמישי מפיק ה"א; מובנו של מפיק ה"א הוא יציאת הה"א והיראותה³¹, (והוא) נגזר מן דתא נִפְקֶת (דנ' ב, יג), כלומר הה"א, כאשר נראה טעמה³² בסוף מלה, בטל כלל אוי"ה, כמל: מִתְּצִיתָהּ בִּפְקָר (ויק' ו, יג) היא וכל אשר אִתָּה בְּבֵית (יהוש' ו, יז) וְלֹה גִפְיִן אַרְבַּע (דנ' ז, ו) וכד'; ואין למבטל הזה שום חריג. המבטל השישי מפיק וי"ו³³, זאת משום שכל וי"ו בסוף מלה, ההגוייה על דעת בני ארץ־ישראל כבי"ת רפה³⁴, מבטלת את כלל אוי"ה כמם: תַּצְרִיתִיו בְּתֵהֱלָה (תה' ק, ד) אֵלָיו פִּי־קִרְאֹתִי (שם סו, יז) והדומה להם; ויוצאות מפלל המבטל הזה שתי מלים והן: ונטה עליה קֶרֶתָהּ (ישע' לד, יא) וקול המון שֶׁלֶן בָּה (יחז' כג, מב). המבטל השביעי מפיק יו"ד³⁵; כל יו"ד שתהיה בסוף המלה וראש (המלה) האחרת³⁶ היא (אחת) מאותיות בגדכפ"ת ותחת האות שלפני היו"ד (בא) חירק או צירי, כלומר נקודה או שתי־נקודות, הרי כלל אוי"ה מתקיים בו פגון: לִבְנֵי בְּנֵי (דה"א ו, ה) ה' קִי בְּקִקְקֹם (נחום ב, ג) שְׁרֵי פֶלְשִׁתִּים (שמ"א יח, ל) וכיוצא באלה; אבל אם יש תחת האות הנזכרת (תנועה)
- 80 זולת התנועות הנזכרות נעשית היו"ד חזקה³⁷ וכלל אוי"ה אינו מתקיים כמל:
29. כלומר, מלה מוקפת אל זו שלאחריה.
30. ייחסתי למלת "תקדיר" את המשמעות המילונית של "אקדאר" או "מקדרה".
31. יציאה ("כרוג") והיראות ("טהור") הריהם מונחים נרדפים לציון הגייה וביטוי־שפתיים; בקשר לאותיות הרפיון אהו"י הפונה היא למימושן כ"אותיות מְשֻׁן", היינו תנועות.
32. ר' לעיל הע' 8.
33. "מפיק" הוא מונח המסורה לציון אותיות אהו"י בערבן העיצורי.
34. לענין הגיית הו"ו כבי"ת רפה בארץ־ישראל ר' מאמרי הנזכר בהע' 17, עמ' י"א.
35. ר' לעיל הע' 33.
36. ר"ל, המלה שלאחריה.
37. לשון "שד" מצוין כאן את המימוש העיצורי של היו"ד (ואין הפונה לדיגושה).

אוֹלֵךְ תַּעֲרוֹצִי (ישע' מז, יב) יֶאֱתָרִי בְּנוֹ (דה"א ו, ו) מִי גִי' גָּדוֹל (דב' ד, ז) וכיוצא באלה; ויוצאת מפלל

המבטל³⁸ הזה מלה אחת והיא: אֶדְנִי, כָּם (תה' סח, יח). המבטל השמיני שתי אותיות (זהות) רצופות. כל שתי בִּי"תִין או שתי כ"פִּין הפאות בזו אחר זו,

אבל לא יתר אותיות בגדכפ"ת, ויש תחת הראשונה מהן שָׁנָא,

85 בטל כלל אוי"ה כמו: וַיְהִי בְּבֹאָהָ (שופ' א, יד) וַתִּתְּפֹשֶׁהוּ בְּבִגְדֹו (בר' לט, יב) הָלָא

בְּכַרְפָּמִישׁ (ישע' י, ט) וכד'. ואם תהיה תחת (האות) הראשונה מהן — במקום השָׁנָא — תנועה, מתקיים כלל אוי"ה, כמו: והוא אָשָׁה בְּכַתוּלִיָּהּ (ויק' כא, יג) אֶזְלוּ

בְּהִילֹו (עז' ד, כג) וכד'. המבטל התשיעי בִּי"ת ופ"א³⁹; הדברים (האמורים) בו כמותם (פדברים) האמורים במבטל שלפניו בלי שום הבדל, כלומר שכל

90 בִּי"ת שלאחריה פ"א, כאשר יש תחת הבי"ת שָׁנָא בטל כלל אוי"ה כגון: וַאֲכַבְּרָה בְּפָרְעָה וּבְכָל חֵילוֹ (שמ' יד, יז) אֲשֶׁר־שָׁמַתִּי בְּפִידִי (ישע' נט, כא) ומה שדומה להם;

ואם יש, תמורת השָׁנָא, תנועה, מתקיים כלל אוי"ה כאמרו: אֵל יֵרָא בְּפִלְגֹות (איוב כ, יז).

וידוע ששבע כ"פִּין אחרי "וַיְהִי" יש מי שמדגיש אותן ויש מי שעושה אותן רפות⁴⁰

והן: כְּשֹׁמֵץ (יהוש' ט, א ועוד) כְּשֹׁמְעוֹ (בר' לט, טו ועוד) כְּרֹאֹת (אס' ה, ב ועוד) כְּרֹאֹתוֹ (שופ' יא, לה ועוד) כְּהוֹצִיָאָם (בר' יט, יז ועוד) כְּמָלְכוֹ (מל"א טו, כט ועוד) כְּאֶשֶׁר (דב' ב, טז ועוד); הקורא

95 אותן בוחר לפי רצונו אם להדגיש או אם להרפות⁴¹. וידוע, שסומכים בעניין אוי"ה ובגדכפ"ת על המבטא, לא על הכתיב⁴², בדרך משל:

38. המבטל אף שהוא בגדר יציאה מן הפלל קובע כלל לעצמו (ר' לעיל הע' 20), שעל כן גם לו יש חריגים.

39. בתרגומים הקדומים של המכתצר נוסף גם הצירוף "כָּם—" (כגון: ויחנו במדבר—צֶן [במד' לג, לו]). מסתבר, שהיה בתוספת זו ביטוי למסורת ניקוד מקומית של ספרי מקרא, שנהגה במקומותיהם של המתרגמים (איטליה ואשכנז). הרד"ק מוסיף על אלה את הצירופים "כָּב—" , "כָּפ—" (מכלול, פ ע"ב).

40. לשיטת בן-אשר ובן-נפתלי בעניין שבע כ"פִּין שאחרי מלת "וַיְהִי" ר' מאמרי הנוצר בהע' 23 לעיל (בן-נפתלי מדגיש ובן-אשר מרפה).

41. השוה שורה 49—50 והע' 23 לעיל.

42. להחניית הריפוי או הדיגוש במהותה של ההברה הקודמת לבגדכפ"ת ר' מאמרי

הנוצר בהע' 17, עמ' ד—ה.

וַיָּרָא בָּלֶק (במד' כב, ב) — הבי"ת באה דגושה, שכן האות האחרונה הנשמעת מפין ב"וירא" היא הרי"ש; וכןגד פן וְעָשִׂיתָ בְּדִי (שמ' כה, יג) — האות האחרונה הנשמעת מפין ב"ועשית" היא אל"ף או ה"א⁴³, ומשום כך באה

הבי"ת של "בדי" רפה; ובדרך זו עליך לנהוג בכל המקרא.

100 פ ר ק . בשלושה מקומות התי"ו נדגשת יותר משאר התי"וין הדגושות⁴⁴, והן: וַיִּשְׁימָהָ תַלְעִוִלָם (יהו' ח, כח) ואת בְּתָיו וגוֹנְפוֹ (דה"א כח, יא) וגְּבִירֵי אֶלֶךְ תִּלְתִּיהוֹן (דנ' ג, כג) וכל תי"ו של לשון "בְּתִים", להוציא בְּתָיו וגוֹנְפוֹ (דה"א כח, יא) הוא חילוף: יש מי שרוצה לבטאה בדגש הרגיל של התי"ו⁴⁵, ויש מי שרוצה לבטאה בכובד התי"ו של בְּתָיו (דה"א כח, יא) בתנאי

שיש במלה משרת ומפסיק ואין ביניהם (חציצה של) אות⁴⁶.

105 פ ר ק בעניין הדיבור בתנועות. הדיבור בתנועות הוא ברור, גלוי, בלתי סתום, משום שבאמצעותן תוכן פִּנְת הדובר, ולולי הן כי אז היה הדיבור לשון⁴⁷.

ואות ייתכן שתהיה בלי תנועה, אבל תנועה לא תהיה אלא עם אות⁴⁸. וסך כל התנועות

הוא שבע והן א א א א א, ונמשכות מתוך השבע הללו ארבע אותיות והן אהו"י⁴⁹; מתוך הקמץ והפתח והסגול⁵⁰ יוצאים אל"ף 110 וה"א כגון עֲבָדֶיךָ (בר' מב, יא) עֲמִיד (במד' כז, יג) קָשָׁה (שמ"א כה, ג), לו חסרה אות ה"א⁵¹ כי אז הסגול

43. פלומר, אות נחה נעלמת הנמשכת מתנועת הקמץ שלפניה.

44. לעניין מהותה הפוניטית של התי"ו הנדגשת בחזק (שנרמז עליה בנוסח הארוך של חיבורנו) והבחנתה מן התי"ו הנדגשת בדגש קל מפאן ומן התי"ו הנדגשת בדגש חזק מפאן ר' מאמרי "ההגייה הפפולה של הרי"ש הטברנית", לשוננו, מח—מט (תשמ"ה), עמ' 28—29.

45. הנה אומר, בדגש קל.

46. למחלוקת בן-אשר ובן-נפתלי בנוגע לתי"ו שבלשון "בְּתִים" ר' שם, שם.

47. על תפקידן של התנועות בהחזרת משמעות המלה הרחיק מחבר "הדאיה אלקאר" בנוסח הארוך של חיבורו. לעניין זה ר' מאמרי הנוצר בהע' 8 לעיל.

48. כללי ההברה של בעל "הדאיה אלקאר" (פניסוחם המפורט בנוסח הארוך של החיבור) הובאו בנספח למאמר הנוצר בהע' 8 לעיל.

49. לסוגיית אותיות אהו"י הנחות הנעלמות הנמשכות מן התנועות עיין מש"פ במאמרי "גלגול של מושג 'אלסאפן אלליך' ('הנה הרפה') מספרד לארץ-ישראל" שנחפרסם בכתבי-העת הספרדי Miscelánea de estudios árabes y hebraicos, כרך 33 (1984), עמ' א-ט.

50. מילולית: והשלוש (נקודות).

51. במלה "קָשָׁה" הנוצרת אחרונה בסדרת מלות ההדגמה.

כבר היה מורה עליה, כשם שהקמץ מורה בעמך (שמ' לג, יג) ושםך (בר' יז, ה) ועבדך (בר' מב, י) ב(פתיב) המלא על האל"ף או הה"א; ובדומה לכך שמר (בר' לו, יא) וזכר (ירמ' מד, כא) כבר הורה הפתח על האל"ף. והחולם⁵² מורה על וי"ו כמו: זוכר (—) ושומר (דב' ז, ט) וכיצא באלה השניים.

והצרי⁵³ והחירק⁵⁴ שתייהן מורות על יו"ד כמו: עיני (בר' מד, כא), פי ייתכן שהיו"ד

115 תחסר בהרבה מקומות ושתי התנועות האלה מורות עליה. והקיבוץ⁵⁵ והשורק⁵⁶ שתייהן מורות על הוי"ו, כמו: קומו צאו (בר' יט, יד). שעל פן, הנובע משבע התנועות הן אהו"י.

ש ע ר בדבר שמות התנועות ומקומות-חיתוכן⁵⁷ — — — — —

120 ושמה חולם, והוראתה "מלוא" מפני שהיא ממלאת את הפה וגזרו אותה⁵⁸ מלשונות

אחדות אשר (נוהגות) אצלם. והשנייה היא הקמץ, נגזרת⁵⁹ מן וקמץ הכהן (ויק' ה, יב) משום שהיא קומצת

את הפה. והשלישית פתח, והיא פותחת את כל הפה, מן: פתח פיך שפֿט- (מש' לא, ט) והרביעית

סגול והיא שלוש הנקודות מלמטה כאילו הן אשכול. והחמישית היא שתי נקודות

מלמטה ערוכות בשורה זו ליד זו וקראו לה צירי, והוראתה "בוקע" מפני שהיא בוקעת מבין השניים

125 וכבר גזרו אותה⁶⁰ מלשונות אחדות אשר (נוהגות) אצלם. והשישית היא נקודה אחת

52. מילולית: והנקודה מלמעלה.

53. מילולית: שתי-הנקודות.

54. מילולית: והנקודה שלמטה.

55. מילולית: וראש החץ.

56. מילולית: והנקודה שבמרפז הוי"ו.

57. להשלמת העניין ע"פ אחד מהתרגומים העבריים הקדומים של המכתצר עיין G.

Busi, Horayat Ha-Qore' Una grammatica ebraica del secolo XI, Frankfurt am Main 1984, טקסט עברי, עמ' 57 שורות 30–32. מהדורת בוזי מושתתת על גוסס התרגום, המכונה תוכן עזרא, שבהעתקת פ"י מילאנו (ר' במבואנו, פרק א, סעיף 9).

58. הפתח מוסב על התנועה, אבל הפונה, פמוכן, לשם התנועה.

59. ר' ההערה הקודמת.

60. ר' הערה 58.

מלמטה, קראו לה חירק מן: וחורק עליו שניו (תה' לז, יב) בהוראת "חורק את השיניים" ⁶¹.

והשביעית אלכסון ⁶², ויש שתהיה תמורתו נקודה אחת בגוף
הו"ו שקראו לה שורק בהוראת "השריקה" מן: לשמוע שריקות עדרים (שופ'
ה, טז), בעבור שהיא מקבצת את השפתיים.

130 הדיבור בעניין מקומות-חיתוכן ⁶³. מקום-חיתוכו של החולם הוא עיקר
הלשון ובית-הבליעה והילוכה

על פני הפה ⁶⁴ פולו. מקום-חיתוך הקמץ מעל לשורש הלשון מעט וזהו שליש
הלשון, ותנועתה ⁶⁵ כלפי מעלה אל החך. מקום-חיתוך הפתח, מִשְׁטַח הלשון
למטה. מקום-חיתוך הסגול, פיוץ צדי הפה, ותנועתה ⁶⁶ על שטחו
התחתון של הפה. מקום-החיתוך של הצירי הוא השיניים, בלי הידוק.
מקום-חיתוך החירק, הידוק

135 השיניים בכוף. מקום-חיתוך השורק הוא השפתיים, כשהן מכווצות כבשריקה.
פ ר ק בעניין הדיבור על השנא ⁶⁷. השנא נחלק לשני חלקים: נח ⁶⁸ ונע.
סימן הנח, שהוא עושה את האות, שהוא תחתית, לנחה ושם אותה בהברה ⁶⁹
שלפניו כמו: יִשְׂרָאֵל (בר' לב, כט) יְחִידָהּ (דה"א כד, כ) זְמָרִי (מל"א טז, ט)
לְמַשְׁעִי (יחז' טז, ד) וּפְסָלִי וְנִסְכִּי (ישע' מח, ה) וכך נהיית האות אשר
תחתית השנא לנחה, מופרדת ממה שלאחריה ומתחברת אל מה שלפניה. ועוד

61. ואולי יש להעדיף: משמיע קול חריקה של השיניים (בעת הידוקה של שורת השיניים התחתונה לשורה העליונה).

62. אלכסון הבני משלוש נקודות (פלומר קיבוץ).

63. השער על מקומות-החיתוך של התנועות פנתינו במהדורה הראשונה של "הדאיה אלקאר" נדפס בנספח למאמר הנזכר בהע' 3 לקמן, עמ' 242.

64. ואולי יש לתרגם: גג הפה או שטח הפה.

65. הפננה לתנועתה (הילוכה) של תנועת הקמץ (פאמור בתנועת החולם בשורה הקודמת) או להנעתה של הלשון. לפי האפשרות הראשונה יש פאן הד לקריטריון האנדרו-קינטי בהגדרת התנועות; ר' מאמרי "עיון מחודש בשאלת חלוקת התנועות העבריות לדרך רום, דרך מטה ודרך ניצב", מחקרי לשון מוגשים לואב בן-חיים, (בעריכת מ' בראשר, א' דותן, ד' טנא, גב' ע' צרפתי) ירושלים תשמ"ג, עמ' 43–55. לפי האפשרות השנייה מדובר פאן על היבט פסיולוגי באפיונו החיתוכי של הקמץ.

66. פאן בבירור הפננה לתנועתה של תנועת הסגול ("אלסגולה"), שהרי בהגדרתה לא נזכר חותך נע, ור' מאמרי הנזכר בהערה הקודמת.

67. רופי העניינים של הפרק על השנא ב"הדאיה אלקאר" (על שני נוסחיו) נידונו במאמרי "תורת השנא של חכם טברני בן המאה ה"א" שיתפרסם בקרוב בשנתון לחקר המקרא והמזרח הקרוב (בעריכת מ' ויינפלד).

68. מילולית: שוכן.

69. מילולית: בקבוצה.

140 מסימניו, שהוא מחלק את המלה (כך שהיא) בבחינת⁷⁰ (כמה) מלים⁷¹, שכן כל אות שהיא בסוף מלה,

אם היא נטולת תנועה הריהי נחה, לפי שהיא⁷² תהיה פיסוק המלה וקטועה כמו התי"ו של בְּרָאשִׁית (בר' א, א) וכמו הרי"ש של אור (שם א, ג); ובדומה לכך דינה בְּאִמְצַע⁷³ להיות מפרידה

בדרך משל: הַמְצַפְּצִים (ישע' ח, יט) וְתַרְכֵּנָה (בר' כד, סא) תְּשַׁלְּחָנָה (שופ' ה, כו), נהיית כל מלה מאלה

שנה לשלוש מלים בגלל השנא הנח; ואילו היה נעדר לא היתה החלוקה⁷⁴ מצליחה.

145 סימן השנא הנע. כאשר הוא בא תחת האות, האות הזאת לא תהיה חונה⁷⁵ ולא תהיה שוכנת, כמו הוי"ן של זָכַר (שמ' לב, יג) והשי"ן של שָׁמַר (דב' יב, כח) וכיוצא בהן, וכשם

שהשנא הנח נשען על מה שלפניו כך השנא הנע נשען על⁷⁶ מה שמאחריו, בניגוד לשנא הנח, כמו מְלַפֵּכֶם (שמ"א ח, יח) אשר הלמ"ד נהייתה לנחה על-ידי השנא

הנח והצטרפה אל המ"ם, והפ"ף היתה למונעת בשנא הנע והצטרפה 150 אל הפ"ף השנייה; וכמו וַיִּשְׁכְּבוּ (יהוש' ב, א) וַיִּקְרְבוּ (בר' כה, ט) וכד'. וכאשר יהא השנא מסופק

במקצת המקומות, אם הוא נח או נע, הרי הפֿוֹכֵד⁷⁷ באות אשר לפני אות השנא יורה עליו שהוא נע. מעניין זה "הַמ־" בראשי המלים⁷⁸; כאשר יש תחת המ"ם שנא ותחת הה"א פתח והיא⁷⁹ מוכפדת (בגעיה), הרי השנא

נע. ונלמדת⁸⁰ כמו כן הנעת השנא על-פי מספר אותיות המלה; אם היא (בת) חמש אותיות הרי השנא נע הוא כמו: הַמְקַנָּא (במד' יא, כט) הַמְחַפָּה (דנ' יב, יב) הַמְשַׁמֵּחַ (שופ' ט, יג) הַמְדַבֵּר (בר' מה, יב)

70. ואפשר לתרגם: שנה ל... שקולה ל...

71. כלומר, הברות.

72. כלומר, האות נטולת התנועה; ואולי הפיגוי מוסב על השנא הנח (ויש לפי זה לתרגם: לפי שהוא); והפְּנָה אחת.

73. המדובר באות הנחה או בשנא הנח שבאמצע המלה.

74. הפְּנָה לחלוקת המלה להברותיה (באמצעות השנא הנח, שהוא היסוד המקטע והמפריד).

75. ואפשר לתרגם לשון "יסתִקֵּר": קבוע במקומו; והפְּנָה: נעדר הנעה.

76. ואפשר לתרגם פאן לשון "אנחאז": הצטרף; נטה אל; נסמך על.

77. לשון "פֿוֹכֵד" ("תחִקִּיל") מוסב פאן על הגעיה.

78. לשאלת מהותו של השנא ב"הַמ־" שבראש תיבה ר' אלדר (לעיל, הע' 67),

סעיף 7.

79. הנה אומר, הה"א הפתוחה.

וכיוצא בהם, חוץ ממלה אחת והיא **הַמְשַׁע** הזה (מל"ב ט, יא) מספר האותיות חמש

והשווא אינו נע, והסיפה לכך היא שהה"א אינה מוכפדת (בגציה). והמלים שהן (בעלות) יותר מחמש אותיות, והה"א והמ"ם בראשן, הרי השנא בא בהן פעמים נח ופעמים נע, והפלל בכך הוא זה: אם יהיה 160 הטעם באות החמישית ויותר יהיה השנא נח כמו: **הַמְדַּבְּרִים** (שמ' ו, כז) **הַמְאָרְרִים** (במד' ה, יט) **הַמְצַפְּצִים** (ישע' ח, יט), פרט לחריגים כמו: **הַמְבַּקְשִׁים** (שמ' ד, יט) **הַמְצַרְעִים** (מל"ב ז, ח) וכיוצא בהם; ואם יהיה הטעם באות הרביעית, יהיה השנא נע כדוגמת **הַמְחַכִּים** (איוב ג, כא) **הַמְנַדְּרִים** (עמ' ו, ג) וכיוצא בהם. ופעמים יש מקום לספק בעניין השנא שבאותיות (הזהות) הרצופות שבאמצע המלה, בהיות תחת הראשונה מהן שנא⁸¹, אם הוא נע או נח;

165 לכן מתחשבים בפובר שבאות שלפניהן: אם היא⁸² מופיעה בגציה או בטעם או בתנועה המתממשת בשלמות⁸², הרי השנא נע הוא כמו **וַיְהִי** **אֶת־בְּנוֹיָהֶם** (יחז' לט, י) **וַיִּשְׁלַח אֶת־שְׁלִיחֵיהֶם** (שם) **וַיִּלְמְדֵם** ספר (דנ' א, ד) ודומיהם, להוציא שישה מקומות שההכפדה חלה והשנא אינו נע והם: או **יִקְרְאֲנִי** ולא **אֶעֱנֶה יִשְׁחַרְנִי** ולא **יִמְצְאֲנִי** (מש' א, כח) **בְּצַר** להם **יִשְׁחַרְנִי** (הושע ה, טו) אני **אֶהְיֶה** **אֶהְיֶה** **וּמִשְׁחַרְיִי** **יִמְצְאֲנִי** (מש' ח, יז) **זֶבַח תֹּדָה בְּכַדְנִי** (תה' נ, כג). 170 דע, שהשנא הנע — לא באה לעולם באות השנייה (הסמוכה) לו נחות⁸⁴, מפני שהיא⁸⁵ מונעת מסיבת הנעת (האות) הראשונה בשנא. והשלישית לשנא אפשר שתהיה נחה

80. ואפשר לתרגם: נשקלת; תלויה ב...

81. לסוגית השנא שבאותיות הדומות הרצופות ("חרפין מתארפין") ר' אלדור (לעיל, הע' 67), סעיף 6.

82. פלומר, האות הקודמת ל"דומות".

83. הלשון קשה והתרגום ("תנועה המתממשת בשלמות") אינו בטוח, ונראה לפרש: או אם מופיעה באות הקודמת ל"דומות" תנועה המתגשמת במלוא ערכה (מבלי שהדבר יצוין בטעם או בגציה). ושם ראינו לפרש: או אם הפובר שבאות הקודמת ל"דומות" מתממש בשלמות בתנועה עצמה. והפננה לפי שני הפירושים (פעולה מן ההקשר והדוגמאות) לתנועת החולם.

84. **מְקַשֵּׁר** העניינים מתברר, שהפננה במונח "ספון" (נחות) הן לנח הנעלם/הרפה (ר' להלן שורות 173—174) והן לנח הנראה, פלומר לשנא הנח (להלן שורות 171—172).

85. ר"ל, האות הסמוכה לשנא אחריו.

ואפשר שתהיה נעה כמו: בִּישָׁרָאֵל (בר' לד, ו) לִירְמְיָה (נחמ' יב, יב) לִישָׁפְקָשָׁה (דה"א כה, כד). דע שהאות — אם יש תחתיה תנועה הרי אותה נעה היא והנחות אפשר שתחול ב(אות) השנייה כמו:

שָׁמֶר (בר' לז, יא) קָבֶר (שם כג, יט), הנחות חלה באות היוצאת מן הקמץ והפתח.⁸⁶

175 השנא הנע מודיע על עצמו באופנים רבים. האופן הראשון הוא מה שקורה לו מן ההשפעה על ארבע אותיות אהח"ע⁸⁷; פי ארבע האותיות האלה — אם יש לפני אחת מהן אות זולתן ותחתיה שנא, אותו השנא יוצא במבטא התנועה, שתחת האות מאותיות אהח"ע, בקלות⁸⁸; אלא אם כן תהיה געיה ראויה להצטרף

אל השנא, פי בעת היות הגעיה ראויה להצטרף אל השנא, הוא יוצא במבטא התנועה.

180 הבאה בסמוך לאחריו, בשנה⁸⁹ כמו: נָאִם-יִנְתָּר (שמ' כט, לד) נָאִם-כֹּכָה (במד' יא, טו) נָאִם-מִגְרִישָׁה (יהו' כא, יג) נָאִם-בְּנִי (שם ז, כד). זאת דוגמה באשר לאל"ף. הה"א; כאשר יהיה השנא לפני הה"א, יצא השנא במבטא

לפי ניקוד הה"א⁹⁰ כמו: וְהָיָה (בר' ב, י), נבטאת הוי"ו בקמץ קל⁹¹, וְהָיָה (—), נבטאת בקמץ

כבד⁹² בגלל הגעיה. החי"ת; וְחָשַׁב אֶפְדָּתוֹ (שמ' לט, ה) וְחָלָה חֶרֶב (הושע יא, ו) פי רְחֻקָּה-

היא (שופ' יח, כח). העי"ן; בְּרוּךְ ה' לְעוֹלָם (תה' פט, נג) יהי שמו לְעוֹלָם (שם עב, יז) ואם רע

185 פְּעִינִיכֶם (יהו' כד, טו). עתה, הפלל הזה תקף לגבי השנא שעם ארבע האותיות האלה⁹³

86. הפנה אפוא לאות הרפיון הנעלמת אל"ף, הנמשכת הן מן הקמץ והן מן הפתח (המוטעם) ור' הע' 84 לעיל.

87. להגיית השנא הנע הקודם לעיצורים הגרונים ר' אלדר (לעיל, הע' 67), סעיף א2.

88. ר"ל, בחטיפות. המונחים הגזורים מלשון כֶּפֶף מציינים, כשהם מוסבים על השנא, את המימוש הכפומי היסודי של השנא הנע, היינו את מימוש פתנועה חטופה. 89. בשנה מצד משכו; הנה אומר, שנא-געיה ממומש מבחינה פמיתית פתנועה מלאה, רגילה.

90. שיעור המשפט: השנא שלפני ה"א הגוי פתנועת הה"א. יהא ניקודה אשר יהיה.

91. ר"ל, השנא הגוי פקמץ חטוף, פעין חטף-קמץ (ר' ו' ע' 88).

92. שנא-געיה הקודם לה"א (ולכל אחד משאר עיצורי הגרון) קמוצה מימוש פקמץ מלא, רגיל; שעל פן, מבחינה איכותית מימוש פקמץ ומבחינה פמיתית מימוש פתנועה מלאה (ולא פתנועה חטופה).

93. כלומר, הקודם לאהח"ע.

כל זמן שהשנא ישנו תחת אות אחרת מאשר הארבע, שכן כאשר אחת מהן קודמת

לרעותה בטל הכלל הזה ⁹⁴ כמו: יִמְחָאוּ-כֶּף (ישע' נה, יב) וְעֵין אֶלְהֵם (עז' ה, ה). דע, אם השנא יבוא תחת וי"ו שלפני אות אינ"ת יהיה (הפועל) בעתיד, מתאים יותר ⁹⁵ מן העבר; וכאשר תבוא תחת הוי"ו תנועה במקום השנא יהיה בעבר,

190 מתאים יותר מן הזמן העתיד, כמו נֶאֱעָדָה עדי (יחז' טז, יא) נֶאֱתָנָה (במד' ח, יט) נֶאֱקָם בפקר (מל"א ג, כא); ולו

בא שנא במקום הקמצים האלה היה הפועל (בזמן) עתיד; וזה מהוראות ⁹⁶ השנא. אופן שני. כאשר השנא יהיה לפני יו"ד ⁹⁷ יצא השנא לעולם בתנועת חירק ⁹⁸ ואין מתחשבים בניקודה של היו"ד, יהא אשר יהיה, למשל: פִּי אֶשֶׁה (שופ' ד, ט) בָּיֹם (בר' ב, ד) לִיבְשָׁה (תה' סו, ו) לְיוֹרָם (מל"ב ח, טז) וכיוצא בהם. דע, כאשר השנא יהיה

195 לפני יו"ד ברוב המקומות, הוא מורה על הגדת (הדבר) הבלתי-ידוע, ואילו התנועה שלפניו ⁹⁹ מורה על המידע, למשל אמרו: בָּיֹם וְבַחֲכֶם (ויק' יט, ו) מְנוּכָר, בָּיֹם הוּא כֶּרֶם (ישע' כז, ב) מְיוּדָע, וכיוצא בזה. אופן שלישי. שאר אותיות היסוד של העברית הן שבע-עשרה וחזרת אליהן הייד והן נהיות שמונה-עשרה, אם יהיה השנא תחת אחת מי"ח (האותיות) האלה ¹⁰⁰ בראש המלה או באמצע המלה — במצב שדינו כדין 200 ההתחלה ¹⁰¹ — >ותהיה אחריה ¹⁰² אות שאינה מאותיות אהח"ע ואינה יו"ד ¹⁰³, < אזי יבוטא השנא

94. פירושו של דבר: הפלל של התאמת מימוש השנא לתנועת הגרזנית העוקבת אינו חל ("בטל" בלשון המחבר) בבוא השנא הנע עצמו עם אחת מאותיות אהח"ע; מימוש בראשונה משתי גרזניות רצופות צמוד לניקוד, והקורא מסתמך בקריאתו על סימן החטף. מפאן שצורה כמו ימחאו הגוייה jimħa'ü (בניקודה יִמְחָאוּ) ולא jimħü'u (בשנא הנטוי לתנועת הגרזנית השרוקה).

95. לשון "אחק מן" קשה להלמו כאן, ותרגמתי כפי שתרגמתי.

96. ואולי יש לתרגם: שימושי; תועלות.

97. להגיית השנא הנע שלפני יו"ד, ר' אלדר (לעיל, הע' 67), סעיף 22.

98. מילולית: בנקודה מלמטה.

99. ר"ל, כשלפני היו"ד באה אות שימוש המנוקדת בתנועה.

100. כלומר, בתנאי שהשנא הנע עצמו אינו בא עם אחת מהאותיות אהח"ע.

101. הפננה לשנא מצעי שדינו מן הפחינה הפונולוגית כשנא רישי, הנה אומר שהוא

שנא נע.

102. אחרי האות השוואה.

103. להגיית השנא הנע שאינו קודם לאהח"ע או ליו"ד, ר' אלדר (לעיל, הע' 67),

סעיף 22.

בפתח קל¹⁰⁴ כאשר לא תהיה עמו געיה, ובפתח כבד כאשר תהיה עמו געיה¹⁰⁵ כמו בְּרַב־עַם (מש' יד, כח) גְּרַשְׁתִּיכֶם (יחו' מה, ט) דְּרַבְּכִיו (דב' לב, ד) וְרַשְׁעֵרֶב (שופ' ז, כה) זְכוּר־ה' (תה' קלב, א) טְמֵאֵת הַשֶּׁם (יחו' כב, ה) יִרְאוּ אֶת־ה' (יהו' כד, יד) וכיוצא באלה¹⁰⁶ משמונה־עשרה האותיות הללו.

דע שי"ח (האותיות) האלה ניקודן הוא הפתח¹⁰⁷; ומשפטו 205 של הפתח הנזכר שלא ינוקד בהן אלא קל¹⁰⁸, ואין אפשרות לעשותו קל¹⁰⁹ אלא בהיות השנא עמו. ומפנין שהשנא, לפי המקובל אצלם¹¹⁰, אינו מתחבר עם תנועה תחת י"ח (האותיות) האלה, שמו¹¹¹ את השנא

בלבד; ולא יכלו לשים את הפתח לעצמו מפני שהוא בא מלא¹¹². וכבר מיציתי את הדין בנושא הזה ב"הורית הקורא"¹¹³ כפי 210 שתמצא אותו בו מוסבר ומבורר. אופן רביעי. השנא אינו מתחבר לעולם לא עם טעם מפסיק ולא (עם) טעם משרת באות (אחת) יחד¹¹⁴; שכן הטעם לא יתחבר עם

שנא נח לבל ייהרס בניין המלה, מפני שהטעם — תתנועע בו האות, והשנא הנח יניח את האות. ובכן, פיצד ייתכן שתהיה האות הנחה בשנא מונעת בטעם בעת ובעונה אחת והרי זה נפסד¹¹⁵. ומפני שהשנא

---

104. הגייתו של השנא הנע (שאינו מתוג) כפתח חטוף (פְתַחָה כְּפִיפָה = פתח קל) נחשבת למימוש היסודי.

105. בְּמִצִּיאוֹת הגעיה או בהיעדרה תלויה הבחנה כמותית בשנא ההגוי כפתח: בהיותו מתוג מימוש פתנועה מלאה וכאשר אין עמו געיה הריהו הגוי פתנועה חטופה. השנה לכלל ההגייה של השנא הנע הבא לפני אהח"ע, למעלה שורות 177–180 והע' 88, 89, 92.

106. בין הדוגמאות לשנא הבא לפני כל האותיות, להוציא אהח"ע ויו"ד, אין מצויה דוגמה לשנא־געיה (לפי ניקוד פ"י לנינגראד שלמקרא).

107. פְּנֹת המחבר: הניקוד הראוי להיות באות שהשנא שלה ממומש כפתח הוא פתח.

108. ר"ל, בחטף־פתח.

109. ר"ל, לעשות חטוף.

110. הפיני מוסב על בְּנֵי טבריה. ואולי יש להעדיף ולתרגם "פִּי אצולחם": על־פי העקרונות (או כְּלִי היסוד) שלהם (של הטברנים).

111. ר"ל, ניקוד.

112. שיעור העניין: הואיל ומימוש הפמותי של הפתח הוא תנועת a מלאה, אין בכוחו לציין לבדו את המהות התנועתית החטופה (שאיכותה a); אשר על־פן היוכרחו הטברנים, בעלי הניקוד, לסמן את החטיפות בשנא לבדו.

113. כלומר, בנוסח הראשון והארץ של "הדאיה אלקאר".

114. ר' אלדר (לעיל, הע' 67), סעיף 5.

115. שיעור הפתוח: הנעימה המוסיקלית, המסומנת בטעמי המקרא, מנוגדת

215 הנע מניע את האות הנָּעָה שאין לה קביעות והתמדה¹¹⁶ — — — — —

אופן חמישי. — — — — —

אופן שישי. — — — — —

אופן שביעי. — — — — —

220 אופן שמיני. — — — — —

אופן תשיעי. — — — — —

אופן עשירי. — — — — —

ממה שהנחות ב(אות) השלישית; ומה שיתר על השלישית (בגוף) אֱלֵהִים, כְּרוֹשִׁים (ש"ב ו, ה).

אופן יא. שָׁא נָע לא יהא סמוך לשָׁא נע, לא בראש מלה ולא
225 באמצעה ולא בסופה, מפני שהמלה — בכל מקום שיהיה (בה) שָׁא נע >ניענה
עד מקום הטעם;

ובעבור זה לא ייתכנו שני מניעים רצופים. ואם יש בתיבה גימ"ל שבאים,
השלישי הממוצע הוא שוכן ומונע הנעתו של ראשון¹¹⁷ <

ומה שמצטרף אל הנע הריהו פחות הנעה מן הנע¹¹⁸, כאשר מתחילים בשָׁא¹¹⁹.

והשָׁא הנח אפשר שיבוא אחרי שניהם¹²⁰; ומשום כך אין שני השָׁאִים הנעים
נצמדים האחד אל השני כשם שמתחברים זה לזה

שני השָׁאִים הנחים. אופן י"ב. שני שָׁאִים נחים אינם באים צמודים זה לזה¹²¹
אלא בסוף מלה

במהותה לנחות; זימונו של הטעם עם השָׁא הנח נמנע משום שפירושה הפוניטי של
הנעימה המוסיקלית הוא הנעה פלשהי של העיצור, ואילו השָׁא הנח פירושו היעדר תנועה
מוחלט.

116. להשלמת העניין ע"פ אחד מהתרגומים העבריים הקדומים של המכתצר
("תוכן עזרא") עיין במהדורת בוזי (לעיל, הע' 57), עמ' 146 שורה 18 — עמ' 150 שורה
6 באמצע. על סמך ההשלמה הרי פירושו של העניין: זימונו של הטעם המוסיקלי עם השָׁא
הנע, המציין מהות תנועתית חטופה, הוא בלתי אפשרי הואיל ומבחינת משך הזמן יש ניגוד
בין הנעת הניגון לבין הנעת השָׁא; השָׁא הנע קָחַטַף את התנועה מלהימשך (עד שאין
בכוחו להעמיד הברה לעצמה), ואילו הטעם — כל טעם בלי שים לב לביצועו המוסיקלי
— מצריך השהיה בזמן וגורם (מן הבחינה הלשונית) אריכות לתנועה (שלהברתה הוא
מכוון).

117. ההשלמה להשמטה בנוסח המקור הערבי לקוחה מנוסח התרגום העברי של
המכתצר שבכ"י מילאנו ("תוכן עזרא").

118. פִּנְתַּת העניין אינה מחוּוֹרַת כל צורפה. ואפשר שראוי לתרגם "ומא ילחק
אלמתחרך פהו": ואינו מצטרף (או: מתחבר) לנע והוא.

119. פְּלוֹמֵר כאשר השָׁא בראש מלה הוא.

120. ר' הערה 118.

121. ר' אלדר (לעיל, הע' 67), סעיף ד.

230 כּמוֹ: וַיִּשָּׁב (במד' כא, א) וַרְחֻצָּת נִסְכָּת (רות ג, ג), ודע כי כִּינן שהיוגח השנא שנתחת השי"ן

מן "וישב" והצד"י מן "ורחצת" ונשארו בי"ת ותי"ו, אין פָּרַה אלא לעשותן נחוט,

שכן אין לשתייהן אות הסמוכה להן (אחריהן) כדי שיוכלו להיות מונעות אליה¹²². אופן י"ג. שני שנאים

רצופים, האחד נע והאחר נח¹²³, לא ייתכן שיבואו בזה אחר זה אלא אם כן יהיה הראשון נח והשני נע. ודע, שישנו בנמצא שנא שבניינו על

235 הרציפות, אף כי לא נכתב אלא (שנא) אחד, כמו מְזַעַק (שמ"א ז, ח) מְזַבְּחִים (מל"א ג, ב) מְחַלְלִים (מל"א א, יב)

מְמַלֵּךְ (שמ"א ח, ז) הַפְּמוֹת (שמ"ב ג, לג). והסיבה לכך היא שהאות יוצאת בשתי אותיות¹²⁴; וזהו הנוהג

בעברית, הנה אומר שכל אות מודגשת — כלומר דגושה באמצע המלה, באופן שאינה נוהגת כמנהג התחלה — ותחתיה שנא, יוצאת בשתי אותיות¹²⁵.

אופן י"ד¹²⁶. — — — — —

240 ש ע ר על חילוק המלים¹²⁷. — — — — — כלל "ויאמר" — "ויאמר"¹²⁷ א.

יהיה תחת המ"ם פתח¹²⁸ דוגמת וַיֹּאמֶר (בר' יד, יט). כלל מ"ה — "מה". אם יש בה טעם תהיה (מנוקדת) בסגול¹²⁹, ואם אין בה טעם תהיה

בפתח¹³⁰. וכלל אחר¹³¹; אם בא אחריה דגש תהיה בפתח כמו: מה־תֹּאמַר

122. הנה אומר, מפנין שהעיצור המונע בשנא נע, שאין לו קיום הברתי לעצמו,

נסמך לעולם אל ההברה שלאחריו, הרי אין מנוס לשנא הסופי בצורות מעין "וישָׁב" מלהיות נח.

123. ר' אלדר (לעיל, הע' 67), סעיף 3ב.

124. ר"ל, האות בדגש חזק מתממשת במבטא פעיצור מוכפל.

125. המחבר מתפּנן לומר, שעיצור מוכפל הוא מימושה של אות (שְׁוֹאָה) מְצִיעִית

דגושה בדגש חזק ולא של אות (שְׁוֹאָה) דגושה (בדגש קל) שבראש מלה.

126. להשלמת העניין על-פי אחד מהתרגומים העבריים הקדומים של המכתצר

("תוכן עזרא") עיין בהמדרת בוזי (לעיל, הע' 57), עמ' 152 שורות 28—29 באמצע.

127. להשלמת העניין פנ"ל עיין "ספר הורית הקורא", כ"י אוקספורד 1465/11,

דף 243ב טור ימין.

127א. להשלמת העניין פנ"ל עיין "ספר הורית הקורא", שם, טור שמאל למעלה.

128. ר"ל, כשצורות "ויאמר" מוטעמות מלרע (כשהן בהפסק הטעם), עה"פ

מנוקדת בפתח.

129. מילולית: בשלוש נקודות.

130. זה הפלל: פשתיבת "מה" הזעירה מוקפת, ניקודה בפתח, וכשהיא מוטעמת,

ניקודה בסגול. ובשלוש אחר: "מה" בפתח לא באה אלא במקף.

131. ניסוחה שנייה לכלל הניקוד של חיבת "מה". בנוסחה הראשונה נקודת המוצא

הוא הטעם ובנוסחה השנייה ניקודה של "מה" תלוי בדיגושה או בריפויה של האות הבאה בראש התיבה שלאחריה.

245 נפשך (שמ"א כ, ד) מֶה־נִדְבָר וּמֶה־נִצְטָדֵק (בר' מד, טז), ואם בא אחריה רפה תהיה בסגול

כמו מֶה לִידִידִי (ירמ' יא, טו) מֶה לַעֲשׂוֹת לָךְ (מל"ב ד, יג). כלל "לְמָה" דגש ו"לְמָה" רפה.

אם יהיה הטעם במ"ם תהיה ("למה") רפה כמו לְמָה הרעַתָּ (במד' יא, יא), ואם יהיה

הטעם על הלמ"ד תהיה דגושה כמו לְמָה זה שלחנתי (שמ' ה, כב), להוציא לְמָה שמתני

למפגע לך (איוב ז, כ)¹³². וכלל אחר שכלול בו מה שהוא בטעם ובלא טעם; כאשר סמוכה

250 "למה" למלה שראשה אל"ף או עי"ן¹³³ — סימן אה"ע — תהיה "למה" ברפה

חוץ מחמישה מקומות הבאים בדגש¹³⁴ והם: לְמָה הרגזתני (שמ"א כח, טו) לְמָה הציתו עבדיך (שמ"ב יד, לא)

לְמָה אירא בְיָמֵי רַע (תה' מט, ו) לְמָה היה כְּאִבִּי נֶצַח (ירמ' טו, יח) לְמָה אפכה (שמ"ב ב, כב); וכאשר סמוכה "למה"

לשאר י"ט האותיות תהיה "למה" דגושה, למעט שלושה מקומות: אף-על-פי שהיא נסמכת אל שתי אותיות מתוך הי"ט בכל זאת היא באה רפה, והם: לְמָה

255 שכחתי (תה' מב, י) לְמָה זנחתי (תה' מג, ב) לְמָה שמתני למפגע לך (איוב ז, כ). כלל "מה". בכל עת שהיא

סמוכה לשלוש האותיות אל"ף וה"א ורי"ש — סימן אה"ר — תהיה "מה" בקמץ

להוציא "מה" הנסמכת אל "היא" ו"הוא"¹³⁵ כמו: כִּי לֹא יֵדְעוּ מֶה־הוּא (שמ' טז, טו) ארבע מאות שקל-

כסף ביני ובינך מֶה־הוּא (בר' כג, טו) והדומה להם על-פי הפלל. כלל "הן", ו"הן",

"שש" ו"שש", "עת" ו"עת", "לב" ו"לב", "בן" ו"בן", "שן" ו"שן". אם יהיה הטעם

132. זה הפלל של ניקוד "למה" (בנוסחתו הראשונה): פשהתיבה מוטעמת מלרע, המ"ם רפה; פשהתיבה מוטעמת מלעיל — המ"ם דגושה, פרט לחריג אחד (נקודת המוצא היא אפוא הטעמתה של התיבה).

133. כלל אחר בתיבת "למה" תולָה את דיגושה או ריפוייה של המ"ם בטיב העיצור הפותח את התיבה שלאחרי "למה".

134. אף-על-פי שתיבת "למה" סמוכה לאחת מן האותיות אל"ף וה"א, המ"ם של "למה" דגושה.

135. במקרים אלה "מה" מנוקדת בפתח (למרות סמיכותה לאות ה"א).

260 באות הראשונה של המלה הסמוכה (אחרי) המלים הללו, תהיה (כל אחת מהן) בסגול כל אימת שהיא במקף¹³⁶

כמו: הַן־תָּוִי (איוב לא, לה) הַן־הוּא (שם ח, יט), חוץ ממה שחורג מכלל זה כגון הַן־כָּל־אֵלֶּה

יפעל־אל (איוב לג, כט) בלא עַת־נִדְחָה (ויק' טו, כה) וכיוצא בהם¹³⁷. ואם יסור הטעם מן האות הראשונה של המלה השנייה תהיה הראשונה בצירי¹³⁸ כמו: שֶׁש־הַשְּׁעָרִים האלה (רות ג, יז).

כלל "את" ו"את". אם יש בה טעם, תהיה בצירי, להוציא¹³⁹: אֶת־כָּל גִּבְרָה 265 יִרְאֶה (איוב מא, כו); ואם אין בה טעם¹⁴⁰ תהיה בסגול, פרט לשלושה (מקומות)¹⁴¹; אֶת ארם

נהרים (תה' ס, ב) > אֶת גֹּאֲן יַעֲקֹב אֲשֶׁר אֵהָב (שם מז, ה) אֶת אֲשֶׁר יֵאָהֵב ה' יוֹכִיחַ (מש' ג, יג). <

כל "כָּל" ו"לֵל". מה שלא מתאפשר בו טעם¹⁴² יהיה קמוץ¹⁴³ להוציא שני מקומות¹⁴⁴

הם: כָּל עֲצֻמֹּתֵי תַאמְרָנָה (תה' לה, י) כָּל אַחֲרֵרֶשׁ שֹׁנְאָהוּ (מש' יט, ז); ואם היא, (מנוגנת) בטעם,

אזי תהיה בחולם כגון כָּל הַנִּקְרָא בַשְּׁמִי (ישע' מג, ז) והדומים לו. כלל

270 לשון "ברכה"¹⁴⁵. אם הטעם באות בי"ת יהיה השָׁא נח כגון

בָּרְכוּ נָא (דה"א כט, כ); ואם הטעם על הפ"ף, השָׁא נע כמו בעבור

136. בפשטות: פשתיבה מן התיבות הזעירות הנמנות למעלה מוקפת היא והתיבה שלאחריה פותחת בהברה מוטעמת, התיבה הזעירה מנוקדת בסגול.

137. וזה אפוא החריג: אף־על־פי שהתיבה השנייה אינה פותחת בהברה מוטעמת, הניקוד של התיבה הזעירה ("הן" ורעזותה) הוא בסגול (ולא בצירי, כאמור בסיפא של הפלל).

138. מילולית: בשתי נקודות.

139. החריג הוא כתוב אחד, שבו תיבת "את" באה במקף (ובגעיה, שעליה הסכימו בין־אשר ובן־נפתלי, כנמסר בס' החילופים) ואף־על־פי־כן הניקוד הוא בצירי.

140. כלומר, "את" מוקפת אל התיבה שלאחריה.

141. בשלושת המקומות התיבה "את" מוטעמת במירכא, ואף־על־פי־כן היא מנוקדת בסגול.

142. כלומר, כאשר תיבת "כל" מוקפת.

143. הפננה: הגוי בקמץ (הנחשב במסורת הדקדוק הספרדי "קמץ קטן").

144. בשני המקומות (תה' לה, י; מש' יט, ז) תיבת "כל" נמלטה מן ההקפה (ומירכא באה תחת הגעיה לשרת את הלגרמיה), ואף־על־פי־כן הניקוד בקמץ. במסורת הקריאה הספרדית נתפס הקמץ שבשני החריגים הנ"ל כקמץ "גדול" (שהרי הוא בלתי מוקף ומנוגן בטעם).

145. הפננה: דין השָׁא ברי"ש בצורות מן השורש בר"ך.

תְּבָרְכֵנִי נַפְשְׁךָ (בר' כז, יט), חוץ ממקומות (מסוימים) כמו: ולעלאה בְּרַכָּת (דנ' ד, לא) ומְבָרְכֶתְךָ יְבָרְךָ

בית עבדך (שמ"ב ז, כט) בְּרַכָּת אביך (בר' מט, כו)¹⁴⁶. ויש בעניינו פלל אחר¹⁴⁷ והוא: אם ייפתב הקמץ

תחת הפי"ת והטעם בפ"ף לא תיקטע הנעת השנא¹⁴⁸, זולת ולעלאה בְּרַכָּת (דנ' ד, לא) שהשנא בו נח; וייתכן שתהיה הסיבה לכך שהיא¹⁴⁹ אינה מן הלשון העברית.

---

146. הדוגמה הראשונה הריהי צורת פועל ארמית ושתי האחרות צורות שמניות הגזורות מהשורש בר"ך, והן רק דוגמאות לכלל השמות שבלשון "ברכה".

147. בנוסח הראשון של פלל לשון "ברכה" נקודת המוצא היא קטיגורית הנסיגה; היינו, פשהטעם נסוג אחור בצורות מן הפועל ברך, השנא נח הוא. במתכונת האחרת של הפלל, תחולתו של הפלל מצומצמת למקרי בי"ת קמוצה הקודמת לרי"ש והוא מוסב רק על הצורות הרגילות בלשון (שאינן בהן נסיגה).

148. ר"ל, פשאין נסיגה השנא נע (חוץ מחריג אחד).

149. פלומר, הצורה "בְּרַכָּת".

קניית-יחוס ויחסי מבנה

עיון משנה בתופעות לשון בסורית, בארמית ובמנדעית*

0.1 שלוש מהויות עצמיות הן, נבדלות במהות ספרויותיהן ותרבויותיהן: הארמית הבבלית, לשון יהודית וספרותה התלמוד וכתבי הגאונים; הסורית, והיא מעיקרה לשון של העיר אדסה בצפון-מערבה של מסופוטמיה והאיפרכיות הסמוכות לה, וספרותה טבועה במובהק בחותמה של נצרות; המנדעית, והיא ארמית-גנוסטית, או כעין-גנוסטית, וספרותה בנויה יסודות דתיים שנמזגו ממעיינות שונים. שלוש לשונות¹ אלה תחמו האחת בחברתה תיחוס גיאוגרפי — הסורית בצפון, הארמית הבבלית במרכז, והמנדעית בדרומה של בבל — והלכו ונתגבשו, למן המאה השנייה למניין האומות ואילך.

0.2 כל אחת מן השלוש ייחודיך במערכות ההגה, התצורה והתחפיר, וביורוס של ייחודים אלה מעלה קניית-יחוס (איוזולוסות) שיש בהם עניין, הן לצורך העיון המשנה והן לצורך הלימוד ההיסטורי.

0.21 קו-התיחוס (האיוזולוסה) הריהו, פידוע, קו דמיוני המפריד בין אזורים הנבדלים זה מזה בתופעה לשונית מסוימת. כדוגמות לקניית-יחוס אפשר להזכיר את הקו שהפריד בעברית של ימי הבית הראשון בין הוגי 'שפלת' לבין הוגי 'ספלת' (שופ' יב, ו), או בין התחומים שבהם נהגתה תיבת 'יין' (והדומות לה) בשתי הברות, כלומר 'יין', לבין התחומים שבהם היא הייתה חד-הברתית: 'יין'.

0.211 קו-תיחוס מטיפוס מיוחד, וכפי שנראה הוא מצוי לא מעט פלהגים ובמסורות לשון, הוא קו המראה, שבתחומיו של להג, או בתחומיך של קבוצת לשונות, נהגת תופעה מסוימת ברמות שונות של שכיחות. נכנה קו זה 'קו-תיחוס מדורג'.

* עניינים אחדים הבאים במאמר זה העליתי בהרצאה בערב הויכוח במלאות עשר שנים לפטירתו של פרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל, שנערך באוניברסיטה העברית בכ' בכסליו תשמ"ב (16 בדצמבר 1981). חזרתי לנושא זה ודנתי בהרחבה בבחינות נוספות שלו בהרצאתי לפני קבוצת המחקר "מסורה, מסורות לשון והחשיבה הפלשנית בימי הביניים" במכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית בה' באדר א' תשמ"ד (8 בינואר 1984). עיקרו של המאמר נתגבש בכתב בתקופת שהותי במכון ללימודים מתקדמים בשנת תשמ"ד.

1. הבחינות התרבותיות הן הקובעות, פידוע, את המושג 'לשון' בהבחנה מן 'להג' (דיאלקט). לעצם דיונו אין ההבחנה בין לשונות לבין להגים מעלה או מורידה:

לצורך הסברת המושג נעלה דוגמה מלשון המקרא. בעברית המקראית מצויות שלוש מליות — 'כְּמוֹ', 'כְּמוֹ', 'לְמוֹ' — שמבחינה היסטורית תצורה אחת להן: מלית היחס (כְּ-, כְּ-, לְ-) שאליה נוסף הצורן ההיסטורי הסופי *ma*. האוגריתית מלמדת אף היא על תצורה זאת (ובה היא נוהגת גם במלית היחס 'עם'). אם נתבונן לצורך הבהרת דוגמה זאת בלשון המקרא כבמקשה אחת, נראה שיש הבדל בולט בין מעמדה של 'כְּמוֹ' לבין מעמדה של שתי המליות האחרות. הראשונה שכיחה (ובמרבית הגופים היא משמשת, פידוע, אף כבסיס הנטייה של מלית היחס 'כְּ-': 'כְּמוֹנִי', 'כְּמוֹךְ', 'כְּמוֹהוּ' וכו') ואילו שתי האחרות הן נדירות ביחס. 'כְּמוֹ' באה במקרא כולו תשע פעמים (מהן שלוש פעמים ביש' מג'מד, וארבע פעמים באיוב) ו'לְמוֹ' באה בו ארבע פעמים (וכולן באיוב). ולא זו בלבד, אלא ששתי מליות אלה אינן ניטות. את יחסי השכיחות הללו ניתן להציג בתרשים הבא²:

ניתן להתבונן בנתונים אלה משתי נקודות ראות: האחת — התבוננות בעברית עצמה והשנייה — התבוננות ביחס שבין העברית לבין האוגריתית. בעברית עצמה לפנינו תצורה — תוספת צורן לבסיס המלית — שנחקימה דרך קבע במלית אחת ונשתחקה במרוצת הדורות במליות האחרות; אפשר שרדה תצורה זאת בלהגים מסוימים בלבד, ואפשר שבטיפוסים מסוימים של לשון השירה — אבל בעניין זה אין הדברים חורגים מגדר ההשערה. מכל מקום, לפנינו תופעה לשונית המלמדת על דרך קבועה של תצורה לשונית בשלב מסוים של תולדות הלשון. בסופו של תהליך הקיבוע נולד דירוג של שכיחות בין המליות שהתצורה שלפנינו נוהגת בהן.

השנאתה של העברית לאוגריתית³ בסוגיה זאת מסקנתה פשוטה: האחרונה אין בה דירוג של יחסי שכיחות בין km לבין lm ו-bm שאפשר להשוותו ליחסי השכיחות שבין 'כְּמוֹ' לבין 'כְּמוֹ' ו'לְמוֹ' בעברית ולפיכך ניתן לומר שלפנינו כאן ניגוד בין שני טיפוסים של קניי-תיחום, האחד מדורג, והוא הקיים בעברית והשני פוללני, והוא הנוהג באוגריתית.

כאמור, לא הובאו דברים אלה בעניין שימוש המליות הללו, אלא כדי להדגים

2. אין אורכם של הקנים בא אלא לציין את היחסים באופן כללי.

3. לצורך השנאה זאת נחלעם משאלת השימוש הפוללני במ"ם הצמודה בלשון אוגריתית.

את המושג של קוֹ-התייחסות המדורג. בעיונינו הבאים נציג קוֹ-התייחסות מדורגים אחדים, אף נבקש להראות כי שיפוצן של תופעות במערכת של יחסי שכחות⁴ עשוי להיטיב את דרך ראייתנו את מקומן ומעמדן בלהגים ובמסורות לשון.

0.3 במאמר זה נבוא לבדוק את מהותם של קוֹ-התייחסות אחדים העולים מבחינת מערכת ההגייה והתצורה של שלוש הלשונות, ועיקר פְּנִתְנוּ לבחינה טיפולוגית של קוֹים אלה. נקדים לכך דיון קצר בדרכי הכתיב של לשונות אלה. אמנם אין הבדלים שבין דרכי הכתיב מעלים קוֹ-התייחסות ממשורה של הלשון החיה, אבל עם זאת זיקה להם, פידוע, למערכת הדקדוקית של הלשון ולמסירתו של המידע הלשוני. אף נראה, שאף בהתגבשותן של דרכי הכתיב מתגלה התופעה של הדירוג, שעמדנו עליה לעיל, אם כי בסוגיה זאת אין לדבר כמובן על קוֹ-התייחסות מדורג שבמערכת לשונית חיה.

1. הערות אחדות לעניין הכתיב

1.1 כתיבה החסר של הארמית הקלסית זירז אסכולות של סופרים שייתנו דעתם על עשייתו מלא יותר, וכל אחת משלוש הלשונות זכתה לתיקונים (רפורמות) של כתיב, אלא שאין תיקון כחברו.

המלא שבתיקוני הכתיב בדרך של שימוש באמות קריאה היה, פידוע, של המנדעית, המשתמשת בעי"ן ובאל"ף לציון של אמות הקריאה (פגון בתיבות 'עוראיתא' 'תורה'; 'לויאתאן' 'ליתן'; 'בהאיאכון' 'בחיכון'). הארמית הבבלית לא היה בה אלא תיקון חלקי של הכתיב, שגילוייו בעיקר בשימושה המרובה של האל"ף המְּצֵיעִית (פגון 'גמארא', 'חיוארא', 'באע'), שימוש שנתקיים, פידוע, בכתיב יד ונעלם כמעט לגמרי מן הדפוסים⁵ (ויש להוסיף על כך גם את השימוש ביו"ד כפולה ובי"ו כפולה).

הסורית, לעומת זאת, נהגה כבוד בכתיב האותיות ומעשה התיקון של סופריה — שלא ראו עצמם, כמאותם כבעלי המסורה שלנו, מותרים לענות דמותם של כתיבי הקודש בתוספת אותיות לגופו של הנוסח — נצטמצם בעיקרו להעמדת סימני הניקוד⁶.

4. אין אנו באים למדוד את השכיחות באופן סטטיסטי; מדידה כזאת אין בה צורך לענייננו, שכן אין אנו באים אלא להצביע על מהותם הפללית של היחסים שבין התופעות.

5. ראה קוטשר, מחקר דקדוקי, עמ' רנ"נא; קארה, כתיב-היד התימניים, עמ' 21 ואילך.

6. נעיר בשולי הדיון כי גם אצל הסורים היה ניסיון של תיקון הכתיב בדרך של העמדת כתיב מלא, והיא הצעתו של יעקב איש אדסה, במחצית השנייה של המאה השביעית, לשלב סימנים, שיעמדו כנגד התנועות, ב כ ת י ב ן של התיבות (ראה J. B. Segal, *The Diacritical Point and the Accents in Syriac*, London 1953, p. 38 ff.). אחד הסימנים הללו, הוא האות אל"ף, והיא מציינת את תנועת הזקפא (קמץ). שאר ששת הסימנים המוצעים יצרים יעקב במיוחד, ויסוד אחדים מהם באותיות יְנִיּוֹת. אבל הצעה זאת לא נתקבלה הלכה למעשה.

1.2 מבחינת המידע הניתן לקורא במערכת הפתיב — אם נכלול בה את אמות הקריאה ואת סימני הניקוד כאחד — ראשונה מבין השלוש מעלתה של הסורית, שמערכות הסימנים של פתיבה, בשתי מסורותיה, מייצגות את קריאתה ומציבות סייגי דקדוקה, עד שאין לך ארמית, שהיא בת האלף הראשון למניינם, שתצורתה לפנינו בשופי ומעגלותיה תמימים, פארמית הסורית.

המנדעית שפתיבה, כידוע, בחינת מלא שבמלא, לא הגיעה למעשה ליחס חד-ערפי בין מערכת סימני הפתיב לבין מערכת ההגיים, שכן יש בה סימני פתיב העומדים כנגד מספר הגיים. אבל בכלל של דבר יש בו בכתיבה ללמדנו על מערכות ההגיייה והתצורה שלה. ועם זאת, דומה שחל בה במנדעית, כתולדת הפתיב המלא, המשופע אל"פין ועיי"נין וחיי"תין ויו"דין כפולות וכיו"ב לציון של התנועות, תהליך של עמעום השקיפות, של טשטוש היחס בין צורה לבין שורשה. מצד זה נתרחה המנדעית מאחיותיה השתיים (עיין למשל בכתיבן של תיבות כגון 'עוראיתא' = 'תורה'; 'מאשכא' = 'משכח' = 'מוצא'; 'נייול' = 'ניעול' = 'ריכנס'; 'מהאייא' = 'מחייה').

1.3 מעשה התיקון של פתיבה של הארמית הבבלית היהודית לא בא, כפי שראינו, לידי גמר; עיקרו בשימוש באל"ף המצעית וביו"ד וביו"ו הפפולות, והמידע שהפתיב מעלה לגבי תצורתה של הלשון מועט הוא ביחס לכתיבה של המנדעית ובנדאי ביחס לפתיב הנקוד של הסורית.

1.4 הרינו רואים אפוא, כי בסוגית הפתיב הלכה כל אחת מן הלשונות בדרך משלה, אם כי מבחינה עקרונית קרובה דרפה של הארמית הבבלית לדרפה של המנדעית.

אם נתבונן בדרכי הפתיב ולא נכלול בהן את מערכות סימני הניקוד, אלא רק את השימוש באמות הקריאה, נמצא שהארמית הבבלית היא במעמד ביניים, בין המנדעית לבין הסורית (ראה תרשים (א)); לעומת זאת אם נבוא לדון על המידע שהפתיב מפיקו, ונכלול בפתיב גם את סימני הניקוד, תהיה המנדעית במעמד ביניים, בין הסורית לבין הארמית הבבלית (ראה תרשים (ב)).

ובהמשך גרפית:

ה פ ת י ב כ מ ק ו ר ש ל מ י ד ע ד ק ד ו ק י
(א) הפתיב כמות שהוא (ללא סימני הניקוד)

(ב) הפתיב ובכללו סימני הניקוד

1.5 לפנינו אפוא דירוג בתוצאותיו של תהליך שעניינו הלשון הפתובה; והוא מגלה דרכיהם של סופרים ומעתיקים. בהמשכם של דברים נבוא לעמוד על יחסי דירוג, שהם תולדותיהם של תהליכי לשון.

2. מערכת ההגיים

נעבור עתה מסוגית הפתיב אל מערכת ההגה, ובה נדון בקניי-תיחום אחדים, במערכת העיצורים ובמערכת התנועות.

2.1 מערכת העיצורים.

2.11 הלועיים.

2.111 שידודה העיקרי של מערכת העיצורים ניכר במנדעית. בה, כידוע, בטל קיומו של הלוע פבסיס חיתוך והחי"ת והעי"ן נפלטו ממערכת העיצורים: חי"ת נעשתה ה"א (פגז: 'הבא' (> 'חבא') 'הסתתר'; 'הבק' (> 'חבק') 'חיבק'; 'בהר' (> 'בחר'), או שנתאפסה כליל ('אצאצא' 'חצץ'); עי"ן נתאפסה במרביתם של המקרים ('עחבד' 'נעשה') ובנסיבה בין-תנועתית יש שהיא הפכה ליו"ד ('באיא' [bāyi] 'רוצה')⁷, כמו אל"ף בנסיבה זאת⁸.

תופעה זאת, שניתן לראות בה את תכונתה הבולטת של המנדעית, הריהי תולדת המגע שבין הלהג שביסודה של המנדעית לבין הַמְרָפֵד (הסובסטרטום) האפדי, והתהליך נתחזק משום השפעתו של המרחב הפרסי-הפרתי.

2.112 אם פשוטים ביחס הם הדברים באשר לעיצורי הלוע במנדעית, הרי אינם כן באשר לארמית הבבלי. כבר בסוף המאה השנייה לספירה, אם לא קודם לכן, היו בין תושבי בבל היהודים דוברים, שהחי"ת שבפיהם נשמעה פה"א⁹, וכתיבן של חיבות לא מעטות בתלמוד ובספרות הגאונים מעיד על התרופפותם של עיצורי הלוע (ה"א במקום חי"ת, פגז בפועל 'הדר' 'חזר'; אל"ף תמורת עי"ן; 'ארבא' 'ספינה')

7. מאצוך, עמ' 89.

8. לפרטים נוספים ראה בספרו של מאצוך, דקדוק, עמ' 79–96.

9. ראה 'מסורת הא"ב', עמ' 142.

ואף על נשילתם הגמורה ('שוחרא' < 'שודא' "שוחד"; 'טוענא' < 'טונא' "משא")¹⁰.

עם זאת, מצנחת פנגדנו, מפל אחד ואחד מדפיק של הגמרא, עובדה פשוטה: מרביתן של התיבות נשתמרו בהן העי"ן והחי"ת. וכך הוא הדבר לא רק בדפוסי התלמוד, אלא גם בכתבי-יד טובים¹¹. חורגת מפלל האמור, קבוצה אחת מוגדרת של כתבי-יד של תלמוד, והם פתבי-היד התימניים, שבהם מרובים יותר הפתיכים המלמדים על ביטול הלועזות (כגון 'עבוד' < 'אבוד' "עשו"; 'אתעביד' < 'איחביד' "נעשה"; 'תיבעי' < 'תיבי' "תישאל"; 'חדא' < 'הדא' "אחת")¹². לדרכם של פתבי-היד הללו נשוב בהמשכם של דברים.

2.1121 במקום אחר¹³ העלינו הנחה האומרת, שהפתיב הרוֹנֵחַ בכתבי-יד רבים ובדפוסים, פתיב המשמר ברוב התיבות את החי"ת והעי"ן איננו משקף את המציאות שרווחה בדיבורם של יהודי בבל בתקופה התלמודית (עד סוף המאה החמישית). אילו היה הפתיב סמוך יותר אל ההגייה, פיוז היו תיבות, שבהן באה ה"א במקום חי"ת, אל"ף במקום עי"ן, וכן תיבות, שבהן אין לחי"ת ולעי"ן ההיסטוריות כל ייצוג שהוא, נקרות לפנינו בשכיחות גבוהה הרבה יותר. פלומר: אילו היה הפתיב בבואתה של לשון הדיבור של הקהילה היהודית, פיוז היה פתיבה של הארמית הפבליית קרוב קרבה רבה יותר לכתיבה של המנדעית.

ואין פאן רק עניין של פתיב. הנחתנו אומרת, שהמערכת הלשונית של הארמית הפבליית, המשתקפת בפתיב הרוֹנֵחַ בתלמוד — נכנה ארמית זאת 'הארמית הפבליית הפתובה' — לא הייתה שונה בכל קנייה ללשון הדיבור הארמית של יהודי בבל. ואין הדברים אמורים על ההבדלים המצויים בדרך כלל בין לשון פתובה לבין לשון מדוברת. לפי הנחתנו, נתגפשה 'הארמית הפבליית הפתובה' — בכל מערכותיה, בהגייה, בתצורה, ואף בפתיב — במעגלי לימודה של התורה שבעל-פה פשיבות בבל בתקופה שקדמה לעריכתו האחרונה, עריכה שבכתב, של התלמוד. לשון זאת לשון של מסירה הייתה — לשון שנהגה במסירה הפורמלית של דברי האמוראים מדור למשנהו¹⁴, והיא שימרה כמה וכמה קנים קלסיים או קדומים פיהס, שאבדו בלשון הדיבור. ולא זו בלבד, אלא שלשון המסירה אף לא אימצה את כל הצורות שבלשון

10. לפירוט נוסף ראה שם.

11. עיין שם, עמ' 142–143, להדגמת תוצאת בדיקת פתיבים של פתבי-יד.

12. ראה יחיאל קארה, לשונם הארמית של פתבי-היד התימניים, עמ' 57 ואילך.

13. ראה 'מסורת הא"ב', עמ' 140 ואילך.

14. ראה לפירוטם של דברים: 'מסורת הא"ב', עמ' 145–148.

אם תיקצצא הנחתנו מְכַנְנָת, הרי שנחתהנת בקהילות בבל של אותם הדורות מציאות של דיגלוסיה, והיא מציאות אשר בה קיימים זה ליד זה, באותו זמן, שני טיפוסים, או סוגים, של לשון, שהיחס ביניהם אינו פחוס שבין להגים גיאוגרפיים, אלא שהם משמשים טיפוס בנסיבתו, טיפוס ליעדיו.

2.113 נחזור עתה לעניין הלועיים. לפי הנחתנו, כתיבה הרוגה של הארמית הבבלית, פפי שהוא במסכתות התלמוד, וכאמור גם בכתבי־יד טובים (להוציא את כתבי־היד התימניים), המקיים את החי"ת ואת העי"ן במרביתן של התיבות, משקף את לשון המסירה, לשון אשר בה נקיימו בדרך כלל ההגיים הלועיים. ואילו בכתבי היד התימניים, שבהם מרובים יותר כתיבים המלמדים על טשטוש הלועיים, כתיבם נחגבש, ככל הנראה, בפרק מפרקי' של תקופת הגאונים, היא התקופה אשר בה עברה מורשתן של קהילות בבל לתימן, והוא, כתיב זה, משקף זיקה גוברת ומרובה ללשון הדיבור (אשר בה נתרופפו הלועיים כבר בתקופת התלמוד, ובתקופת הגאונים נתעצם התהליך).

2.114 סיפומה של סוגיה זאת: קוֹה־הִיחֹם שֶׁלִּפְנֵינוּ, קִיּוּמָם אוֹ טִשְׁטוּשׁ מֵהוּתָם שֶׁל הַלּוֹעִיִּים, מַעֲמִיד מִכָּאן אֶת הַסּוּרִית, שֶׁבָּה נִתְקִימוּ הַגִּיִּים אֱלֹה וּמִכָּאן אֶת הַמִּנְדְּעִית, שֶׁבָּה הֵם נִיטְשֻׁטְשׁוּ. הָאֶרְמִית הַבְּבִלִית מַעֲמִידָה מַעֲמֵד בִּינָיִים, וּבָה יֵשׁ לְהַבְחִין בֵּין לְשׁוֹן הַדִּיבּוּר לְבִין לְשׁוֹן הַמַּסִּירָה הַפּוֹרְמִלִית שֶׁל דְּבָרֵי הָאֱמוּרָאִים: בְּרֵאשׁוֹנָה הִיא טִשְׁטוּשׁ מֵהוּתָם הַלּוֹעִית שֶׁל הַגִּיִּים אֱלֹה מְרֻבָּה, אִם לֹא כֹלָל, וְאִילוּ בְּאַחֲרֹנָה הוּא הִיא מוֹעֵט בִּיחָס.

2.115 היחסים בין הלשונות מעלים אפוא קו-תיחום מדורג:

—	I	I	I
מנדעית:	ארמית בבליית:	ארמית בבליית:	סורית:
טשטוש	— "לשון הדיבור"	— "לשון המסירה"	קיום ההגיים
ההבחנה בין	קיום מועט ביחס	קיום מרובה ביחס	הלועיים
הלועיים	של הלועיים	של הלועיים	

2.12 בג"ד פפ"ת

בעוד שסוגיית הלועיים בשלוש הלשונות רקעה במגע שבין לשונות אלה לבין המרפד (הסובסטרטאים) האפדי, הרי סוגיית בג"ד פפ"ת מתבארת מתוך התפתחות פנימית שחלה במערכת ההגיים.

2.121 הן הסורית, הן המנדעית (לפי המבטא המסורתי) והן הארמית הבבלית (לפי מסורת תימן, שהיא המסורת היחידה שאפשר ללמוד ממנה לעניין זה) מקיימות את ההבחנה בין הסדרה הסותמת לסדרה החוככת — היינו בין בג"ד פפ"ת דגושות לרפות; אבל מעמד של עיצורי כל אחת משתי הסדרות הוא מעמד של פונמות לכל עניין דובר ולא מעמד של גוני-הגיים (אלופונים). משמע: מערכת ההגיים של כל אחת משלוש הלשונות נתעשרה ביחס לארמית הקלסית¹⁶, בשש פונמות חדשות¹⁷.

2.122 תהליך המעבר מן המעמד האלופוני אל המעמד הפונמי משותף הוא אפוא לכל שלוש הלשונות¹⁸. תהליכי מעבר מעין אלה רגילים בתולדותיהן של לשונות, והם מכונים תהליכי פונמיזציה. על דרך הסיפוס הפולל, ניתן לומר, כי ברקעם של תהליכי הפונמיזציה פועלים מספר גורמים, שהם בני שתי קטגוריות עיקריות: מכאן שינוי במעמדן ובתפקידן של פונמות אחרות שבמערכת, ומכאן השפעתה של מערכת פונמית אחרת, זרה, על המערכת אשר בה חל התהליך¹⁹.

2.1221 התהליך שאנו עוסקים בו, תהליך מעבר שתי הסדרות של בג"ד פפ"ת, הסותמת והחוככת, מן המעמד האלופוני אל המעמד הפונמי, יסודו, ככל הנראה בשינוי אחר, שקדם לו, במערכת ההגיים של להגים אלה, במערכת של השנא הנע (או של תנועה קצרה המקבילה לו), ל"אפס". איפוס זה של המהות התנועתית של השנא הנע — מעתק שעדויות על תחולתו מצויות בסורית (בעיקר בסורית המזרחית)²⁰, בארמית הבבלית שבמסורת תימן²¹ ובמנדעית²² — גרם לכך, שגון-הגה (אלופון)

16. למעמדן המיוחד מבחינה פונמית של ת ר־ת בארמית המקראית ראה מחברתי 'שיטות הניקוד', עמ' 53 הע' 34; סוקולוף, לשוננו לד (תש"ל), עמ' 239.

17. למעמדן של בג"ד פפ"ת בסורית ראה מחברתי הנזכרת, עמ' 52–53; לארמית הבבלית במסורת תימן, ראה 'מסורת הא"ב', עמ' 154 ואילך; למנדעית (במבטא המסורתי כפי שהוא בימינו) ראה מאצוק, עמ' 32–33.

18. יש יסוד להניח שתהליך זה החל בארמית קדם שנתגבשו הסורית, הארמית הבבלית והמנדעית כל אחת פמהות לעצמה.

19. ראה למשל: M. L. Samuels, *Linguistic Evolution with Special Reference to English*, Cambridge, England 1972, p. 31.

20. ראה נלדקה בדקדוקו הסורי, עמ' 35–39.

21. ראה במאמרי, 'בין מזרח למערב', עמ' 150.

22. מאצוק, דקדוק, עמ' 19 ואילך.

חֹכֶךְ יבֹא בְנִסִּיבָה אֲשֶׁר לִפִּי כִלְלֵי הַתְּפִוצָה הַהִיסְטוֹרִיִּים שֶׁל בִּג"ד כִּפ"ת אֲמֹר לְבֹא בָּה גֹן־הֶגֶה סוֹתָם.

וְהָרִי דִּוְגָמָה לַכֶּךְ מִמְסוֹרֶת חִימָן שֶׁל הָאֶרְמִית הַבְּבִלִית: בְּמִסוֹרֶת זֹאת מִשְׁמַשֵּׁת לְצוּרֶת הָרַבִּים שֶׁל הַבִּינּוֹנִי הַפּוֹעֵל שֶׁל בְּנִיין פֶּעַל הַתְּבִנִית 'קְטָלִי' (עִי"ן הַפּוֹעֵל בִּשְׁנָא נח) לִיד הַתְּבִנִית הַהִיסְטוֹרִית 'קְטָלִי'²³. הַתְּבִנִית הָרִאשׁוֹנָה נִתְּפַתְחָה מִן הָאֲחֵרֹנָה, מִשּׁוּם אִיפּוּסוֹ שֶׁל הַשְּׁנָא הֵנֶּה (אִיפּוּס זֶה חָל בְּמִקְרִים מוֹגֵדִים). בְּצוּרָה כְּגוֹן 'עֲבָדִי' שֶׁהִיא מְעִיקָרָה 'עֲבָדִי', נִתְּקִימָה הַדִּל"ת הַרְפוּיָה עַל־אֵף הָעוֹבְדָה שֶׁהִחְבְּרָה שֶׁלִּפְנֵיהָ נִסְגְּרָה²⁴, וְכִי"ב בְּצוּרֹת אַחֲרוֹת. שִׁנּוּי מוֹרְפוּ־פּוֹנְמִי זֶה הֵבִיא לִידֵי עֲרֵעוֹר יַחְסִי הַתְּפִוצָה שֶׁל בִּג"ד כִּפ"ת הַדְּגוּשׁוֹת וְהַרְפוּיּוֹת, וּמִשְׁנַתְּעֲרֵעְרוּ הַיַּחְסִים בֵּין מֵהוּתָם שֶׁל הָאֲלּוּפֹנִים לְבֵין הַנְּסִיבּוֹת, נַעֲשׂוּ הָאֲלּוּפֹנִים אֲדוֹנִים לַעֲצָמָם, וְכַךְ תָּם הַמַּעֲבָר מִן הַמַּעֲמָד הָאֲלּוּפִנִי אֶל הַמַּעֲמָד הַפּוֹנְמִי²⁵.

2.123 הִיזָּחָן שֶׁל בִּג"ד כִּפ"ת סוֹתָמוֹת וְחוֹכְכוֹת שְׁתֵּי מַעֲרָכוֹת שֶׁל פּוֹנְמוֹת הָרִיחָה אֲפּוֹא קוֹר־תִּיחּוּם הַמִּקִּיף אֶת תַּחֲוּמִי שְׁלוֹשׁ הַלְשׁוֹנוֹת וְאִינוֹ מְבַדִּיל בֵּין לְשׁוֹן לְחִבְרָתָה לֹא בְּצוּרָה מוֹחֲלֶטֶת וְלֹא בְּדֶרֶךְ שֶׁל דִּירוּג. הַצְגָתוֹ הִירָחִיחַ תּוֹכֵל לְהִיעֲשׂוֹת כֶּךְ:

2.13 המְכָפֵל

2.131 הַמְּנַדְעִית אֵינָה מַצְיִינָת אֶת הַמְּכָפֵל בְּכַתִּיב (בְּשֵׁתִי אוֹתִיּוֹת), אֲלֵא בְּשֵׁתִי

קְטָגוֹרִיּוֹת²⁶. בְּמַבְטָא הַמְּסוֹרֶתִי קִיִּים מְכָפֵל, אֲבָל אֵין בִּידֵי נְתוּנִים, אֲשֶׁר לִפְיָהֶם אוֹכֵל לַעֲמֹד עַל מֵהוּתוֹ הַפּוֹנְמִית.

23. רֹאה בְּמֵאמְרִי, 'הַפּוֹעֵל הַשְּׁלֵם', עִמ' 91.

24. כִּפִּי שִׁקְרָה בְּעֵבְרִית, בְּצוּרֹת כְּגוֹן מִלְכִּי, שִׁישׁ בְּהֵן שְׁנָא הַקְּרִי "מִרְחָף".

25. הַקְּבֵלָה מִסּוּיֵמֶת לַמַּעֲבָר שֶׁל שְׁתֵּי הַסְּדֵרוֹת שֶׁל בִּג"ד כִּפ"ת אֶל הַמַּעֲמָד הַפּוֹנְמִי

מִתְּגַלָּה בְּחֻלּוּלוֹת מַעֲרַכַת הַהֶגְיִים שֶׁבְּגֵרְמָנִית הַקְּדוּמָה. בְּלִשׁוֹן זֹאת נִהְגוּ, עַד תְּקוּפָה מִסּוּיֵמֶת, שְׁתֵּי סְדֵרוֹת שֶׁל חוֹכְכִים, קוֹלִיִּים (β, δ, γ, z) וְכִלְתִּי־קוֹלִיִּים (f, θ, x, s) בְּמַעֲמָד אֲלּוּפִנִי. הָרִאשׁוֹנִים בָּאוּ אַחֲרֵי תְּנוּעָה בִּלְתִּי־מוֹטְעֵמֶת וְהָאֲחֵרֹנִים אַחֲרֵי תְּנוּעָה מוֹטְעֵמֶת. יַחַס אֲלּוּפִנִי זֶה בֵּין זִוְגוֹת הַהֶגְיִים הֵלְלוּ נִהַג כָּל עוֹד לֹא הִיִּתָּה הַהֲטַעְמָה קְבוּעָה. מִשְׁחַל שִׁנּוּי בְּדִרְכֵי הַהֲטַעְמָה, וְהִיא נַעֲשָׂתָה קְבוּעָה, נִשְׁתַּנָּה מַעֲמָדָם שֶׁל הָאֲלּוּפֹנִים וְהֵם נַעֲשׂוּ פּוֹנְמוֹת. רֹאה Samuels (לְעִיל, ה' 19) עִמ' 36.

בארמית הבבלית — לפי מסורת תימן, והיא המסורת היחידה העשויה לשמש לנו לעניין זה — המכפל הוא יציב ופונמי במהותו, כפי שאפשר לראות מזוג הנוגדות 'חֲשִׁיב' "חושב" (בינוני פועל של בניין פֻעַל) — 'חֲשִׁיב' "חֲשִׁב" (נסתר עבר של בניין פֻעַל), ומוזוגות אחרים של נוגדות²⁷.

אשר לסורית, הרי מסורתה המערבית איבדה את המכפל, ואילו במסורתה המזרחית הוא פעל ערך פונמי. על-כך אפשר ללמוד מן הניגוד הקיים בין הקטגוריות שהדגמנו אותן ממסורת תימן של הארמית הבבלית: 'חֲשִׁיב' הקלסי הוא 'חֲשִׁב' במסורתה המזרחית של הסורית, שבה נשתנתה תנועת הֶקְפָּא (הקמץ) לתנועת הפֶּתְחָא (הפתח), והניגוד בין צורה זאת לבין צורת הנסתר בעבר של בניין פֻעַל, 'חֲשִׁב', עומד, כבמסורת תימן, על המכפל לבדו.

2.132 נבוא עתה לדון בקנייתחיוס העולים מבירון של שתי סוגיות — המכפל ברי"ש והמכפל בחי"ת.

2.1321 המכפל ברי"ש שכיח במבטאה המסורתי של המנדעית. דוגמות אחדות: gerrā "חץ"; berri "רחוב"²⁸; mbarrak (ə) "מבורך"²⁹. בסורית, לעומת זאת, נדיר ביותר המכפל ברי"ש. לפי עדותו של בר-עבריא³⁰ מקיימת הסורית, במסורתה המזרחית (שהרי המסורת המערבית איבדה את המכפל כליל, בכל העיצורים), מכפל ברי"ש רק בשלוש צורות מן השורש 'שרי': 'מְשַׁרְא', 'נְשַׁרְא', 'שַׁרְא'.

הארמית הבבלית במסורת תימן נמצאת בכעין מצב ביניים בין המנדעית לבין הסורית: היא מקיימת מכפל ברי"ש בשתי קטגוריות עיקריות: האחת היא קטגורית

26. ראה מאצוק, דקדוק, עמ' 12: (א) בשעה שצורן מסתיים באותו הגה שבו מתחיל הצורן שאחריו: שאכִיבֶכָה "הוא שוכב בו" (ב) בעת שיו"ד באה אחרי הדו־תנועה ay: הייא קדמאיי (heyyi-qadmayyi) "החיים הקדמונים".

27. ראה במאמרי 'מסורת הא"ב', עמ' 160. דברינו אלה, הפנייים על ניתוחה של המסורת היציבה היחידה של הארמית הבבלית, אינם מאשרים את הנחתו של ד' בואירין, אשר לפיה לא היה המכפל פונמי בארמית הבבלית. ראה: D. Boyarin, The Loss of Final Consonants in Babylonian Jewish Aramaic. *Afroasiatic Linguistics*, Vol. 3., issue 5. (1976) pp. 20–22.

28. מאצוק, דקדוק, עמ' 55; ראה גם שם, עמ' 113.

29. שם, עמ' 276. מלבד מכפל גיזוני או צורני, מצוי במנדעית גם מכפל המשקף הידמות של עיצור גרזני, כגון serrā (> *sahrā) "צָרַח", zerrā (> *zar'a) "זָרַע". ראה שם, עמ' 109.

הריני מבקש לחקן כאן את ניסוח הדברים במאמרי 'מסורת הא"ב', עמ' 165, אשר ממנו עשוי להשתמע פאילו במנדעית נדיר מכפלה של הרי"ש.

30. כתבא דצמחא, הוצאת מופרג, עמ' 131 וראה גם הע' 121 בעמ' 165 במאמרי 'מסורת הא"ב'.

המכפל האנלוגי (ראה 2.13221), והשנייה היא, למעשה, אוסף של מספר שורשים שבהם נוהג המכפל בצורת העתיד של בניין פָּעַל (בשורש אחד בלבד 'רַקַּק': 'תִּיּוּק') ובבניינים הפכדים (השורשים הם: 'גרי', 'ירי', 'קרי', 'שרי') ושורשים שבהם בא המכפל במשקלי שמות אחדים (השורשים הם: 'ארר', 'ברר', 'פרש', 'קרי', 'קרר'), ולכך יש להוסיף מספר שמות בודדים.³¹

2.1322 המכפל בחי"ת.

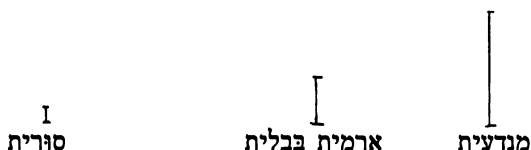
המנדעית, כמובן, אין תופעה זאת עניין לה, שהרי בה אין לחי"ת מעמד במערכת העיצורים.

בסורית, במסורתה המזרחית, שרד המכפל בחי"ת — ואף בעניין זה סמוכים אנו אצל עדותו של בר-עבריא — רק בשורש 'מחי', בצורת הציווי 'מְחָא'. בארמית הבבלית במסורת תימן נוהג המכפל — מלבד בקטגוריה האנלוגית (ראה 2.13221), רק בשורש אחד, והוא השורש 'מחי', שאף הסורית מקיימת בו מכפל. דוגמה לצורה מצורתיו של שורש זה שבה קיים המכפל: 'הָא דְּמְחָאִי הָא דְּלָא מְחָאִי' (כתובות סח, ע"ב)³².

2.13221 קטגורית המכפל האנלוגי, שנתייחדה בה מסורת תימן של הארמית הבבלית, עניינה הבניינים אֶתְפַּעַל וְאֶתְפַּעַל — בצורות שבהן נידמתה תי"ו הבניין לפ"א הפועל. בצורות אלה מקיימת מסורת תימן מכפל בפ"א הפועל בכל העיצורים, לרבות אהח"ע ורי"ש, כגון 'מְאַס' "מתלכלך", 'מְהַדַּק', 'אִיְחָצַף', 'אִיְעָרַב', 'מִיְעָרָא', 'אִיְכַס' "אבד", 'מְחַקָּא'.³³ המכפל בעיצורים אלה נולד מתוך אנלוגיה למכפל בעיצורים הרגילים, שהוא קבוע בתבניותיהם של בניינים אלה. כאמור, קטגוריה זאת מיוחדת היא למסורת תימן — וככל הנראה נתפתחה ועלתה בתוך גופה של מסורת זאת; מעמדה נבדל, ומשום כך לא נתחשב בה בעניין ההשגאה.

2.1323 ההיצג הגרפי של יחסי המכפל ברי"ש ובחי"ת³⁴:

(א) רי"ש:

31. לפירוטם של דברים ולהדגמות ראה במאמרי 'מסורת הא"ב', עמ' 163–166.

32. עיין במאמרי הנופר, עמ' 161.

33. למראי-מקומות לצורות אלה ולפרטים נוספים ראה במאמר הנופר, שם.

34. המכפל האנלוגי לא נכלל בהיצג.

(ב) חי"ת:

[
סורית[
ארמית בבליית

(בשתי הלשונות, בשורש אחד בלבד ובאותו השורש עצמו)

תופעת המכפל ברי"ש מגלה יחסים של דירוג; תופעת המכפל בחי"ת מלמדת על "שאיפה לאפס", ביחסים שונים בין הארמית הבבליית והסורית.

2.2 מערכת התנועות.

2.21 קמץ ופתח.

הניגוד בין תנועת הקמץ לבין תנועת הפתח נתקיים במלואו רק בסורית, במסורת הגייתה המערבית. במסורת ההגייה המזרחית של הסורית, וכן במנדעית, בטל ניגוד זה.

בארמית הבבליית — ואף כאן עלינו לבנות דברינו על מסורת חימן, שכן היא היחידה העשויה לשמש לעניין זה³⁵ — נתקיים הניגוד באורח חלקי: הוא בטל בנסיבות פונולוגיות ידועות ובקטגוריות מורפולוגיות מסוימות³⁶.

2.211 בביטול מעמדה הפונמי של תנועת הקמץ — כלומר, למעשה, בהיפלטותה ממערכת התנועות — בסורית המזרחית ובמנדעית, יש לראות תולדתו של תהליך, שיסודו במעמדה במערכת התנועות בתקופה שקדמה לביטול זה³⁷. העיון מעלה שמידת היציבות של מעמדה של פונמה וכל פונמה שהיא, במערכת ההגיים

35. בעיקרם של דברים שנה מסורת חימן למסורת הניקוד של ספר 'הלכות פסוקות' (כתב-יד ששון 263) בעניין היחס בין הפתח לבין הקמץ ההיסטורי. ראה מאמרי, 'הלכות פסוקות'. אשר להבדלים בין שתי המסורות ראה גם:

D. Boyarin, On the History of the Babylonian Jewish Aramaic Reading Traditions: The Reflexes of *a and *ā. *JNES* 37 (1978), 141–160.

(מסקנותיו של המחבר אינן עניין לדיון כאן; וראה 'מסורת הא"ב', עמ' 138).

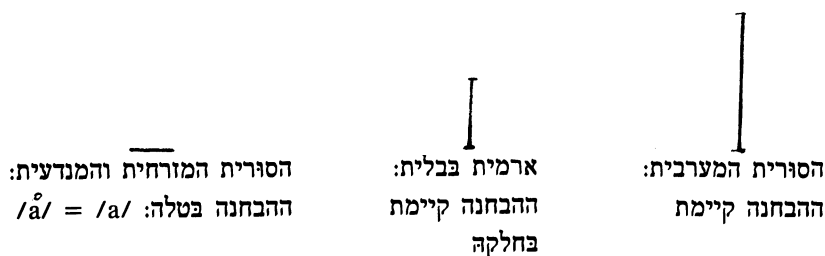
36. ראה מאמרי, 'הלכות פסוקות', עמ' 71–78.

37. ראה סמיואלס, עמ' 33 (וראה שם גם לגבי מקרים שאינם מתפרשים לאור

פעילותם של גורמים אלה). השנה גם מאמרי, 'בין מזרח למערב', עמ' 152.

תלויה בעיקר בשני גורמים: מכאן העומס התפקודי (functional load), כלומר מספר הנוגדות (המלים הנבדלות אחת מחברתה רק בפונמה אחת, ובכך נקבעת ההבחנה שבין משמעויותיהן) שבהן היא משמשת; ומכאן, יחסי המֶתאם שבינה לבין פונמות אחרות שבמערכת ההגיים, יחסים העשויים לסייע לתזוזה במערכת או לעכב בעדה³⁷. העומס התפקודי של הניגוד קמץ—פתח היה, ככל הנראה, מועט, ובכך נצטמצם ביותר מעמדה של תנועת הקמץ פתנועה מבחינה; ויש להוסיף לכך, שאפשר, גרם לכך גם איפוסו של השָׁא הנע, שגרם לכך, שקמץ, שהיה מעיקרו בהברה פתוחה נעשה פתח בהברה סגורה, בדרך המעתק קָטְלִי < קְטְלִי³⁸.

2.122 ההיצג הגרפי של היחסים בין שלוש הלשונות:

לפנינו אפוא יחס של דירוג: בסורית המערבית נתקיימה ההבחנה במלואה; בארמית הבבליית — בחלקה; בסורית המזרחית ובמנדעית היא נעלמה לגמרי.

3. התצורה

3.1 כפלי-תצורה

כל שלוש הלשונות יש בהן כפלי-תצורה, כלומר תבניות שונות הממלאות אותו תפקיד דקדוקי, ובמיוחד משופעת בהן הארמית הבבליית (דוגמה אחת לכך: התבניות 'קָטְלו' ו'קָטְלו' המשמשות זו ליד זו לצורת הנסתרים בעבר של בניין פָּעַל, כגון 'אָנְלו' — 'אָזְלו' "הִלְכוּ").

בכפלי-התצורה מתגלות תבניות השייכות לשכבת לשון קדומה יותר ליד תבניות שמקומן בשכבת לשון מאוחרת ביחס. במידה מסוימת ניתן להסביר את מציאותם של כפלי-התצורה כנובעת מכך, שמסורת הסופרים שימרה את הצורות הקדומות יותר, הקלסיות, ולצדן באות הצורות שנהגו בלשון המדוברת; אפשר גם להניח, שלפנינו תמונה שיסודה בעירובי להגים. בין כך ובין כך, עניין בכפלי-התצורה לצורך ראיית דרכי הגיבוש של מערכות התצורה של הלשונות שבהן אני עוסקים. נעסוק כאן בכפלי-תצורה אחדים בלבד.

3.11 תבניות צורת המדבר וצורת הנסתר של העבר.
הארמית הבבלית יש בה שתי תבניות לגופים אלה, מכאן תבניות שסיומן בתי"ו — 'קטלית', 'קטלת' — ומכאן תבניות שסיומן בתנועה (ואשר מבחינה היסטורית תולדה של נשילת תי"ו היא) — 'קטלי', 'קטלה', כגון: 'קתבית'/'כתבי' 'קתבתי', 'קתבת'/'כתבה' ³⁹.

במנדעית נוהגות הצורות נשולות התי"ו רק בהתניה מורפולוגית מוגדרת — בבואן לפני מליות היחס ב-או ל-, פשהן עצמן צמודות פינוי גוף; בסיס הפועל ומלית היחס צמודת פינוי הגוף שאחריו מהנים יחידה אחת. כגון: צורת מדבר: 'סלאקיבה' (או 'סליקיבה'), 'סלאקילך'; צורת נסתר: 'נפאלאלה' (או 'נפילאלה') 'היא נפלה' ⁴⁰. ככל הנראה, חלה במנדעית הידמות של התי"ו למלית היחס, היינו: 'קטליתבה' < 'קטליבה', וכיו"ב בצורות האחרות.

ניתן להניח, שתהליך דומה חל גם בארמית הבבלית ⁴¹, ומצירוף הצורנים 'קטליבה' נולד, בתהליך של מטאנליזה, צורן המדבר 'קטלי'.

ההבדל בין המנדעית לבין הארמית הבבלית הוא ברור: בראשונה באות צורות המדבר והנסתר נשולות התי"ו — הן הצורות שתבניתן 'קטלי', 'קטלה' — רק בהתניה המורפולוגית הנזכרת; ואילו באחרונה אין שימוש מותנה, והן נוהגות ללא פל התניה, וכאמור, ליד הצורות שתבניתן 'קטלית', 'קטלת'.

3.111 ההיצג הגרפי של היחסים בין קני-התיחום הריהו ⁴²:

לפנינו אפוא יחסי דירוג בין קני-התיחום:

39. ניקדנו כאן את התבניות ואת הצורות המשמשות להדגמה לפי מסורת תימן, ואין שאלת הניקוד של התבניות חשובה לענייננו.

40. נלדקה, דקדוק מנדעי, עמ' 225–226; מאצוק, עמ' 263, 267, 269.

41. ראה: D. Boyarin: The Loss of Final Consonants in Babylonian

Aramaic. *Afroasiatic Linguistics*, Vol. 3., Issue 5 (Sept. 1976), 19–23; J. Blau,

HUCA 51 (1980), 27.

42. = צורות המסתיימות בתי"ו; = צורות המסתיימות בתנועה.

בתבניות בעלות התי"ו: בין הסורית והארמית הבבלית, שבהן שימוש תבניות אלה הוא חופשי ובלתי מותנה, מכאן, לבין המנדעית, שבה שימוש תבניות אלה מותנה בהיעדר צמידות למלית יחס בעלת פינוי גוף, מכאן. בתבניות נשולות התי"ו: בין הארמית הבבלית, שבה שימוש תבניות אלה הוא חופשי, לבין המנדעית, שבה הן משמשות בהתניות הנופרות.

3.12 הבינוני הפעול של בניין פעל.

הסורית אין לה אלא תבנית אחת, תבניתה הקלסית של הארמית: 'מקש'ל'. לעומת זאת, שרדו במנדעית שרידים בודדים של תבנית אחרת, 'מקש'ל': 'מוליא' (= 'מקל'א') 'רמה', "מקום גבוה"; 'משוניא כושתא' "האמת הנאצלת"⁴³. התבנית הרגילה במנדעית היא 'מקאטאל' (פגון 'מבארך'). בארמית הבבלית — אף כאן אנו בונים דברינו על מסורת תימן — מצויה תבנית 'מקש'ל', אלא שהיא נדירה, אם כי מידת שכיחותה גדולה משהו — אבל רק משהו — מאשר במנדעית. דוגמות לצורות אלה בארמית הבבלית: 'מקשרתא' (ב"ק פו ע"א); 'מחורתא' (שם פו ע"א); 'משפין' (ב"ב ג ע"א)⁴⁴.

3.121 ההיצג הגרפי בין קר-התיחום⁴⁵

מנדעית: צורות מעטות בתבנית 'מקש'ל'	ארמית בבליית: צורות מעטות בתבנית 'מקש'ל'	סורית: רק 'מקש'ל'

דירוג צורות 'מקש'ל' הוא למעשה אחד בארמית הבבלית ובמנדעית, והוא מלמד על "שאיפה לאפס" של קר-התיחום זה.

43. נלדקה, דקדוק נדעי, עמ' 132; מאצוך, דקדוק, עמ' 191.

44. ראה מאמריי, 'הפועל השלם', עמ' 208; כתבי היד של הגניזה, עמ' 73—74, ובהם גם על צורות אלה בלהגים ארמיים אחרים. לצורו: 'מקש'ל' בתרגום אונקלוס ראה גם עמוס דודי, לתצורת הפעלים העלולים בתרגום אונקלוס, לשוננו מז (חש"ג), עמ' 187—207 (קשה לקבל את הנחתו של דודי, שצורות 'מקש'ל', ולו אך בכתבי-היד הם מניינים של תרגום אונקלוס ותרגום יונתן, משקפות את השפעת העברית, שהרי הן מצויות בהיקף שונה, במספר גדול של להגים ארמיים. אין צורך בהנחה זאת: לפנינו קר-לשון של ממש, והוא תנועת-ה המשמשת כפין הסביל, אלא שקר-לשון זה נתון בתהליך של שקיעה).

45. קו אחד — תבנית 'מקש'ל'; שני קוים — תבנית 'מקש'ל'.

3.13 צורות העתיד של 'יהב' — 'נתן'.

בסורית אין הפועל 'יהב' משמש בעתיד של בניין פֻעַל; תמורתו משמש הבסיס 'ת ל', היינו 'נחל' = "יתן"⁴⁶.

בארמית הבבליה ניתן להבחין בין שתי שכבות לשון: (א) הארמית התלמודית, ובה בנזיות צורות העתיד בדרך כלל מן *נחב, כגון 'ליתבי' "יתן"⁴⁷. ליד צורות אלה מצויות צורות מעטות ביחס שבסיסן 'נתן', כגון 'דליתננו' "שייתנו" (נדרים נד ע"א). (ב) הארמית הגאונית, ובה עשויות צורות העתיד מן 'נתן', כגון: 'ואי אמרין ניתן ליכך'; 'דליתנך ליה'; 'אתניה ליה'⁴⁸.

המנדעית מקיימת צורות עתיד מן 'יהב' (כגון 'נעהאב'), אבל מועטות הן ביחס. תצורת העתיד הרגילה עשויה מן 'נתן': 'ניתוך', 'נעתין', 'תיתנוך' וכיו"ב⁴⁹.

3.131 ההיצג הגרפי:

הדירוג הוא אפוא ברור: אשר ל'יהב' הוא יורד, משימוש מועט ביחס במנדעית לשימוש "אפס" בלשונות האחרות; אשר ל'נתן' פיונוג של הדירוג, פירידתו הוא: סורית, ארמית גאונית, מנדעית, ארמית בבליה.

4. סיכומי של עיון

עיונו מעלה, כי ניתן לתאר בחינות במערכות יחסי ההגייה והתצורה של שלוש הלשונות על-ידי סרטוטם של קריית-יחוס וקביעת רמות הדירוג שקיים אלה מצביעים עליהן. סרטוט זה בשלמותו — וכאן לא הבאנו אלא מבחר דוגמות — יהיה את רשת קריית-יחוס שבין הלשונות במלואה. יש להוסיף לכך, שדירוגם הסינכרוני של קריית-יחוס מעלה גם את הממד

46. ראה ברוקלמן, דקדוק משנה, ח"א, עמ' 291, המסביר את 'נחל' מתוך צירוף 'נתן' ומלית היחס ל'. מובן, שאפשר לראות את 'נחל' גם כתולדת היבדלות מן 'נתן'.

47. איני יודע על צורות דאיות של עתיד מן 'יהב' בארמית התלמודית.

48. לעניין צורת העתיד של 'יהב' בארמית התלמודית ובארמית הגאונית ראה י"נ

אפשטיין, לחקר אופי המלים של הארמית היתר-תלמודית, מחקרים, עמ' 99.

49. ראה נלדקה, דקדוק מנדעי, עמ' 238; מאצור—דראור, מילון, עמ' 189.

הדיאכרוני. במלים אחרות: קר־תיחום, שרמת דירוגו נמוכה ביחס, יש בו בבואה של שלב קודם בהתפתחותה של הלשון — שלב המרוחק ריחוק מועט או מרובה, הפול לפי נסיבות התפתחותה של הלשון. הממד הדיאכרוני הוא, כידוע, ממד של עומק היסטורי; תנאי הסרטוט נמצא, אפוא, מכון גם לעברו של ממד אחרון זה.

הבאנו דוגמה אחת לקר־תיחום, שאפשר לכוונתם פוללניים, או פלל־קבוצתיים (ואם רצונך במונח גיאוגרפי: אזורים), כלומר קנים ששכיחות היקרותם שנה, באורח כללי, בכל הלשונות, והיא עליית מעמדן הפונמי של שתי הסדרות של בג"ד כפ"ת⁵⁰. קר־תיחום אלה ברי שאין הם מבחינים בין הלשונות שבקבוצה, ואין לנו עניין בהם כאן. לעומת זאת, מלמדים קר־התיחום המדורגים, שעליהם עיקר דעתנו, על דרגות שונות ביחסי התפוצה של התופעות בין הלשונות: יש שתופעה מסוימת נמצאת בלשון א'⁵¹ במעמד ביניים בין לשון ב' ללשון ג' (2.115; 2.1232; (א); 2.212) ויש שהיא אינה נמצאת כלל בלשון א' ונמצאת הן בלשון ב' והן בלשון ג' במעמד של שכיחות מעטה (2.1323; (ב); 3.121). אף יש שלשון א' מלמדת על קיומה של תופעה בהתניה, בעוד שבלשון ב' אין התניה זאת קיימת (3.111); ועתים יחסי הדירוג הם יותר מורכבים (3.131). יחסי הדירוג מצביעים, אפוא, על דרכי התגבשותן של המערכות הלשוניות, לשון ומערכתה.

ברורה העובדה, שראייה משנה זאת, הבוחנת קר־תיחום פוללניים מפאן ומדורגים מפאן, משנה את תפיסתנו את המושג 'חריג' או 'שריד'. עצם המיניה 'חריג' בנוי על ההנחה, הרואה את המערכת כסדירה ואחידה. הנחה זאת פשהיא לעצמה אין לה עמידה, שכן אין לך מערכת לשונית שהיא סדורה ואחידה במלואה. ולמעשה ה'חריג' הוא, כידוע, עצם מעצמיה של המערכת הלשונית וראייתו כקר־תיחום מדורג מקנה לו פרספקטיבה שהיא סינפוניית ודיאכרונית כאחד.

אכן, דיון זה בתופעות לשון כבקר־תיחום מדורגים מרחיב את מסגרת העיון — מעבר לתחומיה של לשון פשהיא לעצמה אל תחומיהן של לשונות קרובות לה. אבל הרחבה זאת אין בה אלא חיוב: מסגרת העיון בכל לשון מן הלשונות הנתונות בדפוס ההשנאה נשמרת והתנאים של קר־התיחום נעשית רק לאחר שנלמדו קר־המבנה של כל לשון. העיון הסינפוני נשאר בעינו, אלא שתחומיו הורחבו. ואם מביא העיון הסינפוני גם לידי מסקנות דיאכרוניות, נמצא שפרות יתרים לו.

50. ואין צריך לומר שניתן להצביע גם על תופעות אחרות, כאיפוסן של תנועות ארוכות סופיות, כגון בצורה 'אם' "אמי" והדומות לה בארמית הבבלית ומקבילותיה בסורית ובמנדעית.

51. האותיות אל"ף, בי"ת וגימ"ל שימושן כאן סתמי ואין הן מכוננות ללשון מסוימת מבין הלשונות.

ועוד נמצאנו למדים, כי עצם תופעת הדירוג בהתגבשותן (או בהידחותן) של אותן תופעות בלשונות קרובות היא שכיחה. העיון בתופעה אף מראה וממחיש את העובדה, שבלשונות קרובות נוהגים תהליכי התפתחות מקבילים — והוא עניין נכבד, שעמד עליו בהרחבה אנטואן מיה⁵² — אלא שעשויות לשונות קרובות אלה להיבדל לשון מרעותה בהיקפן של תוצאות התהליכים.

רשימת הקיצורים

אפשטיין, מחקרים = י"נ אפשטיין: מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, ירושלים, תשמ"ד

מאצ'ו, דקדוק = R. Macuch: *Handbook of Classical and Modern Mandaic*, Berlin, 1965

מאצ'ו-דראור, מילון = R. Macuch & E. S. Drower: *Mandaic Dictionary*, Oxford, 1963

מורג, בין מזרח למערב = ש' מורג, בין מזרח למערב — לפרשת מסירתה של העברית בימי הביניים. ספר הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, ד (תש"ם), עמ' 141-156.

מורג, הלכות פסוקות = ש' מורג, לתורת ההגה של הארמית הבבלית לפי הניקוד שבכתב-היד של ספר 'הלכות פסוקות', לשוננו לב (תשכ"ח), עמ' 67-88.

מורג, הפועל השלם = ש' מורג, הארמית הבבלית במסורת תימן: הפועל השלם. ספר חנוך ילון, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 182-220.

מורג, כתב-היד של גניזה = ש' מורג, מחקר הארמית הבבלית וכתב-היד של הגניזה. תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 60-78.

מורג, מסורת הא"ב = ש' מורג, על רקעה של הארמית הבבלית במסורת תימן ובידור שתי סוגיות במסורת זאת. מחקרי עדות וגניזה (ספר גויטיין), ירושלים, תשמ"א, עמ' 137-171.

מורג, שיטות הניקוד = S. Morag, *The Vocalization Systems of Arabic, Hebrew, and Aramaic*, The Hague, 1962

קארה, כתב-היד התימניים = יחיאל קארה, כתב-היד התימניים של התלמוד הבבלי — מחקרים בלשונם הארמית. עדה ולשון י, ירושלים, תשמ"ד.

קוטשר, מחקר דקדוק = י' קוטשר, מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי. מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים, תשל"ז, עמ' רכו-רנה.

52. A. Meillet, *Convergences des développements linguistiques*. 52. Linguistique historique et linguistique générale, Paris 1948, 61 ff. וכן במאמר Note sur une difficulté générale de la grammaire comparée, שם, עמ' 36-41.

הפועל קרה ותפוצתו

1 מימוש פרופוזיציה

דועה התופעה, כי קיימים פרדיקאטים המצריכים פרופוזיציה כנושא¹: כדאי ש-, נדאי ש-, בטוח ש-, הגיע ל- ש-, גרם...² בין הללו מצוי הפועל קרה ופעלים דומים הקרובים לו במשמעות: אירע, התרחש, התחולל (וכן נפל, בא, חל) (לאחרונה דן בסוגיה זו רובינשטיין, עין ברשימה הביבליוגרפית); נכנה את הפעלים הללו פועלי התרחשות.

הפרופוזיציה עשויה להתממש בשלוש צורות:

(א) משפט

פסוקית-נושא: קרה שירדו גשמים באמצע הקיץ.

תשובה על השאלה: מה קרה? ירדו גשמים באמצע הקיץ.

(ב) שם עצם מופשט; השנה קרו שיטפונות רבים בנגב.

(ג) כינוי סתמי פתחליף למשפט: זה/הדבר קרה בשנה שעברה.

2.0 המאפיינים הסמנטיים של ק ר ה

לפועל קרה יש מגבלות הקשר, ועל-כן אינו מתחבר עם כל נושא, למשל: *השולחן קרה; *הצפיפות קרתה; *המסיבה קרתה; ההתנשקות קרתה. מאפייני הבררה המיוחדים יוגדרו באמצעות הקטגוריות הסמנטיות-תחביריות האלה: (א) סטטיות ודינמיות (ב) רגעיות ונמשכות (ג) אגנטיביות (קזימות) ומקריות (אי-צפיות).

הפועל "קרה" עשוי לקבל משמעות לא-צפויה (קרה₁) או משמעות צפויה (קרה₂)³. יש מקרים שבהם הקטגוריה הסמנטית ±צפיות מנוטרלת. בקנים פלליים, אלה הם המאפיינים הסמנטיים של שגי פועלי "קרה"⁴:

1. ר' רוזנבאום, עמ' 71-72, מילר-לירד, עמ' 485.

2. הפועל גרם מחייב פרופוזיציה בתשתית הסמנטית: אָבן גרמה לפציעת הילד: רק פעולה פלשהי של האבן יכולה לגרום לפצע.

3. מילר-לירד (עמ' 486-7) מבדילים בין שתי המשמעויות של happen אחת נמשכת ואחת רגעית. לענייננו העדפתי להבדיל בין התרחשות צפויה ללא-צפויה; וכך למעשה נוהג גם מילון Webster הגדול (1971).

4. יש לשים לב, כי חלק מהמאפיינים שייכים לפועל "קרה" עצמו, וחלק ל-"נושא" של "קרה": ±סטטיות; לשניהם; אגנטיביות לשם המשמש כנושא, כלומר ה"התרחשות" היא

ק ר ה

- ק ר ה ₂	- ק ר ה ₁
- סטטי	- סטטי
+ צפוי	- צפוי
+ אנגטיבי	- אנגטיבי
± נמשך	- נמשך

על מידת יישומן של הקטגוריות הסמנטיות הללו נדון בהמשך המאמר.

2.1 סטטי ודינמי

הפעלים נחלקים לשתי קבוצות³. האחת מציינת מצב "עומד", והאחת מציינת "שינוי" או פעולה, אירוע או תהליך. הפועל הסטטי הוא פועל המציין מצב קבוע, חסר שינוי, חסר תנועה ממשית או מופשטת, הוא קיים ללא יומה וללא הפעלת פוז. אי אפשר לשאול עליו: מה קרה/אירע? מה קרה? *יהונתן ידע את השיעור.

מדגם של פעלים סטטיים: ידע, שנא, רצה, התפנק, נמצא, דומה ש', היה, מלא, שייך... הפועל הדינמי מציין שינוי או תנועה ממשית או מופשטת, יומה רצונית או גורם המופעל ע"י פוז רצוני או לא-רצוני. ניסוח אחר: כל מאורע, תהליך או פעולה מכילים מרכיב סמנטי של אירוע. מרכיב סמנטי זה אפשר להפרידו ולממשו ע"י קרה. כל הפעלים הדינמיים עונים על השאלה: 'מה קרה?'

מה קרה? הוא אכל, נפל, התעשר, נעשה עשיר, הפסיק לעשן... על-פי שתי הקטגוריות הנ"ל קיימים במציאות שני סוגי סיטואציות. האחת סיטואציה סטטית המיוצגת במשפט המכיל פועל סטטי והאחת סיטואציה דינמית המיוצגת במשפט המכיל פועל דינמי.

יש לשים לב לעובדה, כי באותם המונחים נוהגים להשתמש בקבוצת פועלי-המקום: פעלים דינמיים או פועלי-תנועה (רץ, שחה, הגיע, יצא...) ופעלים סטטיים או פועלי-מנוחה (גר, שרר, התמקם, נמצא...).

2.2 קרה כפועל דינמי וסטטי

"קרה" (וכן שאר פועלי-התרחשות) מיוחד כפועל סטטי דינמי גם יחד. כיצד? על-פי קנה-המידה הראשון של דינמיות קרה הוא פועל דינמי, מאחר שהוא עצמו מציין שינוי או אירוע והוא עצמו עונה על השאלה 'מה קרה': קרו דברים רבים. אך

יוממה או לא-יוממה, פועלי ההתרחשות עצמם (כולל "קרה") הם לעולם לא-אנגטיביים. ±צפיות: שייכת לפועל עצמו; ±נמשכות: נוגעת להתרחשות עצמה, אם היא תהליך או אירוע רגעי. נראה לי, שהפועל "קרה" עצמו הוא רגעי (ר' הערה 6).

5. מסוכם על-פי לאינס 1968, עמ' 315-316; 397-398; לאינס 1977, עמ' 483; צדקה 1978, עמ' 348-349; רוב הדוגמאות של הפעלים הן בחירתיות.

על-פי קנה-המידה השני של הדינמיות, כפועל מקום, הוא פועל סטטי, המציין עמדה קבועה במרחב מקום-זמן. קרה — דהיינו נמצא/היה במרחב מקום/זמן כשם ש"השולחן היה/נמצא בחדר", כך "המאורע היה/קרה ברחוב/בשעה שמונה". מבחינה זאת קרה (וכן כל דומיו) דומה לפעלים הסטטיים היה/נמצא. שים לב להקבלה הקיימת בין הסטטיות לדינמיות בפעלים הבאים (ר' גם לאינס, 1968, עמ' 300).

ס ט י	ד י נ מ י
דָּן־היה/נמצא בחדר.	דָּן־הגיע/עבר לחדר.
אהוד היה/הוא עשיר.	אהוד נעשה עשיר.
ההתנקשות הייתה/קרתה ביום א'.	הסכסוך נמשך עד יום א'.
*ההתנקשות נמשכה ביום א'.	*הסכסוך קרה עד יום א'.

הפועל "נמשך" (או "ארך") הוא כאן פועל תנועה במרחב של זמן כשם ש"עבר" הוא פועל תנועה במרחב של מקום.

2.3 רגעיות ונמשכות

מאפיין שני הנוגע לעניין פועל-ההתרחשות הוא $\pm$ רגעיות. יש פעלים שפעולתם נמשכת (דוראטיבית) והם מכונים פועל-תהליך (process), ויש פעלים שהם רגעיים והם מכונים פועל-אירוע (event). הראשונים עשויים להצטרף לתיאורי זמן נמשכים והאחרים מנועים מכך:

1. הילד שתה/רץ/כתב... במשך שעותיים.
2. *הטכנאי ניתק את המגע/טרק את הדלת במשך עשר דקות.
- בדרך-כלל פועל-ההתרחשות אינם "מסתדרים" ללא תחושה של אי-נוחות עם צינּוּי זמן ממושכים, ובעיקר שני הפעלים "קרה/אירע":
3. *הסערה קרתה/אירעה מיום א' עד יום ג'.
4. *הדבר קרה/אירע מיום א' עד יום ג'.
- לעומת זה שני הפעלים "התרחש/התחולל" עשויים במידה גדולה יותר של קבילות להצטרף הן לשם המציין תהליך והן לתיאורי זמן נמשכים:

---

6. נראה שהסיבה לכך היא שמשמעותו הבסיסית של "קרה" היא נחל, פגש (עי' במילוני המקרא).

7. לעומת זה קביל לומר: הדברים קרו במשך כל הלילה. אין כאן סתירה, שהרי כל דבר קרה בנקודת זמן אחרת. השנה: *הוא קפץ קפיצה במשך כל הלילה, לעומת: הוא קפץ קפיצות במשך כל הלילה. משפט מס' 3 יהיה קביל רק אם נפרש אותו כמשהו שקרה בשעה מסוימת בין השעה 10 לבין השעה 12.

5. 'הפשרת השלגים התרחשה/התחוללה בצפון הרחוק מיום א' עד יום ג'.
- אפשר לקבוע בהכללה, כי כל פועל־ההתרחשות אינם "סובלים" תיאורי זמן נמשכים. הסיבה לכך היא, כי הם אינם פעלים דינמיים בקנה־המידה השני (ר' ס' 2.2), הם אינם פועל־תנועה בזמן, הם עצמם פעלים סטטיים מבחינה זו.
- כדי לציין תהליך נמשך של אירוע פלשהו יש צורך בפועל המציין תנועה במירוץ הזמן. פעלים אלה הם "נמשך" ו"ארך":
6. הסערה נמשכה/ארכה מיום א' עד יום ג'.
- עניין אחר הוא המאפיין $\pm$ רגעיות, הנוגע לנושא (ולא לפועל קרה עצמו). כאשר הפעולה היא רגעית, הפועל "קרה" מתחבר ללא שום בעיות:
7. ההתנקשות קרתה אתמול בשעה עשר (אירוע רגעי).
8. *קרה ליקוי חמה אתמול (אירוע נמשך).
9. ?קרה ליקוי חמה אתמול בשעה עשר (קביל, אם מתכננים לתחילת הליקוי).
- אין להסיק מכאן שהפועל "קרה" מנוע מלהצטרף לפעולות נמשכות⁸, ועל־כך עוד יבוא דיון (ס' 3.3):
10. קרה טבח בהודו בשנה שעברה.
- לעומת זה הפועל "התרחש" הוא פחות מוגבל בתפוצתו, והוא עשוי להצטרף הן לאירוע רגעי והן לאירוע נמשך:
11. התרחשה התנקשות אתמול.
12. התרחש ליקוי חמה אתמול.

2.4 יזימות ומקריאות

יש פעולות יזומות ומכוונות ויש פעולות לא־יזומות. סביר להניח שהפעולות היזומות הן צפויות והפעולות הלא־יזומות הן אקראיות, לא־צפויות. אף־על־פי־כן יש הבדל בין הצפויות לבין היזימות, לא תמיד יש ניגוד בין שני המושגים. פעולה יזומה עשויה להיות לא־צפויה, ולהפך, פעולה מקרית לא־יזומה עשויה להיות צפויה. נדגים:

1. החייל נכנס במקרה למסעדה ופגש שם את חבריו.
  2. החייל סיפר: נכנסתי במקרה למסעדה ופגשתי שם את חבריי.
  3. שרית הידרדרה במורד ההר לא במקרה.
- אין ספק שבמשפט פמו: "החייל נכנס למסעדה" (בלי "במקרה") היא פעולה יזומה וצפויה מצד מבצעה⁹. אך מאיזו סיבה או קדם־הנחה הייתה פניסת החייל

---

8. על־פי הרגשתי הפועל "קרה" מצוי מאוד בפי ילדים, ושם הוא פחות מוגבל בתפוצתו. ילדים אינם נוהגים להשתמש בפעלים "אירע, התרחש, התחולל" השגורים בלשון הגבוהה יותר ובלשון הפתובה. סוגיה זו מחייבת מחקר ובדיקה.

9. יש פעלים שהיזומות היא חלק בלתי־נפרד ממשמעותם, כמו "רצח, שילם, הסתפל,

למסעדה מקרית בעיני מביע המבצע או בעיני משהו אחר. פעולת הכניסה עצמה עשויה להיות לא-צפויה אף בעיני היוזם או מבצע הפעולה עצמו (משפט מס' 2). ומצד אחר, במשפט מס' 3 פעולת ההידרדרות היא לכל הדעות פעולה אקראית, ואף-על-פי-כן היא מתוארת במשפט כפעולה צפויה, כ"לא-במקרה". הסתירה היא רק לכאורה. נראה, שאין לערבב יזמות עם צפיות. יזמות או אי-יזמות — זה הוא מושג המשתמע הכרחית מן הקשר הקיים בין הפעולה לבין מצבעה, ואילו צפיות ואי-צפיות (מקריות או אי-מקריות) זה הוא מושג התלוי בהערכה הנעשית ע"י משקיף פלשה, גלוי או נסתר, והיא נוגעת לסיטואציה ולא להמיוצגת ע"י המשפט. ולכן: הכניסה למסעדה היא אמנם יזומה (איש לא הכניס את החייל בכוח למסעדה), אך הסיטואציה כולה — במשפט הראשון היא מקרית בעיני הדובר ובמשפט השני — בעיני הקבוצה עצמה.

בנבדל מהפעלים התרחש והתחולל קרה עשוי לציין אירוע או סיטואציה לא-צפויה ומקרית. אין שום "מניעה לוגית" שאירוע פלשה, גם אם הוא יזום ומתוכנן, ש"יקרה", ש"יתרחש", ש"יימצא" במרחב מקום/זמן: הפורצים מקוים שפריצתם המתוכננת לחנות אכן תקרה/תתרחש בשעה עשר. אף-על-פי-כן, כאשר הפעולה יזומה, הנוהג הלשוני הוא להימנע ממועלי האירוע ולהעדיף פעלים אחרים. סוגיה זו תידון בהמשך (ר' ס' 3.3).

3.0. צ"ש ופסוקית

על-פי התאוריה הטרינספורמטיבית מיסודו של חומסקי כל משפט עשוי להתגלגל לצירוף שמני, אך תפוצתו התחבירית אינה זהה תמיד למשפט שנתגלגל ממנו. שתי סיבות לכך:

- (א) סיבה תחבירית: רכיב שהוא משפט אינו רכיב שהוא צירוף ועל-כן דרגי התקשרותם עם רכיבים אחרים שונות, גם כאשר הם זהים במשמעותם.
- (ב) סיבה סמנטית: הצירוף השמני שנתגלגל מפועל או ממשפט נעשה עצמאי והוא עשוי לקבל משמעויות לנאי נוספות, ומשנשתנתה המשמעות, משתנית התפוצה. מכאן, כאשר אנו דנים בתפוצתו של הפועל קרה, יש להפריד בין פסוקית לבין הצירוף השמני.

3.1. השם הדינמי¹⁰

השמות הדינמיים, שמות המציינים פרופוזיציות או סיטואציות דינמיות,

הקשיב...". פעלים אחרים עשויים להיות בעלי יזמות או חסרי יזמות, כמו: "לימד, עבר, נכנס...": "המורה לימדה את הפיתה" לעומת "הניסיון לימד את הפיתה", "המורה נכנסה לפיתה" לעומת "המורה נכנסה לבזך" (שלא ברצונה).

רבים הבלשנים שהעמיקו לדון בסוגיה זו; רשימה ביבליוגרפית תמצא אצל לאינס 1977/ב עמ' 483; אצל צדקה 1978, עמ' 138-139, 160-163 ועוד.

10. כל שם המסוגל לשמש בתפקיד של נושא לפועל אחד או ליותר מפועל אחד מן הפעלים הבאים הוא שם דינמי:

מסוגלים פולם לתפקד בנושא של הפועל התרחש. וכבר נאמר שאין מניעה לוגית לכך, ואם קיימת מניעה פלשהי, מקורה בגורם מנהיג-תחבירי. באנגלית השימוש בפעלים happen, occur הוא הרבה יותר כללי וכמעט חסר מגבלות (פרט לסטטיות)¹¹. בעברית החדשה קיימות מגבלות, בעיקר כאשר הפעולה היא יזומה. השמות הדינמיים מתחלקים לשתי קבוצות מרכזיות. קבוצה אחת פוללת את כל שמות הפעולה הרגילים שמשמעותם זהה לפועל שממנו נגזרו. הם עדיין "אינם עצמאיים" דיים ולא נצמדו בהם משמעויות לנאי נוספות. מידת פושר התקשרותם ל-קרה תלויה בשני המאפיינים הנ"ל. הקבוצה השנייה היא קבוצת השמות העצמאיים.

לצורכי המאמר מוינו השמות בצורה זו:

1. ש מ פ ש ט
(א) סטטי
(ב) דינמי
ש מ די נ מ י
2. (א) שם פעולה רגיל
(ב) שם עצמאי
3. ש מ פ ע ו ל ה ר ג י ל
(א) יזום ($\pm$ רגעי) — החלטה, נתינה; שחייה, הליכה ...

פועלי-התרחשות: קרה, אירע, התרחש, התחולל, חל.

פועלי-התרחשות פסיביים: נערך, בוצע, התבצע, נוהל, התנהל, קיים, התקיים, נעשה.

פועלי-נמשכות: נמשך, ארך וכן התחיל והסתיים.

1. ישיבת צה"ל בלבנון תימשך עוד כמה חודשים.

2. ישיבת הממשלה נערכת בירושלים והיא תימשך שעתים.

שני השמות הנ"ל הם דינמיים. השם הראשון הוא שם פעולה רגיל והשם השני הוא שם-אירוע. רות אהרונסון-ברמן (1978) קובעת קריטריונים להבדיל בין שני סוגי השמות (עמ' 404-406), אך קריטריונים אלה לא תמיד תקפים ויעילים, בייחוד באותם מקרים שצורת שם-האירוע זהה לשם הפעולה, כמו סיוור, ביקור, פשיטה, התקפה ... הקריטריונים מבוססים על תוכן הקשר והמסגרת התחבירית.

שם-אירוע יזום מתקשר עם פועלי-האירוע הפסיביים בצירוף תיאורי מקום או זמן (משפט מס' 2) והוא עשוי לקבל ריבוי. לעומת זה שם הפעולה מתקשר בקושי עם פועלי-האירוע הפסיביים וריבוי נדיר.

3. ישיבות הממשלה תתקיימנה להבא רק בירושלים (שם-אירוע).

4. *ישיבות צה"ל בלבנון תימשכנה עוד חודש (שם פעולה).

5. ישיבת צה"ל בלבנון *נעשתה/ התקיימה/ הייתה בשנה שעברה. (שם פעולה). (על

שמות-אירוע ר' גם לאינס 1968 עמ' 346-349).

חלוקת השמות לסוגיהם השונים מצויה אצל רות אהרונסון-ברמן (1978) בפרקים 10-11 (עמ' 325-418). לצורכי מאמר זה חלוקתנו אינה חופפת.

11. עובדה היא שפלשון האנגלית אין שום מניעה להשתמש בפעלים happen, occur

פנשוואים ל-'הפגנה' (ר' לאינס 1968, עמ' 345-347): The demonstration occurred... ובערבית מדוברת: צארת (א)נתחבאת = קרו בחירות.

(ב) לא-יזום (±רגעי) — התפרצות, מות; נשירה, גסיסה ...

4. שם עצמאי

(א) שם לא-יזום (±רגעי) — תאונה, פריצה; סערה, רעידת אדמה ...

(ב) שם יזום

(1) אירועים (-רגעי) — צעדה, תמרוך ...

(2) פעולות מיוחדות (-רגעי) — פחינה, מחקר ...

(3) פשעים (±רגעי) — הצתה, התנקשות; טבח, התקהלות ...

(ג) כינוי

(1) כינוי-משפט — זה, הדבר, עובדה, מצב ...

(2) כינוי-אירוע — פרשה, פלא, נס ...

מתוך הקבוצות הנ"ל מתגבשות 4 קבוצות:

(א) שם לא-יזום (ס' 3.2, בין שם פעולה רגיל ובין שם עצמאי, בין רגעי ובין

נמשך).

(ב) שם פעולה יזום (ס' 3.3).

(ג) אירועים יזומים (ס' 3.4).

(ד) כינויים (ס' 3.4.5).

3.2 שם רגעי לא-יזום

שם דינמי, רגעי ולא-יזום בין שם פעולה רגיל ובין שם עצמאי מתחבר ללא

שמץ של אי-קבילות עם קרה:

1. קרתה ה ת ר ס ק ו ת מטוס לפני יומיים בנגב.¹²

להלן נקובים מספר שמות בעלי שגי המאפיינים הנ"ל:

התמוטטות, התאוששות, הידרדרות, התפוצצות, התפרצות, הסתככות, התעטשות, היעלמות, סיבוך, שיעול, תקלה, קלקיל, שחיקה, פגישת (אקראית), מפולת, משבר, טעות, מות, שפשוף, חיפוך, הגעה, התחלה (הלא-יזומה)... תאונה, שינוי, תפנית, סכסוך, תקרית, הום ... (חלק מהם עשוי להיות נמשך).

12. ראוי להעיר, כי משפט חסר השלמות כמו "קרתה התרסקות" או "ההתרסקות קרתה" עשוי להיראות לנו פלא-שלם. יש כמה טעמים לכך. אין קביעה מוחלטת וחד-משמעית לגבי ערפיותו של קרה. האם הוא פועל חד-מקומי או דו-מקומי בתשתית הסמנטית? ומה ערפיותו על פני השטח? אני סבור ש-קרה כמו היה הם פעלים דו-מקומיים בתשתיתם (צדקה 1980, עמ' 13-14), המחייבים השלמה של מקום או של זמן גם בתבנית שעל פני השטח. על-כן משפטים זכרי השלמות פנ"ל ייראו שלמים יותר בתוך ההקשר הטבעי של השיח או כאשר יש רמזים לכך גם במשפט בודד:

אכן קרתה התרסקות; מתי קרתה ההתרסקות? התרסקות קררה שם; הפועל אכל ידוע כפועל עומד על פני השטח; ואף-פי-כן, השנה את מידת שלמותם של המשפטים הבאים: ילדה אכלה; הילדה אכלה; הילדה אכלה ולא שתתה; האם הילדה אכלה? הילדה אכן אכלה. המשפט הראשון נראה לנו פחות שלם מן השאר, מאחר שלא נרמז ההקשר שבו נאמר המשפט.

כאשר השם הדינמי הלא-יזום הוא בעל מאפיין נמשך, אנו חשים במידה מסוימת של אי-קבילות:

2. *הסערה קרתה בנגב.

לעומת זה התרחש הוא פחות מוגבל בתפוצתו, והוא מתקשר הן לפעולה רגעית והן לפעולה נמשכת:

3. התאונה/הסערה/ההתרסקות התרחשה בנגב.

נביא מספר שמות לא-יזומים נמשכים:

סערה, סופה, ליקוי-חמה, שיטפון, נחשול (גם רגעי), רעידת אדמה (רעש), גסיסה, מבול, שפל, גיאות ...

כאשר מצטרף "קרה" לשמות נמשכים (בין יזומים ובין לא-יזומים), הוא נוגע לתחילת ההתרחשות, וכל "התחלה" היא רגעית:

4. השיטפון קרה בשעה עשר בבוקר.

5. כאשר נהרסו הסכרים, קרה השיטפון.

6. הטבח בסיקים קרה, כאשר נרצחה אינדירה גנדי.

מן הראוי להעיר, כי הקטגוריות התחביריות-סמנטיות, רגעיות ונמשכות, הן קטגוריות משניות ואינן ראשיות כמו הקטגוריות $\pm$ אנושי, או $\pm$ מופשט, ויסייה מהן אינה גורמת לתחושה ממשית של אי-קבילות. מכאן שקביעה חד-משמעית לגבי קבילותו של משפט במקרים שנידונים כאן היא לא תמיד קלה, ובייחוד כאשר אנו מסתמכים על תחושתנו הפנימית. זו הסיבה שנמנעתי ברוב המקרים מלהסתמך על תחושתי, וכמעט בכל המשפטים הסתמכתי על קורפוס כתוב או על שמיעה במו אזניי.

3.3 שם יזום

הקבוצה השנייה של השמות הדינמיים הם שמות הפעולה היזומים, בין רגעיים ובין נמשכים:

יזום רגעי: הבחנה, הודקפות, החלטה ..., כניסה, יציאה, קפיצה (כאשר הנושא + ח')

יזום נמשך: שחייה, הליכה, שיחה, דיון, עריכה ...

חוץ מ-היה השימוש המקובל הוא בפעלים: נעשה, בוצע, נערך, התקיים,¹³ התנהל:

13. הפועל "קיים" יש לו שתי צורות פסיביות: קיים ו-התקיים. ההבדל ביניהם הוא שהראשונה שומרת על משמעותה הגורמת ומסוגלת לצרף אליה את המשלים "על-ידי": ההצבעה קיימה על-ידי חברי הפנסת; ואילו הצורה השנייה, התקיים, איבדה את משמעותה הגורמת ואינה מסוגלת לצרף אליה את המשלים "על-ידי": *ההצבעה התקיימה על-ידי חברי הפנסת. המיוחד שבצורה הזאת שהיא מתקשרת רק עם פעולות יזומות; יש לנו כאן תבנית מיוחדת של סביל: ההצבעה התקיימה בפנסת לפני יומיים, אך לא *רעידת-האדמה התקיימה לפני יומיים, הוא הדין נוהל ו-התנהל.

1. הייתה שחייה... בוצעה טיסה... נערך/התקיים/התנהל דיון... כאשר הפעולה היוזמה היא רגעית ולא-צפויה, יש מקום להשתמש בפועל קרה:
2. דחיפת האישה החוצה קרתה, כאשר התחילה לצעוק (מישהו דחף את האישה).
- כאשר מצמידים שם פעולה יזום ליד קרה או התרחש, המשמעות של יזמה רצונית "כאילו נעלמת" והפועל מקבל משמעות של התהוות והינצרות או סתם משמעות של נמצאות בזמן¹⁴:
3. כאשר מסמיכים מעשה למחשבה, מתרחשת הלמידה.
4. עיקר ההידברות בין המפלגות מתרחשת במזנון הכנסת.

3.4 אירועים יזומים

הקבוצה השלישית היא קבוצת השמות המציניים אירועים יזומים. ברוב המקרים הם הפכו לשמות עצמאיים. לפעמים יש להם פועל מקביל לפעמים אין להם. אפשר לחלקם לשלוש תת-קבוצות:

(א) אירועים מתוכננים ונמשכים (ב) פעולות מיוחדות (ג) פשעים

3.4.1 אירועים מתוכננים

באירועים אלו משתתף בדרך כלל קהל והם מתוכננים וצפויים; כגון: טקסים, מופעים, חגיגות, כינוסים, עצרות, הצגות, פעולות משטריות וצבאיות:

צעדה, תהלוכה, הפגנה, הכתרה, חגיגה, מסיבה, חתונה, הצבעה, הרקדה, הספד, תחרות, משחק, חיפוש (משטרי), פעולה (צבאית או משטרית), התקפה (צבאית), תמרון; מתקפה, הצגה (לפני קהל), מופע, הופעה, דיון (רשמי), שיחה (רשמית), משא ומתן, בחירות, פסטיבל, קונצרט.

הפעלים הנהוגים כאן אינם שונים בעיקרם מן הפעלים הנהוגים בשם הפעולה היוזם (ס' 8.0), אך כאן שכיח יותר הפועל נערך:

נערכה צעדה/תחרות/הצבעה¹⁵...

---

14. קיים דירוג ב"מידת הסתמיות" או ב"מידת האי-מסוימות", מן הידוע והמסוים ועד לסתמיות המוחלטת:

(א) ההפגנה קיימה/נערכה על-ידי השוכתים (מסוימות מלאה של המבצעים).

(ב) ההפגנה קיימה/נערכה לפני יומיים (אנו יודעים שהמבצעים "קיימים" גם אם לא הוזכרו במפורש)

(ג) ההפגנה התקיימה לפני יומיים (פולט במשפט זה עצם קיומה של ההפגנה ואנו כאילו מתעלמים מן המבצעים; גם אי-אפשר להזכירם במשפט הזה).

(ד) ההפגנה הייתה/התרחשה לפני יומיים (המבצעים כאילו "נעלמו" לגמרי, ההפגנה מתקיימת כאילו מאליה).

15. ואף-על-פי-כן כל שם דינמי, כולל שמות יזומים ומתוכננים (כמו הצגה על בימה) יכולה "להתרחש" והנה משפט שהופיע ב"דיעות אחרונות" מיום 20 בינואר 1984: "קם

3.4.2 פעולות מיוחדות

הפעולות המיוחדות הן שמות הפעולה שהפכו לשמות עצמאיים, למושגים עצמאיים¹⁶: ניסוי (במעבדה), מחקר (מדעי), תרגול, אימון, בחינה, הסתכלות (במחקר), בדיקה (רפואית), התעמלות, ניתוח (רפואי), ריאיון. אף כאן כמו במקרה של האירועים המתיכננים (ס' 3.4.1), הפועל המקובל ביותר המצטרף להם הוא 'נערך': נערך ניסוי/מחקר/אימון... חוץ מן השם 'ניתוח': בוצע ניתוח.

3.4.3 פשעים

התת-קבוצה השלישית היא קבוצת הפשעים או המעשים הקרובים להם. הפשע הוא בדרך-כלל יזום ומצטרף לפעלים נעשה, בוצע: נעשה/בוצע אונס. יש ביניהם פעולות נמשכות ויש רגעיות. אף-על-פי-כן שגור מאוד השימוש בפועל קרה, וזאת משלוש סיבות:

א. הפשע הוא אמנם צפוי בעיני הפושע, אך הוא לא-צפוי לקרבן או למשקיף.
ב. פעולת הפשע מוערכת כאקט כולל, כ"מקרה-פשע". כשם ש-"מקרה-פשע" קורה כך גם השם המפרט אותו פשע.

ג. ברוב המקרים המבצעים הם לא-מזוהים (ראה הערה מס' 14).

1. (מקרה-פשע של) טבח קרה בהודו בשנה שעברה.

רשימת שמות:

אונס, רצח, טבח, פיגוע, הצתה, התנקשות, חטיפה (של מטוס), פריצה, התפרעות, התקהלות, התנפלות...

קרובים למקרי-פשע הם האירועים החריגים הבאים, ואף הם מצטרפים ל-קרה: מרד, קשר, סכסוך, התקוממות, ריב, קטטה, תגרה, הפיכה, מהפך, התמרדות, מרידה, תסיסה.

המנהל שמואל עומר והבטיח, פי בהצגה ה-150 שתתרחש בעונה הבאה..."
ובלשון ימינו שגור מאוד הצירוף "נפלה החלטה", ואין "נפל" כאן אלא קרה, התרחש.
16. שמות "עצמאיים" הם שמות, שהפכו למושגים פחות או יותר עצמאיים ואימצו משמעויות לנאי, שלא תמיד שייכות לפעלים המקבילים. הם שגורים בלשון בצורתם "השמנית" יותר משגירותם בצורתם "הפועלית". נדגים בשמות אחדים: הפלה, ניתוח, בחינה, הצגה.

ניסוח פחות מועדף

1. אישה זו הפילה (את העובר שלה).
2. הרופא ניתח את החולה באופן מוצלח.
3. היום אנחנו ניבחן.
4. היום אנו מציגים.

ניסוח יותר מועדף

1. אישה זו ביצעה הפלה.
2. הרופא ביצע ניתוח מוצלח.
3. היום תהיה לנו בחינה.
4. היום אנו מציגים/עורכים הצגה.

3.4.4 גוֹנֵי מִשְׁמְעוּת שֶׁל אִירוּעַ

באמצעות הפועל אנו מסוגלים, לפעמים, לזהות את סוגו של האירוע או להביע גוֹנֵי משמעויות:

(א) קרתה פגישתה ... (הפגישה אקראית) (ב) נערכה/התקיימה/התנהלה פגישה ... (הפגישה מתוכננת, פגישה לשם דיונים) (ג) ההצגה נערכה/נתקיימה ... (הצגה על בימה) (ד) הצגת השרים נערכה/נתקיימה ... (טקס הצגת השרים לפני הנשיא) (ה) הצגת התמונות נעשתה/נערכה ... (ו) הצגת הסחורות נעשתה/בוצעה ... (ז) חלו/קרו שינויים ... (שם-פעולה לא-יזום של בניין התפעל) (ח) נעשו שינויים (שם-פעולה יזום של בניין פיעל) (ט) תאונות נגרמות (יש אחראי להן) ואינן קורות.

3.4.5 שֶׁם-פִּינוּי

יש שמות 'המכנים' אירועים מסוימים אך אינם מפרטים אותם, הם מְעִין פִּינוּיִים. בגלל היותם פִּינוּיִים, המאפיינים הסמנטיים, רגעיות ונמשכות, יזימות ואי-יזימות, מנוטרלים. מסיבה זאת אין כל מניעה להתקשרותם עם קרה. בזה הם דומים לכינויי המשפט 'זה', 'הדבר'. פרט לסיטואציה סטטית, הם מסוגלים "לכנות" כל סיטואציה, רגעית או נמשכת, יזומה או לא-יזומה:

1. האִישה הזאת הייתה יפה, *זה/מצב זה/תופעה זאת קרה/קרתה לפני שנים רבות. (סיטואציה סטטית)
2. האִישה הזאת נעשתה יפה. זה/מצב זה/תופעה זאת קרה/קרתה לפני שנים רבות. (סיטואציה דינמית)
3. החגיגות נמשכו כל הלילה. זה/הדבר קרה בשבוע שעבר בעירנו. (סיטואציה יזומה ונמשכת)

א. פִּינוּיִי משפט: (א) זה, הדבר, שום-דבר, משהו, כלום.
(ב) עובדה, מצב, תופעה, תהליך, תקדים.

ב. פִּינוּיִי אִירוּעַ: סיפור, פרשה, מעשה, מעשייה, אירוע, מקרה, עלילה, שערורייה, מהומה, חיזיון, פלא, נס, אסון, שואה, תקרית, פשע, חֲנִיָּה, חלום, חורבן, פורענות, צרה, תלאה, שוד ושבר, דרמה (לא על בימה), אֶפִּיזוּדה, קטסטרופה, סֶצְנָה, תמונה, טרגדיה, קוריוז, פוגרום.

4.0 מִגְבּוּלֹת הַקֶּשֶׁר שֶׁל הַפְּסוּקִית

עד כה היה הדיון בשם הדינמי כנושא לִ-קרה. פעת נדון בפסוקית. כבר נאמר (ר' ס' 2.1), פי בתשובה לשאלה 'מה קרה' אנו מפיקים משפט, המכיל פועל דינמי. אם הפועל אינו דינמי, התשובה תהיה לא-סבירה. אף-על-פי-כן, כאשר קרה מתחבר לפסוקית-נושא, מתברר בניגוד לצפוי, שאין כל מגבלה; גם משפט המציין סיטואציה סטטית יכול להיות נושא:

1. לא קרה שראובן לא ידע את השיעור.

2. קרה שלשרית לא היה כסף.

ההסבר לכך הוא שפסוקית איננה משפט עצמאי או תשובה לשאלה. הפסוקית עשויה להתאפיין במשמעויות לנאי שונות, כגון עובדה, מצב, מקרה (ר') המשך הדיון בס' (4.2).

3. לא קרה מצב/מקרה שראובן לא הבין את השיעור.

4.1 קרה + פסוקית

ישאל השואל: מדוע נזקקים בכלל להוסיף את 'קרה' לפני הפסוקית? מדוע לא יסתפק המביע במשפט 'אהוד אכל תפוח מורעל', אלא יוסיף את הפועל קרה: 'קרה שאהוד אכל תפוח מורעל'? אפשר לשאול את השאלה אחרת: מה ההבדל במשמעות בין שני המשפטים? האם יש כאן תופעה של עודפות ללא מסר נוסף? או יש כאן בכל זאת חידוש?

הפועל "קרה" עשוי לציין גם משמעות לא-צפויה, מקרית (ס' 2.0). והנה מתברר, שבכל המשפטים המורכבים, שבהם קרה הוא פועל ראשי, המשמעות היא לא-צפויה, מקרית. מכאן, הוראתו של המשפט הנ"ל היא: אהוד אכל תפוח מורעל וזה היה במקרה או קרה הדבר המקרי שאהוד אכל תפוח מורעל. לולא משמעות נוספת זו לא היה טעם להוסיף את קרה למשפט.

כאשר מפרקים את המשפט הנ"ל לשני משפטים נפרדים האי-צפויות נעלמת:

1. אהוד אכל תפוח מורעל; וזה קרה (היה).

וכן במשפטים האלה:

2. מה יקרה בעוד שעה? אהוד יאכל תפוח מורעל.

3. מה קורה כאשר אנו מחממים ביצה? הביצה מתקשה.

אם נהפוך את משפט 3 למשפט מורכב, נקבל משפט המכיל סתירה פנימית בין הצפיות לבין האי-צפויות:

4. קורה שהביצה מתקשה, כאשר אנו מחממים אותה.

לפעמים הדובר או הכותב מוסיף מפורשות לפסוקית-הנושא את הגרעין "מקרה" כדי לחדא, כי אכן הסיטואציה היא מקרית:

5. וכך קרה המקרה שלמחרת לא הייתה הסכמה בין המספיקים שלא להדליף (המקומון "תל-אביב" 30 בנובמבר 1984).

אין כל ספק שהמשפט הנ"ל אינו זהה במשמעותו למשפט הבא:

6. למחרת לא הייתה הסכמה בין המספיקים שלא להדליף.

הפועל אירע זהה במשמעותו ל-קרה, ואף הוא עשוי לציין משמעות לא-צפויה:

5. אירע שאהוד אכל תפוח מורעל.

לעומת זה שני הפעלים התרחש/התחולל אינם מסוגלים לשעבד פסוקית-נושא:

*6. התרחש/התחולל שאהוד אכל תפוח מורעל.

נראה, שאחת הסיבות לכך היא עודפות, מאחר שלפעלים האלה אין משמעות

של אי-צפויות כמו ל-קרה.

4.2 פסוקי סטטית

עדיין נותרה הבעיה כיצד מופקת פסוקי סטטית בנושא ל-"קרה" כמו למשל משפט מס' 2 (ס' 4.0): קרה שלשירית לא היה כסף.

"התרחשות" היא מושג הנתפס בהפרתנו על רקע של "סטטיות". אולם גם "התרחשות" עשויה להתפס כ-"סטטית" על רקע של "התרחשות" אחרת. ניסוח אחר: ההתרחשויות עשויות להיות היירארכיות או הן עשויות להתרחש זו בתוך זו, כאשר כל אחת מהן עשויה להתפס כסטטית על רקע של התרחשות אחרת. נדגים את דברינו מתוך המציאות:

מכונת נעה בכביש, זוהי "התרחשות₁" (מצב₁). בתוך התרחשות זו המכונת ממידרדרת לפתע — זוהי "התרחשות₂" (מצב₂). מצב₁ ייחשב לסטטי ביחס למצב₂.

גם התרחשויות של פעולות הקגליות חוזרות ונשנות נתפסות בהפרתנו כמצב₁ קיים סטטי, ואם באותו מצב מתרחשת פעולה חדשה או נוצרת סיטואציה סטטית, הרי שתיהן תהיינה דינמיות ביחסן למצב₁:

1. הוא נהג להשתפר בכל מסיבה (מצב₁). קרה שהפעם הוא לא השתפר/לא היה שתי (מצב₂). יתרה מזו, אף מצב₂ סטטי אחד עשוי להתפס כדינמי על רקע מצב סטטי₁ אחר, כאשר מעמידים אותם זה מול זה. מצב₁ עשוי גם שלא להיאמר במפורש אלא רק להשתמע (משפטים 4,3):

2. היה לי תמיד כסף בארנק (מצב₁). קרה שלא היה לי כסף ביום א' (מצב₂).
3. קרה שלא היה לי כסף ביום א' (מצב₁ משתמע).
4. קרה שאשתי הייתה עייפה (במועד מסוים בניגוד למועדים אחרים).
5. הוא ידע את כל החשבוניות (מצב₁); קרה שפרט קטן הוא לא ידע (מצב₂).
יש להבדיל בין סיטואציה סטטית חולפת לבין סיטואציה סטטית קבועה. הראשונה עשויה "לקרות" והשנייה מנועה מכך:

6. סוקראטס היה איש חכם. *קרה שסוקראטס היה איש חכם.

*זה קרה לפני שנים רבות.

7. דוד היה איש רשולן. *קרה שדוד היה איש רשולן.

*זה קרה לפני שבוע.

8. רמי היה רעב/רשולן. קרה שרמי היה רעב/רשולן.

זה קרה בשבוע שעבר.

("רשולן" — תואר שם המציין תכונה קבועה או זמנית).

הסיבה לכך היא, פי סיטואציה סטטית חולפת עשויה להתרחש, להינצר ולהופיע על רקע סיטואציה אחרת שונה ממנה. עימות זה בין שתי סיטואציות הוא היוצר השתמעות של שינוי וכל שינוי הוא התרחשות. לעומת זה בסיטואציה סטטית קבועה האישינוי הוא מרכיב בלתי-נפרד מהמשמעות ולא יכולה להשתמע ממנה סיטואציה שונה ממנה. ממשפט כמו "רמי היה רעב" עשוי להשתמע, פי במועד אחר "רמי לא היה רעב". לעומת זה ממשפט כמו "סוקראטס היה חכם" לא יכול להשתמע, כי

במועד אחר "סוקראטס לא היה חכם". ועל כן אי-אפשר להפיק משפט כמו "קרה שסוקראטס היה איש חכם" המשתמע ממנו, כי "סוקראטס לא היה חכם".

4.3 "קרה" פועל עזר

אפשר להתייחס אל פועלי ההתרחשות כאל פעלים אוגדים, כמו "היה" בשמשם פנשוואים במשפט הפשוט (ר' לאינס 1966, עמ' 346): התאונה הייתה/קרתה בשעה עשר. קרוב לכך שימוש של "קרה" בהצטרפו לפסוקית. הוא משמש מעין פועל-עזר במשמעות לנאי בתחום המודאלי (צפוי או לא צפוי) ובתוך כדי כך הוא הופך את הפרופוזיציה הסטטית (בהצטרפה ל-"קרה") לפרופוזיציה דינמית. שני המשפטים הבאים הם זהים או פמעט זהים, אם נתעלם מהמודאליות:

1. קרה שאשתי הייתה עייפה ביום א' — אשתי התעייפה ביום א'.

5.0 גלגול של ייחוד

קיימת אפשרות של גלגול פסוקית-נושא למשפט ייחוד. חלק הייחוד הופך למושא עקיף של קרה. אפשר לכנות גלגול זה גלגול של עילוי, מאחר שרכיב השייך לפסוקית עולה בדברתו ההיירארכית והופך לרכיב במשפט העיקרי.

1. קרה שאהוד אכל תפוח מורעל.

א(1). אהוד — הוא אכל תפוח מורעל (ייחוד הנושא).

ב(2). קרה לאהוד שאכל תפוח מורעל.

א(2). התפוח — אהוד אכל אותו (ייחוד המושא).

ב(2). קרה לתפוח שאהוד אכל אותו.

2. קרה שנכשלנו בפחינות.

א. אנחנו — נכשלנו בפחינות (ייחוד הנושא).

ב. קרה לנו שנכשלנו בפחינות.

3. קרה שבגדי שרית נקרעו.

א. שרית — בגדיה נקרעו (ייחוד הלנאי).

ב. קרה לשרית שבגדיה נקרעו.

בדומה למשפט הייחוד, שבו חלק הייחוד הוא הנתון, הנידון, והמשפט הפנימי הוא החידוש, כך גם כאן. המשפטים הנ"ל, המכילים מושא עקיף ל-קרה, עונים על השאלה: 'מה קרה ל-X?', ולפיכך, המשפט העיקרי 'קרה ל-X' יהיה הנידון ואילו הפסוקית תהיה החידוש, למשל, במשפט מס' 1, ב(2): 'קרה לתפוח' — נידון; 'שאהוד אכל אותו' — חידוש.

על כל פנים, בכל מקרה, כאשר קיים מושא עקיף, הפסוקית חייבת לכלול הופרה גלויה או נסתרת של אותו מושא:

4. קרה לנו שהמכונית (שלנו) התקלקלה.¹⁷

5.1 תבניות אחרות

א. יש שהמושא העקיף הופך בלשון הכתובה למושא ישיר: 'קרא ל-X' הופך ל-'קרא את X', וזאת בעקבות לשון המקרא: 'שמקרה אחד יקרה את כלם' (קה' ב, יד). זה קורה בעיקר כאשר המושא העקיף הוא בעל מאפיין סמנטי 'חי':

1. קרה אותם שהפסידו כסף רב במניות הבנקים.¹⁸

ב. ויש שמופיעה וי"ו חיבור תמורת 'ש-' לפני הפסוקית:

2. אם קורה והממשלה מתפטרת, אי-אפשר יהיה...

ג. ויש שמופיעה גם תבנית של הקדמת כינוי סתמי בדומה לתבניות אחרות בעברית בימינו: זה נורא שלא הגבת; זה לא היה פדאי שקניף את המכונית...

3. אז כיצד זה קורה שעיתון פותח ש"הרוב מתנגדים לפינוי יישובים תמורת שלום"?

ד. ראוי להביא כאן פי מצאתי פסוקית-נושא המוצרכת ע"י הפועל היה:

4. לא היה ולא יהיה, שהמראה החיצוני יסגיר אותו (מעריב מקומי, 13 בינואר 1984).

אפשר להמיר כאן את היה ב-קרה. בשני המקרים קיימת משמעות מודאלית של דאיות.

6. לקחו לי את הספר

משפטים מן הטיפוס הזה מצויים מאוד בלשון המדוברת. רבים המדקדקים הפוסלים משפט זה והרואים אותו לא-תקין. התיקון הוא: לקחו ממני את הספר. כיצד הגיעו הדוברים למשפט "לא-תקין" זה? נראה שהמשפט הזה הוא גלגול של שני משפטים:

17. מאחר שהפעלים התרחש/התחולל אינם מתחברים לפסוקית-נושא (ס' 4.1), שהרי הם מנועים מהגלגול של ייחוד ומקבלת מושא עקיף: *התרחש לי/*התחולל לי שנשלתי בפתינות; *התרחש לי/*התחולל לי דבר מוזר.

18. באנגלית המושא העקיף אינו מתחלף במושא הישיר, אך קיימת שם האפשרות של גלגול המושא העקיף לנושא:

It happened to him to report...

He happened to report...

בעברית נתקלתי בדוגמה אחת דומה ברשימה עיתונאית:

"ואני תוהה מה אני יכולה לעשות כדי לרוץ לפני הדברים, כדי לקרות היטב לפני

שאתקמט ואיראה כמו רפרודוקציה דלה של הנשים המקופלות שלך".

פלומר, מה אני יכולה לעשות... כדי לקרות... = כדי שאני אקרה... = כדי שיקרו לי

דברים...

1. לקחו (ממני) את הספר + זה קרה לי ← קרה לי שלקחו ממני את הספר ← לקחו לי את הספר.
- אפשר לראות את המשפט הנ"ל דומיו פתשובה לשאלה נסתר: מה קרה לי? לקחו לי את הספר. "לי" (אני) — הנתון; 'לקחו את הספר' — חידוש.
- משפטים נוספים מאותו טיפוס:
2. (שרית) גנבו לה את הנעליים (נעליה).
3. (התלמידים) סגרו להם הארונות (ארונותיהם).
4. (דן) נשברה לו הרגל (רגלו).
- חייבת להיות התאמה בין גופו של הפנימי 'ל-' לבין גופו של פנימי השייכות של הנושא, שאם לאו יינצר משפט לא-תקין:
- 5* *נשברה לו רגלה.
- וכן במשפטים המורכבים שנדונו בס' 5.0 ומשפטים אחרים בעלי אותו מבנה:
6. קרה לו שנשברה הרגל שלו.
7. *קרה לו שנשברה הרגל שלה.
- לא מן הנמנע לבנות משפטים, שפניונו של השם יהיה מושא ולא נושא:
8. גנבתי לו את הספר (הספר שלו או לפחות היה ברשותו).
9. שברו לה את המשקפיים.

7 מהו שם הפעולה של קרה?

על הדעת עולה מיד המלה מקרה, ולא היא. המלה מקרה היא שימוי (נומינליזצית) הנושא של קרה. כל מה שקורה הוא מקרה. נשנה לפועל התרחש. שם הפעולה שלו התרחשות ושימוי הנושא הוא המתרחש. אם פן מקרה מקביל ל- המתרחש. אך מה מקביל ל-התרחשות? מסתבר, שאין שם פעולה של בניין קל מהפועל קרה. אין *קרייה כמו פנייה, בנייה... — לפעמים משתמשים לצורך זה בבניין נפעל: היקרות. אך בדרך-כלל משתמשים בתחליפים, בסופלציה: אירוע, התרחשות. המלה אירוע משמשת גם כשימוי הנושא וגם כשימוי הנושא (שם פעולה).

למלה מקרה יש בדרך כלל משמעות של אירוע לא-צפוי, אירוע מיוחד. לא כן הצירוף המקביל לו 'מה שקורה' (וקרוב לכך הבינוני: הקורה, הקורות). לאחרון יש משמעות כללית יותר, כל הדברים והמעשים, המתרחשים בין צפויים ובין לא-צפויים. תן דעתך להבדל במשמעות בין שני המשפטים האלה:

1. המנהל נהנה מפל המקרים שבמשרדו.
  2. המנהל נהנה מפל מה שקורה במשרדו.
- וזו הסיבה שבלשון הכתובה והמדוברת רב השימוש בצירוף 'מה שקורה'.

8 סיום

לא נוכל לסיים את המאמר¹⁹ בלי להצביע על קשריו הסמנטיים של הפועל "קרה" עם הפועל "עשה". אנו "יודעים" שכל "עשייה" (בין נגרמת ובין לאו) יש בה התרחשות, וכן להפך. נבהיר את דברינו:

נתאר לנו שתי סיטואציות שיש בהן פעילות ללא גרימה: א) פוכב נפל — (שינוי חיצוני). ב) כדור התנפח — (שינוי פנימי). לגבי שתי הסיטואציות הללו אנו יכולים לשאול שתי שאלות:

א) מה עשה הפוכב/הכדור? ב) מה קרה לפוכב/לכדור? על השאלה הראשונה תהיה התשובה: הפוכב/הכדור עשה משהו, ועל השאלה השנייה — לפוכב/לכדור קרה משהו.

ואם נשאל: מהו אותו משהו? התשובה: הפוכב/הכדור נפל/התנפח. עכשיו נוכל להציב במקום ה-"משהו" את התשובות: הפוכב נפל; הכדור התנפח:

א) הפוכב/הכדור עשה משהו
הפוכב נפל/הכדור התנפח

ב) לפוכב/לכדור קרה משהו
הפוכב נפל/הכדור התנפח

בתשיתם של שני המשפטים הנ"ל יש שתי פרופוזיציות. פרופוזיציה אחת מורכבת מהפְּרָדִיקט "עשייה" ומשני ארגומנטים, אחד $\times$ (הכדור או הפוכב), ואחד משפט מ (הפוכב נפל/הכדור התנפח). הפרופוזיציה השנייה מורכבת מהפְּרָדִיקט "קרייה" (= התרחשות) ומאותם שני ארגומנטים:

א) עשייה $(\times, מ)$ קרייה $(\times, מ)$

אם מניחים ששתי הפרופוזיציות הללו מתארות אותה סיטואציה והן שוות-משמעות, הרי הן פאראפראזיות זו לזו:

עשייה $(\times, מ) =$ קרייה $(\times, מ)$

התוצאה משויון זה היא:

עשייה = קרייה (= התרחשות)

ובכל זאת במה הן שונות? בפרופוזיציה הראשונה אפשר להפיק משפט קביל רק כאשר הארגומנט $\times$ הוא הנושא: $\times$ עשה משהו; ובפרופוזיציה השנייה — רק

19. פסקה זו נכתבה בהשראת הקטעים על הפעלים "קרה" ו-"עשה" ואחרים בספרם של מילר-לירד, עמ' 475–485, אך המסקנה היא באחריותי.

כאשר מ הוא הנושא: מ קרה ל- $\times$. המסקנה: "עשה (בלא גרימה) ו-"קרה" הם פעלים שני-משמעות, המפיקים משפטים בעלי תבנית מהופכת:

$$\times \text{ עשה משהו} = \text{משהו קרה ל-} \times$$

הפועל קרה הוא פועל בסיסי, פרימיטיבי, דוגמת בן-זוגו הפועל היה. לקרה ולהיה יש קשרים סמנטיים ותחביריים. שניהם מציינים קטגוריה לוגית טבועה של נמצאות סטטית לעומת דינמיות בסיסית של הפעלים עבר/חלף או נעשה/נהפך/נהיה.

מסגרתו הסמנטית-תחבירית של קרה כפי שמשקפת בעברית של ימינו היא יסוגיה מורפבת מאוּד; משתנים דינמיים, רבים ושונים, משפיעים עליה ללא-הרף, מהם דיאכרוניים וסינכרוניים, מהם סמנטיים ותחביריים ומהם קולוקאטיביים. המסגרת התחבירית של פועל זה היא רשת סיסטמאטית מורפבת, שיש לה שלוחות, ושורשים וכללים שמקורם בלוגיקה של לשון בכלל ושל הלשון העברית בפרט.

נעשה ניסיון להתמודד עם הבעיות שעלו ולהציע להן פתרונות. אך אין צורך לומר, שזהו רק פתח, חושף בעיות חדשות ומזמין המשך.

עברית לעומת סורית עתיקה

לפרופ' יעקב פולוצקי

בשיא ההוקרה האפשרית

אם נקבל את ההנחה הרווחת כיום, פי תרגום התנ"ך לסורית עתיקה נעשה מן המקור העברי, נוכל אולי להגיע לידי כמה תוצאות מעניינות. קודם כול, נינכח, פי תרגום הפשיטתא מקביל לרוב לתנ"ך העברי הן מבחינה אטימולוגית, הן מבחינת סדר המלים, הן מבחינת מבנה המשפט. אולם הואיל ושדה זה רחב מאוד, ומחקר השנאתי שיבדוק את הדומה והמקביל בין העברית לסורית עתיקה ידרוש כתיבת ספר שלם — בחרנו לעסוק במקרים שבהם התרגום הסורי סו ט ה לפעמים מן המקור העברי.

א. הפיניוי הסתמי

נלדקה בדקדוקו המונומנטאלי לסורית עתיקה אומר (סעיף 201), פי במקרים אלה השימוש המכריע הוא בנקבה (משום מה לא הובאו דוגמאות מהתנ"ך אלא ממקורות מאוחרים). לזכר הוא מביא דוגמאות בעיקר מתארים — לרוב ט ב א ו פ י ש .

גם לנו נראה שהיסוד הנקבי שליט במקרה הפיניוי הסתמי, ומעניין לראות מתי יש סטיות מן העברית. להלן חילקנו את הנושא לנקבה ולזכר, ובו סטיות בסורית מן העברית, אך גם הקבלות אליה. מתוך מזיגה זו של הקבלה וסטייה יוכל הקורא לעמוד על המקרים שבהם דורשת הסורית מין מסוים עד פי היה הכרח לסטות מן העברית.

(א) הפיניוי הסתמי בנקבה

תארים עצמאיים יבואו בנקבה. לא רק פשהתואר פריפוי, שאז צורת הנקבה הכרחית, (נלדקה, סוף סעיף 201), אלא גם ביחיד (נלדקה מביא לעניין זה גם בזכר): בר' ב, ט: ועץ הדעת טוב ורע — ו א י ל נ א ד י ד ע ת א ד ט ב ת א ו ד ב י ש ת א (זו הדוגמה היחידה מהמקרא המובאת אצל נלדקה). יושם לב לסטייה מן העברית. הוא הדין בדוגמאות הבאות לעניין טוב ורע ההופכים לנקבה, בר' ג, ה: יודעי טוב ורע — י ד ע י ט ב ת א ו ב י ש ת א ; בר' כד, נ: לא נוכל דבר אליך רע או־טוב — ל א מ ש פ ח י נ ח נ נ ל מ א מ ר לך ט ב ת א א ו ב י ש ת א . בכל מראי המקומות הפאים מצאנו ט ב ת א , ב י ש ת א , בנקבה, פעוד שבעברית הפיניוי הוא בזכר. בר' ג, ה, כב; כד, נ; מ, כט (ש פ י ר ת א); לא, כד, כט (ב"פ); במ' יד, לא (אין בעברית פלוס); דב' א, לט; ו, יא; ט, יח; יג, ו; יט, יט; ל, טו. פבעברית: בר' ו, ה; כו, כט; לא, נב; מד, ד. בכל אלה האחרונים, זכר ונקבה בעברית מתורגמים על־ידי זכר ונקבה

בסורית. פנשוא מוצאים אנו בזכר, במ' כב, לד: אם רע בעיניך — אן ביש בעיניך.

גם פינוי רמוז אחרי פיהא ממין נקבה. בר' לד, טו: בזאת נאות לכם — ביהא נותט פיס לכון (פיו"ב בר' לד, כב; מב, טו, לג; ויק' יח, כד. לדוגמה האחרונה, בלהין פלהין, יש להוסיף גם את הפלל על הריבוי שהוא בנקבה. בדוגמה זו אין סטייה מן העברית ולא הקפלה לה, הואיל ובמקור העברי נאמר: בכל-אלה). סתם פינויים רומזים עשויים להופיע בין בזכר בין בנקבה, חוץ מן הצרופים מטל הנא, מנא הו הנא, שהם בזכר תמיד. להלן כמה דוגמאות שבהן הסורית מקפילה לעברית, חוץ מן הדוגמה האחרונה הסוטה מן המקור העברי. בר' ג, יד: פי עשיך זאת — על דעבדת הדא; בר' כ, ה (וכיו"ב פסוק ו): עשיתי זאת — עבדת הדא; בר' מא, לט: את-פל-זאת — הדא פלה; ויק' י, ג: הוא אשר-דבר ה' — הדא הי דאמר מריא.

(ב) הפינוי הסתמי בזכר

פינוי רמוז אחרי מטל יהא ממין זכר. בר', ב, כד: על-פן יעזב-איש — מטל הנא נשבוק גברא.

במשפטי שאלה עם מנא יופיע פנוי רמז בזכר. בר' ג, יג: מה-זאת עשית — מנו הנא העבדת (יושם לב לסטייה מהעברית). פיו"ב בר' יב, יח; כו, י; כו, כ; כט, כה; שמ' יג, יד; ש"א י, יא ועוד. בכל המקומות האלה הפינוי הרמוז בעברית נקבי, ובסורית — זכרי.

פינוי רמז סתם אף הם עשויים להופיע בזכר, אם פי נדירות יותר. בר', מב, יד: הוא אשר דברתי — הנו דא מרת. פאן אפשר אולי לטעון שהסורית הולכת בעקבות העברית. לא כן בדוגמה הבאה שבה יש סטייה ברורה: בר', מט, כח: וזאת אשר-דבר להם אביהם — והנא מדם דאמר להון יעקוב. בדוגמה הבאה אין לא סטייה ולא הקפלה, במ' יד, טז: נישחטם — על הו הו נכס אנון. סך-כל הסטיות — עברית נקבה, סורית זכר — שבע; ועברית זכר, סורית נקבה — שתיים.

ב. הפועל הסתמי

פעלים מסוימים, או מושגים מסוימים, באים בצורת זכר, ואחרים — בצורת נקבה. המושגים "קצר" ("קצרה נפשו"), "צר" יבואו בנקבה (פרית, עקת), והמושגים "טוב", "רע", "היה", "יש" יבואו בזכר. הדבר בולט בייחוד פשיש שני פעלים סתמיים באותו משפט — זה בזכר וזה בנקבה. ראה בר' לד, ז: ויתעצבו האנשים ויחר להם — פרית להון לגברא ואת פאש להון. כפי שברור מן התרגום הסורי, אי-אפשר למצוא פאן שום השפעה של העברית. הוא הדין במשפט הבא, בר' מה, ה: אל תעצבו ואל יחר... — לא תכרא לכון ולא נתבאש... להלן מראי-מקומות נוספים לפועל בנקבה, גם פשיש סטייה מן העברית. בר' כו, מו: קצתי בחיי — עקת לי; בר' לב, ח: ויצר לו — ועקת לה

(כאן יש פועל סתמי גם בעברית וגם בסורית); בר' ו, ו: וינחם ה'... ויתעצב אל לבו — ואת תוח מריא... וכרית בלבה.

לבד מהנ"ל יהא השימוש בלשון זכר. אמנם בדרך כלל פך הוא גם בעברית. בר' לא, לה: אל יחר בעיני אדני — לא נתפאש בעיני מרי; בר' מח, יז: וירע בעיניו — ואתאפש בעינוהי; בר' יב, יג: למען ייטב־לי בעבורך — מטל דנטאב לי מטלתכי; בר' מ, יד: פאשר ייטב לך — פדנטאב לך; בר' יא, ב: ויהי בנסעם מקדם — והוא דכד שקלו מן תמן (וכן לגבי כל "ויהי"); בר' ל, לד: הן לוי יהי כדברך — אן נהוא איך מלתך; בר' ד, כו: אז הוחל לקרא בשם ה' — הידין שרי למקרא בשמה דמריא. מראי מקומות למין זכר שלא בהשפעת העברית מצאנו בבר' לז, כ: ונראה מה־יהיו חלמתיו — ונחזא מנא הוא לחלמוהי; בר' לא, כט: יש לאל ידי — מטא הוא באידי (אצל גלדקה מובאות דוגמאות לפועל זה בזכר ובנקבה פאחד).

*

הערה: רשימה זו מבוססת על עבודת־דוקטור שעשיתי אצל פרופ' מ' גושן־גוטשטיין.

"איך אָת נראית, איך אָת נראית"

על תופעה אחת של בידול צורני תחבירי

בעברית הישראלית המדוברת

המאמר עוסק בבידול, שיש בעברית הישראלית המדוברת, בין שני מבנים, ששם תואר משלים בהם את הפועל 'נראה'. במקנה האחד שם התואר מותאם לפועל במין ובמספר (כדרך תיאורי המצב, נשואים תואריים הבאים לאחר אוגדים ומושאים מסוג מיוחד); במקנה האחר שם התואר חסר הַתאם, כדרך תיאורי האופן, והוא יציר ברור של העברית המדוברת. הפנה היא למבנים המעומתים:

(1) היא נראית נחמדה

(2) היא נראית נחמד

התופעה מעניינת, מפנין שאנו רואים, שבעברית אפשר להבדיל בין המשמעויות של כל מבנה דקא באמצעות המשלימים — משלימו של פועל התפיסה ומשלימו של פועל הראייה החושית, וכל משלים — מקורו אחר, ונסה לתהות עליהם ולהעלותם.

במאמר גם נערוך השוואה לאותו בידול משמעי, הקיים בשפה האנגלית, אך חל שם בפועל דקא, כמו למשל בדוגמאות:

(1) *She seems nice*

(2) *She looks nice*

העיסוק במעתיקים הסמנטיים ובפועלי החושים והתזוזות הנוצרות במבנים תחביריים מסוימים מפיון של ראייה חזותית לכיוון של ראייה שכלית ותפיסה אינו חדש, ונמצאנו בספרות עיונית ודקדוקית עתיקת יומין, אם כי עיסוק זה קיבל תנופה מחודשת בדור האחרון. J. L. Austin מציין בסדרת הרצאותיו, שפונסו בספר *Sense and Sensibilia*¹, שדיונים פילוסופיים בנושאי התפיסות והסובייקטיביות, הקשורים בחושים, היו עתיקים למדי כבר בתקופת אפלטון... על כל פנים, העניין המתמיד בתזוזות הצורניות ובמעתיקים הסמנטיים שצוינו, מוציא את נושא עיסוקנו מפלל קוריוז בלבד. שכן, למרות שנעמוד כאן על תופעה מבודדת של בידול בשפה המדוברת, אין התופעה מקרית, והיא קשורה בנטייה הכללית שיש בשפות לבידולים מן הסוג הנזכר.

J. L. Austin, *Sense and Sensibilia*, Reconstructed From Manuscript 1.
notes by G. J. Warnock, Oxford (1962) (Reprinted 1979)

נתבונן בקבוצות המשפטים:²

א	ב
'נראה' + משלים מותאם	'נראה' + משלים לא-מותאם
היא נראית נחמדה	היא נראית נחמד
היא נראית טובה	היא נראית טוב
היא נראית רעה	היא נראית רע
היא נראית מקסימה	היא נראית מקסים
היא נראית נוראה	היא נראית נורא
ואפילו:	
היא נראית נורמאלית	היא נראית נורמאלי

אין כל ספק, שיש משמעות נפרדת לכל מבנה — מבנה א מציין הערכה של תפיסה לגבי תכונות אופי והתנהגות פלליות ונמשכות, ומבנה ב משקף תפיסה חזותית, ויש פאן גם חד-פעמיות, או לפחות מִשְׁךְ קצר, הקשור להתבוננות רגעית, או תקופתית. חזיון לעניין ההבדל בין תכונות קבע של מבנה א לבין מראית העיניים התקופתית, הנשענת על התבוננות בעובדות במבנה ב אפשר לראות, אם מחדירים משלימים לכל מבנה — למבנה א יוחדר צירוף היחס המביע את הסובייקט הדובר: היא נראית (לי) טובה, רעה, נחמדה וכו', ולמבנה ב ייתוסף צירוף אדורביאלי מתאר זמן, במיוחד הצירוף 'היום': היא נראית טוב (היום). אמנם שני הצירופים הנזכרים אינם שייכים לאותה קבוצת המרה, וכביכול אינם מונעים זה את זה; אבל מבחינה סמנטית יש פאן מניעה, ואין זה נראה קביל לומר: היא נראית (לי) טוב; היא נראית טובה (היום). על כל פנים, לא תישמר במקרים האלה המשמעות שציינו.

יש עוד להעיר, שבמבנה ב אפשר להמיר את הצירוף 'היום' בצירוף המודגש 'תמיד', שיבוא בראש המשפט: (תמיד) היא נראית טוב. הדגשת-יתר זאת אך מחזקת את החד-פעמיות שבצירוף 'היום', הרגיל יותר.

כדי לדייק, ראוי להוסיף, שאין לפנינו חוק לשוני אוטומטי. אי-האפשרות לקביעת חוק מציינת למעשה את כל הבידולים שהוצעו לגבי הלשון המדוברת, למשל הצעותיו של רוזן,³ ולכן אפשר למצוא לכל הצעה פזאת הצעת נגד. הבידול מעיקרו מבוסס על דמיון, ולעתים הדמיון בצורות, או במבנים, הוא שקובע את

2. הצגת הדוגמאות בלשון נקבה באה לא משום האספקט החברתי (משפטים כאלה אכן נשמעים יותר בהתכנסות לנשים), אלא משום הנוחות שבהצגה.

3. ראה, למשל, חיים רוזן, עברית טובה (מהדורת 1977) בקבוק יין — בקבוק של יין, עמ' 174–176. הבידול פשלעצמו קיים, אלא בדרך בידולים אין פאן כאמור חוק אוטומטי, ולכן אפשר למצוא דוגמאות נגד, ואין הן סותרות את העיקרון עצמו.

המשמעות, ולא ההבדל ביניהם. הבידול שהצענו מתקיים בדרך כלל, כששם התואר הוא מקבוצת החג"ם (חסרי גוף, מין, מספר): טוב, יפה, נחמד, נפלא וכו', ולכן אין בן-זוג, למשל, למשפט: היא נראית חכמה (אבל יתקיים הזוג: היא נראית מטופשת, לעומת: היא נראית מטופש). יש צורך ברכיב של ראייה בעיניים כדי ליצור את הבידול. הוא הדין במקרים, שרק מראית העיניים היא הקובעת, ולכן אין הבדל ממש במשמעות בין: היא נראית יפה לבין: היא נראית יפה. ההבדל הוא יותר הבדל שבמשלב, או בסגנון, בתוך העברית המדוברת. כל זאת משום שאין איכות תפיסותית ליופי, המבוסס מלכתחילה על מראה, וכדי ליצור איכות תפיסותית פזאת יש להוסיף, למשל: היא נראית יפת-נפש.

אולם למרות ההסתייגות מן האפשרות לקבוע חוק אוטומטי לבידול שהוצע כאן, יש להדגיש, שבדרך כלל הבידול אכן פועל, ואוסיף דוגמאות אחדות:

ב	א
היא נראית משונה/ מזור	היא נראית משונה/מזורה
היא נראית זועה (או להפך: שגעון,	היא נראית זועתית
אגדה, וכאן כבר יש שמות-עצם	
"מותארים" — במונחו של ברי ⁴ .	

דוגמה מיוחדת שמצאתי מדגישה את הבידול הדגשת-יתר:

היא נראית "בסדרית"   היא נראית בסדר

והכונה במבנה א לחכונות, הנחפסות בשכל, לעומת מבנה ב, שמשמש יותר לשקף מראה עיניים, כנאמר לעיל. בכל אופן, הניסיון להתאם גם בצירוף היחס הקבוע "בסדר", שהוא פטור-התאם, מראה את התפשטות הבידול במבנים שצוינו. התופעה שהוצגה כאן היא ביסודה תופעה מן התחום המורפו-סינטקטי, וכפי שראינו, יש לה אמצעי זיהוי מתחום הצורות ומתחום המבנה התחבירי. אולם נשאלת השאלה, איך אפשר לתאר את מקורם של המבנים האלה לפני היערכותם החדשה? או במלים אחרות, מה הם "מבני העומק" הסמנטיים שלהם?

ניתן לומר, שהמשלים בקבוצה א, הקובע את המשמעות התפיסותית, הוא אחד מן הפרדיקטים שבעומק של הנושא המתבצע בשטח: פלוני רואה/סבור (ש)פלונית נחמדה ← פלונית נראית נחמדה (ואפשר להוסיף או להשמיט את נושא העומק הראשון: פלוני, המתבצע באמצעות צירוף היחס: לפלוני). גם במבנה הנחון, או ב"מבנה השטח", יש הרואים את המשלים התוארי עיקר הנשוא, ואפילו מכנים את 'נראה' "אוגד". אך כפי שצוין, דוקא הפועל 'נראה' הוא המביע את התפיסה,

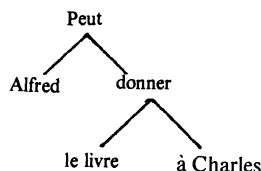
4. ראה: נמרוד ברי, "שם תואר מועצם ושם עצם מותאר בעברית חדשה דיבורית", לשוננו מב (ג-ד) (תשל"ח), עמ' 252-271.

שנתגלגלה מן הראייה החושית, ולמרות שספג רכיב של מודאליות בביצועו הנתון, אין הוא 'פועל-עזר' מן הסוג המכונה "מודאלי", וכדאי לשמור על מעמדו הסמנטי. אמנם גם פועל-העזר לכל סוגיהם והפעלים המודאליים (למשל: (יכול, חייב), וכן ביטויי השלילה, נחשבים ל"פרדיקטים" של פרופוזיציות סמנטיות בגישות אחדות, המבוססות על הסמנטיקה הגנרטיבית⁵, אך מעמדו התחבירי של 'נראה' הוא עקרוני יותר (כך נראה לי), ולכן מוטב לראות בו גרעין, ולא אגוד.

לביצוע האקטיבי של המבנה, המשקף את תבניתו היסודית, כבר יש, כידוע, שורשים במקרא: "וירא אלהים את-האור <פייטוב>" (בר' א, ד); "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים <פייטוב הוא>" (שם' ב, ב) — ועוד פמזם, ואולי גם "פיי-אתך ראיחי צדיק לפני בדור הזה" (בר' ז, א). ועוד אנו מוצאים הרבה את 'ראה' לפני פסוקיות תוכן משועבדות במלית הקישור פי, והדברים ידועים.

התבנית השנייה, שהיא פאמור יציר מובהק של העברית הישראלית המדוברת (אבל קבילה אצל כל הדוברים, ושמעתיה נאמרת אפילו פפי דוברים, העומדים על משמר העברית התקנית) היא בעלת מקור אחר: כאן נובע חוסר ההתאם לאו דוקא משום היות המשלים "תיאור אופן", למרות שמבחינה חיצונית הוא אמנם כזה, אלא מההתאם הפוטנציאלי שלו לשם עצם אחר, שהמשלים התוארי הוא למעשה פרדיקט שלו ב"מבנה העומק": מראיה נחמד ← היא נראית נחמד, והביצוע התחבירי מאפשר את הצבת האדם, שעליו מדובר, כנושא תחבירי, ויש כאן מעין התהליך שיצר את "הוא קל רגלים" במקום "רגליו קלות".

5. כך למשל: Robert P. Stockwell, *Foundations of Syntactic Theory*, New Jersey (1977), עמ' 40-41. מדובר שם על השלילה והמודאליות, שהם פרדיקטים פרימיטיביים, החלים על פרופוזיציות בסדר היירארכי הפוך למעמדם התחבירי, פירוש סמנטי כזה נובע, למעשה, מן התיאור התחבירי של טניאר: Lucien Tesnière, *Éléments de Syntaxe Structurale*, Paris (1959). טניאר טוען (שם, עמ' 107), שבייצוג הסמנטי של המשפט, המודאליות, המתבטאת בפועל-עזר, נמצאת בהיירארכיה גבוהה יותר מן "הפועל העיקרי", למשל:

ואפשר לתרגם את ההיערכות הזאת: (יכול (אלפרד לתת (הספר לשרל)), פלומר, יש כאן נושא סמנטי מודאלי, החל על כל המשפט. לפי זה, גם אם נדגיש את הגן המודאלי שספג הפועל שבמשפט הפסיבי: היא נראית נחמדה, עדיין יהיה בו עיקר סמנטי, ומבחינה תחבירית פדאי לשמור על הקשר להתבצעות האקטיבית: פלוני רואה/סבור (ש)היא נחמדה.

אין כאן, כמובן, תיאורו של תהליך ישיר, אלא ניסיון לתיאור, שיש בו גם הסבר.⁶

היה אפשר לצאת מן המבנה: יש לה מראה נחמד, אבל גם כך נגיע, בסופו של דבר, לתבנית היסוד: מראית נחמד.

ובמקרא אכן נמצא (אמנם בטקסטים מאוחרים) את המשפט: "פִּי־קוֹלֶךְ עָרַב וּמִרְאֵיךְ נֶאֱוָה" (שה"ש ב, יד), ובדניאל (א, טו) אף נמצא: "ומקצת ימים עשרה נראָה מִרְאֵיהֶם טוֹב וּבְרִיאֵי בָשָׂר מִן־כָּל־הַיָּלִידִים הָאֵלֵלִים אֶת פֶּתֶנֶג הַמֶּלֶךְ".

כפי שכבר הזכר, הפידול מן הסוג שציינו איננו מקרי, וכל שפה תיצור את פליה להבדיל בין הראייה החושית לבין התפיסה השכלית־רוחנית. J. L. Austin, שאת אסופת הרצאותיו Sense and Sensibilia פבר הזכרתי בראשית דבריי, מנסה למצוא הבדל בשימוש בפעלים: 'looks' 'appears' 'seems'. מדובר אפילו בדוגמאות:

He looks guilty

He appears guilty

He seems guilty

אמרתי "אפילו" בדוגמאות, מכיון שלאשמה אין מראה מוגדר, ובעברית, על כל פנים, אין לנו בידול בין: "היא נראית אָשָׁמָה" לבין * "היא נראית אָשֶׁם".

אוסטין תוקף בדבריו את הפילוסוף A. J. Ayer, שבספרו *The Foundation of Empirical Knowledge*⁷ לא ראה בידול במשמעות בין שלושת הפעלים, אלא טשטוש הבדל וסינונימיות. לדברי אוסטין, אפשר להגיד על אדם, שהוא נראה (looks) אשם, כלומר, שיש לו מראה אשם, אבל הפֶּנֶה היא שאיננו אשם באמת, ובמקרה שהוא אשם ייאמר עליו: *He seems guilty*.

אוסטין בא כאן לייצג את השאיפה לבדל משמעויות (ושאיפה זו באה כידוע עם השאיפה לאחד משמעויות), אבל נראה לי, שאיש לא יטען, כי בדוגמאות:

She seems nice

לעומת:

She looks nice (המקבילות לענייננו),

אין בידול במשמעות, אולם כאן לא המשלים הוא שמשתנה על-פי המשמעות, אלא הפועל דָּקָא, וזה הוא אמצעי אחר — לקסיקלי — בצד המורפו־סינטקטי, לבידול, שהוא המקביל למצוי בעברית הישראלית המדוברת.

6. יש להעיר, ש"תיאור אופן" אחר, שיבוא בצורה דומה, הוא בעל משמעות אחרת לגמרי, למשל בקבוצה: היא נראית יָפָה/בבהירות/בקושי. התיאור כאן הוא תיאור עילי של ראיית המתבונן מן הצד (אני רואה אותה יָפָה/בבהירות/בקושי), והעוסק בתיאורי האופן למיניהם לעומקם הסמנטי ייתן דעתו גם לסוג התיאור הזה.

7. Macmillan 1940, עמ' 160.

"איך את נראית, איך את נראית?" שואל-מקונן הזמר יוסי בנאי בתרגום פזמון-שיר מאת שארל אזנבור. על השאלה "איך", המאפשרת בגלגוליה פירושי איכות בצד פירושי אופן, ניתן לענות הן בצורת התאם, למשל: את נראית איומה, והן בהיעדר התאם, למשל: את נראית איום, והיה אפשר אפילו להותיר זאת בדור-משמעות, אלמלא המקור הצרפתי, המכנה למראה עיניים.⁸

---

8. תרגומו המדויק של המקור הצרפתי הוא: "אַתְּ מוֹנִיחָה אֶת עֵצְמֶךָ".

מדל והדקדוק שבשולי דרך המלך *

העברית שבפינו נבנתה, כידוע, על יסודות המסורות החיות. בתהליך התחייה פעלו גורמים שונים, שסיננו את הייחודי למסורות "פרטיות", ושיוו לעברית אופי של "לשון משותפת". ואף בנוסח המשנה פן. במשניות שיצאו מתחת ידיהם של ח' אלפק וח' ילון, ניתנה הדעת למסורות החיות של עדות ישראל; אבל הנוסח נקבע, בסופו של דבר, על-פי המסורות המשותפות; ובדין¹.

הדגש שניתן לאחרונה במסורות העדות — מסורות הלשון ושאר מסורות — החזיר את העניין בבחינות הייחודיות, בהן ובזיקתן למסורות קדומות. מסורות פאלו משוקעות בכתב בדפוסים שנוקדו בידי בעלי מסורת, בלא עריכה של מדקדקים, והן מהלכות בעלי-פה בבתי מדרשות של תלמידי חכמים "שלא שינו את לשונם" וממשיכים לסדור את משנתם בלשון שהם מקובלים מרבותיהם.

*

המלה מדל נשנית בשלושה מקומות:

פאה ג, ג: המדל נותן מן המשואר על מה ששייר.

שם ז, ה: המדל בגפנים, כשם שהוא מדל בתוך שלו כך הוא מדל בשל עניים.

שביעית ד, ד: המדל בגפנים — בית שמאי אומרים, יגום; ובית הלל אומרים:

ישרש; ומחים במחליק עד שירש.

פירוש מדל — כשהירקות או האילנות צפופים, עוקר אחדים לסירוגין, כדי

ליתן רנח בין הנשארים, שיגדלו משופחים יותר.

ובהמשך המשנה שם (שביעית ד, ד), ניתן שיעורו של דבר:

איזהו המדל — אחד או שנים; המחליק — שלשה זה בצד זה.

פלומר: "כשהזיתים מקורבים יותר מדאי נוטל אחד ומניח שנים או נוטל שנים

ומניח אחד" — זהו המדל. פנגד המחליק, שהוא "נוטל שלשה זיתים זה בצד זה,

שמחליק פני הקרקע יותר מדאי" (ר"ע מברטנורה).

ברוב המסורות הנוסח מְדַל², וכך הניקוד בכתבי-היד העתיקים של המשנה. אבל

* אגב חקר מסורות אשכנז, "מסורות" ג (בדפוס).

1. ראה ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.

2. או מְדַל (השוה מְצַל, יחזקאל לא, ג).

במסורת אשכנז מצוי גם נוסח במ"ם פתוחה. במהדורות של משניות עם תרגום ליידיש ("עברייטיש")³ — הנקיות מפל חשש של עריכה דקדוקית — מצאתי מִדֶּל, מִדֶּל. התנועה שבדל"ת אינה מלמדת על ההגייה; בהברה בלתי מוטעמת ההגייה של התנועה מוטשטשת — מעין madl — והקמץ או הצירי יכולים להיות "שחזור" של תנועת היסוד המשוערת.

במהדורה "מדוקדקת" של המשניות, הוצאת קאנל (לייפציג 1927)⁴, שיש בה סובסטרט אשכנזי ניפר, נמצא ניקוד מִדֶּל⁵. הניקוד מִדֶּל במהדורה זו מבוסס, מן הסתם, על אותה מסורת הגייה שמאחורי המשניות עם עברייטיש הנ"ל; אבל המהדיר הזה, שהיה נאמן ל"כללי הניקוד", הטיל דגש בדל"ת — כמתבקש אחר פתח (לדגש בדל"ת אין ממש במסורת אשכנז).

הנוסח מִדֶּל אינו חֶלֶק מצד צורתו הדקדוקית; אבל מאחר שנוכחנו שהוא בחזקת ממש במורשת הלשון, שוב אין אנו בני חורין להתעלם ממנו.

*

התחלנו לתור אחר עקבות מִדֶּל, והתברר שהוא הנוסח במהדורות האיטלקיות של המשנה שנערכו בידי ר' דוד אלטרס הספרדי. משניות אלו נדפסו בכמה מהדורות, כגון מנטובה תקל"ז, ליוורנו תרי"ז. דפוס ליוורנו היה נפוץ בקרב קהילות ספרדיות באירופה ומחוצה לה.⁶

בימי של ר' דוד אלטרס (מת בשנת 1722) ידוע היה באיטליה דפוס מנוקד של המשנה, דפוס ונציה תס"ד-תס"ה. משניות אלו יצאו מבית מדרש אשכנזי⁷, ונוסחן מתאים בעיקרו לדפוס אמסטרדם ת"ו. והנה, גם דפוס ונציה וגם דפוס אמסטרדם גורסים מִדֶּל. ובידינו עדות לנוסח זה הקודם לדפוס אמסטרדם בתשע שנים — במילון ללשון חכמים של פוקסטורף⁸.

הנוסח מִדֶּל, שנראה לנו מתחילה זר ונידח, מעוגן אפוא במסורת יציבה, והוא מהלך בשולי דרך המלך דורות הרבה.

מילונים שנכתבו בדורות האחרונים מביאים את הנוסח הזה (מן המשנה); ולא זו בלבד, אלא שנעשה ניסיון, בשלהי המאה שעברה, להחיותו ולהכניסו לדיבור.

*

3. כגון ה"חק לישראל", ורשה תרס"ה.

4. זו מהדורה שנייה. המהדורה הראשונה (1911) לא הייתה בהישג ידי.

5. פאה ז, ה; שביעית ד, ד, בפאה ג, ג: הַמִּדֶּל(!).

6. א' ממן מעיד שהיה נפוץ בתיטואן (ראה "מסורות", ח, תשמ"ד, 105).

7. ראה ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 220.

8. J. Buxtorf, Lexicum Chaldaicum Talmudicum et Rabbinicum, Basileae

מנהג המילונים להביא את הפעלים — והבינוני בכללם — לפי שורשיהם, אילץ את עורכי המילונים להכריע בשאלת הצורה של מִדָּל. אֵלוּ יכלו, כמובן, להסתמך על הפרשנות, ואמנם כבר בפרשנות הקדומה יש דיון בשאלה זו, ואפילו בגמרא; ואף-על-פי שהדיון שם אינו מוסב בהכרח על הנוסח שלנו דוקא, הרקע הפרשני משתקף בהכרעת המילונאים.

*

דלל (גזרת הפולים)

בוקסטורף מביא את המלה מִדָּל בשורש דלל, בניין אָפְעַל הארמי. ובעצם הוא צודק; כידוע, דרכה של הארמית להכפיל דוקא את פ"א הפועל של הפולים. הנוסח מִדָּל מחזק את הקביעה שהדברים אמורים בשורש דלל, ובניין אָפְעַל הוא המקביל הארמי של הפעיל העברי. אבל מה עסקו של בניין ארמי פלשון המשנה? גזרת הפולים היא מכשלה בדקדוק. במקרא יש דרכים שונות בניקוד הפולים, ואף "דרך הארמית" נקוטה במקרא, כגון וַיִּכְתּוּ (דב' א, מד). בבינוני דרך זו אינה נקוטה בנוסח הטברני, אבל יש דוגמה אחת בניקוד בבלי, הניתנת להתפרש כ"דרך הארמית" בהפעיל בינוני. נֶעֱסַ לֵאבִיו בֶּן פִּסְלִי, וּמָמַר לִיּוֹלְדָתוֹ (משלי יז, כה) — כך נוסח טבריה. הנוסח הבבלי: וְלֵמָּר⁹ (= וּמָמַר), וכבר התרגום פירש (או דרש): "וממרר לאמיה" — בינוני. מעתה אפשר לקבל את הניתוח של בוקסטורף, אבל בשינוי דק: לא "אפעל", אלא "הפעיל, על דרך הארמית".

ומעניין: בוקסטורף ידע שיש נוסח "מידל" ביו"ד, אבל לא עלה על דעתו שהוא מכון לניקוד מִדָּל¹⁰.

*

דלה (גזרת ל"י)

אלא שמסורת פרשנית-דקדוקית אחרת מתעקשת לראות במלה מִדָּל (ואפילו בניקוד מִדָּל) גזירה של ל"י. כך זיבנברגר, אוצר השרשים הפללי, ורשה תר"ו (פרך א); בשורש דלה, הפעיל, מובא מן המשנה: "המִדָּל¹¹ נותן מן המשואר (פאה ג, ג),

9. ראה י" ייבין, מסורת הלשון המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשמ"ה, 627.

10. In quibusdam libris scribitur cum Jod, sed sine ratione. המידל

11. כך, בסגול.

הַמְדָּל בגפנים (שם ז, ג); ומיד בהמשך: "הַדְּלָה עליה את הגפן (סוכה א, ד)" — שעניינו הגבהה (בלשוננו: איבער ציהען).

ואחריו רש"י פין, האוצר, ורשה תר"ס (פרך א): "דלה, ההפעיל, במשנה. תליה, ובייחוד תליה והרמת ענפי הגפן הארוכים והסרוחים... ומזה הסרה ועקירה: הַמְדָּל בגפנים (פאה ז, ה), בחסרון ל"ה¹²."

חסרון למ"ד הפועל בפועל ל"י אינו ממנהג הבינוני. רק בלשון הפיוט מצאנו מְצו (= מְצוּה)¹³, ואף בפיוט התופעה נדירה, כל שכן בלשון חכמים. ואף-על-פי-כן, גם זיבנברגר וגם פין רואים בצורה מְדַל-מְדָל צורת "בינוני מקוצר" של ל"י.

עכשיו מתברר למה נקט זיבנברגר סגול: שבצורות המקוצרות של ל"י במקרא, השוא נעשה סגול: יִבֵּן (>*יִבֵּן) — כנגד יִבְנֶה (נוכח שתנועת הדל"ת אין לה ממש בהגייה שבפי בני מסורת אשכנז; וההטעמה על תנועת המ"ם).

יתר על פן: המקבילה של משנתנו בתוספתא פאה א, י, בקונקורדנציה של קוסובסקי (ת"ש, פרך ב) מנוקדת מְדַל, אבל משויכת לשורש דלה, הפעיל, ושם הוער: "ע"ד הפפולים"¹⁴.

ובכן, מה הטעם לעקשנות הזאת להיאחו בשורש דלה, כשהכול מלמד על דלל בכירור? לכאורה, "המדלה את הגפן" (פלאים ו, ג), "הדלה עליה את הגפן" (סופה א, ד) וכיו"ב הם שגרמו את עירוב הפרשיות. אבל יש חשש שמתוך פזיזות נימצא מחשידים את עורכי המילונים והקונקורדנציות בקלות דעת. הדבר צריך עיון.

*

ויבכך, נעייך.

בסוגיה בפבלי העוסקת בהשקיה בחול המועד (מועד קטן ד ע"א), נשנית ברייתא

זי:

תנו רבנן, מדלין לירקות כדי לאוכלן, ואם בשביל לייפותן אסור.

ופירש"י: משמע שהוא דולה מים ומשקה לירקות כדי לאוכלן בחולו של מועד;

ואם בשביל לייפותן, שיגדלו הירקות, אסור, דהרווחא הוא.

כלומר: לפי פירש"י, "מדלין" כאן פירושו 'דולים', לשון דלייה והשקיה. אבל

כבר בגמרא יש פקפוק בפירוש התיבה. תכף לברייתא מובא מעשה שהיה (שם

ע"א-ע"ב):

¹². = למ"ד הפועל.

¹³. ראה L. Zunz, Die synagogale Poesie des Mittelalters², Frankfurt a/M.

1920, 505.

¹⁴. בקונקורדנציה למשנה, שיצאה לאור שנים קודם לכן (תרע"ד) נרשמה בשורש

דלל.

רבינא ורבה תוספאה הוו קא אזלי באורחא; חזו לההוא גברא דהוה דלי דוולא בחולא דמועדא. אמר ליה רבה תוספאה לרבינא: לייתי מר לשמתייה. אמר ליה: והא תניא "מדלין לירקות כדי לאוכלן". אמר ליה: מי סברת מאי מדלין, מדלין מיא¹⁵, מאי מדלין, מדלין שלופי; כדתנן "המידל בגפנים, כשם שהוא מידל בשלו כך הוא מידל בשל עניים" וכו'. אמר ליה: והתניא "מדלין מים לירקות כדי לאוכלן". אמר ליה: אי תניא תניא.

ננסה לפרש:

רבה תוספאה ורבינא היו מהלכין בדרך וראו אדם אחד שהיה דולה ומשקה¹⁶ בחולו של מועד. אמר לו רבה תוספאה לרבינא: יבוא אדוני ויטיל עליו חרם. הרעיון של רבה תוספאה התמיהה את רבינא; שהרי לפי הברייתא, מדלין לירקות — כלומר, מותר להשקות ירקות — במועד (ובלבד שלא ישקה לשם רנח, אלא כדי אכילה). טען רבה תוספאה: אתה מפרש "מדלין" — מדלין מים; אני מפרש "מדלין" — לשון עקירה ("שלופי"). והוא מביא ראיה מן המשנה "המידל בגפנים" (פאה ז, ה).

הראיה המכרעת של רבינא באה מנוסח אחר של הברייתא: והא תניא, "מדלין מים לירקות". ולראיה זו לא מצא רבה תוספאה תשובה, והודה: אם כך שנינו, הצדק אתך.

וכאן עיקר הקושיה שלנו: לא נחלקו שני החכמים בנוסח הברייתא (שפרישא), אלא בפירושה בלבד. כלומר: עלינו להניח בעל פורחנו, שפגרתם, "מדלין" ניתנה להתפרש מלשון דלה ומלשון דלל כאחד.

סוגיה זו מובאת בחיבור הלכתי מימי הגאונים, "הלכות פסוקות". חיבור זה נשתמר בכתב־יד משובח (כ"י ששון 263), ובו סימני ניקוד בבלי, לסייע בידי הקורא במקומות שהנוסח אינו נהיר. והנה, התיבה "מדלין" מנוקדת שם מַדְלִין (= מְדַלֵּין). עכשיו הפול ברור. מְדַלֵּין הוא פיעל של דלה לשיטת רבינא, והפעיל של דלל לשיטת רבה תוספאה¹⁷.

לשני הפירושים יש יסוד בדקדוק לשון חכמים. המעטק של דולה אל מְדַלֵּין מעוגן בתהליך מצוי בדקדוק לשון חכמים. פעלים רבים הנוטים במקרא בקל נוטים במשנה בפיעל; כגון עִיבַר וּמָנוּ (פסחים ב, א), ענבים שבישלו (פלאים ז, ז) — כנגד עִבַר, בָּשַׁל בלשון המקרא¹⁸. זו לעניין דלה פיעל.

15. נוסח אחר: מדלא ממש.

16. למען הדיוק, "דלי דוולא" פירושו 'דולה דלי'. ותן דעתך, שמלה "דוולא" גזורה משורש דול.

17. ואמנם ייבין (לעיל הע' 9) מביא את הצורה בשני סעיפים: הפעיל כפולים (עמ' 627), פיעל ל"י (עמ' 724).

18. ראה ז' בן־חיים, לשוננו כב (תשי"ח), 241–235.

ולעניין דלל הפעיל: בלשון המשנה, הריבוי של מָחֵם (או מָחֵם) — בינוני של חמם — הרי הוא מְחַמֵּן במסורות חיות ובכתב־יד. והוא הדין בפעלים אחרים מן הכפולים¹⁹.

לפיכך יכול רבה תוספאה לפרש מְדַלֵּן — מתוך נאמנות גמורה ללשון המשנה — בינוני הפעיל של דלל.

*

הדי מחלוקת רבינא ורבה תוספאה נשמעים בפרשנות המשנה של ימי הגיניים. כך פירש ר"ע מברטנורה את גורון המלה מדל בפאה ג, ג: "...וזהו הנקרא מדל, שדולה ושולף אותם ממקומם"²⁰. "דולה ושולף" מתגלגל ועולה מן "מדלין" — שולפי" שבסוגית הבבלי.

ושמא סבר ר"ע מברטנורה, שהדברים אמורים בשתי הוראות של פועל אחד ויחיד — דלה. הזיקה הסמנטית בין הסרה ובין הגבהה סבירה כל כך, שרש"י פין הניח אותה כמובנת מאליה: "תליה והרמה... ומזה הסרה ועקירה". כלומר: מָזָה — מן המשמעות של תלייה והרמה — נגזרה מאליה המשמעות של הסרה ועקירה. זיקה זו מקיימת, למשל, בפועל סלק, המשמש לעלייה ולהסרה כאחד²¹.

ואם כן, הדו־משמעות המתבקשת בסוגיה של הבבלי נתונה היא בעצמו של הפועל דלה.

*

במיוחד על פי הנוסח מְדַלֵּן.

ראינו שפתב־היד של "הלכות פסוקות" בסוגיה שלנו גורס מְדַלֵּן. אבל במסורות החיות מקובלת הקריאה מְדַלֵּן. וכך, בהפעיל, הובאו במילונים המאמרים מן הבבלי שעניינם דליית מים²². וממילא מְדַלֵּן צריך שיתפרש גם לשון עקירה. נוסח זה דו־משמעי בתוכנו — הרי כך מתחייב מן הסוגיה; אבל אם בנוסח מְדַלֵּן יכולנו לראות זימון הומונימי של שני פעלים — מְדַלֵּן־מְדַלֵּה — הנוסח מְדַלֵּן אינו ניתן להתפרש אלא כפוליסמיה של מְדַלֵּה. ולפי שהיחיד מדל במשנה מתייחס אל מדלין — כפירוש של רבה תוספאה —

19. ראה ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב־יד פרמה, חל־אביב תש"ם, סע' 36.323–36.324.

20. בפירוש לשביעית, ד, ד, מוסיף: ויש מפרשים לשון דלדול ודלות, שמדלדל שדהו מן הזיתים.

21. ראה מ' בר־אשר, ספר ז' בן־חיים, ירושלים תשמ"ג, 88–91.

22. ראה בן־יהודה, וכן אבן־שושן. דוק: לא מצאנו בבבלי כתיב המכונה להפעיל בלבד (כגון "הדלה"), לכן נראה שהכתיב "מדלה", "ידלה" וכיו"ב מכונה מעיקרו לפיעל.

מי שהוא גורס מִדֶּלִין אנוס הוא לנתח את מדל כהפעיל של דלה, או כגלגול של הפעיל של דלה.

לא קלות דעת, אלא מלכודת פרשנית היא העומדת ברקעם של המילונים והקונקורדנציות, שהפועל מדל משויך בהם להפעיל של דלה. ואין מנוס ממלכודת זו אלא אם פן נניח שהנוסח שבפי רבינא ורבה תוספאה בשעתם היה מִדֶּלִין, כניקוד שבכתב-היד של "הלכות פסוקות".

*

מדל (גזרת השלמים)

את השינוי של מדל לשורש מדל אצל רבנו חננאל²³, גרם הרצון ליישב לשון קשה בנוסח המשנה. אלא שכאן יש יסוד להניח, שבטעות במסירה הדברים אמורים. בשבת מד ע"ב מובאת משנה ממסכת פלים (יח, ב), העוסקת בדיני טומאה של שידה:

מוכני שלה, בזמן שהיא נשמטת — אין חבור לה, ואין נמדדת עמה, ואין מצלת עמה באהל המת, ואין גוררין אותה בזמן שיש עליה מעות. אבל רבנו חננאל גורס "נמדלת" (ולא "נמדדת"): הא דתנן בכלים פ' יח, מוכני שלה בזמן שהיא נשמטת אינה חבור ואינה נמדלת עמה ואינה נצלת באהל המת. והוא מפרש והולך. תחילה את העניין:

פי' כאן (= פן) של שידה בזמן שהיא נשמטת אינה כמו השידה ואינה נשלפת עמה ולא נצלת עמה מפני שהשידה כלי וזו אינה כלי. מן הסתם המלה "נשמטת" שבהקשר עוֹדְדָה את רבנו חננאל לקיים את הנוסח "נמדלת" — ולפרש את שתי המלים מעניין אחד. וילהלן הוא מפרש את המונחים:

פי' מוכני כן, מלשון את הכיור ואת כנו. נמדלת מלשון שילוף, כדתנן המידל בגפנים, וגרסינן במשקין מאי מדלי שלופי. נמצלת (!) מלשון צל.

מאחורי הפירוש האטימולוגי של רבנו חננאל אין מסורת פרשנית, וככל הנראה גם לא נוצרה מסורת פרשנית בעקבותיו²⁴.

*

23. ראה בן-יהודה, ע' מדל, נפעל.

24. פשם שהפתיב "מדל" בנוסח הדפוס של תוספתא פאה א, י (המקבילה של משנה פאה ג, ג) לא הצמיח מסורת פרשנית.

הפועל מדל חזר ושוין לשורש מדל בעקבות הניקוד מִדַּל שבדפוסים האיטלקיים ובמסורת אשכנז.

הצורה מִדַּל נתפרשה כצורה מקוצרת של מִמְדַּל, כדרך שנתפרשה "וְשִׁבְתָּ אֲנִי" (קהלת ד, ב) כצורה מקוצרת של מְשִׁבְתָּ (ראה, למשל, מילונן של י' שטיינברג), ומלים אחרות במקרא ובלשון חכמים²⁵.

העדות לכך נמצאה במילון שערך ד' הורוויץ בסוף המאה שעברה, לסייע בלימוד העברית: ספר המלים וּשְׂאֲרָאֲנִי-עֲבָרִי, אודסה תרנ"ט (הוצאה שנייה)²⁶. בגוף המילון הערכים רשומים ביידיש, ובצדם תרגומם לעברית. אבל בסוף הספר (עמ' 111) נספח עמוד אחד, ובו רשימה של 16 ערכים בעברית. בראש העמוד כותרת: "ספר המלים לֵאפֿרִים".

הרקע ההיסטורי והחברתי ברור. הימים היו ימי ראשית ההתיישבות החלוצית (1899), והמינוח החקלאי עמד בסימן של התחדשות והתגבשות.

ובכן, ברשימה זו נכלל ערך מִדַּל, ובצדו רמיזה לפאה ג; וזה לשון ההגדרה: דער וואָס פֿאַלעט אַ גאָרטען (ער מאַכט שיטערער דאס גראָז) הייסט מִדַּל אָדער מִמְדַּל אויף מִנְפֿשׁ.

שיעור הדברים: מי שהוא מנפש גינה (מִדַּלל את העשב) נקרא מִדַּל או מִמְדַּל, גם מִנְפֿשׁ²⁷.

הסוף ידוע: "מנפש" זכתה ונתקבלה. ואילו "מִדַּל" ו"מִמְדַּל" נגזרה עליהן גניזה.

25. ראה ש' שרביט, ספר ז' בן-חיים, ירושלים תשמ"ג, 557 ואילך.

26. לא עלה בידי לראות את ההוצאה הראשונה.

27. בגוף המילון (עמ' 70) הערך פֿאַלען מתורגם: שְׂרֵש-קוֹצִים, נִפֿשׁ.

דסקל וכתריאל סבורים, שהמבע מורכב משכבות משמעות, המסודרות בסדר מדרג, ומכנים את תיאורו "מודל הפצל" (דסקל וכתריאל, 1984, עמ' 1). שכבת המשמעות הפנימית ביותר של המבע — "הגרעין" — היא תוכן הפרופוזיציה של המבע. לאחר מכן, לדעתם, באות שכבות של מודאליות, פעולת דיבור, מחויבות הדובר לדבריו — רצינות פנתה, עד שכבת המשמעות החיצונית ביותר — "הקליפה" — שהיא אימפליקציה השיח³ — ההשתמעות, המקרה הסמוי, למשל אירוניה (דסקל וכתריאל, 1977, עמ' 153; 1984, עמ' 1-2).

לדעת דסקל וכתריאל, ההבדל המהותי בין אָלָא לבין אָלָל פרוך בשכבות המשמעות של המבע. תוכני הפסוקיות המאוחדות באָלָא לעולם שייכים לאותה שכבת משמעות, כלומר אָלָא דוחה תוכן השייך לאותה שכבה של התוכן הממיר אותו (דסקל וכתריאל, 1977, עמ' 160, 171). לעומת זאת תוכני הפסוקיות המאוחדות באָלָל יש שהם שייכים לאותה שכבת משמעות ויש שהם שייכים לשכבות משמעות שונות. במקרה השני, לדעת דסקל וכתריאל אָלָל לעולם דוחה תוכן השייך לשכבת משמעות חיצונית יותר משכבת המשמעות של התוכן שאינו נדחה (שם, עמ' 165, 171).

לשם הבהרת דעתם נביא להלן אחת מדוגמאותיהם, שמספרה 20:

Speech acts (1962). אוסטיין הבחין שיש בלשון משפטים, שאי אפשר להגדיר את תוכנם כטענות, ולקבוע אם הם אמיתיים או שקריים, פגון משפטים שמשמשים לעשייה (פרפורמטיביים). למשל, כאשר גבר אומר לאשה "הרי את מקדשת לי..." הוא עושה פעולה. כל פעולה שנעשית באמצעות דיבור פנתה בפי אוסטיין "פעולה אילוקוציונית" (ותורגמה ל"פעולת דיבור"). פעולות דיבור אינן נבחנות באמות מידה של אמיתי/שקרי, אלא על-פי הצלחה/אי-הצלחה. הצלחת פעולה תלויה בתנאי הצלחה, ובדוגמה הנ"ל התנאים הם שהגבר לא יהיה נשוי, ושדבריו ייאמרו בנוכחות עדים.

הפילוסוף ג' סרל המשיך לפתח את תורתו של אוסטיין, והבחין בין התוכן של מבע (הפרופוזיציה שלו) לבין פעולת הדיבור (סרל, 1969, 1985, עמ' 24). הוא ניסח ארבעה משפטים בעלי תוכן זהה או דומה, אך פעולות הדיבור, הנעשות באמצעותם, שונות:

1. Sam smokes habitually. — טענה

2. Does Sam smoke habitually? — שאלה

3. Sam, smoke habitually! — פקדה

4. Would that Sam smoked habitually. — משאלה

(סרל, שם, עמ' 22).

יש לציין, שאם השומע ממלא את הפקודה שהדובר נתן במשפט 3, או עונה על השאלה שהדובר שאל במשפט 2, וכד', התבצעה פעולה שפנתה בפי אוסטיין "פעולה פְּרִלֹקוּצִיוֹנִית", (כלומר, פעולת בתר-דיבור).

וראה גם מאמרו של גב"ע צרפתי, "הפראגמאטיקה ופעולות הדיבור", תשמ"ג.

3. "אימפליקציה השיח" הוא תרגום המונח שטבע ה"פ גרייס — Implicature. להלן הדוגמה שהביא גרייס, בהציעו את המונח. שני דוברים שוחחו על פלוני שהחל לעבוד בפנק. דובר א שאל את דובר ב על טיב עבודתו של פלוני. דובר ב השיב: די טוב; הוא מחבב את חבריו לעבודה, ועדיין לא היה בבית הסוהר. גרייס ציין, שיש הבדל בין מה שדובר ב אמר לבין מה שהוא רמוז, התפנן (גרייס, 1975, עמ' 43).

דובר א: זרוק החוצה את כל החומר הזה.

דובר ב: בסדר, אני אזרוק אותו, אָבֶל אני יודע שמחר תרצה אותו שוב.

דובר ג: אתה לא ממש מתפנן שאזרוק אותו, אלא סתם אומר. (שם, עמ' 156).

המשפט שאומר דובר ג מאוחה במלה אָלָא, ותוכני שתי הפסוקיות שייכים לאותה שכבת משמעות – לרצינות פְּנִתוֹ של דובר א. לעומת זאת המשפט שאומר דובר ב מאוחה במלה אָבֶל, וכל פסוקית שייכת לשכבת משמעות אחרת. בפסוקית הראשונה נענה הדובר לפעולת הדיבור של דובר א – הפעולה האילוקוציונית (ראה הערה 2 לעיל), ואילו בפסוקית השנייה הוא דוחה את רצינות פְּנִתוֹ. כפי שצינו לעיל, לדעת דסקל וכתריאל רצינות פְּנִתוֹ של הדובר היא שכבת משמעות חיצונית יותר מפעולת דיבור.

אך לא כל הדוגמאות של דסקל וכתריאל מוכיחות, שכאשר תוכני הפסוקיות שייכים לשכבות שונות, אָבֶל לעולם דוחה תוכן השייך לשכבת משמעות חיצונית יותר מהשכבה של התוכן שאינו נדחה. למשל, דוגמה מספר 40 שהם מביאים:

דובר א: התנצל לפני האדון.

דובר ב: נראה, שאתה באמת מתפנן לזה, אָבֶל אני בכל זאת לא אתנצל. (שם, עמ' 165).

השנאת המשפט שאומר דובר ב בדוגמה זו עם המשפט המאוחה בָּאָבֶל בדוגמה הקודמת מעניינת. כאן המצב הפוך. הפסוקית הראשונה עוסקת ברצינות פְּנִתוֹ של דובר א, וזו אינה נדחית, כלומר היא מתקבלת. ואילו הפסוקית השנייה עוסקת בפעולת הדיבור, וזו נדחית. מפאן שהשכבה המתקבלת חיצונית יותר מהשכבה הנדחית, על-פי "מודל הבצל" של דסקל וכתריאל. ואף הם מתקשים בהסבר דוגמה זו, ומציינים שהיא מנוגדת לכלל שלהם. בדוחק רב הם מוסיפים הסבר, שהדחייה של דובר ב אינה מציינת סירוב להפיר במבע של דובר א פפקודה, אלא סירוב לבצע את הפקודה, כלומר, הסירוב חל על הפעולה הפְּרִלוקוציונית (שם, שם; וראה גם ההסבר בסוף הערה 2 במאמרנו). לדעתנו, כשם שהדוגמה הקודמת עוסקת בפעולה האילוקוציונית, כך דוגמה זו עוסקת בה, ולא בפעולה הפְּרִלוקוציונית. שתי הדוגמאות נבדלות רק בדחייתן של הפעולה האילוקוציונית או בהיענות לה: בדוגמה הקודמת (מס' 20) היא אינה נדחית, ואילו בדוגמה זו (מס' 40) היא נדחית.

ואמנם דסקל וכתריאל מודים, שיש חפיפה בין כמה מונחים המשמשים במאמרם, ומביעים ספק, אם אמנם כל שְׁכָבוֹת המשמעות שתיארו מהוות שְׁכָבוֹת עצמאיות (שם, עמ' 168).

מ' אור חולק על דסקל וכתריאל בשני עניינים עיקריים:

(א) הוא טוען, בצדק, שאין הקבלה מלאה בין אָלָא לביין הסוג שאנסקומבר ודוקר (מכנים SN, ומראה במאמרו שיש בעברית ארבעה סוגים של אָלָא.

לצורך ענייננו נדון כאן רק בסוג המכונה בפיו "משפטי אָלָא", ושמבנהו:

שלילה + מ₁ + אלא + מ₂ (אור, תשמ"א, עמ' 133–134).

(ב) לדעת אור המסגרת התיאורטית של אנסקומבר ודוקר רחבה דייה לתיאור

תפקידיהן של מלות הניגוד, והוא סבור, שאפשר להסביר לפיך אף את כל דוגמאותיהם של דסקל וכתריאל (שם, עמ' 144).

כדי להדגים את תקפות הכללים שניסחו אנסקומבר ודוקרו לשימוש באָבֶל⁴ אור מביא את הדיאלוג הבא:

חפץ: סליחה, אפשר לקבל קצת חלב?

חנה: תיפנס ותיקח לך, טוב?

חפץ: אבל זה בית קפה שמגוישים. (ח' לוי, "חפץ", עמ' 31)

אור סבור, כי "יש לראות בדברי חנה מבע שהיא עצמו בגדר מסקנה (מ, = ק), ומענהו של חפץ (מ₂) מעלה (באופן עקיף) את המסקנה 'לא-ק'." (שם, עמ' 146).

מספיקים אנו עם אור, שהמענה של חפץ עקיף, וזאת בעקבות מאמרו המזהיר של ג' סרל על פעולות דיבור עקיפות (1975)⁵, אך תמהים אנו אם אפשר להשתמש במונח לוגי — מסקנה — להסבר משפטים העוסקים בפעולות דיבור מובנהקות. במבע הראשון של חפץ הוא עושה פעולת דיבור עקיפה (דוק, עקיפה — משום שהוא מנסח את הבקשה כשאלה). חנה המלצרית דוחה את פעולת הדיבור — בקשת החלב — ואף עושה פעולת דיבור ישירה של הוראה — שייקח בעצמו. חפץ דוחה את פעולת הדיבור שלה במבע הפותח במלה אָבֶל, ועושה פעולת דיבור עקיפה של בקשה, המבוססת על נימוק — בבית-קפה יש לצפות לשירות⁶.

וכן תוהים אנו על הסבר דוגמה 77 במאמרו של אור:

במשרדנו אין העבודה בדרך כלל מרובה, ויש אשר שעות חולפות שם בשיחות — מהן בטלות ומהן אולי מאלפות. אָבֶל על משרדנו עוד אדבר אחר כך. (אור, עמ' 146).

אור טוען, שהדובר אומר משהו בעניין מסוים, ולכן השומע מְצַפֶּה, שהדובר ימשיך באותו עניין. לדבריו, תפקידה של אָבֶל לקטוע את מהלך המחשבה ולתת לו פיוון אחר. אור מוסיף: "את המונחים 'ארגומנט' ו'מסקנה' אין להבין... במשמעות הלוגית הצרה אלא במשמעות הקרובה למטאפורה (אבל הם אינם מטאפורות)...". (אור, עמ' 146).

אין ספק שתוכני המשפטים שאָבֶל מאחה שייכים למישורים שונים. המשפט

4. ראה כלליהם בפתיחת מאמרנו.

5. סרל הבחין בין פעולות דיבור ישירות לבין פעולות דיבור עקיפות. למשל,

א. העבר לי, בבקשה, את המלח. — פעולת דיבור ישירה של בקשה.

ב. האם אתה יכול להעביר את המלח? — פעולת דיבור עקיפה של בקשה, המנוסחת כשאלה.

(סרל, 1975, עמ' 59-60).

6. סרל מייין את פעולות הדיבור העקיפות של בקשות והוראות לשישה סוגים על-פי ניסוחן. למשל, יכולתו של השומע למלא את הבקשה, רצונו של הדובר שהשומע ימלאה, רצונו של השומע למלאה, ונימוקים למילוי הבקשה (שם, עמ' 64-67). ראוי לציין שפעולת הדיבור הראשונה שחפץ עושה שייכת לסוג הראשון — יכולת השומע להיענות לבקשה, ואילו פעולת הדיבור השנייה של חפץ שייכת לסוג החמישי — נימוקים לבקשה.

הראשון שייך לשיח עצמו, ואילו המשפט השני שייך למְסַא־שיח, שהרי הוא עוסק בנושא השיח. תפקידה העיקרי של אָבֶל בדוגמה זו, לדעתנו, הוא לציין מעבר ממישור משמעות אחד למישור אחר.

אזר אינו מצליח להסביר רק במונחים לוגיים של טענה ומסקנה אף את הדוגמה של ג' ליקוף:

ג'ון רפובליקני, אבל הוא הגון (ג' ליקוף, 1971, עמ' 67).

דוגמה זאת מסביר אזר כמשפט פיגורלי, שבו הדובר רומז מה דעתו על הרפובליקנים. הוא טוען שהשימוש באָבֶל בדוגמה זו אינו תקין, "הבא על תיקונו כאשר עומדים, אגב העלאת חיוך... על המשתמע מתוך מבעו". אזר מוסיף בהערה מס' 19, כי "השתמעות זו היא דוגמה טובה ל-implicature" בתורתו של גרייס (אזר, עמ' 142–143, וראה הסבר לאימפליקציה בהערה 3 לעיל).

ת י א ו ר א ב ל ב ה ש ן א ה ל א ל א

להלן נביא דוגמאות של זוגות משפטים המאוחים במלה אָבֶל ובנרדפיקה: אך (ראה להלן דוגמאות 2, 5) אולם (דוגמאות 4, 6), ברם (דוגמה 20)⁷. מתוך התבוננות בדוגמאות ננסה לנסח כללי שימוש באָבֶל.

1. א. יש זמן שבו הפילוסוף עולה לגדולה בדעת הקהל...;

יש זמן שבו זורקים אותו מאיגרא רמא לכירא עמיקתה...;

אף יש זמן והוא נושא בחובו פורעניות קשות ביותר לאם כל החכמות...;

ב. אבל אין זמן ואין דור שהעולם שָׁמָם בהם ממנן חכמים, השואלים ודורשים בְּרִי העולם, שאם אמנם אין פורק להם אין גם פורקן מהם.

(א' שטיינמן, "שמש הפילוסופיה", עמ' 689–690)

2. א. בהתאם לחוקי הפעולה האימאנטיים שלה נותנת התבונה האנושית בידינו כללים פורמאליים, דוגמת 'האימפראטיב הקטיגורי' של קאנט, או ארבע הקטיגוריות של ערכים רוחניים (הטוב, היפה והקדוש) של קרשנשטיינר.

ב. אך חוקיותה אינה מעצבת מוסר מאטריאלי, אינה קובעת את תוכנם המסויים של חוקים. או ערכים אלה.

(א"פ קליינברגר, "הזכות לחנך לערכים מחייבים", עמ' 334)

3. לינה: אני הבחנתי.

סניגור: ואני אומר לך שלא הבחנתי!

תובע: אבל היא אומרת שהבחינה.

(א' רו, "פרשת המשפט של רודולף קיפוף", עמ' 83)

דוגמאות 1–3 מתבטא הניגוד באמצעי לשוני מפורש — מלת שלילה.

דוגמה 1 מנוגדת מלת השלילה למלה יש, כלומר מציינת אי-קיום, ואילו בדוגמאות 2–3 היא מנוגדת למלה פן, ושלולת את הפועל-הנשוא.

7. לשם קיצור נציין מכאן ואילך אבל, ונשמיט את המלה "נרדפיקה".

בשתי הדוגמאות הראשונות באה מלת השלילה במשפט הנמשך, הפותח במלת ניגוד, ואילו בדוגמה השלישית — במשפט התחילי, המקדים את מלת הניגוד. מכאן שמקומה של מלת השלילה במשפטים המאוחדים בִּאָלְא חופשי. לעומת זאת, כפי שצינו אנסקומבר ודוקרו, מקומה של מלת השלילה במשפטים המאוחדים בִּאָלְא (SN) אינו חופשי, והיא לעולם באה במשפט המקדים את אָלְא. לדוגמה, Pierre n'est pas français SN belge.⁸ (אנסקומבר ודוקרו, עמ' 26).

הדוגמה השלישית שונה מקודמותיה בתכונה נוספת: המשפטים המאוחדים בִּאָלְא נאמרים מפי שני דוברים ולא מפי דובר אחד כבקודמותיה. כלומר, אָלְא מֵאחַה משפטים הנאמרים מפי דובר אחד או מפי דוברים שונים. לעומת זאת אָלְא לעולם מֵאחַה משפטים הנאמרים מפי דובר אחד, ואנסקומבר ודוקרו מביאים לדוגמה דיאלוג שאינו קביל:

X: Pedro no fuma cigarrillos.⁹

Y: *Sino cigarros (אנסקומבר ודוקרו, עמ' 25).¹⁰

לעומת זאת כאשר הדברים נאמרים מפי דובר אחד, המבע קביל:

Pedro no fuma cigarrillos, sino cigarros.¹¹

4. א. אפשר לקבוע באורח מדעי שאנשים מסויימים בתקופות או בחברות מסויימות נקטו עמדות ערכיות מסויימות.

ב. אולם אי-אפשר להכריע באורח מדעי אם צריכים היו לנקוט עמדות אלה ואם גם אנו צריכים לנקוט בהן.

(קליינברגר, שם, עמ' 335).

דוגמה 4 שונה מקודמותיה בכך שאין היא פוללת מלת שלילה עצמאית אלא תחילית של שלילה. גם בתכונה זו שונה אָלְא מֵאָלְא, כי במשפטים המאוחדים בִּאָלְא השלילה חייבת להתבטא במלת שלילה עצמאית. אנסקומבר ודוקרו מדגימים תכונה זו של אָלְא (SN) בשימוש בתחילית של שלילה היוצרת משפט לא-דקדוקי, ובהפיכתו למשפט דקדוקי ע"י המרת תחילית השלילה במלת שלילה מפורשת:

*Eso es inconsciente, sino totalmente automático.¹²

Eso no es consciente, sino totalmente automático.¹³

(שם, עמ' 24).

5. א. אדם כל זמן שהוא חי ושואף ומתנועע ופועל — ממלא חלל, והכל מובן, לכאורה; "הכל אתי שפיר"... [המשך לאחר 5 משפטים]

8. פייר אינו צרפתי, אלא בלגי.

9. דובר א: פדרו אינו מעשן סיגריות.

10. דובר ב: *אלא סיגרים.

11. פדרו אינו מעשן סיגריות, אלא סיגרים.

12. *זה בלתי-מודע, אלא לגמרי אוטומטי.

13. זה אינו מודע, אלא לגמרי אוטומטי.

ב. אך הנה מת האדם — והחלל נתרקן.

(ח"נ ביאליק, "גלוי וכסוי בלשון", עמ' רח)

6. א. חוקי הפעולה האימאננטיים של 'התודעה בכלל' מאלצים אותנו לתפוס את כל מוצגינו במסגרת של חלל וזמן, ולקשר אותם לפי עקרונות קבועים, כגון עקרון הסיביות.

ב. אולם הדפוסים הפורמאליים הללו של ההסתכלות והמחשבה מתמלאים תכנים שונים וחולפים.

(קליינברגר, שם, עמ' 334)

ההבדל בין דוגמאות 5, 6 לבין קודמותיהן בולט, שהרי אין הן פוללות מלת שלילה או תחילית של שלילה. הניגוד מתבטא בהן באמצעים סמנטיים, ליתר דיוק — באנטונימים: בדוגמה 5 — חי≠מת, ובדוגמה 6 — קבועים ≠ חולפים. מובן שבמשפטי אלא לעולם לא יתבטא הניגוד באמצעים סמנטיים, כי אם רק במלת שלילה עצמאית.

ראוי להעיר, שחמישה משפטים מפרידים בין המשפטים המאוחדים במלת הניגוד בדוגמה 5. איתור המשפט התחילי (המסומן באות א) נתאפשר על-פי נתון משותף¹⁴ לו ולמשפט הנמשך (המסומן באות ב) — המלה אדם, ועל-די מציאת המלות הנגודות.

בדוגמה זו בולט ניגוד מהותי בין אָבּל לבין אָלאַ. אָבּל משמשת הן כמלת איחוי פְּנים-משפטית והן כמלת איחוי בין משפטים. לפיכך יש בכוחה לאחות משפטים לא-רצופים בשח. לעומת זאת אָלאַ (ודוק, הסוג של אָלאַ שאנו עוסקים בו כאן) באה בתוך גבולות המשפט.

אנסקומבר ודוקר' תיארו את הניגוד בין משפטים המאוחדים במלה PA (אבל) פניגוד בין המסקנות הנובעות מהטענות של המשפטים המאוחדים (ראה פללי השימוש באבל בפתיחת המאמר). אך יש שהניגוד הוא בין הטענות עצמן, פלומר ישיר, פפי שנראה להלן.

7. רות: למה פגעתם בהם?

ארתור: לא פגענו באיש.

רות: אבל ברדיו הודיעו שאסרתם אנשים.

(א' רו, "פרשת המשפט של רודולף קיפו", עמ' 66)

8. ג': למה צועקים?

ארתור: זה שום דבר, אל תשים לב.

ג': אבל זה נשמע כמו הפגנה.

(שם, עמ' 51)

9. ארתור: איך שלא יהיה, הם לא יוכלו להגיע הנה, תקן ג'.

לא לא, אני התכוונתי רק לשער.

¹⁴. נתון משותף הוא תרגום המונח common topic, שטבעה ר' ליקוף (1971, עמ'

122), וראה דוגמאות בעבודת הדוקטור (עבאדי, 1983, עמ' 108–115).

ג'ו: אבל הם עברו אותו, הם בפנים.

(שם, עמ' 52)

10. פלמנסע (אמה של פוגרה): אותי צריכים, לכן אני נשאת.

פוגרה אוהבת אותי, רוצה אותי,

אותי ולא אותך! רואה?

טיגלך (אביה של פוגרה): אבל פוגרה היא הרי גם בתי!

היא בתי כפי שהיא בתי!

(ח' לין, "חפץ", עמ' 55)

בדוגמה 7 משתמשת הדוברת רות בפעלים פגעתם — אסרתם פנרדפים. מכאן שטענתה הפותחת במלה אָפּל דוחה דחייה ישירה ומפורשת את טענתו של ארתור. בדוגמה 8 דוחה ג'ו את טענתו של ארתור בטענה סותרת. בדוגמה 9 טוען ארתור טענה בהשתמשו בפועל בזמן עתיד, אך ג'ו דוחה אותה מתוך שימוש בפועל בזמן עבר, המציין עובדה, ובכך מציגה פשקריה. יש לציין שבשתיים מהדוגמאות האלה נשלל הפועל-הנשוא במשפט התחילי, ובאחת מהן (דוגמה 8) בא ביטוי של שלילה במשפט התחילי — שום דבר.

גם בדוגמה 10 דוחה טענת המשפט הנמשך את טענת התחילי, אך הדחייה אינה מפורשת וישירה. ראוי לציין שהדחייה של מלת הניגוד אָלּא לעולם מפורשת וישירה, כך שבכוחו של הצירוף או הפסוקית שאחרי אָלּא להמיר את זה שלפניה. לכן פאראפזזה של המשפטים מתוך שימוש במלה אָלּא תהיה לא-קבילה: *טיגלך: פוגרה אינה רוצה רק אותך, אלא היא גם בתי.

אי-הקבילות של המשפט הזה דומה לזו שהדגימו אנסקומבר ודוקרו:

¹⁵No están abiertos los bancos, sino que hoy estamos a Domingo.

ואילו המשפט שלהלן קביל:

¹⁶No están abiertos los bancos, sino sólo las oficinas de cambio.

(אנסקומבר ודוקרו, עמ' 25–26).

לעתים צפויה דחיית הטענה של המשפט התחילי באמצעי השייך למלות המבנה או ללקסיקון. הבה נתבונן בדוגמאות שלהלן:

11. א. לכאורה האשם בשני הצדדים והם משותפים בו בשוה: הציפור אינו מוכן לקבל עליו מרותם של מלכי-תורה ונסיכי-רות, והללו אינם מוכנים להטיל עליהם עול של שלטון ולנהוג שררה בחברה ובמדינה.

ב. אבל לאמיתו של דבר ובעיקרו אין האשם לא בצד זה ולא בצד זה, ובכלל לא

בבחינת נושא, אלא במצב התרבות החברתית בבחינת נשוא.

(י' קלצקין, "על העסקנות הציבורית", עמ' 37)

12. א. גסי-רוח ומעוטי-תורה הזמים ומהמים פה ועולים לגדולה בחברה ובמדינה, ודומה שהם ממלאים את החובה הציבורית לשקוד על תקנת הפלל.

¹⁵ הבנקים אינם פתוחים, אלא היום (אנחנו ב'יום ראשון).

¹⁶ הבנקים אינם פתוחים, אלא רק משרדי החליפין.

ב. אבל עד כמה שהציבור הולך ונתקן, הולך ומשתלם, מרובה בתהליך זה חלקם של אנשי־הרוח הצנועים, המשפיעים דרך צינורות בעקיפים ובסמוי מן העין.

(קלצקין, שם, עמ' 38)

13. מושל: א. אמנם אני תכנתי מבצע הגנתי מפואר.

ב. אבל מי ערב לי שאוכל לבצע את כל הפרטים בשעת הקרב.

(י' מונדי, "מושל יריחו", עמ' 37)

בשתיים מהדוגמאות הנ"ל פותח המשפט התחילי במלת מְבִנָּה, המבשרת את דחיית הטענה המופעת בו. מלה זו קשורה קשר הדוק אל מלת הניגוד שבראש המשפט הנמשך. בדוגמה 11 לכאורה _____ אבל לאמיתו של דבר _____, ובדוגמה 13 אמנם _____ אבל _____. לעומת זאת בדוגמה 12 אין שימוש במלת מְבִנָּה אלא באמצעי לקסיקלי — המלה דומה, שבאה באמצע המשפט התחילי, ולא בראשו. יש לציין שדוגמה 13 שונה מקודמותיה בכך שאין טענת המשפט הנמשך דוֹחָה את טענת המשפט התחילי, אלא מסקנה הנובעת ממנו. להלן דוגמאות נוספות מסוג זה:

14. א. הרבה מחכמי המקצוע, הקנאים לכתר והשואפים למעמד של חרטומים, גִּבְּבוּ מוֹנָחִים ונעצו חרב של עקיצות על סף בית המדרש, שלא יִכְנָסוּ חִלְלֵה לָשׁ מִי שֶׁאֵינָם מִבְּנֵי הַפֶּת שֶׁלָּהֶם וּמִמִּילָא עֲשׂוּהָ פְּרוּשָׁה מִן הַחִיִּים.

ב. אבל רוב חידושים בכל השטחים באים משאינם מומחים.

(א' שטיינמן, "שמש הפילוסופיה", עמ' 698–699)

15. עיתונאי 2: א. אדוני, אני עֲתוֹנָאִי ולא חשמלאי.

ב. אבל ההבחנה שלי מספיקה כדי לקבוע שהאולם הזה אינו מוכן למשפט.

(א' רו, "פרשת המשפט של רודולף קיפו", עמ' 10)

ראוי לציין, שר' ליקוף תיארה סוג זה של ניגוד כ־but (אבל) של הכחשת הצפוי, וציינה, שסוג זה של אָבֵל ניתן להמרה במלת ויתור: although (ר' ליקוף, עמ' 133, 141). אנסקומבר דוֹקְרוּ תיארו את הניגוד בין טענת המשפט הנמשך למסקנה הנובעת מהמשפט התחילי כ־"מקרה פרטיקולרי" של ניגוד בין מסקנות המשפטים המאוחדים (אנסקומבר דוֹקְרוּ, עמ' 29).

ואמנם אפשר להמיר את מלת הניגוד בדוגמאות הנ"ל במלת ויתור, מבלי לפגוע במשמעות או בתקינות של המשפטים. דוגמה 14 — הרבה מחכמי המקצוע... גִּבְּבוּ מוֹנָחִים ונעצו חרב של עקיצות על סף בית המדרש... ובכל זאת רוב חידושים בכל השטחים באים משאינם מומחים. וכן דוגמה 15 — אני עֲתוֹנָאִי ולא חשמלאי, ואף־על־פִּי־כן ההבחנה שלי מספיקה כדי לקבוע שהאולם הזה אינו מוכן למשפט.

כפי שהראינו בהערות הפתיחה ניתן להבחין בין מישורים שונים במבנים לשוניים, ואי־אפשר להסביר את כל תפקידיה של אָבֵל במישור הלוגי. להלן

דוגמאות של מבעים פּרפורמטיביים מובהקים, שבהם מציינת המלה אָבֶל ניגוד בין פעולות דיבור, כלומר הניגוד הוא במישור הפראגמטי.

16. תובע: אנחנו סבורים כי ללא העדות הזאת תצא האמת פגומה.

סניגור: אבל אתמול הוא כבר הכריז שיצר פאן תמונה שלמה.

(א' רו, "פרשת המשפט של רודולף קיפּו", עמ' 77)

17. כלמנסע: אם חפץ חשוב לך ממני קראי לו שימלא את מקומי גם בשאר

השטחים!...

אבל אני חוששת שהוא לא פנוי עכשיו בשביל שמלות.

(ח' לוי, "חפץ", עמ' 66)

18. טיגלך: אני הולך הביתה, אגמור עם חפץ לבד.

כלמנסע: אבל חפץ פה.

(שם, עמ' 57)

19. פוגרה: ונניח אפילו שאני מקבלת את התלונה שלכם. להפיל לו את הכובע?

אבל אתם לא רואים שהפלתי לו משהו הרבה יותר גדול?

(שם, עמ' 58)

בדוגמה 16 עושה התובע פעולת דיבור (פעולה אילוקוציונית) של בקשה להביא עדות מסוימת במשפט. הסניגור דוחה את פעולת הדיבור של התובע בהסתמכו על דברים קודמים שאמר התובע. כלומר אין הסניגור אומר במפורש, שאין צורך בעדות, אלא מנמק מדוע אין צורך בה.

דוגמה 17 שונה מהאחרות בכך שאת המשפטים המאוחדים באָבֶל אומר אותו דובר. במשפט התחילי עושה כלמנסע פעולת דיבור של הוראה, לקרוא לחפץ, אם כי פעולה מסויגת, שהרי היא מנוסחת במשפט תנאי. במשפט השני דוחה כלמנסע את פעולת הדיבור בדרך עקיפה מנומקת, שמשמעה, אין טעם לקרוא לו, משום שהוא אינו פנוי... דחיית פעולת הדיבור שלה עצמה מובנת, שכן היא נעשתה מלכתחילה מתוך הסתייגות.

במשפט הנמשך בדוגמה 18 עושה כלמנסע פעולת דיבור של הוראה עקיפה, שמנוגדת לפעולת הדיבור של טיגלך, ומשמעה, אין טעם שתלך, משום שלא תוכל להשיג את מטרתך, שהרי חפץ פה. פעולת דיבור עקיפה זו מנומקת, ועל כן היא שייכת לסוג החמישי של פעולות דיבור עקיפות על-פי המיון של סרל (ראה לעיל הערה מס' 6).

בדוגמה 19 דוחה פוגרה פעולת דיבור של תלונה במשפט הפותח באָבֶל. אמנם גם המשפטים הקודמים לאָבֶל נאמרים בפיה, אבל מנוסחת בהם תלונה של אחרים, על כך שהיא לא הפילה את הכובע. דחיית התלונה צפויה במשפט התחילי בביטוי ההסתייגות נניח אפילו ש....

כפי שהראינו בהסבר דוגמה 77 של אור (ראה לעיל הערות הפתיחה) יש שאָבֶל קאחה משפטים, שתוכן כל אחד מהם שייך למישור אחר. המשפט הראשון שייך לשיח עצמו, ואילו השני שייך למטא-שיח. להלן דוגמאות מסוג זה.

20. א. או פלוס ניתן לחלק ולאמור, לא הרי עסקנות חברתית כהרי עסקנות מדינית, זו חובה זו רשות?

ב. הן פרוכות אחת בחברתה ומליכות בהכרח זו אל זו לפי מהלך ההתפתחות של החברה בשיתופיה ובחילופי צורותיהם, ועל-פלפנים הן מאיכות מוסרית שנה וממעלה שנה.

ג. ברם, פדי שלא להרפיב את הדיון, מוטב ליחד את הדיבור על עסקנות חברתית סתם ולשאול שאלה ברורה ופשוטה: מי עדיף ממי? עסקני הציבור או אנשי-רוח הפורשים לאהלה של תורה וחכמה?

(י' קלצקין, "על העסקנות הציבורית", עמ' 30–31)

21. טיגלך א. אני אומר משחקים, אבל זה היה מאבק.

ב. מאבק שהתחיל בגלל תלתל של אשה שאהבתי, ושעל כבודו הייתי תמים להגן.

ג. אבל טוב שמעמידים את הדברים אחת ולתמיד באופן ברור.

(ח' לוי, "חפץ", עמ' 56)

נושא הדיון של שני המשפטים הראשונים בדוגמה 20 הוא עסקנות חברתית ועסקנות מדינית. במשפט הנמשך הפותח במלת הניגוד ברם מציע הפותח לצמצם את נושא הדיון "ולִיחד את הדיבור על עסקנות חברתית סתם", ומיד מציג שאלה הפרוכה בנושא המצומצם. כלומר, שני המשפטים הראשונים שייכים למישור השיח, ואילו חלקו הראשון של המשפט השלישי שייך לִמְטָא-שיח. מכאן שתפקידה של מלת הניגוד לא רק לסמן שינוי בנושא הדיון, אלא גם לציין מעבר ממישור השיח למישור הִמְטָא-שיח.

במשפט א שבדוגמה 21 דן טיגלך במלה שהוא משתמש בה, ומבהיר שהשתמש ב"משחקים" לא במשמעות המקובלת בלשון אלא במשמעות אחרת. הניגוד מופע במלה אָבֶל, הממלאת תפקיד תחבירי פְּנִים-משפטי. כלומר משפט א עוסק בִּמְטָא-לשון של השיח. משפט ב עוסק בעובדות השייכות לשיח ולא ללשונו. לעומת זאת במשפט ג אין טיגלך מוסיף עובדות על העובדות שתוארו במשפט ב, אלא מעיר הערה על עצם הבהרת הדברים. מכאן שתוכן המשפט שייך לִמְטָא-שיח. המלה אָבֶל אינה מביעה ניגוד או שינוי בדוגמה זו אלא מעבר ממישור השיח למישור הִמְטָא-שיח.

ס י כ ו ם

להלן ננסח כִּלְיִי שימוש בִּאָבֶל בַּהֲשָׁאָה לארבעת הפללים שניסחו אנסקומבר דוקרו לשימוש בִּאָלָא, נוסף כִּלְיִי, שמציין הבחנה בין מישורי משמעות שונים (בדומה להבחנתם של דסקל וכתריאל בשכבות משמעות שונות), וכן נוסף כִּלְיִי המושתת על ההבחנה בין תחום המשפט לבין תחום השיח.

כִּלְיִי השימוש באבל ונרדפיה

1. אָבֶל משמשת הן בתוך גבולות המשפט והן מחוץ לגבולותיו, כלומר בשיח.

2. פסוקיות או משפטים המאוחים בִּאָל נאמרים הן מפי אותו דובר והן מפי דוברים שונים.
3. הניגוד אינו חייב להתממש במלת שלילה, אלא הוא עשוי להתבטא באנטונימים, בריטוי שלילה, או עשוי הוא לנבוע מהמשמעות הפלילית של המשפטים.
4. כשבאה מלת שלילה במשפט בִּאָל אין היא בהכרח עצמאית, ומקומה חופשי.
5. הניגוד בין טענות, שאת משפטיהן קָאחה בִּאָל, אינו בהכרח מפורש וישיר. כלומר, יש שהניגוד הוא בין טענה למסקנה, או בין מסקנות הנובעות מטענות. דחיית פעולת דיבור באמצעות בִּאָל אינה תמיד מפורשת וישירה.
6. בכוחה של בִּאָל לציין ניגוד בין מבעים השייכים למישורי משמעות שונים או לציין מעבר ממישור למישור.

פְּלִי השימוש בִּאָל¹⁷

1. אָל משמשת בתוך גבולות המשפט.
2. צירופים או פסוקיות, המאוחים בִּאָל, נאמרים מפי דובר אחד.
3. לעולם תבוא מלת שלילה במשפטי אָל.
4. מלת השלילה חייבת להיות עצמאית, ומקומה אינו חופשי, כי אם באיבר המקדים את אָל.
5. הניגוד בין הטענות או פעולות הדיבור, שאת פסוקיותיהן קָאחה אָל, מפורש וישיר, ולכן בכוחו של האיבר השני במשפט להמיר את האיבר הראשון.
6. בכוחה של אָל לציין ניגוד רק בין מבעים השייכים לאותו מישור משמעות. השנאת פְּלִי השימוש בשתי מלות הניגוד מורה, שהשימוש בִּאָל "חופשי" ביחס לשימוש בִּאָל. אָל משמשת על-פי כללים מוגדרים היטב וקפדניים, ולכן נראה לי, שֶאָל היא פונקצית אמת (Truth Functional)¹⁸. חיברתי טבלת אמת לנוסחה "פ אלא ק", והסתבר, שיש לה רק ערך אחד שהוא אמיתי — כאשר פ שקרי רק אמיתי, ואילו שלושת הערכים האחרים שקריים. להשערה זו נמצא אימות בלוגיקה של פרופוזיציות. אליקים וייסברג מן האקדמיה ללשון העברית הפנה את תשומת לבי לכך, שטבלת האמת שחיברתי ל־אָל שנה לטבלת האמת בלוגיקה של "לא-פ וגם ק" ($\sim P \wedge Q$)¹⁹. להלן נציג את טבלת האמת של ($\sim P \wedge Q$). (יש לקרוא את הטבלה משמאל לימין).

17. בסוג המכונה "משפטי אלא" (ראה הערות הפתיחה לעיל).

18. בפונקצית-אמת האמיתות או השקריות של כל משפט המתקבל מפונקציה כזאת תלויה אך ורק באמיתות או בשקריות של הפסוקיות המוצבות במקום המשתנים (טארסקי, מבוא ללוגיקה, בתרגום בר-הלל, 1966, עמ' 31).

19. ראה קופי, מבוא ללוגיקה, 1979, עמ' 250, והשנה לטבלת האמת של (פ וגם לא-ק) בעמ' 260.
תודתי נתונה לאליקים וייסברג מן האקדמיה ללשון העברית על תרומתו החשובה למאמר הזה.

	$\sim P$	Q	$\sim P \wedge Q$
1.	א	א	א
2.	א	ש	ש
3.	ש	א	ש
4.	ש	ש	ש

מ ק ר א :

1 פסוקית = P $\wedge$ סמל הקוניונקציה2 פסוקית = Q א = אמיתי $\sim$ סמל השלילה   ש = שקרי

לשם הדגמה ניתן ערכי אמת לפסוקיות האלה:

ש	—	המדרש העיקר;	אין המדרש טפל	—	ש
א	—	המדרש העיקר;	המדרש טפל	—	א
א	—	המעשה העיקר;	אין המעשה טפל	—	א
ש	—	המעשה העיקר;	המעשה טפל	—	ש

א	—	$\sim P$ — א	א — Q	א —
1.	אין המדרש העיקר,	אלא המעשה העיקר (לפי אבות א, יז)	א — $\sim P$	ש —
2.	אין פירושו שהמדרש העיקר, אלא פירושו שהמעשה טפל.	ש — $\sim P$	א — Q	ש —
3.	אין פירושו שהמדרש טפל, אלא פירושו שהמעשה העיקר	ש — $\sim P$	א — Q	ש —
4.	אין המדרש טפל,	אלא המעשה טפל	ש — $\sim P$	ש —

בי ב ל י ג ר פ י ה

- מ' אזר, "אבל, אלא ואלא ש- בעברית של ימינו", לשוננו מה, תשמ"א, עמ' 133-148.
- א' טארסקי, מבוא ללוגיקה ולמיתודולוגיה של המדעים הדידוקטיביים, תרגם י' ברהלל, מהד' שניה, מוסד ויצמן, ירושלים, 1966.
- ע' עבאדי, "עיונים בתחביר הטקסט — יחידות לשוניות גדולות מהמשפט במסה של א' שטיינמן", לשוננו מד, תש"ס, עמ' 138-156.
- נמה תכונות של לכידות בשיח בעברית הנתונה (עבודת הדוקטור), האונברסיטה העברית ירושלים, תשמ"ד (1983).
- "תיאורים גראפיים להפרדה בין צורה לתוכן בשיח" בלשונות עברית חפ"שית, חוברת 21, תשמ"ד (1984), עמ' 49-79.
- "בֿרה מכלילה ובֿרה מוציאה בלשון חז"ל", לשוננו מח-מט, תשמ"ה, עמ' 167-176.
- "איחוי ושעבוד מעבר לגבולות המשפט", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, תשמ"ה, חטיבה ד, כרך ראשון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 93-100.

- תחביר השיח של העברית החדשה, ירושלים, הוצאת מאגנס, תשמ"ח.
- A. Abadi, "Studies on Connexity and Coherence in Israel" *Research in Text Connexity and Text Coherence — A Survey* (= Papers in Textlinguistics, Vol. 53,1), eds. M. Charolles, J. S. Petöfi, E. Sözer, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1986, pp. 369-397
- גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, הוצאת רובינשטיין, ירושלים, תשל"ח
- "הפראגמאטיקה ופעולות הדיבור", לשוננו לעם מחזור לד, קונטרס ד (שלד), תשמ"ג, עמ' 99-112
- א"מ קופי, מבוא ללוגיקה, (1968), תרגם ח' רוזם, ערך מ' דסקל, הוצאת "יחידיו", תל-אביב, 1979
- J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Harvard University Press, 1975 (1962)
- J. Allwood, L. G. Andersson, Ö. Dahl, *Logic in Linguistics*, דאל, אנדרסון, אלווד, Cambridge University Press, 1977
- J. C. Anscomber, O. Ducrot, "Deus 'Mais' en Français", *Lingua*, אנסקומבר ודוקרו, Vol. 43, 1977, pp. 23-40
- M. Dascal and T. Katriel, "Between Semantics and Pragmatics: The Two Types of 'but' — Hebrew 'Aval' and 'Ela'", *Theoretical Linguistics*, דסקל וכתריאל, Vol. 4, 1977, pp. 143-172
- "What Do Indicating Devices Indicate?" *Philosophy and Rhetoric*, Vol. 17, — No. 1, 1984, pp: 1-15
- H.P. Grice, "Logic and Conversation", *Speech Acts* (=Syntax and Semantics, Vol. 3), eds. P. Cole, J. L. Morgan, New York — London, גרייס Academic Press, 1975, pp. 41-58
- G. Lakoff, "The Role of Deduction in Grammar," *Studies in Linguistic* ג' ליקוף Semantics, eds. Ch. J. Fillmore, D. T. Langendoen, New York — London, Holt, Rinehart & Winston, 1971, pp. 62-70
- R. Lakoff, "If's And's and But's about Conjunction", *ibid*, pp. 114-149 ר' ליקוף
- J. R. Searle, *Speech Acts*, London, Cambridge University Press, (1969) ג' סרל 1985
- "Indirect Speech Acts", *Speech Acts* (= Syntax and Semantics, Vol. 3), eds. — P. Cole, T. L. Morgan, New York — London, Academic Press, 1975, pp. 59-82

מקורות הדוגמאות

- ח"נ ביאליק, "גלוי וכסוי בלשון" (1915), פל פתבי ח. נ. ביאליק, תל-אביב, דביר, תשכ"ב, עמ' רז-רט
- ח' לוי, חפץ, תל-אביב, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור, 1972
- י' מונדי, מושל ירחו, הוצאת "עכשיו", 1975
- א"פ קליינברגר, "הזכות לחנך לערכים מחייבים", מגמות, פרך יא, 1960/61, עמ' 332-337
- י' קלצקין, "על העסקנות הציבורית", פתבים, תל-אביב, הוצאת עם עובד, תשי"ג (1953), עמ' 30-39

א' רז, "פרשת המשפט של רודולף קיפף", כתבי אברהם רז — מחזות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ז (1976), עמ' 9-89

א' שטיינמן, "שמש הפילוסופיה", מבחר המסה העברית, ליקטו י' בקר, ש' שפאן, תל-אביב, הוצאת גזית, תש"ה, עמ' 689-700

היסודות העבריים בניב האלוסי-היהודי*

אני רואה לנכון להקדים מלים אחדות ולהודות, שפלשתי לתחום לא לי, בבואי לדבר על הניב היהודי-האלוסי.

בילדותי שמעתי בשפה זו רק ביטויים, שלא הספיקה הצרפתית לתרגם אותם, ובפרט מונחים בנושאים יהודיים — כמו khálamot (חול-המועד) או téšəbof (תשעה באב), אפילו פשהיסוד לא היה עברי אלא גרמני — כמו kertz (נר הבדלה) או psáye (פלומר, besehen, לבדוק ירקות מפני החרקים), והכול על רקע צרפתי טהור. אולם ראיתי חובת קודש להעמיד מצבת זיכרון לאותו דיבור עסיסי ומיוחד ביהדותו, שהיה לשון אִם של שני סבוי, ילידי כפרים אלוסיים. שניהם למדו רפואה, אבל הם היו צאצאים של אנשים פשוטים, שנאמנותם לתורת ישראל הייתה כל חייהם, ונאמנות זו התבטאה בין השאר בשפתם המיוחדת.

כמו בכל קהילות ישראל בגולה, או כמעט בכולן, נזקקו היהודים בכפרי אלוס במשך מאות שנים לניב, שבסיסו הדיבור הגרמני פפי שהיה מדובר באזורם, אבל בשינויים ניכרים, ובעיקר במיזוג יסודות עבריים רבים. אין דמיון רב בין ניב זה לבין מה שרגילים לקרוא "יידיש", ראשית מפני ששפת החשתית היא דיאלקט של דרום מערב גרמניה, ושנית מפני שהתפתח כל הזמן על רקע אוכלוסייה דוברת גרמנית, ולא סלֶבית כמו היידיש הרגילה.

הוא קרוב לניב, שהיה מדובר אצל יהודי דרום-גרמניה (באואריה, נֶסְטָפְליה וכו') ואצל יהודי הולנד. אף מלשון הגויים השכנים הוא נבדל בנקודות אחדות, לא רק באוצר המלים, אלא אפילו בפונטיקה. למשל, כאשר בגרמנית ממש עונים "כן" פלשון ya והאלוסים הגויים פלשון yo, היהודים שם עונים פלשון yóu וכן הלאה. בכל זאת את עיקר השוני מהנה הכלאת דיבור זה במונחים עבריים רבים. נוסף, שבמאות האחרונות, כאשר נכלל חבל אלוס במשך תקופה ארוכה במלכות צרפת (מהמאה הי"ז ואילך) התרפו הביטויים, שמקורם בצרפתית, גם בניב הפללי, אבל באופן בולט בניב היהודי המקומי. הם הצטרפו לאותן מלים, שנתקבלו כבר בדיבור היהודים מימים ימימה, אולי ישר מהלטינית, כמו 'óre (להתפלל), 'šórma² (ללחוש,

---

* מאמר זה הוא הרחבה של הרצאה, שניתנה בקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות.

1. לטינית orare.

2. צרפתית charmer.

על מפה למשל, ³bénšə (לברך), ⁴láyne (לקרוא), ⁵šálat (מין פשטידה), ⁶bílzel (משרתת), ⁷trop (טעמי המקרא), ⁸fount (ילד), ⁹bráye məkhlē (לבקש מחילה), וכפי הנראה גם ¹⁰miniš (סתמי), שגזרוננו לא ברור. אבל לתקופה המאוחרת שייכים בנדאי ¹¹Bayonne móusaf de (סחורה גרועה), ¹²blétta éssə (לאכול פרטיסים, כלומר על-פי פתקי צדקה המחולקים לעניים), ¹³šmüs bəriéndəs (דיבורי שוא), ¹⁴parrespé (במחילת כבוד), ¹⁵gódəl roš petit chapeau (מרפיבים לא מתאימים זה לזה), ולבסוף ¹⁶khaswəšóləm sont possibles tous les (אין למנוע כל מיני סכנה). ועוד הערה אחת: האלוסית היהודית היא כמעט שפה לא כתובה. כמו בכל הניבים הדומים, שפת הכתיבה הייתה בדרך כלל העברית. ואפילו פשנכתבה, אין הפתיב של היסודות העבריים מורה על הגייתם בדיוק, אלא על דרך הכתיבה הנלמדת בלשון הקודש. כך שאצל המעתיקים לכתב לועזי, גם אם משפילים הם, יש הבדלים מהותיים בין תעתיק מלה על-ידי פלוני לבין תעתיקה על-ידי אלמוני, עד ללא הכר. ואפילו אצל אותו אדם הדייקנות הבלשנית כל-כך רופפת, שאותו ביטוי (צור וחור, מלכי מדין, במ' לא, ח, מנוקד בטעות צור וחור) מופיע באותה רשימה ¹⁷ פעם כ־ tsor ferhor ופעם כ־soch verhoch, במשמעות "המוץ אנשים ריקים", והדבר מקשה כמובן לבא מן החוץ לעמוד על הגרסה הנכונה.

נפנה עתה לגוף הבעיה, והיא היסודות העבריים שבידיש האלוסית, ונתחיל בעניינים פונטיים.

א) בהגיית המלים העבריות יש כמה שיבושים, שנעשו תקינים אצל כל בני אשכנז, כגון הפיכת העי"ן לאל"ף והחי"ת לכ"ף רפה, אי-הדגשת העיצורים הפפולים ועוד. כמובן סטיות אלה קיימות בניב המדובר.

3. לטינית benedicere.
4. לטינית legere.
5. צרפתית עתיקה chalant.
6. לטינית pulicella (ולא, כפי שטוענים מהשמות בלהה וולפה).
7. לטינית tropus.
8. צרפתית (en)fant.
9. צרפתית prier.
10. כמו מקבילו בידיש מזרחית "פארווע". אחת ההשערות היא, ש"פארווע" נגזר מלטינית parvus (כלומר: סעודה קטנה, שאין בה לא בשר ולא חלב), ו"מיניש" מ minus ("יותר קטן"). ור' גם ע' וייל (להלן הערה 49), עמ' 76.
11. "מושב" = מה שנשאר; על המשמעות של de Bayonne יש כמה הסברים, המחקבל על הדעת ביותר הוא, שזה רומז על סחורה מוברכת מספרד.
12. צרפתית billet.
13. שמועות pour rien dire.
14. par respect.
15. ראש גדול (המלים הפוכות לפי שפת המקור).
16. חס ושלוש.
17. L. Uhry (להלן הערה 53), עמ' 47 ועמ' 50.

(ב) לא נתעמק בשינויים הנוגעים ליסודות הגרמניים בלבד, כמו שמירת הדו־תנועה (diphthong) במלים wein (יין, אצל הגויים: win) או haus (בית, hūs), וקיצור ההברה הארוכה ב-ēsel, gāwel, rēde (לדבר, מזלג, חמור).

(ג) כמו בכל הניבים הגרמניים, המלים הזרות, ובמקרה שלנו המלים העבריות, טעמן מועבר בדרך כלל ממלרע למלעיל, והתנועה האחרונה הופכת למין שָׁא או פמעט נאלמת. לדוגמה: šāwəs (שבת), túkhəs (עפון, מ"תחת" או מ"טוחות"), pūrəm (פורים), hanóə (הנאה), šóukhet (שוחט).

(ד) יש מקרים, שבהם הטעם עבר דָּקא אל השָׁא, כדי להדגישו. כך וי"ו החיבור נעשתה עיקר המלה ב-wéyouder (ואדר, דהיינו אדר שני) או ב-wéykhokhəm (וחכם, כלומר, באירוניה, מי שחושב את עצמו לחכם גדול).

(ה) עיצורים אחדים נחלשים ומנוננים, למשל גימ"ל ליו"ד או לאל"ף: táyəs (דאגות), béyərə (להתפגר), bróuəs (ברוגז); כ"ף רפה לשי"ן: šétis (שידוך), Bóris (ברוך, שם אדם), tášliš (תשליך); ביי"ת דגושה לביי"ת רפה: réwə (רבי), šāwəs (שבת).

(ו) ההבחנה בין העיצורים תואמת את הפונטיקה הגרמנית, שבה אין ניגוד בין צלילים קוליים לחרישיים, אלא בין רגילים לנשופים. השומע הזר יתקשה להכיר בין זי"ן לסמ"ך ולתי"ו רפה, בין דל"ת לטי"ת ולתי"ו דגושה, בין גימ"ל לקו"ף ולכ"ף דגושה. ואנו מוצאים אפוא תעתיקים כמו féta, שבקושי רב יגלו בו את המלה העברית "וידוי".

(ז) ההימנעות מהגיית הגרוניות מביאה לעתים קרובות להאלמת ההברה, שנמצאו בה. למשל: téšəbof (תשעה באב), nīlə (נעילה), kīlə (קהילה), mis (מיאוס), péymə (בהמה), dam (טעם), ruf (רעב), mol (מוהל), wišt (באישתא), kháləmot (חול-המועד), ósbos (אות באות) וכו'. במקרים אחרים מתפתחת יו"ד או וי"ו בין שתי תנועות סמוכות כמו dówəs (טעות) או gáyfə (גאנה).

(ח) ניוון התנועות הוא כמעט כללי: u: → ü, i: → e, sékəs (סוכות), khánika (חנוכה), pūrəm (פורים); ósbos (אות באות), káfəl (שם חיבה ליעקב), kháləmot (חול-המועד) ואולי גם Kahn (כהן); e: → i: ménəg (מנהג); u: → o: úsər (אסור), ləfúne (לפנה), em khúləm (בחלום); šə: → e: o: mes (מעות).

(ט) לעומת זאת תנועות פשוטות מתארכות לדו־תנועה, כגון hafdóule (הבדלה), kharóute (חרטה), móule (מלא), yóusəm (יתום), loušóufe (לא־שָׁנָה), khasóunəs (חזנות), tsarfóusəm (צרפתיים).

(י) והנה שתי תופעות, הנראות לי ייחודיות לאלוס: (1) הפיכת הצירוף pf ל pf̥ כגון pfūə (תבואה), pfēlə (תפילה), Pfóurə (דבורה, שם אישה), pfisə (תפיסה, היינו בית־סוהר). (2) הינצרות פעין אנפוף במקום העיצור נו"ן: ēy¹⁸ (איץ), Zāfəl¹⁹ (זנבל). יש גם

18. קריאה מקובלת לאדם המתפלל ואסור לו להפסיק, והוא רוצה להפנות תשומת־לב הנוכחים. למשל אל ילד משתולל.

19. שם פרטי שכיח באלוס. מקורו "שמואל" בצורתו הצרפתית: Samuel ← Samvel ← Sanvel ← Zanel ← Zāfel.

נו"ן ויו"ד הבאות במקום עי"ן, כמו Yánkəf (יעקב), šīramáyləs (שיר המעלות), šāynəliš (הושענאות)²⁰. וכן יש נו"ן המיתוספת לפני מלה המתחילה בתנועה, למשל nəféyre (עברה), nəmúne (אמונה), nəkhónə (הכנה) ועוד.

יא) ולבסוף תופעה של הבלעת עיצורים ובלבול עיצורים: (1) balməkhúmə (בעל-מלחמה, כלומר חייל), bátsəf (פרצוף); (2) חִי"ת במקום ה"א: khəspət (הספר), ləkhípər (להפך).

מפאת חוסר היכולת להבחין בין רי"ש לכ"ף רפה, וכן בגלל בורות חלק גדול מהאוכלוסייה, נפוצים שיבושים רבים בדיבור יהודי אלזוס, אף בתפילתם, למשל: bəmitswóuzof (במצותיו), arwəkənsəf (ארבע כנפות), ləhákhləs או אפילו ləkhákhləs (להכעיס), šlakhmónəs (משלוח מנות), dásəm (הדסים).

אם נעבור עתה למורפולוגיה, נתבונן קודם בצמדים יחיד-רבים המוכתבים מהעברית, והם מהנים חריגים לגבי שפת הרקע. לדוגמה: nígen—nigúnəm (ניגון—ניגונים), rəwúsəm—réwəs (ריבית), ménəg—mənouəgəm (מנהג—מנהגים), tsarfóusəm—tsarfəs (צרפתי-צרפתים), gáləkh—galóukhəm (כומר), ואפילו šabóusəm—šawəs (שבת—שבתות). ובדומה, אבל כאן ביצירת חידוש כלפי הדקדוק העברי: khásər—khaséyrəm (חזיר), kátəš—katéysəm (קדיש), וגם taléysəm—tələs (טלית). צורות ריבוי מיוחדות הן: (א) —liš: šaynəliš (ע' לעיל), ²¹púram—kišliš ²²mátse—kneplīš (ב) —ər: rəgláyəmər (רגליים), kətsínəmər (קצינים²³, ריבוי של kótsən), rakhmónəsər (בריות הזקוקים לרחמים). ולפעמים מוסיפים סיומות גרמניות אחרות למלים עבריות, למשל hətərle (היתר קטן).

לא מצאתי בכל הספרים טבלה לנטיית הפעלים, אבל מעניין התהליך ליצירת פעלים משורש עברי, היכולים לשמש בשפה המקומית: בדרך כלל לוקחים רק יסוד מסוים מהגזרון העברי ומוסיפים לו קידומות וסיומות לועזיות, כגון ákhle (לאכול), šéšə (לשחוט), škórəmə (לשקר, מן המלה "שקרים"), déwərə (לדבר), šúka (להעלות [מחיר], מלשון "שוך"), baskəne (לפסוק [הלכה]), ²⁴šaskəne (לשתות), hárgəne (להרוג), tséfəne (לכתוב, במקום kséfəne), fərkhásməne (לחתום), bokháyəne (לבכות), məgáyəne (להרביץ, לשון "מכות").

אבל במקרים רבים נמנעו בכלל מהצורך להטות מלה זרה, על-ידי יצירת הרפבים, כדוגמת wəyífrəkh gey (ללכת ויברח = לברוח), mədār say (להיות מטהר = לטהר [מת]), pléytə mákhə (לעשות פלטה = לפשוט את הרגל). נזכיר גם תארים הבנויים משורש עברי עם סיומת גרמנית, כמו khéynətik (בעל-חן), bəyítušliš (ירא-שמים, מן "יידיש"—יהודי).

20. הן ענפי הערבה, שנוהגים להפזת בהם על הרצפה בסוף תפילות הושענא רבא.

21. עוגיות של פורים, סופגניות.

22. כופתאות של מצה.

23. "קצין", ביהודית אלוסית=עשיר.

24. מוצא הקו"ף אולי בהשפעת הפועל "להשקח".

מלים מורכבות עשויות על-פי רוב לפי הדוגמה הגרמנית, כלומר הנסמך אחריו הסומך, כגון *khévra-sűda* (סעודת חברה [קדישא]), *tséyləm-málkə* (מלכת תלתן, במשחק הקלפים). ובדומה לזה בצירופי שם ותואר, כמו *khátəṣ-eműna* (אמונה חדשה, היינו פרוטסטנטים), לעומת *a dérekh rókhaik* (נסיעה ארוכה), ששם כל הפיטוי העברי נשאר בשלמותו.

ברור, שבצירופים אין מקפידים על דקדוקי עניות, למשל ב־*oudək-kówəd* (אדוק [כלומר רגיש] לכבוד) או *lakhówəd-šáwəs* (לכבוד השבת). גם המין אינו נשמר תמיד, והוא מתאים לעתים למלה הלועזית המקבילה, לפי הבנת המדבר, למשל *di kówəd* (הכבוד²⁵).

העיקר, כאמור, אוצר המלים הרחב השאוב מלשון הקודש והזרוע בנדיבות בכל שיחה של יהודי אלום.

א) בראש וראשונה, כמובן, מושגים ייחודיים ליהודים, כגון *brəsmíle* (ברית-מילה), *šáməs* (שמש), *tánəs* (תענית), *séyfer* (ספר-תורה), *hómən* (בשר מעושן, התלוי על האש כמו שנתלה המן, ורגילים לאכלו בפורים), *bóršə* (לנקר, כפי הנראה מלשון "להפריש", אם לא מהצרפתית *purger*).

ב) מלים הקשורות למקצועות, שנהגו היהודים לעסוק בהם, ובפרט מסחר, והלשון ה"עדתית" עזרה להם לשוחח ביניהם בחופשיות, בלי שיבינו הגויים: *péyməs-héndlər* (סוחר-בהמות), *héyər* (מטבע של חמש "ה"א) וכל יתר המספרים, *Bórəs-mədina* (שניין, מדינת הפרות), ועוד.

ג) מלות החלפה למונחים של עבודה זרה, למשל *défle* (פנסייה, מלשון "תפלה", דבר מאוס), *tóule* (ישו "התלוי"), *gáləkh* (פומר "המגולח"), *órel* או *érel* (ערל, כלומר גוי). שמות מקומות, שבאמירתם עוברים לכאורה על "ושם אלהים אחרים לא תזכירו", הוחלפו, למשל: *Borlíwər, Altkirch = Altdéfle* (Saint-Louis)²⁶, וגם, בלי נתינת הדעת למשמעותם, *Fúksmenyən*²⁷ (*Foussemagne*), *Bókənəm* (*Sarre-Union*) ואפילו *Godəlmókəm* (מקום גדול) = *Strasbourg*.

אף מוסרים, שהיהודים, בחקונם את קריאת הנוצרים למרים הקדושה שלהם, כדי לבטא התפעלות או הפתעה, נוהרו לומר *hálige Šmáryə*²⁹!

25. בגרמנית *die Ehre*.

26. בימי המהפכה הצרפתית, כשבוטלו שמות הקדושים, נקראה העיירה, הסמוכה לבזל, *Bourglibre* (עיירה חופשית), והיהודים העדיפו שם זה על הזכרת המלך הקדוש לנוצרים והמפורסם בשנאתו ליהודים.

27. כפי הנראה מין אטימולוגיה עממית "מניין השועל".

28. השם העתיק של העיירה *Bouquenom* (*Bockenheim*); במקרה זה השם המהפכני

נתקבל לצמיתות.

29. או בהתנפן לשם היהודי שמריהו או בהשתמש בקידומת המיאוס "שם-" (שבן-גוריון הנציח אותה בקריאתו "אום שמום", המקבילה לפיטוי *le machin*, ששארל דה גול נזקק לו כדי להביע את הערכתו השלילית לארגון האומות המאוחדות).

נוסף לכך יש כל מיני ביטויים, שקשה לדעת, מתי ולמה נתקבלו בניבם של יהודי אלזס, אולם הם מקשטים אותו בהרבה הודמנויות. והנה דוגמאות אחדות: *khúšəm* (חירש או אילם, לפי המדרשים המתארים כך את חושם, בן דן בן יעקב); *šúltarti* (מקום נידה, על-שם "שאל תחתית", דב' לב, כב); *ákhberoš* (אולי "ראש עכבר", נתקבל במובן שודד, והועבר פנראה אחר-כך למשמעות "חולדה", וכך חדר לעברית של ימינו); *špínholz-süde* (סעודת שושבינים, בשבת שלפני החתונה³⁰); *hólograš* (טקס קריאת שם לתינוק, בעיקר לבת, שלא קיבלה שם כמו בן בברית-המילה — מוצא הביטוי מעורפל³¹).

ראוי לציין, שאוצר מלים מיוחד זה נבנה על ידע מצומצם במקורות, כך שצורת כל ביטוי אינה מבוססת על הבנה שיטתית, אלא על שמיעה שגרתית בלבד. לפיכך הועדפו הצורות הקיימות בתפילה או בקריאת התורה וכיו"ב, כמו *šnódera* (להכריז על נדבה בבית-הפנסת, מ"בעבור שנדר"), *gamálbisht* (לְבוש, כפי הנראה בגלל "מלביש ערומים"). חה הביא גם לאטימולוגיות עממיות תמוהות, כמו: *símkhə-nóse*, במקום "הוצאה והכנסה"; *šwówa-teg* במקום "שוכבים ת"ת"³²; *káles-roš*³³, במקום "גילוי ראש"; *lémáde íx máde*, במקום "גם אתה", בתשובה לברכה; *khólbər-yósef*³⁴, במקום "כל בריאותיו", כלומר אדם פשוט; *knósse-hill* (כך עשה הלל, תשובה סתמית לשאלה "למה?", כמו בעברית של היום: "כובעו!"); *šemiš-məréyno*³⁵ (ה' ישמרנו).

ראויים לעיון מיוחד הפתגמים והמימרות השגורים בפי יהודי אלזס, שתעורבת השפות בהם תורמת למקוריותם, ובהם מתגלמת בדרך כלל רוח חכמה עליזה. לא נוכל להביא אלא מעט מהם: *prins von Hótlou* (אדם מחוסר נכסים³⁶); *s kratst sikh* (אנר ni bəkhinəm, entwédər hot er táyəs óder kíñəm³⁷; a šéykərsagər müs a güt sekhrounəs ha³⁸; *ganéydəm-rékla*³⁹ (תכריכים של אישה) s gans yor

30. Spinnholz הוא הפישור, והכניסו את המלה משום דימוי צליליך לחלק הפנימי של "שושבינים".

31. עי' F. Raphaël & R. Weyl: Juifs en Alsace (Toulouse, 1977), עמ' 72.

236–238 וכן E. Weill: Le Yidisch alsacien-lorrain (Paris, 1920), עמ' 72.

32. ראשי-תיבות של הפרשיות שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה, שנהגו, בשבועות שלהן, לצום חצי-תענית בשני וחמישי. האטימולוגיה העממית מבוססת על Schwob (המונח האלוסי ל"גרמני") ר־teg (ימים).

33. "בקלות ראש" מופר מ"על חטא" שבתפילות יום כיפור.

34. ברור, שהבינו את סופה של המלה פשם הפרטי "יוסף".

35. כאן הבלבול נובע מהפרדה לא נכונה של שני המרכיבים של הצירוף.

36. Hótlou מורכב מ־hot ("יש לו" באלוסית) ומן השלילה העברית "לא"; הצירוף

דומה קצת לשם משפחת הנסיכים Hohenlohe.

37. אין איש מתגדר בחינם; או שיש לו דאגות או שיש לו פנינים.

38. האומר שקרים צריך להיות בעל זיכרון טוב.

39. Röcklein = rékle (שמלונת) של גן-עדן.

40. שיפור בכל ימות השנה, ופיפח רק בפורים (אינו יכול לעשות שום דבר כמו פולס).

šékər, am Pürəm, níchtərə⁴⁰; s sáryənəs hot káni zek⁴¹; lou lónə šteyt im hall⁴²; waš wü a knopf uf yétiš hast: káftər⁴³; di yəsúrəm sin miš méyməs⁴⁴; say mir móukhəl un gris di Rókhəl⁴⁵; úfəm sou a bórkhu gherť sou a kátiš⁴⁶; iš wot iš wer tay mäsúsə/un iš wot tü wers may lúkh⁴⁷.

פדוגמת רוב הניבים, לא ראו דוברי היהודית האלוזית במשך אלפי שנים שום צורך לגבש ולנסח כללים בלשניים, ורק בתקופה האחרונה, עם דעיכת הדיבור בה, בעקבות הנהירה מהפפר אל העיר ובהשפעת הלימוד בבתי הספר הרשמיים, קמו משכילים — ברובם חובבים — והשתדלו להציב מצבה לשפת אבותיהם החביבה והעסיסית, ובפרט לרשום רשימות של מונחים וביטויים, שלא יבינם זר. קדמו להם לא יהודים, ההיסטוריון Carl Theodor Weiss, שפרסם בכתב־עת מקומי בשנת 1896 מאמר על "הגרמנית היהודית האלוזית" והבלשן H. Bourgeois, שהוציא ספרון על "הז'רגון או היהודית הגרמנית" (פרס, 1900)⁴⁸. אחריהם חיברו הרבנים עמנואל וייל (1920)⁴⁹ והוגל מייס (1928)⁵⁰ חיבורים על לשון אבותיהם. רשימות יותר מפורטות יצאו מידי Albert A. Neher (נכתבה בימי מלחמת העולם השנייה ונתפרסמה רק ב־1979)⁵¹, Arthur Zivy (1966)⁵² ו־Louis Uhry (1981)⁵³. יש

41. לכותונת של הימים הנוראים, המשמשת גם תכריכים לאדם במוֹתו (sáryənəs), קשור פפי הנראה עם היִנִּית sarx, sarkos, "בשר", פלומר בגד, שמלבישים אותו על בשר המת) אין פיסים, "כי לא במוֹתו יקח הפל לא־ירד אחריו פבֹּדוֹ" (תה' מט, יח).

42. "לא לנו" כתוב ב"הלל" (תשובה שלילית).

43. ידוע לך, פיצד אומרים בעברית Knopf: פפתור (משחק מלים, פי kaf tər באלוזית "קנה לך"; תשובה שלילית למי שביקש דבר בהשאלה).

44. הייסורים ממיתים אותי.

45. "מחול לי ודרוש בשלום רחל" — רק למען החרוֹז.

46. ל"ברכו" פזה מתאים קדיש פזה, פלומר התגובה הולמת.

47. האישה לבעלה, המנשק את המוזה בכניסתו לביתו: "הייתי רוצה להיות המוזה

שלך"; תשובת הבעל: "הייתי רוצה, שתהיי הלוח [לוח־השנה] שלי", מפני שמחליפים אותו מדי שנה.

48. Carl Theodor Weiss: Das Elsässer Judendeutsch (Jahrbuch für Geschichte des Vogesen-Clubs, Jg. XII (Strassburg, 1896); H. Bourgeois: Le Jargon ou judéo-allemand (Paris, 1900).

49. Emmanuel Weill: Le Yidisch alsacien-lorrain; recueil de mots et locutions hébraeo-araméens employés dans le dialecte des Israélites d'Alsace et de Lorraine (Paris, 1920).

50. Honel Meiss: A travers le dialecte judéo-alsacien (Nice, 1928).

51. Albert A. Neher: Lexique judéo-alsacien (Lanteuil, 1944 [i.e.]

Strasbourg, 1969).

52. Arthur Zivy: Jüdisch-deutsche Sprichwörter und Redensarten (Basel,

[1966]).

53. Louis Uhry: Un parler qui s'éteint — le judéo-alsacien (Paris, 1981).

54. בידי גם שתי רשימות בכתב מכונה מאת יהודים, שבילו את ילדותם בכפר גריסנהיים

לציין במיוחד את מפעל חייה של הגברת Florence Guggenheim-Grünberg, שמעטה יצאו מאמרים רבים וכמה ספרים, שנושאים העיקרי ניב מוכרי הבהמות היהודים בשנייך, אך נגעה גם בתחום הקרוב של דיבור יהודי אלזסי⁵⁴. בשנים האחרונות עסק גם הפלשן האלוסי Raymond Matzen בחקר הניב היהודי האלוסי⁵⁵. מאחר שהייתה האלוסית היהודית לשון מדוברת בלבד, אין כמעט חומר מודפס המדגים אותה, חוץ מחוברות אחדות של שירים, שיחות ומערכונים מתחילת המאה הנוכחית, מאת מאיר ווג⁵⁶ מהגנהיים ואלכסנדר וייל⁵⁷ מאוסטהוזה. נדירות התייעוד על לשון אבותי היא שדרפנה אותי להביא את הדברים לפני קהל המלומדים.

Grussenheim שליד קולמר: Des mots d'origine hébraïque ou araméenne du judéo-alsacien... parlé à Grussenheim (Colmar, 1970) וכן Salomon Picard: Choubrt זיכרונות בלי פותרת [פריס, 1973 בערך].

54. עי' במיוחד האטלס הלשוני שלה: Florence Guggenheim-Grünberg: Jiddisch auf alemannischem Sprachgebiet; 56 Karten zur Sprach- und Sachgeographie Jiddische Sprachproben aus Elsass und Baden (Frauenfeld, Zürich, 1973) ותקליטה (1966).

55. ממנו פורסמו שני מאמרים על פתגמים ועל מלים ממוצא עברי בכתב-העת Saisons d'Alsace XX, 55/56 (Strasbourg, 1966), עמ' 158-178, 189-206.

56. Maier Woog, Hegenheim.

57. Alexandre Weil, Osthouse.

פרישת כנפיים

במגילת רות, ג, ט, הרי דברי רות אל בועז בגורן בחצי הלילה, זה לשונם: אֲנִי לֹא אֶמְתָּךְ עַל-אֲמִתְּךָ כִּי גֵאֵל אֶהְיֶה. "כְּנָפֶךָ" מהי? יחיד בהפסק, או ריבוי, והכתיב חסר יו"ד הוא? רש"י: "כנף בגדך לכסותי בטלינתך", היינו, יחיד. מילון המקרא של גוניוס-בול (עמ' 354) ושל B. D. B. (עמ' 489), הקונקורדאנציה של מאנדלקרן ושל אבן-שושן — בכולם "כְּנָפֶךָ" לשון יחיד. עניין זה אומר דרשני. למה?

א) לשון המקרא מרובות בה תמונות מן החי, מן הצומח ומן הדומם, והן מדויקות להפליא. דרך העולם: אין ציפור פורשת כנפה, אלא פורשת כנפיה, שמא יופר שיווי משקלה ותיפול ממרומים. במה דברים אמורים? בציפור הפורחת בשמים. אבל אדם העומד על הארץ אפשר לו שיפרוש כפו או ידו, כגון משה' לא, כ: "כפה פרשה לעני"; ואיכה א, י: "ידו פרש צר"¹.

ב) אם כְּנָפֶךָ לשון יחיד, הלוא דברים קל וחומר. ומה אם כְּנָפֶךָ, שטעמה פשטא והיא בתחום שלטונו של הזקף, ניקודה הֶפֶסֶק — עַל-אֲמִתְּךָ שטעמה זקף והיא שלטת על הפשטא, אינו דין שיהא ניקודה הֶפֶסֶק! כגון דב' טז, יד: "אֶתָּה וּבְנֶךָ וּבָתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאֲמָתְךָ". הֶפֶסֶק שבתבת המלך (הזקף) "וְאֲמָתְךָ" עמדה וכוותו לתיבת המשנה (הפשטא) "וּבָתְּךָ" הכפופה לו שתינקה הֶפֶסֶק גם היא. פיוצא בדבר ש"א א, יא: אִם-רָאָה תְּרָאָה בְּעֵינֶי אֲמָתְךָ וּזְכַלְתָּנִי וְלֹא-תִשְׁכַּח אֶת-אֲמָתְךָ — "אמִתְךָ" ראשונה הרבועה אפשר לה להתנקה סגול מפוח "אמִתְךָ" שנייה הזקופה. שכן אין דרך מְשֻׁנָּה להתנשא על מלך, להיות מְשֻׁנָּה מנוקד הֶפֶסֶק, בזמן שהמלך עצמו אין ניקודו הֶפֶסֶק ותיבתו סובלת הֶפֶסֶק.

לא כן דב' טו, י: נתון תתן לו ולא-ירע לבבך בתתך לו כִּי בְּגִלְלֵהְךָ הִזָּה יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ. אין בעל הטעמים יוצא להילחם על ריבוי "מַעֲשֶׂיךָ". נוח לו מַעֲשֶׂיךָ לשון ריבוי והכתיב חסר יו"ד, ונוח לו "מַעֲשֶׂיךָ" לשון יחיד והניקוד ניקוד של הֶפֶסֶק. כל-כך למה? הואיל ואין תיבת הזקף הראשון, "אֱלֹהֶיךָ", מנוקדת ניקוד הֶקָשֶׁר (אף לא ניקוד הֶפֶסֶק, שאין לה שני פנים בניקוד), והואיל והטעם

1. אמת, טעם זה אין בו משום ראיה גמורה. שלא תמיד תמצא בה בתורת הלשון טהרת ההיגיון. והדברים ידועים ומפורסמים הם — אני מחזיק טובה לפרופ' יהושע בלאו, שהעירני הערה חשובה זו.

המפסיק השליט, שהזקף השני (בְּכָל־מַעֲשֶׂה) בתחומו, הוא קיסר, לפיכך ניתנה רשות לחיבת הזקף השני להתנקד ניקוד הפסק².

אבל מה נעשה שלא אמרה לו רות לבועז "וּפָרַשְׁתָּ כְּנָפְךָ עַל־אֶמְתְּךָ", אלא "וּפָרַשְׁתָּ כְּנָפְךָ עַל־אֶמְתְּךָ", בשוא, שלא בהפסק! מכאן, שסגול של "כְּנָפְךָ" לא סגול של יחיד בהפסק הוא, אלא סגול של ריבוי הנוכחים הוא.

לשיטתנו "יָדְךָ" שבפסוק "וְהוֹתִירְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל־מַעֲשֶׂה יָדְךָ בְּפָרִי בְטוֹרָה וּבְפָרִי בְּהִמְתָּךְ, וּבְפָרִי אֲדָמְתְךָ לְטָבָה" (דב' ל, ט) אף היא לא יחיד בהפסק היא אלא לשון ריבוי, שאין אֲדָמְתְךָ המלך, השליט על יָדְךָ המשנה, מנוקד הפסק³.

אם תימצא לומר: מצינו לא אחת פתובים ובהם תיבה המוטעמת מפסיק פחות וניקודה ניקוד הפסק, אף-על-פי שמושבה בתחומו של מפסיק גדול ממנה המנוקד ניקוד הקשר — הנה אמת נכון הדבר, אבל פתוב-פתוב ושוכרו עמו. כגון "וַעֲבָרָה־נָא בְּאַרְצְךָ לֹא נַעֲבֹר בְּשָׂדֶה וּבְכָרֶם" (לא: בְּאַרְצְךָ, וּבְכָרֶם — במ' כ, ו), "בְּשָׂדֶה בְּיָדְךָ וּבְכָרְתְּךָ בְּיָדְךָ" (לא: בְּיָדְךָ, בְּיָדְךָ — דב' ו, ו)⁴, "וַתַּעֲדִי זֶהָב וְכֶסֶף וּמִלְבוּשֵׁי שֵׁשׁ וְמָשִׁי וְרִקְמָה" (לא: וְכֶסֶף, וְמָשִׁי — יח' טו, יג)⁵. בפתובים הללו צורות ההפסק בתנועה שלמה (כנגד שווא נע בהקשר), וצורות ההקשר בהברת מלעיל פתוחה בתנועה קטנה (כנגד בינונית בהפסק).

וכגון "וַיִּכָּה אֶת־הַמִּים וַיֹּאמֶר" (לא: אֶת־הַמִּים, וַיֹּאמֶר — מ"ב ב, יד), "וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם הֵלֵא אֶת־הָהוּא אֱלֹהֵים בְּשָׂמִים" (לא: וַיֹּאמֶר, בְּשָׂמִים — דה"ב כ, ו). בפתובים הללו צורות ההפסק במלרע ובפתח (כנגד מלעיל וסגול בהקשר), וצורות ההקשר בהברת מלעיל פתוחה בתנועה קטנה (כנגד בינונית בהפסק)⁶.

וכגון "וְלִי אֲנִי־עֲבָדְךָ וְלְצִדִּיק הַפְּהִי... וְלִשְׁלֵמָה עֲבָדְךָ לֹא קָרָא" (לא: אֲנִי־עֲבָדְךָ,

2. ואפשר אין מַעֲשֶׂיךָ אלא יחיד בהקשר, והוא על-דרך מקצת גזרת ל"י, ואין יו"ד של מַעֲשֶׂיךָ יו"ד הריבוי אלא יו"ד השורש. והשנה "וְהָיָה מִקְנֶיךָ קָדוֹשׁ" (דב' כג, טו). לא תמצא לא מַעֲשֶׂה ולא מִחֶנֶךְ. לא כן נבואתו של ישעיהו (ל, כג): "יָרַעַה מִקְנֶיךָ בַּיּוֹם הַהוּא כָּר נִרְחַב". כאן, דומה, מִקְנֶיךָ יחיד בהפסק הוא, שכן מצינו מִקְנֶיךָ בארבעה פתובים (בר' ל, כט; שם' ט, ג; יט' לר, יט), אף-על-פי שלא אמר קרא מִקְנֶיךָ מִקְנֶיךָ, אלא מִקְנֶיךָ, מִקְנֶיךָ. אילו ביקש הנביא לומר לשון רבים, חזקה עליו שהיה ניבא "יָרַעַה מִקְנֶיךָ". בעל מצודת דוד ראה מִקְנֶיךָ לשון ריבוי, שנחקק לפרש: "כל אחד ממקניך ירעה". גם אבן-שושן ראה מִקְנֶיךָ ריבוי, שהביאו בקונקורדאנציה שלו בקהל רבים, במספר 57, ולא הסמיכו למִקְנֶיךָ, במספר 44.

3. J. Revell, Pausal forms in Biblical Hebrew: Their function, origin and significance. IST XXV, p. 173, ראה יָדְךָ הוא צורת הפסק.

4. ר' י' בן-דוד, צורות הפסק בפסוקים מחוסרי אתחחת שבכ"א ספרים, TEXTUS י"א, ירושלים תשמ"ד, עמ' סב וכו'.

5. ר' י' בן-דוד, שני עניינים מלשון חכמים, ספר אברהם אבן-שושן, ירושלים תשמ"ה, עמ' 323.

6. ר' י' בן-דוד, הטעמים זקף, סגולתא ושלשלת, מחקרים בלשון, ב-ג, האוניברסיטה העברית ירושלים, ה'תשמ"ז, עמ' 339 וכו'.

עֲבָדָךְ — מ"א א, כו), "עֲנֵן לֹא-רָאָתָה אֱלֹהִים וּזְלָתָךְ" (לא: לא-רָאָתָה, וּזְלָתָךְ — יש' סד, ג). בפתובים הללו צורות ההפסק בתיבות המוקפות, וצורות ההקשר בשאינו מוקפות.⁷

כְּנָפֶךָ אֶמְתָּךְ, אין חלה בהן מידה מן המידות שמנינו, ששתייהן נמדות במידה אחת שוה: שוא בהקשר כנגד סגול בהפסק.

(ג) יכול, טעם המפסיק עושה צורות הפסק, ואין תחביר עושה צורות הפסק — תלמוד לומר "אֵיִהָ אֱלֹהֵי תִמָּת וְאַרְפָּד אֵיִהָ אֱלֹהֵי סִפְרִיִּים הֵנֵעַ וְעִנְהָ" (לא: וְאַרְפָּד, סִפְרִיִּים — מ"ב יח, לד), "שִׁפְכֹי דְקַמִּים סִבִּיבֹת יְרוּשָׁלַם וְאֵין קוֹבֵר" (לא: בְּמִים, יְרוּשָׁלַם — תה' עט, ג) וְאַשָׁא-כְפִי אֶל-מְצוֹתֶיךָ אֲשֶׁר אֶהְבֵּתִי וְאֲשִׁיחָה בְחֻקֶּיךָ" (לא: וְאַשָׁא-כְפִי, אֶהְבֵּתִי — תה' קיט, מח). בשני הפתובים האחרונים ניקוד הקשר ברביע הראשון וניקוד הפסק ברביע השני! בסעיף הזה לא טעמי המקרא עשו צורות הפסק, אלא תחביר עשה צורות הפסק. צורות ההקשר בתוכו של דיבור, וצורות ההפסק בסופו של דיבור, בלא שימת לב לטעמים. כביכול תיקן בעל הניקודים את אשר עיתו בעל הטעמים.

אבל בדברי רות לבועז חילוף הדברים: התיבה המנוקדת ניקוד הפסק לכאורה, כְּנָפֶךָ, הלא היא בתוכו של דיבור; והתיבה המנוקדת ניקוד הקשר, אֶמְתָּךְ, בסופו של דיבור! מלמד, אין כְּנָפֶךָ לשון יחיד המנוקד ניקוד הפסק, אלא לשון רבים והפתיב חסר יו"ד הוא — כך בבחינת התחביר.

(ד) את מוצא. עשרה פתובים של פרישת כנפיים הם, ובהם בעל הכנפיים נושא, כנפיים מושא. בשבעה פתובים המושא כנפיים, לשון רבים. אלו הם: שמו' כה, כ; לו, ט; דב' לב, יא; מ"א ח, ז; יר' מח, מ; מט, כב; דה"ב ה, ח. בכתוב אחד, יח' טז, ח, המושא כְּנָפִי, יחיד. פתוב אחד, איוב לט, כו, פתיבו כנפו, יחיד; והקרי שלו כְּנָפִי, ריבוי. וכתוב אחד ספק יחיד, ספק ריבוי, הוא הפתוב שלמעלה מן העניין, דברי רות אל בועז. והעיר גינצבורג במהדורת התנ"ך שלו לרות ג, ט: "למדנחאי כְּנָפֶיךָ מלא"⁸, ומנה שמונה פתבי ידות לראיה. אם אתה קורא "כנפך" ריבוי, הרי תשעה פתובים של פרישת כנפיים ריבוי, כנגד אחד יחיד. עוד נעיר, שהפתוב האחד שבו פנף מנוקד יחיד, "כְּנָפִי", אותיותיו סובלות גם קריאת ריבוי: "כְּנָפִי".

(ה) אין לשון ריבוי של רות "ופרשת כנפך עליאמתך" אלא רמז ללשונו של בועז, רות ב, יב: "ותהי משפּרתך שלמה מעם ה' אלהי ישראל אשר באת לחסות תחת-כנפיו". מה כְּנָפִי ריבוי, אף כְּנָפֶךָ ריבוי, ונמצאת רות נוקטת מעין לשונו של בועז, להופירו הבטחתו, אלא בועז נוח לו לגלגל ישועתה של רות על "אלהי ישראל

7. בלא נדר אעמוד על הדבר ואפרשנו במקום אחר.

8. והערת המסורה הקטנה שבכ"י לניגראד: "ל חס למערב", כלומר: בשיטה המערבית מצויה תיבה זו רק בפתוב הזה, וכתובה חסר. מודה אני לגב' נורית רייך, שהסבה את לפי לדבר.

אשר באת לחסות תחת כנפיו", לא תחת כנפיי, הִי, אין אני חייב לך כלום. ורות משיבתו במטבע הלשון שלו, אלא פונה היא רות אל בועז ותובעת ממנו גופו שיושיענה: "ופרשת כנפך על-אמתך כי גאל אתה". חס ושלום לא הקלה ראש אותה צדקת בברכתו של בועז, שישלם ה' פועלה וכו', שבאה לחסות תחת כנפיו. אף-על-פי-כן לא פטרה את בועז מלפרוש כנפיו עליה גם הוא. נשמתה של רות נשמה יתרה, אבל גם חכמה היא רות לתבוע בפה את צרכיה, צורכי הגוף, וזכת לצאת ממנה דויד מלך ישראל.

"פ"א רפה בלשון ישמעאל" בלשוננו של ה"כסף משנה"

בהלכה הראשונה בספר "משנה תורה" פותב הרמב"ם: "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון" וגו'.

וכבר התקשו רבים בפירושו המלה "שם", המצמצמת לכאורה את הימצאותו של הקב"ה בכל אתר ואתר ומגבילה אותו למקום מסוים.

אולם כל הפקי בלשון העברית של ימי הביניים יודע, שאין זו אלא דוגמה אופיינית להשפעת הלשון הערבית על הלשון העברית. למלים המציינות מקום כ- *هنا* ו- *שם* יש גם הוראה של הנהיג וקיום, כמוהן בפייטוי האנגלי: *there is* שאף הוא הוראתו: נמצא, קיים, ישנו.

לתופעה זו, שרווחה בלשון העברית בימי הביניים¹, ניתן להביא דוגמאות רבות מכתבי הרמב"ם עצמו: "חמישה הן הנקראים מינים: האומר שאין שם אלוה ואין לעולם מנהיג והאומר שיש שם מנהיג אבל הם שניים או יותר והאומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה"², "אם אין שם עינני ולא דבר שמעפכ מלאכה"³, "והיום שאין שם מי שוטה"⁴.

וכן בכתבי הרמב"ם, שנכתבו במקורם בערבית, כגון: "מעלות אן אברהם אבינו ע"ס נשא פי מלה אלצאבה ומדבהם אן לים חם אלאה אלא אלכואכב"⁵ "וליס חם קראן סבאעי בוגה"⁶. אולם למעשה אין תופעה זו מיוחדת לרמב"ם, והיא מצויה בכל הספרות הערבית-יהודית ואף בערבית-הנוצרית⁷.

על השפעה זו של הלשון הערבית על הלשון העברית בכלל ועל הרמב"ם בפרט, עמדו גם יודעי-הערבית בימי הביניים, כפי שעולה מדבריו של ר' שמואל אבן תיבון, מתרגמו של "מורה נבוכים", המתלונן על הקושי שבתרגום מערבית לעברית בשל מלים הקיימות בערבית אך לא בעברית, כדוגמת "מלת שם", שבערבי, פשירו

1. ראה למשל: חיים רבין, "ר' אברהם ברחייא ותחיית לשוננו בימה"ב", מצודה ג"ד (1945), עמ' 169; אנציקלופדיה יודאיקה, פרק 16, טור 1627.

2. משנה תורה, הלכות תשובה פ"ג ה"ז ובדומה גם ה"ח.

3. שם, הלכות נזירות פ"ב ה"ח.

4. שם, הלכות אישות פכ"ד הכ"ד והכ"ה.

5. מורה נבוכים, ח"ג פרק כ"ט, מהדורת קאפח, ירושלים תשל"ב, עמ' תקס"א, שו' 3-1.

6. אגרת תימן, מהדורת א"ש הלקין, ניו-יורק תשי"ב, עמ' 72, שו' 7.

7. ראה יהושע בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימי-הביניים², ירושלים תש"מ, עמ' 122, סע' 172, ועמ' 312 בתוספת לסעיף הנ"ל.

החכמים לומר שיש בעולם או בנמצא דבר אחד, יאמרו שיש שם דבר אחד, רומזים במלת 'שם' אל המציאות, ואין זה נמצא בלשון עברי... והנה הרב הגדול מרנא ורפנא משה עבד האלוהים, כשרצה לדבר מעט בדברי חכמה בספר המדע ובמקומות אחרים מן החיבור ההוא, נמשך אחר לשון הערבי בענינים ההם, הנה שמש במלת 'שם' הנוכרת במקומות רבים. כתב בראש פרק ראשון מספר המדע: 'יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצי ראשון', ובסוף הלכה שנית, פלומר: 'אין שם מצי אמת מלבדו'⁸, ובכל זה נמשך אחר דברי החכמים בלשון הערבי'⁹.

קשה הרבה יותר הוא הסברו של ר' יוסף קארו, בעל ה"כסף משנה", למלה "שם" שבהלכה זו: "מלת 'שם' שכתב כאן רפנו אינו מורה על מקום, שהוא יתעלה אין לו מקום. אבל מלת 'שם' פה, היא כפ"א רפה בלשון ישמעאל, ודומה לזה מה שכתב בפרק ג' מהלכות תשובה: 'ג' הם הנקראים אפיקורסים האומר שאין שם נבואה כלל ואין שם מדע, ובפרק ה' מהלכות תעניות: 'יש שם ימים' וכו'"¹⁰.

גם יודעי ערבית, שהבינו את דברי הרמב"ם, התקשו בהבנת דברי ה"כסף משנה" ואף טענו שהמלים "כפ"א רפה בלשון ישמעאל" בטעות יסודן ולא מתחת קולמוסו של ר' יוסף קארו יצאו¹¹. במאמרו על הפ"א בלשון ישמעאל¹², מעלה מרגלית את הסברה, שפגנת ה"כסף משנה" אצלנו, וכן פגנת ראב"ע בהשתמשו בפיטוי "כפ"א בלשון ישמעאל" להסברת כמה מקרים של וי"ו החיבור במקרא, היא "להדגשה יתירה סתם", כשם שלתואר "רפה" אין כל משמעות לגבי האות הערבית פ, שהרי אין בערבית פ שאיננה רפה. ה"כסף משנה" בא להשמיענו לפיכך, שהמלה "שם" "אינה אומרת לעניין ולא כלום", ויש להתעלם ממנה בלימוד דברי הרמב"ם.

גם מי שהעירו על מרגלית¹³, התייחסו בעיקר לדבריו על ראב"ע ולא חידשו למעשה דבר אשר לביאור ה"כסף משנה" על הרמב"ם.

8. פ"א ה"ד.

9. פתיחת אבן תיבון ל"מורה נבוכים", ורשה תרל"ב (ד"צ ניו-יורק תש"ו), דף א' ע"ב.

10. זוהי הגרסה המקובלת ברוב דפוסים ה"כסף משנה", למן הפעם הראשונה שנדפס בשנים של ד"שלו. בדפוס מנטובה (שנת תקל"ט) אנו מוצאים לביאור מלת "שם" תוספת: "בקמץ השי"ן, ור"ל שם במציאות, ולשון זה הורגל הרב (בדפוס ליוורנו [שנת תר"ח]: הרבה בערבי".

על קריאת המלה "שם" בטעות בצירי כבר העיר אבן תיבון (ר' לעיל הע' 9), ונראה שאף בשני הדפוסים הנופרים נעשה ניסיון לעקור טעות רווחת זו. ה"כסף משנה" מביא גם חירון שני למלת "שם", אך אין הוא מעניינו של מאמר זה.

11. א"ש יהודה, "רפנו סעדיה גאון והספנה הקראית לאור הסביבה הערבית", עבר וערב, ניו-יורק תש"ו, עמ' 165, הע' 1; משנה תורה, יו"ל בפעם הראשונה על פי כתב-יד תימן, עם פירוש מקיף, הגיה, ליקט ופירש יוסף קאפח, קרית-אונזו תשמ"ד, עמ' צג.

12. דוד מרגלית, "כפ"א רפה בלשון ישמעאל" סיני נה (תשכ"ד), עמ' שנא-שנב.

13. מ' פרת וא' ציצוביץ, "למאמרו של ד"ר דוד מרגלית", סיני נו (תשכ"ה), עמ' קעט-קפ.

אולם לאור השימוש המגוון שעשו פרשני המקרא בימי הביניים בביטוי "כפ"א רפה בלשון ישמעאל" להסברת הווי"ו בעברית¹⁴, קשה להניח שפגנת ה"כסף משנה" באותו ביטוי עצמו היא אך ורק לציין, שהמלה "שם" איננה חיונית כלל להבנת דברי הרמב"ם ואפילו מיותרת.

עיקרו של ההסבר החדש המוצע בזה הוא, שעלינו להפריד בין השימוש בביטוי "כפ"א רפה בלשון ישמעאל" אצל פרשני מקרא כראב"ע, לבין השימוש בו אצל ר' יוסף קארו, בעל "כסף משנה". מרגלית וההולכים בעקבותיו סבורים, שהשניים עשו בביטוי זה שימוש שונה, ולפיכך הם מנסים להבין את פגנת האחד מתוך דברי משנה. אולם עלינו לזכור, שלא רק כ-400 שנה מפרידות בין השניים, אלא גם שהרקע החברתי והתרבותי של השניים שונה: ראב"ע, מוצאו מספרד. בה הפיר את הלשון והתרבות הערבית בצורתה הספרותית הגבוהה, ואילו ר' יוסף קארו חי זמן רב בארץ ישראל, שהלשון הערבית בה הייתה בבחינת שפה מדוברת יותר מהיותה שפת כתיבה וביטוי ספרותי. אין זאת אומרת שר' יוסף קארו לא הפיר את השימוש שעשה ראב"ע בביטוי הנ"ל, אלא שהוא עצמו היה עשוי להשתמש בו בהוראה חדשה, לפי לשון ישמעאל שבפיו. מפנין שבערבית המדוברת אין ל-¹⁵ כ כאות חיבור אותו מגן משמעויות ותפקידים שיש לה בערבית הקלאסית¹⁵, עלינו להניח, שלא עליה מדבר ה"כסף משנה". נראה לנו, שר' יוסף קארו מתכוון לא לאות בודדה, אלא למלית ¹⁶ שאף היא הוראתה: קיום והנהיה, בנוסף לציון המקום, כמוה כ-¹⁷ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰

תיקון

במאמרי 'לבעית "נדיריא דאשקלון"' , לשוננו (תשמ"ו), חוב' ג'ד, עמ' 239, פתבתי בסוף הע' 39: ותו — הנוסח שבמכילתא דב"י הוא '...ואמר'. ומנוסח זה משתמע וכו'. משפט זה טעון מחיקה, שכן הוטעיתי על-ידי ניסוח בלתי זהיר של הפותחת בדפים למחקר בספרות, 3, חיפה תשמ"ו, ראש עמ' 212: בכל פתבי היד של המכילתא חוזר המשפט הפותח: 'אמרו: הדבר הזה דרש רבי צדוק ואמר'. אולם, בדיקת חילופי הנוסחאות של המכילתא במהדורת הורוויץ-רביץ מגלה שתיבת '...ואמר' ליחא בכ"י אוקספורד, בכ"י מינכן, ובכ"י מדרש חכמים. נוסף על כך, גם ליחא בספר והזהיר, עמ' 69 (לא נרשם בח"נ!). אמור מעתה שתיבת '...ואמר' אינה שייכת לנוסח המכילתא שכן, למעשה, אינה מצויה בשום כתב-יד!

מ"צ לרנר

ספרים שנתקבלו

אפרת מיכל, טבלת שורש-משקל; דרך המלך של תצורת המלה העברית, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, כרך א-ב, 248 עמ', ירושלים תשמ"ד.
בולה מנחם — פִּימנטל יצחק, מילון הולנדי-עברי, Strenght's Boeken, בני-ברק 1984.

בקר דן, ה'רסאלה' של יהודה בן קוריש, מהדורה ביקורתית, אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ד, 359 עמ' + מפתחות.

ברויאר יוחנן, קוים ללשון האמוראים (העברית) שבבבלי על-פי כ"י אוקספורד E51 (2667) למסכת סוכה, עבודת גמר למ"א, ירושלים תשמ"ו, 234 עמ'.
הטל אברהם, ביבליוגרפיה של כתבי פרופ' נחמיה אלוני, מתוך "אשל באר שבע" ג', באר-שבע תשמ"ד, 33 עמ'.

זבילי יוסף, קולוקאטיביות ונרדפות בתחום משמעותו של הפועל נשא בלשון המקרא; עיון פרשני-סמנטי, עבודה לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטה בראילן רמת-גן תשמ"ב, 205 עמ'.

יהלום יוסף, פיוטי שמעון בר מגס, מלוקטים מתוך כתבי הגניזה ויו"ל בצירוף חילופי נוסח, ביאורים ומבוא, האקדמיה הלאומית למדעים, ירושלים תשמ"ד, 285 עמ' + מפתחות.

לאופר אשר, מחקרים בפוניטיקה, דברי האקדמיה הלאומית למדעים כרך ז', ירושלים תשמ"ו, עמ' 39–107.

מחקרים במדעי היהדות; אסופת ההרצאות והדיונים שנישאו בכנס יובל הששים של המכון למדעי היהדות (כסלו תשמ"ה) בעריכת משה בראשר, ירושלים תשמ"ו, 313 עמ'.

מילון מונחים בבלשנות שימושית, עברית-אנגלית / אנגלית-עברית; בעריכת אנדרו כהן, יגאל ינאי ורפאל ניר, האגודה הישראלית לבלשנות שימושית, ירושלים תשמ"ו, 24+27 עמ'.

מישור מרדכי, מערכת הזמנים בלשון התנאים; חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשמ"ג, 400 עמ'.

ממן אהרן, השוואת אוצר המלים של העברית לערבית ולארמית למן רס"ג ועד אבן ברון; חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, פרסומי המדרשה ללימודים מתקדמים, ירושלים תשמ"ה, 361 עמ'.

מן הסדנא 6; רשימת ספרים, מאמרים ועבודות דוקטור על העברית של ימינו שנכתבו עברית וראו אור בישראל בשנים תש"ח–תש"ם. עריכת בן-ציון פישלר, ליקוט ומיון מיכאל ריגלר, מפתוח יורם הנלה, ירושלים תשמ"ד, 194 עמ'.

מסורות; מחקרים במסורות הלשון ובלשונות היהודים, ב', נערך בידי משה בר-אשר ושלמה מורג, ירושלים תשמ"ו, חלק עברי 135 עמ' + חלק צרפתי 180 עמ'.
ספר דוד גרוס; אסופת דברי הגות, מחקר וספרות מוקדשת לד"ר דוד א' גרוס במלאות לו שבעים שנה. עריכה שלמה קודש, הוצאת המתמיד, ירושלים 1983, 359 עמ'.

עבאדי עדינה, כמה תכונות של לכידות בשיח בעברית הכתובה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים תשמ"ד, 378 עמ'.
קארה יחיאל, כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי; מחקרים בלשונם הארמית. הכתיב, תורת ההגה והפועל, עדה ולשון י', ירושלים תשמ"ד, 352 עמ' + מפתחות.

רבינוביץ צבי מאיר, מחזור פיוטי רבי ינאי לתורה ולמועדים, יוצא לאור בצירוף מבואות, פירוש וחילופי נוסחאות, כרך א', מוסד ביאליק — אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ה, 508 עמ'.

רוטנברג מאיר, הפתגמים שבספר משלי; פירוש חדש לשישים פתגמים, תל-אביב תשמ"ד, 119 עמ'.

שירי מיכאל לרמונטוב, תרגום מרוסית לעברית ע"י דב (בוריס) גפנונוב, מהדורה פקסימילית 1986. סידור, הכנה והוצאה לאור ע"י לזר לוברסקי, 126 עמ'.
תעודה ג', ד'; מחקרים במדעי היהדות, בעריכת מרדכי עקיבא פרידמן ומשה גיל, אוניברסיטת תל-אביב תשמ"ו, 275 עמ'.

LĒŠONĒNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects
Jerusalem P.O.B. 3449, Israel 91034

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. 51, No. 1-2, 5747 — Tišri-Tévét 5747/Oct. 1986-Jan. 1987

ENGLISH SUMMARIES

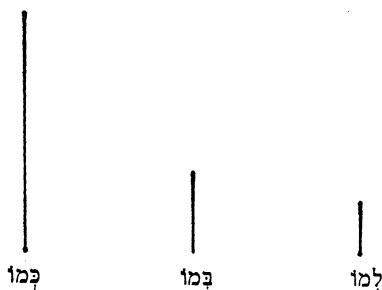
I. Eldar: MUKHTAŠAR ĤIDĀYAT AL-QĀRI

A critical edition of the grammatical-phonological section (for abstract see *Lēšonēnu* Vol. 50, 3-4).

S. Morag: DIALECTICAL ISOGLOSSES AND STRUCTURAL RELATIONSHIPS — *A comparative study of some features of Syriac, Babylonian Aramaic and Mandaic*

This paper introduces the concept of 'graded isoglosses'. This term relates linguistic features appearing in varying degrees of frequency in a given language or in a number of languages belonging to the same group. The historical relationship between מָל , מַל and מֶל in Biblical Hebrew may serve to illustrate the concept. All three particles had originally been prepositions (לְ , בְ , כְ) to which the morpheme *m* was suffixed (cf. Ugaritic, which, in addition, has the particle '*mm*' = מֶמ + *m*). מַל , however, as is wellknown, occurs regularly, while מָל (9 occurrences in the Bible) and מֶל (only 4 occurrences) are rare.

The frequency relationships between the three particles may be presented graphically as follows:

(where the length of the lines is to be taken as representing the relationships generally, and not precisely).

Syriac, Babylonian Aramaic (for the reconstruction of which use has been made of the Yemenite tradition, as well) and Mandaic display relationships which may be described by employing a methodology based on the concept of 'graded isoglosses'.

The main topics dealt with in the paper are the following:

1) Orthography (§1 of the Hebrew original)   2) Graded isoglosses in phonology

(a) the pharyngeals (§2.11).

(b) *bgd kpt* (§2.12).

(c) gemination, in general and particularly of *r* and *h* (§2.13).

(d) *qamaz* and *pataḥ* (§2.21).

3) Graded isoglosses in morphology

(a) morphological doublets (§3.1).

(b) *mēquṭṭal* as the pattern of the passive participle of *pa'al* stem verbs (§3.12).

(c) the imperfect forms, *pe'al* stem, of *yhb* "to give" (§3.13).

In the concluding chapter (§4) the author discusses the diachronic dimension of synchronically-attested graded isoglosses. Since graded isoglosses of low frequency reflect an earlier stage in the history of the language, a comprehensive mapping of these isoglosses would be helpful for viewing a language simultaneously from diachronic and synchronic perspectives. The results of this combined approach can be represented briefly and in a graphically simple manner. Another aspect of some importance is the light this method sheds on features and forms conventionally regarded as 'exceptions' or 'irregularities'.

Isaac Sadka: THE VERB *KARA* AND ITS DISTRIBUTION.

The verb *kara* is one of the verbs that take a preposition in their underlying semantic structure. The realization of the preposition takes four specific forms:

a) *A sentence*

Subject-clause

1. *Kara še-yardu gešamim beemza ha-qayiz.*

(It happened that it rained in the middle of the summer.)

b) *An answer to a question*

2. *Ma kara? Yardu gešamim beemza ha-qayiz.*

(What happened? It rained in the middle of the summer.)

c) *An abstract noun.*

3. *Ha-šana karu šitfonot rabbim ba-negev.*

(This year many floods occurred in the Negev.)

d) *Indefinite pronoun.*

4. *Ze/ha-davar kara ba-šana še-avra.*

(It happened last year.)

The verb '*kara*' has selectional restrictions and does not take stative nouns or nominals:

5. **Ha-šulḥan kara.* (*The table happened.)

6. **Ha-zeḥifut karta.* (*The density happened.):

These selectional restrictions are determined by means of the following syntactic-semantic features:

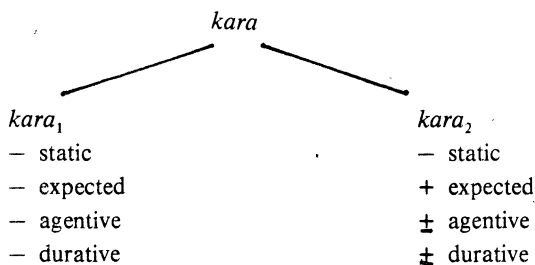
a) Stative vs. dynamic; b) Momentary vs. durative; c) Agentive vs. casual;

The verb '*kara*' has two meanings:

a) *kara*₁ — refers to an unexpected or casual occurrence;

b) *kara*₂ — refers to an expected occurrence.

There are cases where the semantic feature (+expected) is neutralized. Each meaning of '*kara*' has the following features:

When the verb *kara* has a clause as its subject, it adds casual or unexpected meaning to the whole sentence. "S" has not the same meaning as "*kara*+ S":

7. *Hu akhal tapuah mur'al.* (He has eaten a poisoned apple).

8. *Kara še-hu akhal tapuah mur'al.* (It happened that he ate a poisoned apple).

On the other hand, the verb *hitraḥeš* has no casual meaning. In this case "S" — *hitraḥeš* + S". This explains why it does not take a subject clause.

Iddo Avinery: HEBREW VS. OLD SYRIAC

This paper tries to show that there are cases in which Old Syriac (in the Peshitta translation) deviates from the Hebrew in the expression of the neuter; e.g. ידעי טוב ורע is rendered in the feminine: כְּתָמָא וּבִישְׁמָא.

Maya Agmon-Fruchtman: SHE SEEMS NICE, SHE LOOKS NICE: ON ONE MORPHO-SYNTACTIC DIFFERENTIATION IN ISRAELI HEBREW

The paper deals with the modern (spoken) Hebrew morpho-syntactic differentiation between two structures: one structure exhibits concord between the verb and its complement (an adjective), as in: *hi nir'et neḥmada* "she seems nice", while the other looks almost the same, but shows no concord between the verb and its

complement, as in: *hi nir'et nehmad* "she looks nice", as in adverbial complements in general. In these structures, it seems that Israeli (spoken) Hebrew has found a way to differentiate between 'look' and 'seem', which in Hebrew take the identical form *nir'e*.

M. Mishor: מַדֵּל AND MARGINAL TRENDS IN GRAMMAR

A participial form מַדֵּל is found in Ashkenazic tradition and in several European printed editions of the Mishna ever since the seventeenth century, instead of the regular מְדַל (*Peah* 3, 3 *et al.*).

מַדֵּל has been analysed in different ways in different dictionaries: a) as an Aramaic אַפְעֵל from דָּלַל; b) as a shortened form of מְדַלָּה – from the הִפְעִיל of דָּלַה; c) as a variant of מְמַדֵּל – from the פָּעַל of מָדַל.

Adina Abadi: AVAL VERSUS ELLA – A LOGICAL AND PRAGMATIC DESCRIPTION

Our paper opens with a review of two studies of this subject, that by Dascal and Katriel (1977) and that by Azar (1981). It adopts the assertion that *aval* parallels Spanish *pero*, while *ella* parallels *sino* in the same tongue. However, it questions several of the contentions made in each study.

We describe different syntactic, semantic and pragmatic aspects of *aval* in comparing it to *ella*. Finally, six rules are formulated for the use of *aval* and *ella*.

1) *Ella* functions only within sentence boundaries, whereas *aval* may function beyond sentence boundaries as well.

2) An *ella*-sentence is always uttered by a single speaker, while clauses or sentences coordinated by *aval* may be uttered by one speaker or by more than one.

3) An *ella*-sentence always contains a negating word, whereas in *aval*-sentence(s) the use of a negating word is optional, and the contrast may be expressed semantically, through the use of antonyms.

4) In an *ella*-sentence the negating word is independent, and its position is fixed in the constituent preceding *ella*; whereas in *aval*-sentence(s) the negating element need not be independent, assuming it is used at all, but may be a prefix. In addition, its position is free.

5) The contrast between arguments or speech acts in an *ella*-sentence(s) is explicit and direct, whereas in *aval*-sentence(s) such contrast may be indirect.

6) *Ella* always functions on a single level of meaning, whereas *aval* may function on more than one level.

These rules make clear the rigorous conditions to which the use of *ella*, unlike *aval*, is subject, and it seemed to the author that *ella* (*sino* in Spanish) is truth-

functional. The author thus formulated a truth table for the function “P *ella* Q”, which is true only when P is false and Q is true. Eljakim Wajsberg of the Academy of the Hebrew Language found verification of this truth table in propositional logic: the truth table of “P *ella* Q” (P *sino* Q) is identical to that of $\sim P \wedge Q$.

Moshe Katan: HEBREW ELEMENTS IN THE JUDEO-ALSATIAN DIALECT

The Alsatian Jewish dialect is a particular form of Occidental Yiddish. It differs from the general Alsatian language in its special phonetics (e.g., yes = *yóu* # German *ya* # Alsatian *yo*), but principally in the large number of Hebrew words and expressions integrated into it. This article adduces the diverse transformations affecting the Semitic elements introduced into the Germanic context: *šawə* (שבת), *šétis* (שידוך), *péymə* (בהמה), *ménəg* (מנהג), *hafdóula* (הבדלה), *pfélə* (תפילה), *neféyrə* (עברה), etc. It describes the original grammatical structures of the dialect, such as the plural forms *khaséyrə*m (חזירים) from *kḥāšər* and *mátsəknepflis* (מצה—dumplings) or the diminutive *hétərlə* (a little) (היתר), as well as the verbal constructions of the *šarkhásmanə* (לחתום) or *wayífrəkh gey* (לברוח) types. It defines the major areas of the Hebraic vocabulary: rituals, Jewish occupations, Christian symbols and even Christian geographic names. In addition, the article presents a selection of Judeo-Alsatian sayings, including the good-humored wit of the local Jewry, as well as a list of monographs on the subject.

Israel Ben-David: כִּנְפֶךָ, Ruth 3, 9, is plural

In Ruth 3, 9 we find: וַיֹּאמֶר כִּנְפֶךָ עַל-אַמְתֶּךָ. All O.T. dictionaries have כִּנְפֶךָ labelled as singular, because the Yod is lacking. But, obviously כִּנְפֶךָ is plural, in כתיב חסר (defectively spelled) because otherwise a pausal suffix would come with Pashta, whereas even אַמְתֶּךָ with Zaqef has a non-pausal suffix.

Eliezer Schlossberg: “A WEAK פֶּא IN THE LANGUAGE OF ISHMA‘EL – IN THE LANGUAGE OF R. YOSEF KARO

Maimonides opens his *Mishneh Torah* with the words, “The foundation of foundations and firmest pillar of all wisdom is to know that *ישׁשׁ* a first being.” It has long been known that the word *ישׁשׁ* does not indicate a specific place (“there, but not here”), a concept which might have contradicted some of the most important beliefs of the Jewish religion, but rather — under the influence of Arabic — being and existence. More difficult is the explanation given by the *Kesef*

Mishneh to this phrase: “like a weak נ”ד in the language of Ishma’el.” All commentaries on this phrase are based on the use made by R. Abraham Ibn Ezra of the same phrase in his Bible commentaries, but they fail to provide adequate explanation. Some scholars went even further, claiming that this phrase was not written by the *Kesef Mishneh* himself, but was added to the text later on.

The new explanation offered here points out the difference between the use of this phrase made by Ibn Ezra, who lived in Spain and was familiar mainly with classical Arabic, and the use made by R. Yosef Karo, the author of the *Kesef Mishneh*, who lived in Palestine for a long time, where the only kind of Arabic he might have known was the vernacular. Our assumption is, therefore, that “weak נ”ד in the language of Ishma’el” does not denote classical *fī*, but rather dialectal *fā*, which — in the dialect of Palestine, Syria and Lebanon — has the meaning of “there exists,” the same as the word נשׁ in Hebrew, and that R. Yosef Karo was influenced by the hackneyed phrase, “weak נ”ד”.

לשוננו כתב־עת לחקר הלשון העברית והתחומים הסמוכים לה פרך חמישים ואחד, חוב' ג-ד — ניסן-תמוז ה'תשמ"ז

התוכן:

	ד' בקר	— קטעים מתוך פירושים לשוניים קראיים
131		לספר ויקרא ולספר ישעיה
169	ש' שרביט	— נסיגת תנועה לפני גרזנית
	פ' טרומר	— מעמדו של ה"הסגר" במשפט על יסוד
171		עקרונות תיאורית פעולות הדיבור
	מ' כהן	— תת־שיטות של הטעמה טברנית 'חוץ מסורתית'
		ושיעור תפוצתן בכתב־יד של מקרא
188		בימי הביניים
	י' אליצור	— הבור והבאר, ריאליה וארכיאולוגיה
207		והמחקר הלשוני
231	י' אבישור	— "בצלם דמות תבניתו"
	ביקורת	
	א' קימרן	A. Hurvitz, <i>A Linguistic Study of the Relationship between the Priestly Source and the Book of Ezekiel</i>
235		
	מ' קטן	BANITT; Menahem: <i>Rashi interpreter of — the biblical letter</i>
240		
	י' בלאו	— תרגום אנגלי של המבוא לשפות השמיות
245		של ג' ברגשטרסר
	ד' בווארין	— כתב־היד התימניים של התלמוד הבבלי
252		מחקרים בלשונם הארמי

כתובות המחברים המשתתפים בחוברת זו :

ד"ר דן בקר, רח' הירקון 204, תל-אביב 63405
ד"ר שמעון שרביט, המחלקה ללשון העברית, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
ד"ר פנינה טרומר, רח' רפידים 32א', תל-ברוך 69015
פרופ' מנחם כהן, ת"ד 918, גבעת זאב 90915
יואל אליצור, עפרה, ד"נ הרי ירושלים
פרופ' יצחק אבישור, רח' הזו 3, סכונת דניה, חיפה
ד"ר אלישע קימרון, רח' שאר ישוב 5/1, באר שבע
ד"ר משה קטן, ת"ד 864, ירושלים
פרופ' יהושע בלאו, רח' הגדוד העברי 12, ירושלים 92345
ד"ר דניאל בויאריץ, רח' הרדוף 8, עומר 84965

בהתקנת החוברת לדפוס ובהגהתה
סייעו מרדכי מישור ודבורה בן-ישראל

נסדר ונדפס בדפוס רפאל חיים הפהן בע"מ ה'תשמ"ט
מיצבו בנו משה זיל

קטעים מתוך פירושים לשוניים קראיים לספר ויקרא ולספר ישעיה*

הקדמה**

אגב עיון בקטעי גניזה בספריות אוקספורד וקמברידג' צדו את עיניי שלושה קטעים בעלי אופי זהה: פירוש לשוני על מקראות בסדר הופעתם במקרא בדילוגים רפים. פרשנות לשמה אמנם מצויה בהם, אך היא בטלה בשישים.

*עיקרי הדברים הוצגו במסגרת במת החוקר של ביה"ס למדעי היהדות באוניברסיטת תל-אביב ביום ו' בכסלו ה'תשמ"ב.

**הקיצורים הביבליוגרפיים המשמשים במאמר זה:

בלאו = דקדוק הערבית-היהודית של ימי-הביניים, ירושלים תשכ"ב.
בן בלעם ליסעיה = פירוש ספר ישעיה ליהודה בן בלעם, מהד' י' דרנפורג, פאריס 1892.

דוד בן אברהם = **פתאב גאמע אלאפאט** לדוד בן אברהם אלפאסי, מהד' ש"ל סקז, ב' פרכים, ניו-האבן 1936–1945.

דונש על מנחם = ספר תשובות דונש בן לברט, מהד' צ' פיליפובסקי, לונדון ואדינבורג 1855.

חיוג', לין = **פתאב אלאפעאל דואת חרוף אללין** ליהודה חיוג', מהד' מ' יסטרוב, ליידין 1897.

חיוג', נתף = יתר הפליטה מן **פתאב אלנתף**... ליהודה חיוג', מהד' פ' קוקובצוב, פטרבורג 1916.

יוסף קמחי, הגלוי = ספר הגלוי ליוסף קמחי, מהד' ה"י מאתיאוס, ברלין 1887.
יפת בן עלי להושע = פירוש ספר הושע ליפת בן עלי, מהד' פ' בירנבאום, פילדלפיה 1942.

מנחם = מחברת מנחם בן סרוק, מהד' צ' פיליפובסקי, לונדון ואדינבורג 1854.
עלי בן סלימאן לבראשית = פירוש ספר בראשית לעלי בן סלימאן, מהד' ש"ל סקז, פילדלפיה 1928.

פוזננסקי, קראים יריבי רס"ג = S. Poznański, *The Karaite Literary Opponents of Saadia Gaon*, London 1908.

פינסקר, ליקוטי קדמוניות = ש' פינסקר, לקוטי קדמוניות לקורות בני דת מקרא..., וינה 1860.

שלושת הקטעים כתובים ערבית באותיות עבריות בכתב מרובע, והרי תיאורם:

1. ארבעה דפים מספריית הבודליאנה באוקספורד – Heb.d.44. fol.60–63. שני הדפים הראשונים (60–61) כוללים ביאורים ל-ויקרא א, יב – ד, ג. שני הדפים האחרונים (62–63) ל-ויקרא י, יט – יב, ג. ארבעת הדפים שייכים לכתב-יד אחד, כלומר, לפנינו שני דפים רצופים, חסר של דף או שניים, ושוב שני דפים רצופים.
2. שני דפים מאותה ספרייה – Heb.d.44.fol.77–78. כוללים ביאורים ליש' לג, כד – לד, יז. שני הדפים מהוים טקסט רצוף.
3. דף אחד מאוסף טיילור-שכטר בקמברידג' – T-S.Ar. 23.99. כולל ביאורים ליש' נד,יד – נו,ה.

אחרי עיון ראשון בחומר התרשמתי, כי הקטעים 2 ו-3 שייכים לחיבור אחד, ואולי אף לכתב-יד אחד, שדפיו נתפזרו למקומות שונים. השנאת הכתב בין השניים הראתה בעליל, כי נכתבו באותה יד. פניתי למומחים לכתב-יד, פרופ' מ' בית-אריה ומר ב' ריצ'לר מן המכון לתצלומי כתב-יד בירושלים, ושניהם אישרו לאחר עיון בתצלומיהם, כי יצאו מאותה יד, וכי סימנים טכניים שונים מעידים על זהות בין שני הקטעים (אם כי קביעה מוחלטת יכולה להינתן רק אחרי ראיית כתב-היד גופם בעין), ואני מודה להם בזה על שניאותו לסייע בידי.

קטע 1 נכתב ביד אחרת, אך אופיו דומה מאוד לקטעים 2 ו-3, ולכן החלטתי לפרסם את שלושתם במסגרת אחת.²

מפאן ואילך, ידובר אפוא על שני קטעים:

קטע א' – קטע 1 לעיל, מתוך הפירוש לספר ויקרא.

קטע ב' – קטעים 2 ו-3, מתוך הפירוש לישעיה.

רד"ק, שרשים = ספר השרשים לרבי דוד בן יוסף קמחי.... מהד' ביונטאל ולברכט, ברלין 1847.

רד"ק, מכלול = ספר מכלול... לר' דוד קמחי.... מהד' י' ריטנברג, ליק 1864.
ריב"ג, אצול = פתאב אלאצול ליונה אבן ג'נאח, מהד' א' נויבאוואר, אוקספורד 1875.

ריב"ג, למע = פתאב אללמע ליונה אבן ג'נאח, מהד' י' דרנבורג, פאריס 1886.
ריב"ג, מסתלחק = פתאב אלמסתלחק ליונה אבן ג'נאח, מהד' י' וה' דרנבורג, פאריס 1880.

ריב"ג, רקמה = ספר הרקמה ליונה אבן ג'נאח בתרגום יהודה בן תפן, מהד' י' וילנסקי (מהדורה שנייה), ירושלים תשכ"ד.
ריב"ג, שרשים = ספר השרשים ליונה אבן ג'נאח בתרגום יהודה בן תפן, מהד' ב"ז באכר, ברלין 1896.

1. על האפשרות שכל הקטעים שייכים לחיבור אחד, ראה להלן, ג', בסופו.
2. ואני מודה למר רון מיי מן המחלקה המזרחית בספריית הבודליאנה באוקספורד ולד"ר ס' רייף, מנהל אוסף הגניזה בקמברידג', על שהתירו לי לפרסמם.

כל הקטעים כתובים על נייר. הם נשחמרו היטב, ולהוציא מלים ספורות הפתב ברור וקריא. בקטע א' 22 שורות בכל עמוד, ובקטע ב' — 19. בשני הקטעים יש ניקוד חלקי או מלא של המובאות מן המקרא, בעיקר של המלים הנידונות, ואילו ניקוד של מלים ערביות מועט מאוד.

בקטע א' נזכרים שני שמות אנשים: "אבו סולימאן אלקומסי" ו"אלפיומי", הלוא הוא רב סעדיה גאון (על שם מקום הולדתו — מחוז פיום שבמצרים). את אבו סולימאן (= אבי שלמה = דוד) אלקומסי מזכיר ההיסטוריון הערבי אלמסעודי בחיבורו **פתאב אלתנפיה**³. לפי אלמסעודי חי אבו סולימאן אלקומסי בירושלים ומת בשנת 945/6 לספה"ג. אין להחליפו בדניאל אלקומסי, קראי ידוע הנזכר הרבה מאוד אצל הקראים⁴. לפי י' מאן⁵, אפשר שאבו סולימאן הוא בנו של דניאל. מחברנו מבקר את שני הנזכרים על ביאוריהם בעניין חֶלְבּוֹ הָאֲלִיָּה תְּמִימָה (ויק' ג, ט), אך בעוד שאת ביאורו של רס"ג הוא דוחה לחלוטין, הן מבחינת הלשון והן מבחינת הפירוש, הרי את פירושו של אלקומסי (פירוש הקראים לפסוק) הוא מקבל, ודוחה רק את ביאורו הלשוני⁶.

ש' פוזנסקי (1864–1921), שבין תחומי עיסוקיו הרבים בלטו הדקדוק העברי בימי-הביניים והקראות, פרסם מקטע זה מעט שבמעט:

1. בספרו על קראים יריבי רס"ג⁷ מובאים רק דברי רס"ג על חֶלְבּוֹ הָאֲלִיָּה תְּמִימָה⁸.

2. במאמר על עניינים הנוגעים בקראות מובאים דברי אבו סולימאן אלקומסי⁹, וכל הביאור על נְאֻכְלִתִּי¹⁰.

בשני הפרסומים הללו נגע פוזנסקי אך ורק בצד הפרשני בלא לנגוע בצד הלשוני ממש.

בקטע ב' אין שום איש נזכר בשם¹¹. בסוף הביאור לחֶלְקָתָה (לד, יז) כותב מחבר

3. ראה: S. Poznański, *Karaite Miscellanies*, JQR o.s. VIII (1896), p. 681.

note 1

4. ראה, למשל, **בפתאב אלאנאר ואלמראקב** לקרקסאני, מהד' ל' נימאי, פרך V (1943), במפתח עמ' 057 — מוזכר כ־30 פעמים.

5. ראה: J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, —

Vol. II Karaitica (1931), p.18

6. על זיהוי הקטעים כשל קראים, ראה להלן, ד'.

7. עמ' 58.

8. ראה בהעחת פתביהיד, קטע א', ג, ט: ואלפיומי...

9. במקור המובא לעיל בהערה 3, וראה בהעחת פתביהיד, קטע א', ג, ט: אבו סולימאן...

10. שם עמ' 695–696, וראה בהעחת פתביהיד, קטע א', י, יט.

11. אך גם בו וגם בקטע א' מובאים דברים בשם "יש אומרים" וכיו"ב, וראה להלן, ג', בסופו.

הקטע, כי כבר בביאורו לְהִסְתָּה (מל"א כא, כה) הראה, כי הסתה אינה כמו חלקתה. לפיכך ברור, שכתב גם ביאור לשוני לספר מלכים.

א

בקטע א' יש ביאור של שמונה עשר מקראות, ובקטע ב' — שבעה עשר. רוב הביאורים בשני הקטעים נוגעים במלים בלי התייחסות לתוכן ולהקשר שבו הן נמצאות, ומיעוטם נוגעים גם בתוכן העניין ובהקשר, אך גם במקרה זה התחלת הביאור בעיסוק לשוני. במלים אחרות: לפנינו דקדוק מזדמן של מקראות בסדר הופעתם. המחברים נוטלים לפי המזדמן מה שנראה להם טעון הסבר לשוני או שעל ידו הם יכולים להצביע על עניין דקדוקי. הביאורים הם מתחום תורת ההגה, תורת הצורות, התחביר (ובכלל זה סמנטיקה), ויש אף מעט פירושי מלים. מפל אלה העיסוק הרב ביותר הוא בתחום תורת הצורות: קביעת צורות דקדוקיות וביאורן¹².

להלן פירוט החומר בשני הקטעים לפי הבחנים לעיל:

בתורת ההגה:

בקטע א': חילופי חולם חסר-קבוץ, קמץ (ב,ב); שוא נח, שוא נע (ג,י); דגש קל (ב,ב, ג,י); "תשלום דגש" (יא,לו); חיסור אות (ד,ב).

בקטע ב': חטף-פתח (נה,יב); חילופי צירי-פתח (נו,ג); חוסר דיגוש בחי"ת (לד, ו); דגש מתחלף בנו"ן (שם); דגש מתחלף בה"א (לד, יז); חילופי ביי"ת-מ"ם (לד, ו); הישמטות נו"ן (נו,ה); "תשלום דגש" (?) — הביאור נקטע (שם).

בתורת הצורות:

שיטותיו הבסיסיות בקביעת צורות הפועל: זיהוי באמצעות הציווי¹³, או הבאת צורות זהות בשרשים אחרים, ולעתים שתי השיטות גם יחד. בקביעת משקלי השם — אך ורק הצגת צורות זהות בשרשים אחרים.

משקלי פועל (פולל בינוניים ומקורות):

בקטע א': יָגַר (יא,ז), תִּנְרִיעַ, יוֹתָה (יב,ב), יְמוֹל (יב,ג).

בקטע ב': הִדְשָׁנָה (לד,ו), חִלְקָתָה (לד, יז), תִּפְוֹנִי (נד, יד), פִּאָרֶךְ (נה, ה), יִמְחָאוּ (נה, יב), לְהַגְלוֹת (נו, א), הִנְגְלוֹה (נו, ג), הִזִּים (נו, י), הִנְחָמִים (נו, ה).

משקלי שם:

בקטע א': מֵלֵא, קִמְצוֹ, מִסְלָתָה (ב,ב), הֶעֱצָה (ג,ט), יָרוּעַ (יא, לו), יוֹתָה (יב,ב) (המחבר קובע, כי היא שם-עצם או מקור, ולכן הובאה גם כאן וגם לעיל בכלל משקלי פועל).

12. כך גם בחיבור היחיד הידוע לנו, בעל המבנה הזהה לקטעים שלפנינו — פתאב אלנתף ליהודה חיוג', ראה ש' אברמסון, "מן 'פתאב אלנתף' לרב יהודה חיוג' לשמואל ב'", לשוננו מב, 206.

13. ראה להלן, ב' 1.

בקטע ב': בָּאֵשׁ (לד, יג) נִלְחֹ (נו, ב).
בקטע א' דן המחבר גם בסימאת הריפוי בנטיית שם בסימאת "–וֹת" (יב, ב), וכן במלה מורכבת: לְעֶמֶת (ג, ט).

ב ת ח ב י ר (ו ב כ ל ל ז ה ס מ נ ט י ק ה) :

בקטע א': על מושא ישיר במשפט כולל (א, יב); פניווי קניין מוסבים לשמות קודמים (א, טז); נסמך וצורות הקשר והפסק (ב, ה); משמעות המבנה של שם בכינוי קניין + שם בה"א הידיעה (ג, ט); משמעות המבנה אַחַת מ– (ד, ב); ל– במשמעות מלת סיבה (ד, ג); הַיִּטֵּב = אשר יִטֵּב (י, ט); משמעות צורת הזוגי¹⁴ בהופיעה לכדה ובהופיעה עם שם־מספר לפנייה (יא, כג); על משמעות הסמיכות בְּשׁוֹר עָרְלָתוֹ (יב, ג).
בקטע ב': צורות הקשר והפסק בַּפּוֹעֵל (נד, יד); צורות "נסמך" – "נסמך במשמעות" – "מוכרת" (לג, כד)¹⁵; מלה חסרה (לד, יב); הַנְּלָנָה = אשר נִלְנָה (נו, ג); למה מוסב הלואי (נו, ג).

פ י ר ו ש י מ ל י מ :

בקטע א': דוֹתָהּ (יב, ב), בְּשׁוֹר, עָרְלָתוֹ (יב, ג).
בקטע ב': הַדְּשָׁנָה (לד, ו), פִּי (לד, טז), לְנִפְתָּ¹⁶, הַיּוֹם (נו, י), הַנְּחָמִים (נו, ה).
כאמור לעיל, במקומות מעטים יש חריגה מן הביאור הלשוני הצרוף למידה זו או אחרת של פרשנות, ואלה הם:
בקטע א': על מות קרח (א, יב); וַעֲשֵׂה מַאֲחַת מִהֲנֶה (ד, ב); ...לְאַשְׁמַת הָעָם (ד, ג); וְאֶכְלֵתִי חֲטָאת הַיּוֹם הַיִּטֵּב בְּעֵינֵי ה' (י, ט).
בקטע ב': הַדְּשָׁנָה מִחֻלָּב (לד, ו); חֲרִיָּה וְאֵין שָׁם (לד, יב); כִּי פִי הוּא צִוָּה (לד, טז); זָרַע מְנָאֵף וְתוֹזְנָה (נו, ג).

ב

מבחינת העניין הלשוני יש בקטעים שלפנינו שלוש תופעות עקרוניות:

1. זיהוי הפועל באמצעות צורת הציווי (התופעה משותפת לשני הקטעים).
  2. שיטת השורש שבה קיימים גם שרשים בני אות אחת ושתיים (בקטע א' רק במרומז)¹⁷.
  3. "נסמך במשמעות" (רק בקטע ב').
1. זיהוי הפועל באמצעות צורת הציווי:
- בשני הקטעים מזוהה או מסונג הפועל לפי צורת הציווי או לפי צורה מקבילה בשורש אחר, וגם אז מוזכר לרוב הציווי:

14. אך אולי הכונה רק ל"רגלים", ראה בהערות לתרגום העברי לקטע א', הערה

50.

15. ראה דיון נרחב בנושא זה להלן, ב' 3.

16. מפרש לפי נבח. בקטעים שלפנינו זהו המקרה היחיד של ביאור על פי הערבית, ואפשר שיש עוד אחד במרומז, ראה בהערות לתרגום העברי לקטע ב', הערה 13.

17. ראה להלן, ב' 2, בסופו, על "שוב" ו"דם".

בקטע א': יג'ר הציווי שלה הג'רה... (יא,ו); ת'ר'יע הציווי שלה ה'ר'ע (יב,ב); ד'ו'ת'ה... הציווי שלה ד'ו'ה (שם), וראה גם יא,לב; יב,ג.
בקטע ב': ה'ר'ש'נה... הציווי שלה ה'ר'ש (לד,ו); ת'פ'ו'נ'י הציווי שלה ה'פ'ו'נ' (נד,ד), פ'א'ר'ד הציווי שלה פ'א'ר (נה,ה); י'מ'ח'או הציווי שלה מ'ח'א (נה,יב), וראה גם נו,י; נו,ה. שיטה זו נקוטה רק בידי המדקדים הקראיים, וכבר ציינו זאת חוקרים שעסקו בדקדוק הקראים ממונק ועד סקו¹⁸. דוגמאות לכך פוזרות לרוב בדקדוקים, במילונים ובפירושים למקרא משל מחברים קראיים, ראה, למשל, אצל דוד בן אברהם ב"אבהב", "בט" (ויש עוד הרבה), אצל יפת בן עלי להושע על ש'ף ועל נ'ח'עד (228), אצל עלי בן סלימאן לבראשית על י'דו'ן (129) ועל ה'פ'ר (147).

צורת הציווי נחשבה אצלם לצורת היסוד, הצורה המייצגת את הפועל, את מקור הנטייה: דוד בן אברהם, בפתיחה לפרק הי"ד (ב' 25 – 28) מציג את חילופי הניקוד ביו"ד האית"ן לפי הרפכתה על צורות הציווי. כך גם עלי בן סלימאן באגרונו, שהוא קיצור של ג'אמע אלאלפאט לדוד בן אברהם, מציג את הציווי כיסוד לצורת העתיד: ש'מר — א'ש'מר, י'ש'מר, נ'ש'מר, ומאחר שלפועל אשר לא נקרא שם-פועל (= צורות הסביל) אין ציווי, הרי בו מצטרפות אינ"ת לצורות העבר: ס'פ'ר — י'ס'פ'ר...¹⁹. אצל יפת בן עלי להושע (230) יש דוגמה מובהקת לכך, שהציווי הוא מקור הנטייה: לש'כ'ן יש שתי הוראות: א' — ש'כ'ן (= ג'א'ר). ב' — ג'ר, תושב (= סאכ'ן). כמו שיש ל"ש'וכ'ן", אבל "ש'וכ'ן" היא ש'ם צ'ו'י (= אסם מן אמר), בעוד ש"ש'כ'ן" ש'ם לא מציווי (= אסם לא מן אמר). אצל אבן אלפ'רג' הארון, המדקדק הקראי הנודע ביותר, בן דורם של חיוג' ואבן ג'נ'אח, מצויה הדוגמה המובהקת ביותר להיות צורת הציווי צורת היסוד של נטיות הפועל. הוא מציג שיטה של יצירת צורות היסוד לפי הציווי באמצעות סימן הזיכרון "ה'ב'א ג'נ'י פ'ר'ת ש'וע'ל כ'ו'נ' ש'י'ר'ה ש'י'רו", שהעיקרון בה הוא: כל ציווי שתנועתו הראשונה היא פתנועה הראשונה של אחת ממלות הסימן, תתחיל צורת העבר שלו פתנועה השנייה של מלת הסימן, למשל: ה'פ'ה פ'ות'ח'ת בפתח, ולכן היא לפי ג'נ'י, וצורת העבר תפתח בחירק: ה'פ'ה, והוא מביא בהמשך את צורות הנטייה מ'פ'ה ומ'פ'ה (שאותן יש לזכור בלי עזרת הסימן)²⁰.

18. ראה סקו במבואו לדוד בן אברהם lxxxv, הערה 124, ומובאת שם ביבליוגרפיה נרחבת. אמנם, את הדעה שהציווי הוא צורת היסוד של נטיית הפעלים, או מוטב: צורות המקור נבנות לפי הציווי, מביע גם דונש בן לברט, אך אין השיטה נקוטה אצלו בעקיבות, ואינה משמשת כמו אצל הקראים לז'ה'י הפועל. דבריו בנושא מצויים במהדורה החדשה של חשבוותיו: A. Sáenz-Badillos, *Tešubot de Dunas Ben Labrat*, Granada 1980, עמ' 113 בטקסט העברי (ואינם מצויים במהד' פיליפובסקי): "... כי לב הפעלים (= צורות המקור) מן הציווי הם נפעלים כמו: 'קום ה'ח'הלך בארץ' (בר' יג, יז), ציווי: 'ולא יכלו קום' (תה' לו, יג), פועל (= צורת מקור): 'ש'מור רגלך כאשר תלך' (קה' ד, יז), ציווי: 'אני פי מלך ש'מור' (שם ח, ב), פועל".

19. ראה פינסקר, ליקוטי קדמונית קפח — קפט.

20. הקטע הוא מתוך **פתאב אלפאסי**, ופרסמו מ"נ זיסלין בכתב-העת הרוסי:

Kratkiyo Soobshcheniya 86 (1965) p. 164-177.

"נוהג זה (היינו תפישת הציווי כצורת היסוד של הפועל) לא יתאר בשיטה עקיבה של שורש תלת-עיצורי, אלא אפשרי אך ורק בשיטה דו-חד-עיצורית"²¹, וזה מוביל אותנו לתופעה השנייה המצויה בקטעים שלפנינו:

2. שיטת השורש, שבה קיימים גם שרשים בני אות אחת ושתיים:

בשני הקטעים אין כל רמז להבחנה בין "בניינים" בשמותיהם ולהתייחסות לגזרות הפועל, במלים אחרות: אין כל רמז להפרת תורת חיוג'.

בקטע ב' מדובר מפורשות על שורש בן או אחת: הַיִּים (נוי) היא כמו עֲשִׂים, בָּנִים, הַה"א בה שורשית בניגוד לפעלים האחרים בעלי אותה המשמעות, שהה"א בהם אינה שורשית — הִנֵּה, יֵהָה ששורשן אות אחת. מן הדברים האלה ברור, שפגנתו כי בפועל הִנֵּה וכו' אות השורש היחידה היא זי"ן, בעוד שבפעלים הִנֵּה, בָּנָה וְעָשָׂה לדעתו השורש בן שתי אותיות — "הז", "בן", "עש", שכן אם בהִנֵּה הה"א השנייה אינה שורשית, ברור שגם הה"א השנייה בָּנָה, בָּנָה וְעָשָׂה אינה שורשית.

בקטע א', בנוסף על חוסר כל התייחסות ל"בניין" או לגזרה, יש עדות אחת בלבד, שלפיה ניתן לקבוע, שבעל הקטע נוקט שיטה של שתי אותיות שורש, וזאת רק במרומו: בפיאור לַמִּמָּתָם (יא, לב) הוא כותב על מות שהיא צורת מקור כמו שוב, דם, כלומר, מביא בקטגוריה אחת ע"ו וע"ע ולפי זה יש להסיק, שחשב את שורשיהן ל"שב" ול"דם"²².

3. "נסמך במשמעות":

בקטע ב' (לג, כד) המחבר מחלק את השמות צם, סל, טל, בּוּ, מִס וְדָם בהופעתן במקרא לשלוש קטגוריות: נסמך לדבר (=מצאפה פלאן)²³, נסמך במשמעות (=מצאפה אלמעני) ו"מיוכרת" (כך, בעברית). לדבריו, שמות אלה פשהם מנוקדים בפתח, יכולים להופיע בכל שלוש הקטגוריות, ובקמץ — רק בשתי האחרונות.

חלוקת הדוגמאות לפי מחברנו²⁴:

נסמך לדבר: בָּם נִפְשׁוֹת אֲבִינִים; וְסָל מִצּוֹת; כְּטַל-חֶרְמוֹן.
 נסמך במשמעות: וְעָם לֹא יָבִין יִלְבֹּט; וְעָם לֹא יִחְרְדוּ; עַל סֵל אֶחָד; אֶהְיֶה כְּטַל לְיִשְׂרָאֵל.

21 כך הטיבה להגדיר זאת גב' א' ליונשטם במאמרה "פירוש קראי על התורה בלבוש שומרוני", ספר זיכרון ליצחק בן-צבי (תשכ"ד), קצו.

22 בכל המקומות שנקטנו בהם פאן את המונח "שורש", עשינו זאת בשל המינוח המקובל, ואף בשל כך שמחבר קטע ב' משתמש במלים אצל, אצלי (= שורש, שורשי). למעשה, ראוי יותר לכנות את האותיות היציבות "יסוד", וראה על כך בפירוט: ג' גולדנברג, "על השוכן החלק והשורש העברי", לשוננו מד, 281–292, ובעיקר 285–289.

23 מונח דומה — עם "טפל" במקום מצאף — מצוי אצל מדקדק קראי אלמוני, ראה במבואו של סקוז לרוד בן אברהם lxxxviii, הערה 128.

24 אני מוסיף לכל הדוגמאות את הטעמים, פי הם שייכים לגוף הדין, ראה להלן, בסיפוס הדין.

מוכרת: יַחַת אֶפְרַיִם מַעַם; וְהִקְרַבְתָּ אוֹתָם בְּסֵל; וַיֹּאכַל הָעָם עַל הָדָם; בָּזוּז בּוֹ; הִיָּתָה לְמָס.

והוא מספם: "כל אחד מתבאר לפי מקומו, ואם הוא במשקל פמו וזולתו, הרי צריכים אנו לקבוע כל אחד במקומו (= לשייך אותו לאחת הקטגוריות) לפי הרצאה שלו", ואין מחברנו מבאר כלל את המונחים הללו.

את המונח **מִצְאָף אלמעני** (א: **מִצְאָף פי אלמעני**) מצאתי רק אצל מחבר אחד, והוא דוד בן אברהם אלפאסי, במילונו **פתאב גאמע אלאלפאט**²⁵. דוד בן אברהם מציין, **פי מִצְאָף פי אלמעני** מכונה בעברית "הולך", וזאת בארבעה מקומות²⁶. פרשת **מִצְאָף פי אלמעני** מעניינת במיוחד, ולמיטב ידיעתי לא נדונה בשום מקום, ולפיכך ראיתי להאריך בנושא זה²⁷. כדי להאיר את העניין יובאו בזה כל המקומות שמופיעים בהם המונחים **מִצְאָף פי אלמעני** או "הולך" על הקשרם אצל דוד בן אברהם:

I. "אחד":

— בסמיכות (= **ענר אלמצאפה**) אחד: אחד הָהָרִים (בר' כב,ב); אַתְּ הַשִּׁיחִים (שם כא,טו).

— נסמך במשמעות (= **מִצְאָף פי אלמעני**): שָׁכַם אֶחָד עַל-אַחֶיךָ (שם מח, כב); וְדָבַר-חֵד אֶת-אֶחָד אִישׁ אֶת-אֶחָיו לֵאמֹר (יח' לג,ל).
— "אֶחָד" (אינו מגדיר את סוגו) (א' 60–61).
II. "אין":

— מה שמתקשר בדיבור (= **מַתְּצַל אלכלאם**)... והוא אשר נקרא "סמוך" — "אין": וְלָחֶם אֵין בְּכָל-הָאָרֶץ (בר' מז,ג).

— ומה שהוא נסמך במשמעות למה שנשאר מהשלמת הדיבור דבר (= **מִצְאָף במעני מא יבקא מן תמאם אלכלאם שיא**) הוא אֵין בפתח: וְאֵדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת-הָאֱדָמָה (שם ב,ה), והוא אשר נקרא "הולך".

— ומה שהוא מנותק במשמעות (= **מִנְפַּצַּל פי אלמעני**) הוא אֵין: וּמוֹתֵר הָאֲדָם מִן-הַבְּהֵמָה אֵין (קה' ג, יט), והוא ה"מכרת", והוא חל הכי הרבה באתנת ובסוף פסוק.... (א' 75)²⁸.

25. מצוי בריב"ג, למע, בפרק על הסמיכות (= **אלמצאפה**), עמ' 205 — **אמצאפה פי אלמעני** (=סמיכות במשמעות), אך מונח זה משמש אצלו לציון הנסבה — הצורות בעלות יו"ד ההתייחסות.

26. ראה להלן בדוגמאות מס' II, IV, V, VIII. בביאור קראי ל"אֶזְלַת יָד" (דב' לב, לו), p. 69 (1908) REJ, מובא בשם אבו אלפרג' הארון: "אֶזְלַת" היא **יסם דאהב** (=שם הולך), אך הפונה שם לנסמך רגיל.

27. פינסקר, ליקוטי קדמוניות קס — קסב, מציג את עניין ה"סמוך" — "הולך" — "מוכרת" אצל דוד בן אברהם, ומציין כי "צריך עוד לעיין" (קסב). גם סקוז במבואו לדוד בן אברהם LXXXVII–LXXXIX, נדרש לנושא אך בצורה פללית ביותר.

28. אבו אלפרג' הארון p. 209 (1896) REJ, מחלק גם הוא את "אין" לשלוש פנים (=וגוה) כמל דוד בן אברהם, אך המונחים שונים: "פי אלקטע ואלוצל ואלודי יסמה עומד"

III. "ארפד":

— והוא בקמץ, ונאמר בו אֶם-לֹא כְאֶפְדִּי חֶמֶת (יש' יט) בפתח, כי הוא נסמך במשמעות (= מִצְאָף פי אלמעני) (א' 154).

IV. "אתה":

— ...בהטעמת התי"ו, כמו אֶתְּהָ עֲתָה בְרוּךְ ה' (בר' כו, כט).
 — ...בהטעמת האל"ף ובפתח, כמו רְאוּבֵן בְּכָרִי אֶתְּהָ (ההמשך: פְּחִי וְרֹאשִׁית אוֹנִי) (שם מט, ג); "ה' אֶמְרָ אֵלֵי בְנֵי אֶתְּהָ (ההמשך: אֲנִי הַיּוֹם יִלְדְּתִיךָ) (תהלים ב, ז); פִּי-זָכַר אֲנִי וְאֶתְּהָ (ההמשך: אֶת רִכְבִּים צִמְדִּים אַחֲרֵי אַחְזָב אֲבִיו) (מל"ב ט, כה); פְּחֶסֶדךָ וְכִרְ-לִי אֶתְּהָ (ההמשך: לְמַעַן טוֹבְךָ ה') (תה' כה, ז) הוא אשר נקרא "הולך", פְּנֹנִי: נִפְסָק בַּטֶּעַם וְנִסְמָךְ בַּמְשָׁמְעוֹת (= מִנְקָטַע פי אללחן ומִצְאָף פי אלמעני).
 — בהטעמת האל"ף ובקמץ והוא ה"מוכרת" המסודר (= אֶלְמַחְכָּם) ... כמו נִכְרְתָה בְּרִית אֲנִי וְאֶתְּהָ (בר' לא, מד); "וַיֹּאמֶר לוֹ יִצְחָק אָבִיו מִי-אֶתְּהָ (שם, כז, לב) (א' 168)

V. "בית":

— הנסמך (= אֶלְמִצְאָף) בֵּית יוֹסֵף (בר' מג, יח); בֵּית פָּרְעָה (שם יב, טו). והמנוחק (= אֶלְמִנְפָּצַל) בשני סוגים:
 — נִפְסָק בְּדִיבּוּר וְנִסְמָךְ בַּמְשָׁמְעוֹת (= מִנְקָטַע פי אֶלְכִּלְאָם וּמִצְאָף פי אלמעני), פְּנֹנִי: נִשָּׂאָר בַּמְשָׁמְעוֹת דְּבַר שְׁאִינוֹ מוֹשֵׁלָם, כְּמוֹ בֵּית יִבְנֶה-לָךְ ה' (ש"ב ז, יא)... יַעֲשֶׂה...; בֵּית אֲבִנֶה-לָךְ (שם, כז); מְצִיעֵי בֵּית בְּבִית (יש' ח, ח), ואנשי הלשון קוראים לו "הולך" ...
 — המוכרת לחלויטין (= אֶלְמוֹכֶרֶת בְּאֶלְכִּלְיָה) הוא בקמץ, כְּמוֹ יִלֵּיד בֵּית וּמִקְנֶת-פָּסָף (בר' יז, יב), ולכן בכל אתנחתא וסוף פסוק — קִמַּץ (א' 220).

VI. "וד":

— הנסמך (= אֶלְמִצְאָף) בפתח, כְּמוֹ וְדָ לְקַחֲנִי (איוב יא, יד), וכמוהו אֶם-וְדָ וַיִּשָּׁר אֶתְּהָ (שם ח, ו).
 — וְדָ אֲנִי בְּלִי-פֶשַׁע (שם לג, ט) בשל משמעות סמיכות הדיבור (= לִמְעֵנִי אֲצַאפָה אֶלְכִּלְאָם) הוא בפתח.
 — כל "וְדָ" בקמץ... עוֹמֵד לַעֲצֹמוֹ (= קִאִים בִּנְפֶסָה), כְּמוֹ שְׁמֵן וַיִּת וְדָ (שמות כז, כ) (א' 485).

VII. "לך":

— ה"סמוך" וה"הולך" — לך בקמץ (וכאן הוא מביא ארבע דוגמאות בלי לפרט מה מהן "סמוך" ומה "הולך". נראה, כי בראשונה ובשנייה הפנה ל"סמוך", ובשלישית וברביעית ל"הולך", הן בגלל הסדר והן בשל הטעמים: בראשונה ובשנייה טעם מחבר, ובשלישית וברביעית — מפסיק).

(= בהפסק, בחיבור ובמה שמכנים אותו "עומד"), כלומר, "עומד" מקביל ל"הולך" אצל דוד בן אברהם, וראה להלן, הערה 30.

— (סמוך): כִּי־לֶךְ וּלְזַעַד (בר' כו, ג), לֶךְ אֶתְנָנָה (שם יג, טו).
 — (הולך): מִי הֵגִיד לֶךְ (ההמשך): כִּי עִירוֹם אָתָּה (שם ג, יא); וְקָרָא לֶךְ (ההמשך):
 וְאָכַלְתָּ מִזֶּבַח (שמות לד, טו).
 — וה"מוכרת" — "לך" בשוא, כמו יְהִי לֶךְ אֲשֶׁר לֶךְ (בר' לג, ט), הראשון
 "הולך" והשני "מוכרת". ולהפך: הַשָּׂדֶה נִתְּתִי לֶךְ וְהַמַּעְרָה אֲשֶׁר־בוֹ לֶךְ נִתְּתִיהָ (שם
 כג, יא), הראשון "מוכרת" והשני "סמוך" (ב' 80).

VIII. "מים"

מִי תִהְיוּ רַבָּה (יש' נא, י)...הוא נסמך (=מִצָּאָה) ומים הוא עומד לעצמו (=קאים
 בנפסה).... והוא בשני סוגים:
 — מה שנאמר באמצע הדיבור ואחרי כן נשאר מן הדיבור (=מֵא יקאל פי וסט
 אלכלאם ובעד יבקא מן אלכלאם), והוא בפתח, כמו מִים מְצוּר הֵזִיל לָמוֹ (יש'
 מח, כא), והוא אשר נקרא "הולך".
 — והשני הוא הנסמך (=מִצָּאָה), כמו מִים רַבִּים (במ' כ, יא); מִים קָרִים (מש'
 כה, כה).
 ויש שה"סמוך" וה"הולך" באים באתנחתא בפתח: יֵשֶׁם מִדְּבָר לְאֶגְס־מִים (תה'
 קז, לה); אֶרֶץ לֹא־שֹׁבְעָה מִים (מש' ל, טז); בָּאנוּ־בְּאֵשׁ וּבְמִים (תה' סו, יב).
 — והשלישי הוא ה"מוכרת", ואפילו הוא באמצע הדיבור, הוא בקמץ, כמו
 אֶרֶץ נִחְלֵי מַיִם (דברים ח, ז); כִּי יִבְשׁוּ אֶפְיָקֵי מַיִם (יזאל א, כ). וכל אתנחתא וסוף פסוק
 כמו שני אלה למעט מה שהזכרנו (ב' 204).

IX. "הנני"

— הַנְּנִי מַצִּיָּה (יר' לד, כב) — "סמוך".
 — הַנְּנִי בְּנִי (בר' כב, ז); וַיֹּאמֶר הַנְּנִי מִי אָתָּה בְּנִי (שם כז, יח) — "הולך".
 — וַיֹּאמֶר הַנְּנִי (שמ"ב א, ז) — "מוכרת" (ב' 242).

X. "נבל"

ה"סמוך" וה"הולך" בצירי, וה"מוכרת" בסגול (הוא מציג את הדוגמאות
 ל"סמוך" ול"הולך" יחד בלי להגדיר כל מקרה לגופו, וההבחנה שלי להלן היא לפי
 נסמך — "סמוך" ונפרד — "הולך").
 — (סמוך): בְּנָבֶל עֲשׂוֹר (תה' לג, ב); וְאָחַד נוֹשֵׂא נָבֶל־זֶיֶן (שמ"א יג); וּשְׂבָרָה
 כְּשֶׁבֶר נָבֶל יוֹצְרִים (יש' ל, יד).
 — (הולך): נָבֶל וְתָף (שמ"א י, ה).
 — "מוכרת": אוֹדֶךְ בְּכָל־נָבֶל (תה' עא, כב); וְהִיא כְּנוֹר נָבֶל (יש' ה, יב) (ב'
 251).

XI. "נשק"

— הנסמך (=אלמצאָה) בצירי: יִבְרַח מִנֶּשֶׁק בְּרָזֶל (איוב כ, כד).

— וה"הולך" כמו הנסמך: נָשַׁק וּבָשָׁמִים (דה"ב ט, כד), ויש "הולך" בסגול:
בְּנֶשֶׁק וּמִגֶּן וְצִנָּה (יח' לט, ט).
— ה"מוכרת" בקמץ: עֲלוֹת הַנֶּשֶׁק (נחמ' ג, יט) (שם: הַנֶּשֶׁק, ונראה, פי הפונה
לְבִיּוֹם נֶשֶׁק — תה' קמ"י, א: יֵצֵא לְקִרְאֹת־נֶשֶׁק — איוב לט, כא) (ב' 293).

XII. "עיט"

— נסמך (=מצאף): לְעֵיט צָפוֹר כָּל־כָּנָף (יח' לט, ד).
— ה"הולך": וַיֵּרֶד הָעֵיט (בר' טו, יא).
— ה"מוכרת": עֵיט (איוב כח, ז).

XIII. "עתה"

— הנסמך (=אלמצאף): עֲתָה יָבֹא דְכָרִיךְ (שופ' יג, יב) בהטעמת התי"ו...
— ה"הולך": מְנַעֲרֵנוּ וְעַד־עֲתָה (ההמשך: גַּם־אֲנַחְנוּ גַּם אֲבֹתֵינוּ) (בר' מו, לד)
בהטעמת העי"ן ובפתח
— ה"מוכרת" בקמץ: פִּי טוֹב לִי אֲזִי מִעֲתָה (הושע ב, ט) (ב' 439).

XIV. "ציקלג"

— הנסמך (= אלמצאף) וה"הולך" בפתח: צִיקְלָג (שמ"א כו, ו).
— ה"מוכרת" בקמץ: (צִיקְלָג, אינו מביא דוגמה, ראה שמ"א כו, ו).

XV. "קטן"

— הנסמך (= אלמצאף): קָטָן כְּנִיּוֹ (דה"ב כא, יז).
— ה"הולך": קָטָן וְגִדּוֹל (שמ"א כה, לו).
— ה"מוכרת": וַיֵּלֶד זָקָנִים קָטָן (בר' מד, כ) (ב' 548).

XVI. "שבי"

— הנסמך (= אלמצאף): שְׁבִי מִצָּרִים (יש' כד, ד).
— ה"הולך" כמו הנסמך: אֶת־הַשְּׁבִי וְאֶת־הַמִּלְקוֹחַ (במד' לא, יב).
— ה"מוכרת": שְׁבִיתָ שְׁבִי (תה' סח, יט) (ב' 643—644).

XVII. "שבת"

— הנסמך (= אלמצאף): שָׁבְתוֹן שַׁבַּת־לֶדֶשׁ (שמות טז, כג).
— וה"הולך" כמו הנסמך: לְהַכִּין שַׁבַּת שַׁבַּת (דה"א ט, לב); עֲלֹת שַׁבַּת (ההמשך:
בְּשַׁבָּתוֹ) (צמ' כח, י); שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן (שמות לא, טו).
— והעומד (= אלקאים): שַׁבַּת לֵה' (שם כ, י); וּמִדֵּי שַׁבַּת בְּשַׁבָּתוֹ (יש' סו, כג)
(ב' 648).

XVIII. "שלחן"

— הנסמך (= אלמצאף) בפחת: ועל שלחן הפנים (במ' ד, ז).
 — ה"הולך" כמו הנסמך: לשלחן ושלחן (דה"א כח, טז).
 — (בפחיתת הערך: שלחן בלי להגדירו, והפונה ל"מוכרת"?).
 במקום אחד אין הוא משתמש במונחים מצאף פי אלמעני או "הולך", אך לפי אופי הביאור ברור לחלוטין שהפונה לתופעה הזאת:

XIX. "אחת"

קח צנצנת אחת (שמות טז, לג) נסמכותו (= אצאפתה) היא בשל כך שהדיבור חסר, אינו שלם (= נאקץ גיר כאמל), כי מי ששמע קח צנצנת אחת אינו יכול לדעת מה ייעשה בה, והשלים אותו בדיבורו ותן-שמה (שם). וכך גם אפנו נא בנחית ובאָרץ פּעם אחת (שמ"א כח, חסר (= נאקץ), עד שאמר: ולא אֶשְׁנָה לוֹ (שם).

עד כאן נמצאנו למדים, כי

— מצאף פי אלמעני = "הולך" (VIII V, IV, II).
 — התופעה מתקיימת בשמות-עצם (XVI, XIV, XII, XI, X, VIII, V, III), שמות-תואר (XVIII, XVII, XV, VI), שמות-מספר (XIX, I), כינויים (IV) ומלות (XIII, IX, VII, II).

— בחמישה מקומות הוא מבאר את התופעה:

- א. נסמך במשמעות למה שנשאר מהשלמת הדיבור דבר (II).
- ב. נפסק בטעם ונסמך במשמעות (IV).
- ג. נפסק בדיבור ונסמך במשמעות, נשאר במשמעות דבר שאינו מושלם (V).
- ד. מה שנאמר באמצע הדיבור ואחרי כן נשאר מן הדיבור (VIII).
- ה. הדיבור חסר, אינו שלם (XIX).
- ה"הולך" מתקיים בתוך המערכת המשולשת: "סמוך" — "הולך" — "מוכרת" והמונחים הערביים המקבילים להם: מתצל באלכלאם, מצאף — מצאף פי אלמעני — מנפצל פי אלמעני, אלקאים, ואצל מחברנו: מצאפה, מצאפה פלאן — מצאפה אלמעני — מכרתה.

— יש חוסר עקביות בהצגת הדברים אצל דוד בן אברהם: ההגדרה "נפסק בטעם..." (לעיל ב') אינה עומדת במבחן המציאות. אמנם בר 16 המקרים מוטעם ה"הולך" בטעם מפסיק, אולם בכמה וכמה מקומות הוא מוטעם בטעם מחבר (וכך גם המצב אצל מחברנו)²⁹.

אצל דוד בן אברהם: וְאִנִּי... (VI); מִיָּם מְצוֹר (VIII); הִגֵּנִי בְּנִי (IX); נָבֵל וְתָף (X); נִשְׁק וּבְשָׁמִים (XI); אֶת-הַשִּׁבִּי (XVI); שִׁבְתָּ שִׁבְתָּ, שִׁבְתָּ שִׁבְתָּ (XVII); לְשִׁלְחָן וְלִשְׁלָחַן (XVIII). (ואצל מחברנו: וְעַם לֹא יָבִין; עַל-סֵל אֶחָד).

29. סקוז במבואו לדוד בן אברהם lxxxvii, נתפס להגדרה זו, ולכן אין דבריו מדויקים. כבר פינסקר, ליקוטי קדמוניות קסב, עמד על כך שפל הנושא הזה אינו קשור דוקא בטעמים.

ועוד: ברוב הדוגמאות מוצגות שלוש הצורות כשלוש קטגוריות במערכת אחת, אבל פעם אחת מוצג הנסמך במשמעות כְּנִלָּה אל הנסמך, כלומר, שני סוגים של קטגוריה אחת מול ה"מוכרת": "מים" (VIII), ופעם אחת להפך: הנסמך במשמעות מוצג כנולה ל"מוכרת", כלומר, שני סוגים של קטגוריה אחת מול הנסמך: "בית" (V).

עד כאן — תיאור התופעה של המצאף פי אלמעני = ה"הולך", ומכאן — ניסיון למסקנות. נראה לי, כי הקטגוריה נולדה מתוך הרצון לתאר תיאור מלא את התופעה המשושלת של שמות ומלות בטקסט המקראי: בֵּית-בֵּית-בֵּית; קֶטֶן-קֶטֶן-קֶטֶן; אֶתָּה-אֶתָּה-אֶתָּה וכו'. הצורה השנייה בשלושת הללו, נושא דיוננו, מצויה שלא בסוף פסוק ולרוב היא בטעם מפסיק, ויש אחריה המשך בעניין, במשמעות. בשמות — אין היא צורת הנסמך אך יש לה קשר ענייני להמשך, ומכאן צמח המונח מצאף פי אלמעני (= נסמך במעוט), ובעברית: "הולך" — דרגת ביניים בין "סמוך" (= צורת הקשר) לבין "מוכרת" (= צורת הפסק גדול). ההפסק הגדול מכונה פעם אחת (XVII) גם קאים (= עומד), ואפשר כי המונח "הולך" נולד בהיותו בשדה הסמנטי של תנועת האדם בין "רץ" לבין "עומד"³⁰. מאחר שהצורה באה לרוב בטעם מפסיק, נגרר דוד בן אברהם להגדיר אותה במקום אחד (IV) כ"נפסק בטעם".

הבוחן הבסיסי בהשקפה על צורות ה"סמוך" — "הולך" — "מוכרת" אצל דוד בן אברהם הוא המשושלת הקיימת בדיבור, בפסוק, והגדרותיו ב"אין" (II) הן, לדעתי, המשקפות ביותר את הנושא:

"סמוך" — מה שמתקשר בדיבור.

"הולך" — סמוך במשמעות למה שנשאר מהשלמת הדיבור דבר.

"מוכרת" — מנותק במשמעות.

הטעמים אינם מהנים בוחן לסיווג הצורות אלא אך ורק נסיבות: ה"מוכרת" חל הכי הרבה באתנחתא ובסוף פסוק (II), ויש שה"סמוך" וה"הולך" באים באתנחתא בפתח (VIII). (גם מחברנו אינו מזכיר כלל את הטעמים, אלא "כל אחד מתבאר לפי מקומו").

ה"הולך" כקטגוריה מיוחדת נולד, כמובן, במערכת של הקשר-הפסק, אך מאחר שהקשר והפסק בשמות חופפים במקרים רבים את צורות הנסמך והנפרד, חל טשטוש תחומים בין שתי המערכות. ואכן, אצל דוד בן אברהם משמשים מצאף ומתצל הן לצורות הקשר והן לשם נסמך, והמונחים "מוכרת" ומנפצל הן לצורות הפסק והן לשם נפרד. לפיכך, במילות מתאים ה"הולך" לצורה הבאה בהפסק קטן: אין-אין-אין; (II): אֶתָּה-אֶתָּה-אֶתָּה (IV); הִנְנִי-הִנְנִי-הִנְנִי (IX), ואילו

30. מזור, כי אצל אבן אלפרג' הארון, לעיל הערה 28, "עומד" מציין דוקא את מה שמקביל לנסמך במשמעות ולא את המוכרת.

בשמות — מתאים המונח לצורת הנפרד שאיננה בהפסק גדול: בִּית—בִּית—בִּית (V); קֹטֶן—קֹטֶן—קֹטֶן (XV).

משנתקיימה החלוקה הזאת, החלו להחיל אותה גם במלים שיש להן רק שתי צורות, כגון:

עם—עם (אצל מחברנו), לך—לך (לזכר)(VII), אָחָד—אָחָד (כאן גם תרמה ההופעה של אָחָד שלא בנסמך) (I), פֶּאֶשֶׁר מקומן בפסוק מקביל למקומן לפי החלוקה המשולשת לעיל, ונוצרה גם בהן החלוקה המשולשת: אָחָד—אָחָד—אָחָד (I); וְ—וְ (VI), מִים—מִים—מִים (VIII); גָּבַל—גָּבַל—גָּבַל (X); שְׁבִי—שְׁבִי—שְׁבִי (XVI); שְׁבַת—שְׁבַת—שְׁבַת (XVII); שְׁלַחַן—שְׁלַחַן—שְׁלַחַן (XVIII). אצל מחברנו מצוי שלב נוסף: צורה אחת היכולה להופיע בכל שלוש הקטגוריות: סל, בן, מס.

בדוגמאות אצל דוד בן אברהם יש קושי, הנובע מעירוב המערכת סמוך—הולך—מוכרת עם המערכת נסמך—נפרד:

— בדבריו על "מים" (VIII) נראה, כי החלוקה הראשונה מִים—מים היא בתחום המערכת נסמך—נפרד, והחלוקה השנייה היא במערכת סמוך—הולך—מוכרת.
— המונח קאים בנפסה (VI) או בקיצור אלקאים (XVII) (= עומד לעצמו, העומד) הבא במקום מוכרת משמש אצל דוד בן אברהם לצורת הנסמך בָּשָׁם³¹. בשל העירוב בין שתי המערכות עבר המונח הזה ממערכת הנסמך—נפרד אל מערכת הסמוך—הולך—מוכרת בשני המקומות האלה³².

בנוסף על שלוש התופעות העקרוניות שהצגנו אותן לעיל, יש בקטעים שלפנינו ביאורים בעלי עניין מיוחד:

בקטע א':

— המחבר קובע כלל למשמעות צורת הווגי (אך אולי הכננה רק ל"גִּלְגִּים", ראה בהערות לתרגום, הע' 50) (יא, כג): אם אין מספר לפניו, משמעותה שני פרטים, זוג, ואם יש מספר לפניו, משמעותה פשל צורת ריבוי רגילה. לא מצאתי ניסוח כזה אצל מחברים אחרים.

— המחבר מצביע (יב, ב) על התופעה, שבצורות הנטייה של ריבוי בסימות "—וֹת", כגון: "בְּנוֹתֶיהָ", יש שני סימני ריבוי: "—וֹת" והיו"ד, ולא מצאתי דברים אלה אצל מחברים אחרים.

בקטע ב':

— המחבר קובע, כי במלה הַדְּשָׁנָה (לדו) הנו"ן נוספת, והיא מעניין רמיסה ודריסה, ולא כמקובל אצל רוב המחברים — מלשון "דשן"³³.

31. ראה, למשל, אֶשָׁה (א' 157), הִיכָל (א' 434), פָּה (ב' 449), מְרָאָה (ב' 583).

32. ויש גם מעבר הפוך: "מוכרת" משמש במקרים רבים לציון השם הנפרד, ראה,

למשל, מֶעֶזַן (ב' 392), מְעֻשָּׂה (ב' 414) ויש עוד הרבה.

33. ראה בהערות לתרגום העברי לקטע ב', הערה 15, דברי בן בלעם בשם רב האי.

ג

עיון משנה בשני הקטעים שלפנינו מעלה סימני קרבה רבים ביניהם:
 — עצם אופיו של החומר זהה: ביאור לשוני מזדמן של מקראות.
 — בשני הקטעים יש ביאורים קצרים או קצרצרים העוסקים בקביעת הצורה
 הדקדוקית בלבד, (לעומת ביאורים נרחבים יותר המכילים לעתים דיון בכללים
 לשוניים).

קביעת הצורה בלבד:

בקטע א': מֵלֵא (ב,ב); יָגֵר (יא,ז); תִּזְרִיעַ (יב,ב).

בקטע ב': בָּאֶשֶׁם (לד,ג); פֶּאֶרֶךְ (נה,ה); לְהַגְלוֹת (נו,א); נִכְחוּ (נו,ב).

— ניסוחים זהים או דומים מאוד:

בקטע א': קִמְצוּ אֶצְלָה בְּלֹא אִשְׁאָרָה קִמֵּץ בּוֹזֵן גִּדְלָה (ב,ב).

בקטע ב': בָּאֶשֶׁם בְּלֹא אִשְׁאָרָה יִכּוֹן בּוֹאֵשׁ נָטִיר חֶדֶשׁ (לד,ג).

בקטע א': יָגֵר אִמְרָה הַגֵּרָה נָטִיר תִּגְלַל עֲרֹנְתָךְ אִמְרָה הַגֵּלָה (יא,ז).

בקטע ב': תִּפְוֹנִי אִמְרָה הַכּוֹנֵן נָטִיר הַשּׁוֹמֵם אֵלָּוִי הוּא אִמְרָה לְקוֹלָה לָמָּה תִּשּׁוּמָם

(נד,ד).

בקטע א': מוֹת תוֹךְ יָגִי מִנְהֵמָה בְּמוֹתָם בְּחוֹכֶם (יא,לב).

בקטע ב': חֶדֶשׁ קֶדֶשׁ יָגִי מִנְהֵמָה חֶדְשׁוֹ חֶדֶשׁ קֶדֶשׁ (לד,ג).

בקטע א': זָרִיעַ הוּא בּוֹזֵן בְּכוֹר לְמוֹד וּלְאִכּוֹן מִן גֵּהָה אֶלְרִישׁ לִם יִדְגֵשׁ (יא,לז).

בקטע ב': וְאַלְחִיתָ לִם יָקַע פִּיהָ דָגֵשׁ מִן גֵּהָה אֵן רֶסֶם אֶלְחִית לֹא יִכּוֹן בְּדָגֵשׁ

(לד,ו).

בקטע א': לִים סְבִיל חֲלָפוֹ הָאֶלִּיָּה סְבִיל אָדָם שֶׁת אָנוּשׁ (ג,ט).

בקטע ב': לִים סְבִיל הַסֵּתָה סְבִיל חֲלָקְתָה אֶחָזְתָה (לד,יז).

בקטע א': ...אִדּוּ לֹא יִגְזוּ תִכּוֹן מִתֵּל שְׁלָחוֹ הַמִּים פִּי בֹאֵב אֶלְמַעֲנִי (ג,ט).

בקטע ב': ...וּוֹגְדָנָא נָטִיר חֲלָקְתָה פִּי בֹאֵב אֶלְמַעֲנִי הוּא אֶחָזְתָה (לד,יז).

— בשני הקטעים יש עירוב של מונחים ערביים (הרבה) ועבריים (מעט). למעט

מונחים שגורים המצויים בשניהם, כגון: אֶצְלָה, אִמְרָה, זָאִיד, מִצְדָר, מִצְאָף, תִּצְרִיף,

בּוֹזֵן, יש בשניהם גם מונחים רווחים פחות (לפי הרגשתנו הסובייקטיבית, אך הנסמכת

על קריאה רבה בטקסטים מסוג זה), כגון: אִשְׁאָרָה, מִשְׁאָר, כִּלְמָה בְּרִאסָהָא, וְצָף,

מִקְטוּעָה מוֹל מִצְאָפָה, וכן שֶׁעֲרֹב של "דגש": מִדְּגוּשׁ, מִדְּגוּשָׁה³⁴.

— בשני הקטעים מובאות דעות בשם "יש אומרים" בסגנון זהה או דומה:

בקטע א': יִקָּאֵל (ד,ב; ד,ג); קָאֵל בְּעֵץ אֶלְנָאס (ד,ב).

בקטע ב': יִקָּאֵל (לד,ו); קָאֵל בְּעֵץ אֶלְנָאס (נו,ה); פֶּסֶר בְּעֵץ אֶלְנָאס (לד,ו); מִן

אֶלְנָאס מִן קָאֵל (לד,יב).

— בשני הקטעים מבוארת ה"א לפני צורת פועל בעבר כה"א הידיעה:

בקטע א': הִיִּטֵּב (י"ט), וְרָאָה שֵׁם הָעֵרָה³⁷.

34. עירוב מונחים ערביים ועבריים ואף שֶׁעֲרֹב מונחים עבריים אופייניים לחכמי
 הלשון בימי-הביניים, ובעיקר לקראים.

בקטע ב': הַנִּלְוָה (נוג), וראה שם הערה 39.
לאור כל מה שהוצג לעיל — והוסף לזה את הנאמר בפרק הקודם, ב', על פרשת
הציווי (ב'1) ועל ההתייחסות לשורש (ב'2) — נראה להניח, כי שני הקטעים מוצאים
מבית-מדרש אחד, ואולי מותר להעז ולהציע, כי שני הקטעים שייכים לחיבור אחד.

ד

אין כל רמז לזהותם האישית של מחברי הקטעים שלפנינו, אך דבר אחד ברור
מעל לכל ספק: הם נכתבו בידי קראים.

בקטע א' (גט) נזכרים אבן סולימאן אלקוימסי הקראי, וכן רב סעדיה גאון (על
מנת להשיג על פירוש), ולפיכך כבר קבע פוזננסקי, כי זהו קטע מתוך פירוש
קראי³⁵.

מבחינת העניין הלשוני יש שני בחנים המכריעים מפורשות, שפותבי הקטעים
היו קראים:

1. השימוש בציווי לזיהוי הפועל. זהו הסימן בה"א הידיעה לשיטה הלשונית של
הקראים בנושא הפועל³⁶. הבוחן הזה טוב לשני הקטעים, וראה לעיל ב'1.
2. השימוש בקטגוריה של מצאף אלמעני המצוי רק אצל הקראי דוד בן אברהם,
ראה לעיל, ב'3, ואולי גם אצל הקראי אבן אלפרג' הארון³⁷. הבוחן הזה טוב רק לקטע
ב'.

העובדה שאין בקטעים התייחסות מפורשת לקראות ולהשקפות קראיות³⁸ אינה
צריכה לגרוע מקביעתנו החד-משמעית, שכן כתבי אנשי הלשון הקראיים נקיים כמעט
מויפוחים עם הרבניים, וכבר כתב על כך סקו³⁹.
אשר לזהותם האישית של המחברים:

לכאורה, המועמד האפשרי לקטע ב' הוא דוד בן אברהם, לפי שרק אצלו ואצל
מחבר הקטע מצאנו מצאף פי אלמעני (ראה לעיל, ב'3), וידוע כי כתב פירושים
למקרא, לכל הפחות לתהלים ולשיר השירים⁴⁰. אולם בשלושה מקומות בקטע ב'
הפיאור סותר את הנאמר בגאממע אלא לפאטלדוד בן אברהם: את הַדְּשָׁנָה (לד, ו) מפרש
דוד בן אברהם (א' 411) מלשון דסומה, כלומר, "דשן"; את הוי"ו בַּנְּאִין שם (לד, יב)
הוא מבאר בהוראת פ ערבית (ראה בתרגום לעברית, הערה 21); את האל"ף בַּיִמְחָאוּ
(נה, יב) הוא מבאר (א' 18) כתפלים (= פיאור, כלומר, האל"ף נוספת), ובפרק המ"ם

35. ראה לעיל, בסוף ההקדמה.

36. ראה לעיל, הערה 18, וראה גם א', ליושטם, במקור המובא לעיל בהערה 21,

שם.

37. ראה לעיל, הערה 28.

38. למעט פירוש "חלבו האליה תמימה" בקטע א' (ג, ט), אך גם שם נדון העניין
רק מבחינה לשונית, בלי רמיזה לעניין ההלכתי.

39. ראה סקו במבואו לעיל בן סלימאן לבראשית 38.

40. ראה סקו במבואו לדוד בן אברהם lxv.

(ב' 196) שורשה לפיו הוא "מח", בעוד שמחברנו מעמידה בקטגוריה אחת עם 'מָצָאוּ ויקראו.

בקטע א' אין פירושים סותרים למצוי **בגאמע אלא לפאט**, יתר על כן: דה בן אברהם מפרש (א' 550–551) שחָלְפוּ היא הָאֲלֵה (ג,ט), וכן תופש (א' 415) את הה"א בְּהִיטָב (י,יט) כה"א הידיעה. אולם, העובדה שאין כל רמז לביאורים המיוחדים של מחבר קטע א' על וְנָפַח אוֹתוֹ לְנִתְחִיו... (א,יב), דִּוְתָה (יב,ב) וְיָמֹל (יב,ג),⁴¹ מעוררת את הרושם, כי גם קטע זה איננו מפרי עטו.

המועמד השני האפשרי לכתיבת שני הקטעים הוא יפת בן עלי, שכתב פירוש בערבית לכל המקרא. אמנם ברור, כי אין לפנינו קטעים מתוך הפירוש שלו לספר ויקרא או לישיעיה, שכן פירושו למקרא כוללים תרגום לערבית ורובם נושאים אופי פרשני ולא לשוני. אולם, בסוף ביאורו להושע הוא מגיש נספח קצר לדקדוק⁴², המזכיר מאוד בביאורים שבו את שני הקטעים שלפנינו. ניתן היה לשער, כי הקטעים שלפנינו הם מתוך נספחים כאלה לספר ויקרא ולישיעיה, אבל בעיון בנספח להושע מצאנו, כי מדי פעם הוא נוקט לשון "ולכן ביארתיו" (=לדלך פִּסְרָת)⁴³, כלומר, הוא מסמך את ביאוריו הלשוניים לפירוש, בעוד שכאן, בקטעים שלפנינו, אין כל רמז לכך שהם סמוכים לפירוש כלשהו, אלא הם מתוך חיבור עצמאי.

נראה, כי גם אין לייחס את הקטעים שלפנינו לשרה אלא לפאט של אבן אלפרג' הארון. לפי המעט שפורסם⁴⁴ אופי החיבור הוא פרשני, וההערות הדקדוקיות בו ספורות.

לסיכום — אין בידי פתרון או השערה לזהות המחברים.

אשר לזמן כתיבת הקטעים: פוזנסקי⁴⁵ קובע את זמנו של קטע א' למאה האחת עשרה, לפי שנוצר בו אבן סולימאן אלקומסי, שנפטר ב־945/6 לספה"נ (ראה לעיל, בהקדמה). לא ברור לי, מדוע הגבול התחתון אינם יכול להיות המחצית השנייה של המאה העשירית. לפי החומר עצמו בשני הקטעים, אפשר שהם נחברו במחצית השנייה של המאה העשירית או במשך המאה האחת עשרה — תקופת הפריחה של הספרות הקראית הפתוחה ערבית. העובדה שבקטעים מדובר על שורש חד-עיצורי אינה מונעת את אפשרות כתיבתם במאה האחת עשרה — אחרי פירסום תורת חיוג' — שכן הקראים לא קיבלו את תורת חיוג', ואפילו הקראי עלי בן סלימאן, בן תחילת המאה השתים עשרה, המזכיר את חיוג' ותורת השורש שלו⁴⁶, עדיין נוקט בשיטה של שרשים בני שתי אותיות⁴⁷.

41. ראה דה בן אברהם ב' 295; א' 373; ב' 207–208.

42. יפת בן עלי להושע 227–232. (והובא גם ב: H. Hirschfeld, *Literary*

History of Hebrew Grammarians and Lexicographers, London 1926, p. 103–105, בהערתה לא מדויקת).

43. שם 229, שורות 10, 11, 23; 230, שורה 3.

44. ראה 55–69 (1908) p. REJ.

45. פוזנסקי, קראים יריבי רס"ג 58.

46. ראה פינסקר, ליקוטי קדמוניות קפג–קצט.

47. ראה דברי משה בן עזרא ב"ספר העיונים והדיונים" (= **פתאב אלמחאצרה**

סיכום

בעיוננו כאן חידשנו את הדברים האלה:

— איחדנו דפים של כתב-יד אחד מן הגניזה הקהירית שנתפזרו לאוקספורד ולקמברג' (קטע ב', ראה בהקדמה).

— הצגנו קטעים מתוך פירוש לשוני לספר ויקרא (קטע א') ולספר ישעיה (קטע ב'), והראינו כי יש מידה רבה של סבירות, ששני הקטעים שייכים לחיבור אחד, ומכל מקום יצאו מבית מדרש אחד (ראה ג').

— דננו דיון ראשון במונח **מצאף פי אלמעני** (= "הולך") (ראה ב'3).

— הראינו בעליל, כי המחברים של הקטעים שלפנינו — קראים היו (ראה ד').

— ולבסוף, הממצא העולה ממצאת הקטעים המתפרסמים בזה מסייע להשלים

את ההקבלה בין חיבורי הלשון והפרשנות הרבניים והקראיים — כותבי הערבית — במאות העשירית והאחת עשרה:

רבניים

דקדוק: כתבי חיוג' ואבן ג'נאח

מילון: **פתאב אלאצול** לאבן ג'נאח

פרשנות: **פתאב אלתרגיח** לתורה ואלנכת לנביאים ליהודה בן בלעם והפירוש

למקרא של משה בן ג'קטילה

פירוש לשוני: **פתאב אלנתף** ליהודה חיוג' לנביאים

קראיים

דקדוק: כתבי אבן אלפרג' הארוץ

מילון: **פתאב גאמע אלאלפאט** לדוד בן אברהם

פרשנות: הפירוש למקרא של יפת בן עלי ושל עלי בן סלימאן לתורה

פירוש לשוני: החיבורים (החיבור?) שלהם שייכים הקטעים המתפרסמים בזה

העתקת פתבי־היד

שני הקטעים מובאים בזה כמות שהם, על סימני ההפסק והניקוד החלקי שבהם. אין בטקסט נקודות או קוים מבחינים אלא (פמעט תמיד) נקודה עילית באותיות ז', ט' (= וּ ז') . כדי לשמור על האותנטיות של פתבי־יד יחידאיים, נמנענו מהשלמת הסימון המבחין. לעומת זאת, במבוא ובהערות כתבנו בניקוד מבחין מלא, בתעתיק הפא: ט' = ח; ג' = ח; ז' = ד; ו' = ז; ט' = ט. השינוי היחיד מפתבי־היד הוא הריווח בין ביאורי הפסוקים השונים. חזקה על הידוע את הלכות הערבית־היהודית שלא יתקשה בקריאת העתקת פתבי־היד. עם זאת, במקרים של חריגה בולטת מן הערבית הקלאסית, רמזנו בהערה לעמוד המתאים בספרו של י' בלאו, דקדוק הערבית־היהודית של ימי־הביניים, ירושלים תשכ"ב.

קטע א': ויקרא א,יב — ד,ג; י,יט — יב,ג

[א60] א,יב אלס קלנא אתם ואת קרח אתו ואת בנו אתם ואת פנחס אתך ואת חמשיך ולא תשבה הדה לקולה ונתח אתו לנתחיו ואת ראשו לאן קד דכל לנתחיו פימא בין ואת ראשו והדא פרק ביין והדא אלקול הו דליל אן קרח כאן מן אלנבלעים כקו ותבלע אתם ואת קרח ענד מות אלקום אלנשרפים כקו במות העדה אעני נבלעו הם וקרח פי וקת אלדי אחתקרו אלן קק נפס:

א,טז והסיר את מראתו בנצתה מִקֶּרְתָּו הִי מִשְׁאֲרָה אֵלַי אֲלַעֲוֹף. וקולה בנצתה הִי מִשְׁאֲרָה אֵלַי אֲלַמְרָאָה:

ב,ב מלא קמצו. מלא הו בוזן חלוס שחוק: קמצו אצלח בלא אשארה קמץ בוזן גִּדְלָה פצאר או א נטיר גִּדְלָה גִּדְלָה עו עו חק חקו כל כלו ויעמל איצא או א נטיר עו עו חק חקך:

ב,ב מסלתה הִי מן סִלְתָּ בוזן שִׁלְתָּ חֲדָשׁ קָדֵשׁ: סִלְתָּה הִי בוזן חֲדָשָׁה ולאכן אלתו צאר פיה דגש ואלשין לם ידגש ודלך אן אלתו אלתִי פי אכר אלכלמה ענדמא תציר אלכלמה משארה תכון אלתו בדגש נטיר סִלְתָּ סִלְתָּה¹ בִּשְׁתִּי בִּשְׁתִּי: ב,ה ואם מנחה על המחבת קרבנך. מחבת ואן כאן תשבה אנהא מִצָּאפָה

[ב60] פליסת הִי מִצָּאפָה בל הִי כלמה בראסהא אלמקטועה ואלמצאפה תכון בוזן ואחד:

ג,ט חלבו האליה תמימה. אחתג אבו סולימאן אלקומסי בקולה חלבו האליה פקאל אן אלאליה סמי חלב. קאל ואלדליל עלי דלך הו אן כל כלמה יכון פי

1. צ"ל: סִלְתָּה, פי הדוגמה הובאה להצביע על הדגש בתי"ו.

אכרהא וו משאר ואלכלמה אלתי בעדהא יכון עלי ראסהא הי גיר אצלי יגב אן תכון אלכלמה אלחאניה וצף ללכלמה אלאולה² ולא תכון גירהא וקאל אליס תרי בנו הבכור ידו החזקה וזרעו הנטויה ואלמעארצה עלי קולה איש שלחו המים ואלמים פהו גיר וצף אלשלח. ואלפיומי קאל קולה חלבו האליה מעניה חלבו והאליה ואלאליה הי גיר אלחלב וליס אלמאר כמא זעם וקאל אן לנא אדם שת אנוש והמא³ אגיאיר בלא וו עלי ראס אלכלמה פכדלך קולה חלבו האליה מעניה חלבו והאליה: יקאל לה ליס סביל חלבו האליה סביל אדם שת אנוש ודלך אן חלבו הי כלמה משארה והדה אלמאסמא פליסת הי משארה ולא תגד פי אלמקרא כלמה משארה בוו ואלכלמה אלתי בעדהא לא תכון משארה ויקאל פיהא פלאנה ופלאן אעני לא יקול שורו וחמור עבדו ואמה כספו וזהב חכמתו ודעת [א61] שלחו והמים כל אמא יכונא אלכלמתין משארתין מתל שורו וחמורו ואמא יכון מתל שלחו המים ותפסירה סלאחה מעה ענד מרורה אלי אכד אלמא וליס דלך סלאחה ואלמא כמא קאל הדא אלרגל חלבו והאליה. ואמא אן תכון אלכלמה אלחאניה וצף ללכלמה אלאולה⁴ נטיר בנו הבכור בנו הגדול ידו החזקה וזרעו הנטויה ולא תגד בתה נטיר מה קאל הדא אלרגל אעני חלבו והאליה פצאר כלממה גיר גאיז פי באב אללגה פקד וגב אן תכון האליה וצף פי חלבו אד לא יגוז תכון מתל שלחו המים פי באב אלמעני ואיצא לא יגוז אן יכון חלבו והאליה עלי מא ביינא:

ג,ט לעמת העצה. לעמת יקרב אן יכון אללאם עליהא זאיד אד ליס הו מן גוהר אלכלמה ודלך אן קד וגדנא כל עמת שבא כן ילך: הַעֲצָה בלא אשארה יכון עֲצָה בוזן קִנְהָ והמא גיר אלמאסמא אלמשתקה מן אלחציריף ואמא אלמשתקה מן אלחציריף והי בוזן עֲצָה פהי מתל יִפֶּה קֶשֶׁה:

ג,י ואת שְׁתֵּי הכליות: אעלם אן אלשווא תחת אלשין לס יתחרך מן גהה אחרף אלדי בגנב אלשין כאן מדגוש והו תו ולא תגד בתה [ב61] שוא מתחרך ואלחרף אלדי בגנבה יכון מדגוש לא יתחרך אלשווא פאדא יכון אחרף אלדי בעדה רפה יתחרך אלשווא נטיר ואנקמה נקם אחת מִשְׁתֵּי עיני פצאר פי מִשְׁתֵּי אלשווא מתחרך מתל מִבְּנֵי מִפְּדוּת מְגֹדֹלִים:

ד,ב ועשה מאחת מהנה: יקאל אלמים פי מֵאֶחַת זאיד נטיר ממחרת השבת אלמים פיהא זאיד. וקאל בעץ אלנאס אן קולה מאחת אנמא מענאה הו אנה יגלט פי בעץ אלמצות: יקאל לה אן ארדת בקולך בעץ אלמצות אנהא ואחדה מן אלגמלה פכל ואחדה הי מצוה בראסהא פלא מעני לקולך בעץ מן אלמצוה לאן נצף מצוה מא לנא ואן כאן ענדך אן הדא אלקרבאן יעמל אלרגל אלדי גלט פי נצף מצוה פאלדי יגלט פי ואחדה מן אלמצות לא תעשה בשגנה איש⁵ הו קרבאנה:

ד,ג אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם. יקאל אן הדה אלמאשמה תדכל עלי כהן מן גהה אלקום אעני יגלט פי שי גאבו⁶ ישראל מן אלקראבין או מן

2. = אלאולי, ראה בלאו 114.

3. = הַם, ראה בלאו 58.

4. ראה לעיל, הערה 2.

5. אִישׁ = אִישׁ+שִׁי, והוראתה "מה", ראה בלאו 65.

6. מִיּוּזֹג שֶׁל גֵּאָא עִם בִּיא המוצרכת, ראה בלאו 67.

אלמנחות אלי בית יי או מסלה⁷ סאלו וגלט אלכהן פיהא פצאר תחת אלאָתם והדא אלאָתם חצל עליה מן גהא אלקום עלי מא ביינא: פאן קאל קאיל אדא כאן אלכהן גלט כיף תכון אל...

[א62] ייט מא אראד אן ילומה לכצמה פקד בטלת אלמעארצה ואלתפסיר אלדי ימשי בלא זיאדה אולי מן אלדי ימשי בזיאדה פאלאקרב אן יפסר ואַלְתִּי חטאת היום אלדי יחסן בעיני יי. יעני ואן כאן פי יום אלמציבה מא כאן יידו אן יאכלו אלקראבין עלי אלרסס פמא בד להם מן אן ידוקו מנה לאדא אלפרץ ולו אלא לקמה ואחדה ומן כאלפנא פי הדא אלבאב יקול אן מא כאן ידוקו מן אלחטאת פי יום אלמציבה שי פקלנא להם אדא כאן משה עארף אן אלאכל מנה לא יגוז וחרקה ואגב וקד סאל ען כבר הדא אלחטאת וקיל לה אנה אחרק פלאיש⁸ ויקצף על אלעזר ועל איתמר. פגאובונא וקאלו אראד אן יגרבהם פזגר בהם כמא אלאסתאד יציח עלי גלאמה חתי יסתפהם מנה פאראד אן יסתפהם מנהם אן אלדי לם יאכלו מנה כאן בעלם אם כאן בגואף וקאלו למא אן כאן נדב ואביהוא גלטו והלכו אראד משה אן יסכט עלי האולי ליסתפהם עלי אי גהא לם יאכלו. פקלנא להם אלחכים לא יסכט עלי מתל הדא אלאשיא אלא עלי צבי [א62] או עלי אנסאן אכלה יסתפהם דלך ואמא אהרן ובניו פליס מחלהם הדא אלמחל ואדא כאן אלאמר כדלך פצאר תפסיר ואַלְתִּי ואכלת אקרב מן גירה:

יא, והוא גרה לא יגר. יגר אמרה הגרה⁹ נטיר תגל ערותך אמרה

הגלה⁹:

יא, כג וכל שרץ העוף אשר לו ארבע רגלים. אעלם אן אדא וגדנא רגלים בלא אן ידכר מעהא אלעדד פיוון מעניהא רגלין לא אקל ולא אכתר ואדא וגד מעהא דכר עדד פלא יכון תפסיר רגלים זוג בל יכון ארגל תפסירהא ואלדליל עלי דלך אשר לו ארבע רגלים ליס תפסירהא ד אוואג ולו כאן ד אוואג לכאנת ח ארגל פלמא ראינא אן אלכמהמה להא ד אפראד אעני ד ארגל קלנא אן רגלים פי מוצע לא¹⁰ ידכר אלעדד מעהא יכון תפסירהא ארגל וכדלך אדא קאל והוא פסח שתי רגליו ליס תפסירהא כלתי זוגין לה בל הי רגלין פקט:

יא, לב וכל אשר יפל עליו מהם במתם יטמא. אעלם אן מות הו בוזן תוך ואדא צארא מצאפין יכונא מות תוך יגי מנהמא כְּמוֹתָם כְּתוּבָם ומן מות תגי מוֹתִי מצאף אלרבים ותפסירה מותאת כקו מוֹתִי [א63] ערלים תמות ביד זרים ויגוז איצא אן יכון מות אמר מות מצדר מתל שוב דם כקו ושוב אלי נאם יי והו מצדר ומתלה וברוקם ירמו אותם מצדר:

יא, לז זרע זרוע¹¹. אעלם אן זרוע¹¹ הו בוזן פפור למוד ולאכז מן גהא אלריש לם ידגש וצאר תחת אלזי נקטתיך:

7. = מְסָאֵלָה, ראה בלאו 31.

8. לְאִישׁ מוֹרַכֶּת מן ל+אי+שי, וראה לעיל, הערה 5.

9. צ"ל בְּצִיָּה.

10. "לא" — מיתרת (סותרת את הביאור).

11. בכתב-היד — הפתח הגנובה לפני העי"ן, פמסומן בכתב-היד המדויקים.

יב,ב אשה כי תזריע: תזריע¹¹ אמרה הנרע:

יב,ב כימי נדת דותה. אעלם אן דוֹתָה יחתמל יכון תפסירהא
 סילאנאתהא והי לשון רבים ואליחיד להא יכון דָּנָה ואלכלמה אלתי הי בוזן דָּנָה קָשָה
 יָפָה קד תכון אסם למרה¹² וקד תכון איצא אסם לערץ אלא תרי אן קָשָה תקע עלי
 אלמרה¹² כמא קאלת אשה קשת רוח אנכי ואיצא וגדנא ואנכי שלוח אליך קשה והו
 אסם ערץ וליס הו אסם אלמרה¹² פכדלך דָּנָה קד וקע אסם מרה¹² כקו אשה דָּנָה וקד
 יקע דָּנָה אסם סילאן ואלרבים תכון דוֹת ודא צארת אלכלמה משארה תכון דוֹתה והי
 לשון רבים בעלאמה ואחדה והי אות וצארת משארה אלי אלמרה ולו כאנת דוֹתִיָה
 כאן פיהא עלאמתין ותשבה מסלה דוֹתָה לקולה ועדתי זו אלמדס [63ב] אלתי הי
 לשון רבים בעלאמה ואחדה והי אן עדות הי רבים ועדתי הי משארה אליי ולו כאנת
 ועדתי כאנא פיהא עלאמתין ללרבים פלמא קאל ועדתי צארת רבים בעלאמה ואחדה:
 ומתלהא דוֹתָה פיהא עלאמה ואחדה דוֹתִיָה יכונא פיהא עלאמתין מתל בְּנוֹתִיָה ויגזו
 איצא אן תכון דוֹתָה מצדר משאר אליהא נטיר רְאוּתָה עֲשׂוּתָה ואצל אלמר יכון דָּנָה
 בוזן רְאוּתָה עֲשׂוּתָה:

יב,ג וביום השמיני ימול בשר ערלתו: ימול יגזו יכוון תפסירה יכתתן
 אלולד ואמרה יכון המול נטיר הפון יפון ואיצא יגזו אן יכון תפסירה יכתן אלכתאן
 ויכון אמרהא נמול בוזן נפל גי מנה יפל: וקולה בָּשָר ערלתו אלבשר הו אלאלחליל
 ואלערלה הי אלקלפה אלתי עלי [ר]אסה וצאר אלבשר מצאף אלי אלערלה ולו כאנת
 אלערלה אסם ללערץ כנא נקול אציף אלבשר אלי ערץ פיה פלמא אן עלמנא אן
 אלערלה הי גסם כקו במאה ערלות פלשתים קלנא אן אלבשר מצאף אלי אלגסם אעני
 אלי אלערלה ואלמכתון עלי הדא אלקול הו אלבשר וקד יסמא אלשכץ איצא מכתון
 כקו נמול...

קטע ב': ישעיה לג,כד — לד,יו: נד,יד — נו,ה

[77א] **לג,כד** ועם לא יבין וְלָבַט: ועם לא יחרדו: ואיצא תעמל מכרתה כק
 יחת אפרים מַעַם: ונטירה והקרבת אתם בָּסָל הו מכרת: ומתלה ויאכל הָעָם על הדם:
 פהדה ונטאירהא כלהא מכרתות: ואלמצאף מנהא יגי בוזן דָּם נטיר דָּם נפשות אב נק:
 וסל מצות: כטל חרמון: הדא ואמתאלהא הי מצאפה פלאן: וקד תכון בוזנהא בפתח
 וליסת הי מצאפה פלאן כל הי מצאפה אלמעני נטיר על סל אחד אלתי ליס הי מצאפה
 פלאן: ואיצא ליסת הי מכרתה כל הי כלמה בראסהא ונטירהא אהיה כטל ליש: הי
 מצאפה אלמעני וליסת הי מצאפה פלאן: וקד תכון בוזנהא והי מכרתה נטיר בוזו בן:
 ומתלהא מַס. נטיר היתה לְמַס: פצארת הדא אלתי הי בפתח עלי ג אקסאם בעצהא הי
 מצאפה פלאן: ובעצהא מצאפה אלמעני ובע. הא מכרתה וצארת אלתי הי בקמץ עלי
 צרבין אלואחד הו מצאף אלמעני: ואלתאני הו מכרת וכל י אחד יתבין מן מוצעה: ואן
 כאן פי אלחון יכון מתל גירה פנחתאג אן נרתב כל ואחד פי מוצעה בדלילה:

לדג, יעלה בָּאֶשׁם בלא אשורה יכון בּוֹאֶשׁ נטיר חֲדָשׁ קֶדֶשׁ יגי מנהא
חֲדָשׁוֹ חֲדָשׁם קֶדֶשׁם.

לדו, חרב לִי מלאה דם [77ב] הֲרָשָׁנָה מחלב: יקאל אן אלאמר
ללזכר יכון הֲרָשׁ ואלעבר יכון הֲרָשׁ: ועבר אלנקבה יכון הֲרָשָׁה בשין דגש נטיר הוֹתָהָ:
כך הוֹתָהָ וגם מרוטה: ואלחית לם יקע פיה דגש מן גהא אן רסם אלחית לא יכון
בדגש פצארת הֲרָשָׁה בוזן הוֹתָהָ¹: וכמא וקע אלנון אלזאיד פי אלכלמה וצארת
הדשנה זאל אלדגש מן אלשין ומא קאל הֲרָשָׁה מדגושה מתל הוֹתָהָ והו נטיר מְעִיָּה
והי מדגושה וענדמא זאד פיהא אלנון זאל אלדגש וצאר מְעִיָּה רפי: ומתל דלך וגדנא
חק אמר ותפסירה ארסם כך ועל ספר חקה תפסירה ארסמהא ומתלה יכון קב אמר
ואדא ארדת אן תקול סָבָה יכון סָבָה²: ואן ארדת אן תאמר ותקול אלענהא לנקבה יכון
קָבָה נטיר חֲקָה אלדי תפסירה ארסמהא פצאר למונת קָבָה ולמדכר קָבָה בדגש:
וענדמא זאד פי קָבָה נון זאיד צאר וקבנו לי משם וזאל אלדגש מן אלכלמה: וכדלך
יקאל אן הֲרָשָׁה בוזן הוֹתָהָ בדגש וענדמא גא אלנון אלזאיד זאל אלדגש וצאר
הֲרָשָׁנָה ותפסירהא אֲדִיסַת³ [78א] או אנדאסת וקולה אדיסת יעני גרקת פי גוף
אלחלב. ואן לם יקל הֲרָשָׁנָה בחלב וקאל מחלב פלנא מים והו מקאם בי כך זאת הארץ
אשר תפילו מנחלה לש יֵשׁ: ומענאה בנחלה: ופסר בעץ אלנאס הֲרָשָׁנָה מחלב מן לגה
אלדסומה וליס הו קריב מן גהה חסויה תצאריף אלאמר ואלעבר ומא נגד לה נטיר.
לדיב, חריה ואין שם מל יק: מא קאל אֵין שָׁם פִּיחַתָּאג אן יזיד כלמה
חתי יסתוי אמר אלוו פיה: מן אלנאס מן קאל אחארהא יבִקוּ⁴ ולאכן לא יקדרו ידברו
אלמלך יעני אלמלך זאל מנהם והם באקין: ואלאקרב אן יקאל אחארהא יעדמו ולא
יבִקא מנהם מן ידעי אלמלך יעני מן אלחורים אלדין הם מן סלסלה אלמלך נטיר קולה
ולא יהיה שריד לבית עשו תם אורא אן אלריסא איצא יהלכו ויבטלו כך וכל שריה
יהיו אפס:

לדטז, כי פי הוא צוה: אעלם אן פי לה תפאסיר אחדהא הו קול נטיר
על פי שנים עדים פיקרב יכון תפסירה פי הדא אלמוצֶע קול פקאל אן הדא אלקול הו
וצאה יעני אללה וצא דלך לאנה דכר אסם [78ב] אלבארי גל ועז פי אלפסוק כך דרשו
מעל ספר יֵי וקך

לדיו, וידו חֲלָקְתָהּ להם אעלם אן תפסיר חֲלָקְתָהּ קסמתהא: יעני
קסמת⁵ חלך אליד לחלך אלאשיא אלמדכורה: וליס תפסיר חֲלָקְתָהּ קסמת לאנה לם
יקל חֲלָקָה נטיר ידיה שְׁלָחָה בכישור: וחֲלָקְתָהּ הו נטיר וּשְׁפָלְתָהּ: ומתלה וְכָעֲסָתָהּ
צרתה: ומתלה גִּנְבָתוֹ סופה ולאכן גִּנְבָתוֹ ואן כאן אלפעל לנקבה פהו משאר אלי זכר
אעני אלוו פי אכר אלכלמה הו משאר אלי זכר: ומתלה הִשְׁתּוֹ ברב לקחה: אלאן מתל

1. פנראה, צ"ל הוֹתָהָ, אן ראה בהערות לתרגום העברי לקטע ב', הערה 12.
2. צ"ל: קָבָה. הטעות בשל גרירה מן סָבָה.
3. הדגש בדלית בטעות, גרירה מן הֲרָשָׁנָה?
4. בכתיב-יד פתובה יבִקוּ בשוליים הימניים, ובין אחארהא ללאכן יש עיגול קטן לרמזה על המלה החסרה.
5. צ"ל: קסמתהא, ראה בהערות לתרגום העברי לקטע ב', הערה 23.

הדה אלמשאראת ראינא יעמלהא עלי צרבין:אלואחד יכון אלתו בדגש נטיר חלקתה שכלתה גנבתו: ואדא זאד אלהי פי אלכלמה יזול אלדגש ואלתפסיר ואלמעני לא יתגיר נטיר אף כי אש אכלתהו זאל אלדגש מנה: ומעניה אכלתו ומתלה גמלתהו טוב: וכתיר מתלהא נגד פי אלמקרא: פלו קאל וידו חלקתה⁶ כאן מקאם חלקתה פי אלמעני ווגדנא נטיר חלקתה פי באב אלמעני והו אַחַתְתָּה כַּךְ ציריִם⁷ וחבלים אַחַתְתָּה ותפסירהא צבטתהא: וקד גרי אלכלאם קבל הדא פי קולה אשר הסתה אתו איזבל אשתו אנה ליס סביל הסתה סביל חלקתה אַחַתְתָּה...

[א1] נדיד תכונני אמרה הפונן נטיר השומם אלדי הו אמר לקולה למה השומם. ואמר אלנקבה יכון הכונני השוממי פקולה תכונני הי מקטועה ואדא צארת מצאפה תכון תכונני: וכדלך אלאמר אליהא בלפט אלמכרת תכון הפונני השוממי: נה, ולקדוש ישראל כי פ[אך] אמרה פאר בוזן בנך ואלעבר בנך בוזן פאך:

נה,יב וכל עצי השדה ימחאו כף אמרהא מחא בוזן קרא מחא ואן כאן ימחאו בפתח צא[ר] כדלך מן גהה אלחית וקד וגדנא יקראו ימחאו: ולם יעמל יקראו ימחאו בוזן ימחאו לאן מא רסם אלכתאב אן יכון [מ]תל⁸ יקראו ולא מתל ימחאו. ואלחית אדא וקע קדאם אלאלף בשוא מן רסמה אן יפתח.

נו,א להגלות מצדר בוזן להגנות. ומתלה לבלתי ה[ס]ות. נו,ג הגלנה על יי תפסירה אלדי אנעטף ול[ו]ן כאן אלמנעטף כאן הגלנה בוזן הנראה אליך לאן אלכלמה הי לשון זכר: וקד תכון הגלנה וצף ללנקבה ותפסירהא יכון אלמנעטפה:

נו,ג הבדל יבדילני. ומא קאל יבדילני נטיר [וא]יך ישמעני ידריכני והו רסם אלכתאב אן יעמל [...] נטיר יבדילני תדבקני: ואיצא וישביעני אדני [ב1] ידריכני:

נו,י לא יוכלו לנבח מא וגדנא להדה אלכלמה אשתקאק פי לגה אלעבראני בל וגדנא פי לפט אלערכי הדא אלמעני והו נבח:

נו,י הזים שכבים אמרה הנה ואלהי אלאול פיהא אצלי והו בוזן עשים בנים: ומא לנא פי אלמקרא הדה אללגה אעני לגה אלתרשיש ואלנצח בהי אצלי פי אלכלמה אלא הד[ה] אלואחדה: ואלבאקי כלהא אצלהא חרף ואחד נטיר הנה עליהם מי חטאת: ואשר יזה מדמה וכלהא תגדהא אן אצלהא חרף ואחד:

נו,ב הלך נכחו יקאל אנה מן נכות או מן נכוח בוזן גדול גדול או בוזן חמור חמור:

נו,ג זרע מנאף וחזונה: קולה מנאף יגוז אן [י]כון וצף פי אלזרע ויגוז

6. צ"ל: חלקתה, ראה בהערות לתרגום העברי לקטע ב', הערה 27.

7. צ"ל: "צרה". הטעות בשל גרירה מן "וחבלים", או בהשפעת "צירים וחבלים

יאחזון" (יש' יג,ח).

8. בכתב-היד [מ]תל בשוליים הימניים, ובין יכון ל"יקראו" יש עיגול קטן, לרמיזה על

המלה החסרה.

איצא יכון וצף פי א[...ה] ו[ש]רח ותזנה יגוז אן יכון וצף פי אלזרע ואלכלאם יכון מואגהה אלי [אלזר]ע פקאל יא זרע מנאף טגית יעני יא פאגר טאגי:
 נוה, הנחמים באלים קאל בעץ אלנאס אן תפסירהא אלמתעזיין ואמרהא הנחם והי בוזן במארה אתם נאָרים ואמרהא הנאָר והמא מכתצראן אלנון ולו לם יכתצר פיהמא אלנון לכאנא הנחמים ננא[רים] ואלדי לם יקל הנחמים נאָרים בוזן הנשבעים לנא:

התרגום לעברית

קטע א': ויקרא א, יב — ד, ג; י, יט — יב, ג

א, יב < ונתח אתו לנתחיו ואת ראשו >:¹

האם לא אמרנו אתם ואת קרח (במ' כו, י), אתו ואת בנו (ויק' כב, כח), אתם ואת פינחס (במ' לא, ו), אתך ואת חמשיך (מל"ב א, י), ואין אלה דומים לדבריו: ונתח אתו לנתחיו ואת ראשו, פי לנתחיו נכנסה בין אותו ובין ואת ראשו, וזה הבדל ברור.² והדיבור הזה הוא הוכחה, פי קרח היה מן הנבלעים, כדבריו: ותבלע אתם ואת קרח (במ' כו, י), בעת מות האנשים הנשרפים, כדבריו: במות העדה (שם). כנתיב: נבלעו הם וקרח בזמן אשר נשרפו מאתיים וחמישים הנפש.³

א, טז והסיר את מרחתו בנחתה: מרחתו היא מכונה⁴ להעוף (שם, יד). ודבריו: בנחתה — היא מכונה למרחא.⁵

בב, מלא קמץ: מלא היא במשקל חלום (בר' לו, ה+), שחוק (תה' קכו, ב+). קמץ — יסודה בלי פינוי קמץ, במשקל גדל (דב' לב, ג+), ונהפכת או לא, פמו: גדל — גדלו (תה' קנב, ב), עז (שופ' ה, כא+) — עזו (יש' סב, ח+), חק (בר' מז, כב+), חקו (משלי ח, כט), כל (בר' ט, ג+), — פלו (שם כה, כה+). וכמו כן הופכת או לא, פמו: עז — עזי (שמות טו, ב+), חק — חקך (ויק' י, ג+).

בב, מם לתה: היא מסלת (בר' יח, ו+), במשקל שקת (שם כד, כ: השקת), חדש (ויק' כז, ו+), קדש (שמות ג, ה+). סלתה היא במשקל חדשה (הושע ב, ג), אבל התי"ו יש בה דגש, והש"יין היא בלי דגש, וזאת מאחר שהתי"ו אשר בסוף המלה,

1. חסרה התחלת הביאור. ההשלמה לפי הטקסט בהמשך.

2. פלומר, בשל החציצה של "לנתחיו" אין דין "ואת ראשו" דין "אותו" — הראש לא נותח. והשנה ויק' א, ח: "וערכו בני אהרן הכהנים את הנתחים את הראש ואת הפדר..."

3. עיין במ' טז, לב-לה. לפי הפסוק פאן, במ' כו, י, מסיק מחברנו, כי קורח היה מן הנבלעים, פלומר: "כל האדם אשר לקרח" (במ' טז, לב): פולל קורח.

4. משארה = מלה בעלת פינוי. הפננה: הפינוי מוסב על "העוף".

5. פלומר, הפינוי אשר ב"בנחתה" מוסב על "מראתו": הנוצה של מראתו.

פאשר המלה נעשית מכוונה, יש בתי"ו דגש, כמו: סִלַת — סִלְתָּה, בִּשְׁת (יש' מב, יז+) — בִּשְׁתִּי (תה' טז, ג; ובשתי), בִּשְׁתָּךְ (שמ"א כ, ל; לבשתך).⁶

ב, ה, וְאִם מִנְחָה עַל הַמִּנְחָה בַּת קֶרֶן: מִנְחָה, גם אם נדמה שהיא נסמכת,⁷ אין היא נסמכת, אלא היא מלה לעצמה, המוכרת והנסמכת הן במשקל אחד.⁸

ג, ט, חֲלָבוֹ הָאֵלֶּה תְּמִימָה: אבו סולימאן אלקומסי⁹ הביא רִאָה לפי דבריו: חֲלָבוֹ הָאֵלֶּה ואמר, כי האֵלֶּה נקראת חֲלָב.¹⁰ הוא אמר: הרִאָה לזה היא, שפל מלה שיש בסופה וי"ו מכוונה,¹¹ והמלה שאחריה יש בראשה ה"א לא-שורשית¹², הרי בהכרח המלה השנייה היא תיאור למלה הראשונה, ולא תהיה זולתה, ואמר: האינך רואה את בְּנוֹ הַבְּכוֹר (שמ"א ח, ב+) יָדוֹ הַחֲזָקָה (דב' יא, ב), וְרוּעוֹ הַנְּטוּיָה (שם: וזרועו). והסתירה לדבריו: אִישׁ שִׁלְחוֹ הַמֵּיִם (נח' ד, יז), והרי מֵיִם איננה תיאור של הַשִּׁלְחָה.¹³ ואלפיומי¹⁴ אמר: דבריו חֲלָבוֹ הָאֵלֶּה פירושים: חֲלָבוֹ וְהָאֵלֶּה,¹⁵ והאֵלֶּה היא דבר זולת החֲלָב, ואין הדבר כפי שהתיימר לטעון. הוא אמר, כי יש לנו: אָדָם שֶׁת אֲנוֹשׁ (דה"א א, א), והם שונים¹⁶, בלי וי"ו בראש המלה, וכך גם דבריו: חֲלָבוֹ הָאֵלֶּה פירושים חֲלָבוֹ וְהָאֵלֶּה. ייאמר לו: אין דרך חֲלָבוֹ הָאֵלֶּה דרך אָדָם שֶׁת אֲנוֹשׁ, וזאת מאחר שחֲלָבוֹ היא מלה מכוונה¹⁷, ואילו השמות הללו אינם מכוונים, ואינך מוצא במקרא מלה מכוונה בוי"ו, כשהמלה אחריה אינה מכוונה, כך שייאמר: פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי¹⁸, כננתי: אינו אומר: שוּרוֹ וְחֲמוֹר, עֲבָדוֹ וְאָמָה, בָּקָפוֹ וְזָהָב, חֲקָמָתוֹ וְדַעַת, שִׁלְחוֹ וְהַמֵּיִם, אלא או ששתי המלים מכוונות, כמו שוּרוֹ וְחֲמוֹר (דב' ה, יח), או שיהיה כמו שִׁלְחוֹ הַמֵּיִם, ופירושו: נשקו עמו בעת תנועתו לקחת את המים, ואין זה: נשקו והמים, כפי שאמר האיש הזה חֲלָבוֹ וְהָאֵלֶּה, או שתהיה המלה השנייה תיאור למלה

6. מחברנו מתאר כאן את המקרה הפרטי של שם סגולי בעל תי"ו כלמ"ד שורש, ולכן לא נדרש לשון הנח, וראה להלן על שְׁתִּי (ג, י). זה הסבר פולל על ההתנייה של שְׁתִּי נח — דגש קל.

7. בשל הפתח בפיי"ת, וראה ההערה הבאה.

8. בכתב-היד: מִצְאָפָה לעומת כלמה בראסאה: נסמך — נפרד בשם; מקטועה לעומת מִצְאָפָה: מוכרת (= צורת הפסק) לעומת צורת הקשר (השוה מִצְאָפָה, מקטועה במשמעות הקשר-והפסק בפועל בקטע ב', — נד, ד). על עירוב הקטגוריה של נסמך-נפרד בזו של הקשר-והפסק, ראה במבוא ב'3, בסופו.

9. ראה עליו בהקדמה למבוא.

10. כלומר, חלבו = האליה.

11. כלומר, שם בעל פניו קניין לנסתר.

12. כלומר, ה"א הידיעה.

13. מחברנו אינו מתייחס לעובדה ש"הבכור", "החזקה", "הנטויה" — שמות תואר, בעוד ש"המים" — שם-עצם.

14. רב סעדיה גאון, על שם מקום הולדתו בפיוס, מצרים.

15. רס"ג מתרגם: אלחרב ואלאליה צחיחה = החלב והאליה תמימה.

16. כלומר, שלושה עצמים נפרדים.

17. כלמה משארה = שם בעל פניו קניין.

18. פלאנה ופלאן, פלאן = פלוני, משמש לסתמיות.

הראשונה, כמו: **בְּנוּ הַבְּכוֹר, בְּנוּ הַגְּדוֹל** (בר' כז, א), **יָדוּ הַחֹזֶקָה, יָרֹעוּ הַנְּטוּיָה**¹⁹. ואינך מוצא כלל כמו מה שאמר האיש הזה²⁰, פִּנְתִּי: **חָלְבוּ וְהָאֵלֶיָּהּ**, ודבריו אינם אפשריים בשער הלשון²¹. הכרח הוא, כי **הָאֵלֶיָּהּ** היא תיאור ל**חָלְבוּ**, שכן אין זה אפשרי שהיא כמו **שָׁלְחוּ הַמִּים** בשער המשמעות, וכן בלתי אפשרי שיהיה **חָלְבוּ וְהָאֵלֶיָּהּ**, לפי מה שביארנו²².

ג, ט **לְעַמַּת הָעֶצָה**: **לְעַמַּת** — כפי הנראה הלמ"ד שבה נוספת, שכן היא אינה משורש המלה, וזאת מאחר שמצאנו **כָּל עַמַּת שָׁפָא בֶן יִלְדָּה** (קה' ה, טו). **הָעֶצָה** — בלי פניו היא **עֶצָה**, במשקל **קָנָה** (יש' יט, +), ושתיהן אינן השמות הנגזרים מן הנטייה, ואילו הנגזרים מן הנטייה, והם במשקל **עֶצָה**, הרי הם כמו: **יָפָה** (שמ"ב יד, כה, +), **קָשָׁה** (שמ"א כה, ג, +)²³.

ג, י **וְאֵת שְׁתֵּי הַפְּלִיטוֹת**: דע, כי השוא תחת הסי"ן אינו נע, כי האות אשר לצד הסי"ן דגושה, והיא תי"ו. ואינך מוצא כלל שוא נע, כשהאות אשר לצדו דגושה, השוא אינו נע²⁴. ואם האות אחריו רפה, השוא נע, כמו: **וְאֶנְקָמָה נָקַם אֶחָת מִשְׁתֵּי עֵינַי** (שופ' טז, כח). במִשְׁתֵּי השוא נע, כמו **מִבְּנֵי**²⁵ (ויקרא ז, לג). **מִפְּדוּת** (יש' נב), **מִגְדוֹלִם** (יונה ג, ה)²⁶.

ד, ב **וְעֵשָׂה מֵאֶחָת מִהֵנָּה**: יש אומרים, כי המ"ם במֵאֶחָת נוספת²⁷, כמו: **מִמִּתְחַת הַשֹּׁפָת** (ויק' כג, יא, +), שהמ"ם בה נוספת, אחד האנשים אמר, כי דבריו מֵאֶחָת אין פירושם אלא שהוא חוטא בקצת מן המצוות. ייאמר לו: אם התפנת בדברך, כי "קצת מן המצוות" — אחת²⁸ מן הכלל²⁹, הרי כל אחת היא מצוה

19. כלומר, אחרי שם בעל פניו לנסתר יש לדעת מחברנו שלוש אפשרויות: א. שם בכינוי לנסתר: "שורו וחמורו", בהוראת שני עצמים נפרדים (שני מעמד תחבירי). ב. שם בה"א הידיעה: "שלחו המים", שני עצמים נפרדים (ואינם שני מעמד תחבירי). ג. שם (=שם-תואר) ואינו מציין זאת) בה"א הידיעה: "בנו הבכור", מתאר את השם הקודם.

20. רב סעדיה גאון.

21. כלומר, מבחינת חוקי הלשון.

22. מחברנו מסכים עם פירושו של אבן סולימאן אלקומסי שהובא לעיל בתחילת הביאור, אך אין הוא מסכים עם אופן הסברו, עם הכלל שאלקומסי מציג. הביאור של "חלבו האליה" קשור באיסור אכילת האליה אצל הקראים בניגוד לרבניים המתירים אכילתה, ראה ראב"ע ורמב"ן לויק' ג, ט וראב"ע לויק' ז, כ, וכן פוזננסקי, קראים יריבי רס"ג 58.

23. כלומר, עֶצָה וקָנָה אין להם פעלים, פעול שִׁפָּה וקָשָׁה יש להם, ראה, למשל, פִּתְיָה (שה"ש ז, יז). יְפוֹ (שם ד, י) ועוד; קָשָׁתָה (שמ"א ה, ז), יקָשָׁה (דב' א, יז) ועוד. על חלוקה כזאת, ראה ריב"ג, רקמה ל—לא; קכא.

24. הסגנון מסורבל, ואולי ראוי לתרגם: "...דגושה. השוא אינו נע!".

25. הדוגמה אינה מוצלחת, כי נו"ן אינה יכולה להידגש בדגש קל.

26. על שתיים, שתי — ראה ריב"ג, שרשים (שנה); רד"ק, שרשים (שנה), וכן רד"ק, מכלול קמ ע"א; קפה ע"ב.

27. כלומר, שיעור הפתוב; ועשה אחת מהנה. לפי זה מתרגם רס"ג: **פעמל ואחדה מנהם**, וכן ראב"ע: "...אחת ממצוות לא תעשה...".

28. בעץ = "מקצת", "חלק מן", וגם: "אחד", "אחת", שכן מקצת ממשוה אפשר שיהיה אחד מן הכלל.

29. כלומר, "אחת מהנה" = מצוה אחת מהן.

לעצמה, ואז אין משמעות לדברייך "קצת מן המצנה"³⁰, כי חצי מצנה — אין לנו. ואם התפנת, כי את הקרבן הזה יעשה האיש אשר חטא בחצי מצוה, הרי זה שחוטא באחת מן המצוות "לא תעשה" בשגגה — מה הוא קרבנו?³¹

דג. **אם תִּפְהֶן הַמִּשְׁחָה לְאֶשְׁמָת הָעֵם:** יש אומרים, כי הַמִּשְׁמָה הזאת באה על פֶּהֶן מצד העם³², פֶּנְתִּי: הוא יחטא בדבר שהביאו ישראל מן הקרבנות או מן המנחות אל בית ה', או שְׁאֵלָה ששאלו והִפְהֶן חטא בה, והוא יהיה תחת האשמה, והאשמה הזאת חלה עליו מצד העם, לפי מה שביארנו. ואם יאמר מישוה: אם חָטָא תִּפְהֶן, איך תהיה ה...³³

י, יט. **< וְאֵלֶּיךָ תִּפְהֶן הַיּוֹם הַיּוֹם בְּעֵינֵי ה' >**³⁴ לא רצה לחייב אותו ליריבו, ובטלה הסתירה³⁵. והפירוש אשר מתקיים בלי תוספת עדיף על זה אשר מתקיים בתוספת³⁶, והכי מתקבל על הדעת, כי הפירוש הוא: ואכלתי חטאת היום אשר מוצא חן בעיני ה'³⁷, כלומר: גם אם ביום האסון³⁸ לא רצו לאכול את הקרבנות לפי החוק³⁹, אין מנוס להם משיטעמו מהם, למילוי המצנה, ואפילו נגיסה אחת. ומי שחָלַק עלינו בשער הזה אומר, כי לא טעמו מן החטאת ביום האסון דבר⁴⁰, אמרנו

30. כאן בעץ היא המ"ם ב"מאחת", בעוד שבצירוף "בעץ אלמצות" שנאמר קודם

— בעץ = "אחת".

31. לסיכום: המחבר דוחה את הפירוש בשתי דרכים: א. אם "מאחת" פירושה "מקצת מאחת", הרי הפירוש בלתי אפשרי, כי אין חצי מצנה (רש"י מפרש בניגוד למחברנו: "מאחת מהנה" — ממקצת אחת מהן, כגון הכותב בשבת "שם" מ"שמעון" "נח" מ"נחור" "דן" מ"דניאל"). ב. אם אכן הפנה לחצי מצנה, הרי אין הפתוב מודיע לנו מה הקרבן של מי שחטא במצנה שלמה (דבר שהיה צריך להיאמר).

32. מחברנו מפרש את הלמ"ד ב"לאשמת" בהוראת "מצד", "במה שנוגע ל", הוראה המתקרבת לסיבה: "בגלל אשמת העם".

33. הביאור נקטע בסוף הדף.

34. חסרה התחלת הביאור. ההשלמה לפי הטקסט בהמשך.

35. חסרה התחלת הביאור, ואין העניין ברור.

36. נראה, כי הפנה ב"תוספת" — תוספת "אם" או "אילו" — "ואם אכלתי..." או "ואילו אכלתי..." וראה ההערה הפאה.

37. כמעט כל הפרשנים מפרשים בעקבות התלמוד (זבחים קא ע"א): אילו הייתי אוכל חטאת היום, האם היה הדבר טוב בעיני ה'? פירוש זה מסתייע בהוספת "אם" — "ואם אכלתי..." (רש"י) או "ואילו" — "ואילו אכלתי..." (ראב"ע), וכן בהבנת הה"א ב"הייטב" כה"א השאלה. יש בפסוק הזה שני קשיים: א. "ואכלתי" היא מלעילית, ולפי הביאור הזה הייתה צריכה להיות מלרעית בשל תפיסת הוי"ו כוי"ו ההיפוך. ב. ב"הייטב" — הניקוד של הה"א הוא פשל ה"א הידיעה. מחברנו דוחה פירוש זה, ומבאר את "ואכלתי" בהוראת עבר, ואת הה"א ב"הייטב" כה"א הידיעה, בהוראת "אשר". כך גם דוד בן אברהם (א' 415).

38. הכנה למות נדב ואביהוא, בני אהרן (ויק' י', א-ג).

39. עיין שם, יז-יח.

40. לפי הפירוש המובא לעיל, הערה 37.

להם: לו ידע משה, כי האכילה ממנו אסורה, וחובה לשרוף אותו⁴¹, וכבר שאל על עניין החטאת הזה, ונאמר לו, כי הוא נשרף — אם כך, מדוע וַיִּקְצֹף עַל אֱלֹהֵינוּ וַעֲלֵ אִתְּמָר (שם, טז), ענו לנו ואמרנו: הוא רצה לנסותם, וגער בהם, כפי שהמורה צועק על תלמידו כדי לחקור אותו, והוא רצה לחקור אותם על מנת לדעת, האם אי־אכילתם ממנו הייתה בידיעה או הייתה במקרה, ואמר: מאחר שנדב ואביהוא חטאו ונספּו, התפּנן משה לכעוס⁴² על אלה, כדי לחקור מדוע לא אכלו. אמרנו להם: החכם אינו פועם בדברים כאלה, אלא על נער או על אדם שוטה יחקור בזה. אבל אהרן ובניו אין מעמדם מעמד כזה, ומפנין שהעניין כך, הרי הפירוש של וַאֲכַלְתִּי — ואכלתי⁴³, מתקבל על הדעת יותר מזולתו⁴⁴.

יא,ז, וְהוּא גִּרָה לֹא יִגָּר: יִגָּר הַצִּיּוּרִי שֶׁלָּה הַגִּרָה⁴⁵, כִּמּוֹ תִּגְלַל עֲרֹנְתְךָ (יש' מז,ג), שהציווי שלה תִּגְלַל⁴⁶.

יא,כג, וְכָל שֶׁרֶץ הָעוֹף אֲשֶׁר לֹא אֶרֶץ עֲרֵב רָגֵל יִם: דע, כי אם אנו מוצאים רָגֵלִים בלי שיוזכר עמה מספר, הרי משמעה שתי רגליים⁴⁷, לא פחות ולא יותר. ואם יש עמה הזכרת מספר, הרי אין פירוש רָגֵלִים זוג, אלא רגליים⁴⁸ הוא פירושה. וההוכחה לזה: אֲשֶׁר לֹא אֶרֶץ עֲרֵב רָגֵלִים — אין פירושה ארבעה זוגות, כי אז היו שמונה רגליים, ומאחר שאנו רואים, כי לבהמה יש ארבעה פרטים, כִּנְנָתִי: ארבע רגליים, אנו אומרים, כי רָגֵלִים, במקום שמוזכר מספר עמה, פירושה, הוא רגליים⁴⁹, וכך גם

41. לפי מחברנו, הפרשנים שעליהם הוא משיג טענים: לא רק שאהרן לא אכל מן החטאת, אלא שהדין הוא שאין לאכול ממנו.

42. הפנה — להעמיד פני פועם.

43. בהוראת עבר, כלומר, אהרן אכן אכל מן החטאת.

44. פוזנסקי ב *JQR* o.s. VIII (1896) pp. 694–698 דן באריכות בביאור המובאה, ואף מביא את רובם של הקטע שלפנינו (וראה בהערות למבוא שלנו, הערה 10). הוא מציין (696–697), כי הביאור של מחברנו אינו מיוחד לקראים והאחר — לרבניים, אלא בשני המחנות יש שפירשו כך ויש שפירשו כך. חשוב לציין, כי הטענה המושמת בפי הפרשנים שעליהם חולק המחבר, היינו: אכילת החטאת אסורה, ומשה רצה להעמיד בניסיון את אהרן ובניו — מוזכרת רק כאן.

45. בכתב־היד בסגול ברי"ש, וראה ההערה הבאה. ריב"ג, מסתחלק 122–123 וכן ריב"ג, אצול ("גרה") מציע פשוט את "גרה" או "גרר".

46. בכתב־היד בסגול בלמ"ד. נראה, כי הסגול כאן ולפני כן ב"הגרה" (ראה ההערה הקודמת) הוא טעות סופר, כי בהמשך, בסוף הביאור על "דלוקה" (יבב), מנוקדות צורות הציווי ל"י כחוק, בצירי: דָּוָה, קָאָה, עָשָׂה.

47. כלומר, שני פרטים, זוג.

48. רבים, כאן במשמעות של יותר מאחת. בערבית אמנם מציינת צורת הריבוי שלושה פרטים ויותר, אך כאן הפנה למשמעות הריבוי בעברית (יותר מאחד), שכן בהמשך מציג את "שתי רגליו" כדוגמה לריבוי.

49. רבים, וראה ההערה הקודמת.

פאשר אמר: וְהוּא פִּסְחָא שְׁתֵּי רִגְלָיו (ש"ב ט, יג) — אין פירושה שני זוגות יש לו, אלא היא שתי רגליים בלבד.⁵⁰

יא, לב וְכָל אֲשֶׁר יִפֹּל עָלָיו מֵהֶם בְּמָתָם יִשָּׁמָא: דע, כי מִנּוֹת (דב' יט, ו+) היא במשקל תְּנֻךְ (שופ' טז, כט: תְּנֻךְ), ואם הן נסמכות, הן מות (בר' כה, יא+), תוֹךְ (שמות יד, כג+), ובא מהן בְּמוֹתָם, בְּתוֹכָם (שמות כה, ח+), ומְנוֹת באה מוֹתִי, נסמך הרבים, ופירושה מיתות, כדבריו: מוֹתִי עֲרָלִים תְּמוֹת בְּיָד זָרִים (יח' כח, י). ואפשר גם כן, כי מוֹת (דב' לב, ג: וְמָת) — ציווי⁵¹ מוֹת (בר' ב, יז+) — מקור⁵² כְּמוֹ: שׁוֹב (שם יח, י+), לֵם⁵³ (יח' כד, יז), כדבריו: וְשׁוֹב אֵלַי נָאִם ה' (יר' ג, א), והיא מקור, וכמוה: וּבְרוּמָם יִרְמּוּ אוֹתָם (יח' י, יז) — מקור.

יא, לז וְרַע יִרְוֶע: דע, כי יִרְוֶע היא במשקל בְּפֹר (ויק' ב, יד: בְּפֹרִים+), לְמוֹד (יר' ב, כד), אבל בשל הרי"ש אין דגש, ויש תחת הו"ו שתי נקודות. יב, ב אִשָּׁה כִּי תִזְרִיעַ: תִּזְרִיעַ — הציווי שלה הִזְרַע.⁵⁴

יב, ב כִּימִי נִדַּת דָּוִד תָּה: דע, כי דָּוִתָּה אפשר, כי פירושה זיבוֹתִיָּה, והיא לשון רבים, והיחיד שלה הוא דָּוָה.⁵⁵ והמלה אשר היא במשקל דָּוָה, קָשָׁה (שמות א, יד+), יָפָה (ש"ב יג, א+), אפשר, כי היא שם לאישה⁵⁶, ואפשר, כי היא גם שם למקרה⁵⁷: האינך רואה, כי קָשָׁה חלה על האישה, כפי שאמרה: אִשָּׁה קָשָׁת־רוּחַ אֲנֹכִי (ש"א א, טו), וכן מצאנו וְאֲנֹכִי שְׁלוֹחַ אֵלֶיךָ קָשָׁה (מל"א יד, ו), והיא שם מקרה, ואין היא שם האישה, וכך גם דָּוָה — היא קיימת כשם אישה, כדבריו: אִשָּׁה דָּוָה (ויק' כ, יח). ואפשר, כי דָּוָה היא שם לזיבה⁵⁸, והרבים היא דָּוֹת. וכאשר המלה מכונה, היא דָּוִתָּה, והיא לשון רבים בסימן אחד, והוא — אוֹת⁵⁹, והיא מכונה אל האישה⁶⁰, ולו

50. מאחר שכל הדוגמאות כאן הן לשם אחד — "רגלים" — אי אפשר לקבוע, אם הפְּנָה רק למלה זו, או שמא לצורות הזוגי בכלל. על כל פנים, הכלל אינו מדויק: יש במקרא רגלים בלי ציון מספר בהוראת ריבוי: בְּרִגְלִים תִּרְמָסְנָה עֲטָרַת גְּאוֹת (יש' כח, ג), רִגְלֵי הַפְּהָגִים (יהושע ד, ג), ואם הפְּנָה לצורות הזוגי בכלל, הרי יש צורות זוגי של שמות אחרים בלי ציון מספר בהוראת ריבוי: "דְּרָכִים" (מש' כח, יח), "עֲצָתֶיךָ" (יש' מז, יג), ועיין ריב"ג, רקמה רסג.

51. צורת הציווי הובאה לציין את צורת היסוד של הפועל, ראה במבוא ב'1.
52. פְּנָת הדברים: "מות" יכולה להיות נסמך של "מְנוֹת" או מקור של הפועל "מָת" (הפועל מזוהה לשיטתו לפי הציווי, ראה ההערה הקודמת).
53. הבאת "שׁוֹב" (ע"ו) ו"לֵם" (ע"ע) בקטגוריה אחת מהוה רֵאָה בשתיקה, כי המחבר מחשיב את שתייהן כבעלות שורש בן שתי אותיות, וראה במבוא ב'2.
54. על זיהוי הפועל באמצעות צורת הציווי, ראה במבוא ב'1.
55. כלומר, "דָּוִתָּה" = ה"דָּוֹת" שלה.
56. כלומר, שם-תואר לנקבה.
57. כלומר, שם מופשט.
58. כלומר, שם מופשט, לפי הניגוד לעיל בין "שם לאישה" (=אסם למרה) לבין "שם למקרה" (=אסם לערץ).
59. כלומר, סיומת "וֹת".
60. כלומר, בכינוי (קניין) לנסתרת.

הייתה דְּוֹתִיקָה, היו בה שני סימנים⁶¹. שאלת דְּוֹתִיקָה דומה לדבריו: וְעֲדָתִי זוֹ אֶלְמָדָם (תה' קלב, יב) אשר היא לשון רבים בסימן אחד, והיא שְׁעֵדוֹת (דב' ד, מה: העדות+) היא רבים, וְעֲדָתִי היא מכוּנה אליי⁶². ולו הייתה וְעֲדָתִי, היו בה שני סימנים לרבים, ומאחר שאמר וְעֲדָתִי היא רבים בסימן אחד, וכמוה: דְּוֹתִיקָה — יש בה סימן אחד, דְּוֹתִיקָה — יש בה שני סימנים, כְּמוֹ: בְּנוֹתֶיהָ (במד' כא, כה+). וכן אפשר, כי דְּוֹתִיקָה — מקור מכוּנה אליה, כְּמוֹ: רְאוּתָה (בר' לט, יג: פראותה), עֲשׂוּתָה (יר' ג, ז+), ויסוד הציווי⁶³ הוא דְּוָה, במשקל רְאוּה (בר' כז, כז+), עֲשֵׂה (שם ו, יד+)⁶⁴.

יבג, וּבָיִים הַשְּׂמִינִי יְמוֹל בְּשָׂר עֶרְלָתוֹ: יְמוֹל — אפשר, כי פירושה: יְמוֹל הילד, והציווי שלה הוא הַמּוֹל⁶⁵, כְּמוֹ: הַפּוֹן (יח' לח, ז+) — יְפוֹן (תה' פט, לח)⁶⁶, וכן אפשר, כי פירושה יְמוֹל המוהל, והציווי שלה הוא נְמוֹל, במשקל נָפַל (הושע יח: נָפַלו), ובא ממנה: נָפַל (ויק' יא, לב+)⁶⁷. ודבריו בְּשָׂר עֶרְלָתוֹ — הַבָּשָׂר הוא אבר הזכרות, והַעֲרָלָה היא הערלה אשר בראשו, וּבָשָׂר היא נסמכת לַעֲרָלָה. ולו הייתה הַעֲרָלָה שם למקרה⁶⁸, היינו אומרים: הַבָּשָׂר נעשה נסמך למקרה בו⁶⁹. אך מאחר שאנו יודעים, כי הערלה היא גוף⁷⁰, כדבריו: בְּמִאָּה עֲרָלוֹת פְּלִשְׁתִּים (שמ"א יח,

61. פלומר, הסימן האחד "לח" והסימן השני היו"ד.

62. פלומר, בכינוי (קניין) למדבר.

63. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1.

64. לסיפוס: מחברנו מכאן את "דְּוֹתִיקָה" בשתי אפשרויות: א. שם-עצם (מופשט) = זיבה, שהיחיד שלו דְּוָה, בעל פניו קניין לנסתרת, בסימן אחד לריבוי. ב. מקור בעל פניו לנסתרת. — חיוג, לין 159, קובע, פי "דוּתָה" הוא מקור. ראב"ע — "שם רבים", ואילו רד"ק, שרשים ("דוה") — שם או מקור (כמו מחברנו).

65. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1.

66. פלומר, האפשרות הראשונה היא ש"ימול" הוא פועל עומד. מחברנו אינו מפיר את בנייני הפועל והוא מושה את "ימול" ל"הפון" — "יפון" מצד הצורה והמשמעות של פועל עומד.

67. פלומר, האפשרות השנייה: * "ינמול" < "ימול", ואז המשמעות היא של פועל יוצא: המוהל (ולא הזופר) יְמוֹל את הילד. — עלי בן סלימאן לבראשית 144, מכאן ממש כמו מחברנו: "וקולה ימול יגזו כון אלנון מנה מכתצרה ותקדירה ינמול מהל יקום אלדי תקדירה יקום ומענאה יכתן אלכתאן ויגזו כונה ממא ליס אצלה נון מן הדה אללגה והו גיר מתעדי מהל יכון אלדי אמרה הכן לקראת אלהיך וכן" המול ימול לילד ביתך" = ודברו "המול" (בר' יז, יג) אפשר שהגו"ן בו חסרה, ושיעורו "ינמול" כְּמוֹ: "יקום" אשר שיעורו "ינקום", ופירושו יְמוֹל המוהל. ואפשר שהוא ממה שאין שורשו נגו"ן מן הלשון הזאת (=הוראה הזאת), והוא אינו יוצא, כְּמוֹ: "יפון" אשר הציווי שלו "הפון לקראת-אלהיך" (עמ' ד, יב) וכדבריו "המול ימול לילד ביתך" (בר' יז, יג). כבר חיוג, לין 103, מציע ש"ימול" הוא בקל או בנפעל, ואף הבאים אחריו דנים בסוגיה זו, ראה דברי סקוז בעלי בן סלימאן לבראשית 144-145, הערה 1.11.

68. פלומר, שם מופשט.

69. "בו" = הכינוי לנסתר אשר ב"ערלתו".

70. פלומר, שם-עצם מוחשי.

כה+), אנו אומרים, כי הַבֶּשֶׂר נסמכת לגוף, פְּנִינִי: לַעֲקֹלָה, והנימול לפי זה הוא הַבֶּשֶׂר⁷¹. ואפשר, כי יכונה גם האיש נמול, כדבריו: נְמוּל (בר' יז, כו)...

---

71. כלומר, האבר הנחתך הוא אבר הזכרות (השוה לעיל: "הבשר הוא אבר הזכרות"); לפי שהערלה היא חלק ממנו (רס"ג מתרגם: תִּכְתֵּן קֶלְפָה אַחֲלִילָה = ימול ערלת אבר הזכרות שלו). האפשרות ש"ערלתו" היא שם מופשט, הנדחית בידי המחבר, באה פנא, כדי לאשש את פירושו, כי "בשר" פאן אינו בשר סתם אלא אבר הזכרות, ו"ערלתו" — הערלה אשר היא חלק מאבר זה. שכן, לו הייתה "ערלתו" שם מופשט (תיעוב? איסור?), ניתן היה לפרש אותה כבשר מיותר פלשהו, לאו דוקא באבר הזכרות, ראה להלן דברי עלי בן סלימאן. לסיפום: המחבר מבקש להזכיר, כי הנסמך והסומך ב"בשר ערלתו" הם עצמים מוחשיים ומסוימים, והשני — "ערלתו" — הוא חלק מן הראשון — "בשר". — עלי בן סלימאן לבראשית 143, מבאר את "בֶּשֶׂר עֲקֻלְתְּכֶם" (בר' יז, יא) באופן שונה: "ערלתכם" מגדירה את "בשר", מבחינה אותו משאר בשר שבגוף, שכן לא כל בשר הוא ערלה, וזה נאמר כך, כי מנהג המילה לא היה ידוע אלא מזמנו של אברהם אבינו, וכן היה צריך לפרט מה בדיוק יש למול. בהמשך הוא מביא שם בֶּשֶׂם "יש אומרים" ביאור הדומה כִּי לזה של מחברנו: "וקד קיל אן בשר ערלתכם הו אלאחליל אלדי יסמי בשר כק' זב מבשרו ואלערלה הי ילי ראסה פאמר בקטעהא ואצאף אלבשר אליהא תמיזא לה מן סאיר אעצא אלאנסאן נחצל הדא אלעצו אלדי הו בשר יסמי פי אלעבראני נמול ופי אלערבי מכתונא לאגל דלך" = וכבר נא, ", כי "בשר ערלתכם" (בר' יז, יא) הוא אבר הזכרות, שכן הוא מכונה "בשר", כדבריו "יָב מְבֶשֶׂרו" (ויק' טו, ב), וה"ערלה" היא על ראשו, וציוה למול אותה. והסמך את ה"בשר" אליה כדי להבחין אותו משאר אברי האדם. והאבר הזה אשר הוא "בשר" נקרא בעברית "נמול", ובערבית מִכְתָּן בשל כך.

קטע ב': ישעיה לג, כד — לד, יז; נד, יד — נז, ה

לג, כד < הָעַם הַיִּשְׂרָאֵלִי > ¹

וְעַם לֹא־יִבְרִין יִלְבָּט (הושע ד, יד); וְעַם לֹא יִחַרְדּוּ (עמוס ג, ו). היא ² משמשת גם כמכרתה ³, כדבריו יַחַת אֲפָרִים מְעַם (יש' ז, ח), וכמוה וְהִקְרַבְתָּ אִתָּם בְּסֵל (שמות כט, ג) היא מכרת, וכמוה וַיֵּאבֶל הָעַם עַל־הָדָם (שמ"א יד, לב). אלה וכמותן פולן מכרתות. והנסמך מהן בא במשקל דָם, כמו דָם נִפְשֹׁת אֲבִינֵינוּ נִקְיִים (יר' ב, לד); וְסֵל מִצֹּת (במ' ו, טו); בְּסֵל־חֲרָמוֹן (תה' קלג, ג). אלה וכמותן הן נסמך לדבר ⁴. ואפשר שתהיינה במשקלן בפתח, ואין הן נסמכות לדבר, אלא הן נסמכות במשמעות ⁵ כמו עַל־סֵל אֶחָד (שמות כט, ג), אשר אין היא נסמכת לדבר, וכן אין היא מכרתה, אלא היא מלה לעצמה ⁶. וכמוה אֶהְיֶה כְּסֵל לְיִשְׂרָאֵל (הושע יד, ו) היא נסמכת במשמעות ואין היא נסמכת לדבר. ואפשר שתהיה במשקלה בפתח, והיא מכרתה, כמו בָּזוּזוּ בָּזוּ (יש' לג, כג), וכמוה מֵס, כְּמוֹ הִתְהַלֵּם (איכה א, א). ובכן, אלה אשר הן בפתח נחלקות לשלושה חלקים: קצתן נסמכות לדבר, קצתן נסמכות במשמעות, וקצתן מכרתות. ואלה אשר בקמץ נחלקות לשני סוגים: האחד הוא נסמך במשמעות, והשני הוא מכרת, וכל אחד מובחן לפי מקומו ⁷. ואם הוא במשקל כמו זולתו, הרי צריכים אנו לסדר כל אחד במקומו ⁸ לפי הראייה שלו ⁹.

לדג, יַעֲלֶה בָּאֵשׁ בְּלִי כִּינּוּי הוּא בְּאֵשׁ כְּמוֹ חֲדָשׁ, קֶדֶשׁ, וְיִינָטוּ מִמֶּנּוּ חֲדָשׁוֹ, חֲדָשִׁים, קֶדֶשִׁים ¹⁰.

לדו, חֲרֵב לֹהֵ מְלָאָה דָם הָיָה מִן הַלֵּב: יש אומרים, פי הציווי לזכר הוא חֲדָשׁ ¹¹, והעבר הוא חֲדָשׁ. עבר הנקבה הוא חֲדָשָׁה, בשי"ן דגושה כמו הוֹתָדָה, כדבריו הוֹתָדָה וְגַם־מְרוֹטָה (יח' כא, יד). בחי"ת אין בא דגש, מאחר שמנהג החי"ת שלא תהיה דגושה, וכך חֲדָשָׁה היא במשקל הוֹתָדָה ¹². וכפי שבאה הנו"ן הנוספת במלה

1. חסרה התחלת הביאור. ההשלמה לפי הטקסט בהמשך.
2. "עם" בקמץ.
3. פלומר, צורת הפסק.
4. פלומר, נסמך לשם, "נסמך" במשמעות המקובלת.
5. הכונה לצורות הנפרד, שיש אחריהן "תוספת משמעות", וראה להלן, הערה 9.
6. פלומר, צורת נפרד (שלא בהפסק).
7. פלומר, לפי מקומו בפסוק: אם הוא בהפסק הוא "מכרת", ואם לא בהפסק — "נסמך במשמעות".
8. פלומר, להגדיר את סוגו.
9. דיון מקיף בפרשת ה"נסמך במשמעות", ראה במבוא ב'3.
10. הצגה דומה מאוד של הדברים, ראה לעיל בקטע א' על קִמְצוֹ ועל מְסִלָּתָה (ב, ב).
11. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1. הצגת צורת ציווי לפועל סביל — מזורה מאוד, ולא מצאתי לזה אח ורע אצל מחברים אחרים. עלי בן סלימאן בהקדמה לאגרונו (פינסקר), ליקוטי קדמוניות קפה) מציין, כי לסביל אין צורת ציווי.
12. בכתב־היד החי"ת בקמץ. "הותָדָה" מופיעה במקרא שלוש פעמים, ובכולן החי"ת בפתח. אפשר שהמעתיק ניקד בצורת הפסק בעקבות העובדה שנאן בטקסט מופיעה "הוֹתָדָה" בסוף המשפט.

והיא הופכת להַדְּשָׁנָה — נשמט הדגש מן השי"ן — ולא אמר הַדְּשָׁה דגושה כמו הוּחְתָּה, הרי היא כמו מַעֲזִינָה, שהיא דגושה, וכאשר נוספה בה הנו"ן נשמט הדגש, והיא הופכת לַמַּעֲזִינָה (יש' כג,יא) רפה. וכמו זה מצאנו את חֶק — ציווי, ופירושה חֶקוּק; כדבריו וְעַל-סֵפֶר חֶקָה (שם ל,ח) פירושה חֶקוּק אותה! וכמוהו קֵב — ציווי, ואם רוצה אתה לומר "קלל אותה" — קֵבֹ. ואם רוצה אתה לצוות ולומר "קלל אותה!" לנקבה — קֵבֶה כמו חֶקָה, אשר פירושה חֶקוּק אותה! לנקבה קֵבֶה, ולזכר קֵבֹ בדגש. וכאשר נוספה בַּקֵּבֹ נו"ן נוספת היא וְקֵבֶנוּ-לִי מִשָּׁם (במ' כג,יג), ונשמט הדגש מן המלה. וכך נאמר, פי הַדְּשָׁה במשקל הוּחְתָּה בדגש, וכאשר באה הנו"ן הנוספת נשמט הדגש, והיא הפכה להַדְּשָׁנָה ופירושה נרמסה או נדרסה¹³, ודבריו נרמסה פִּנְתּוּ שקעה בקרב החֵלֶב, גם אם לא אמר הַדְּשָׁנָה מִחֵלֶב ואמר מִחֵלֶב, שכן יש לנו מ"ם, שהיא במקום בִּי"ת, כדבריו זאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר-תְּפִילוּ מִנְּחֶלָה לְשִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל (יח' מח, כט), וענינו בְּנִחֲלָה¹⁴. אחד האנשים פירש את הַדְּשָׁנָה מִחֵלֶב מלשון הדשנות¹⁵, ואין זה מתקבל על הדעת מצד ההתאמה של נטיות הציווי והעבר¹⁶, ואין אנו מוצאים לה דומה¹⁷.

לד,יב חֲרִיָּה וְאֵין שָׁם מְלוּכָה יִקְרָאוּ: הוא לא אמר אֵין שָׁם, ולכן יש להוסיף מלה פדי שיתיישב ענין הוֹי"ו בה. מן האנשים מי שאמר: אציליה יישארו אבל לא יוכלו לכלכל את המלוכה, כלומר: המלוכה נשמטה מהם, והם נשארים¹⁸. והמתקבל ביותר על הדעת לומר: אציליה יאבדו, ולא יישאר מהם מי שיתבצע את המלוכה¹⁹, כלומר: מן החורים אשר הם משושלת המלוכה, כדבריו וְלֹא-יִהְיֶה שְׂרִיד

13. בערבית אֲדִיסַת ו אנדאסת — שתי צורות בשורש דוס. מאחר שמחברנו טוען, פי הנו"ן ב"הדשנה" נוספת, כלומר, השורש הוא "דש" לפי שיטתו (ראה במבוא ב'2), אפשר שיש כאן במרומו השנאה אטימולוגית לערבית, וראה להלן השנאה אחת מפורשת לערבית, "לִנְחֵל" (נוי').

14. לפי ריב"ג, רקמה עה, נתחלפה הבי"ת במ"ם בשל הידמותה של הבי"ת לנו"ן אשר ב"נחלה".

15. כלומר, לפי השורש "דשן". כך מתרגם רס"ג (מדסם) (=מדושן), וכן דוד בן אברהם ("דשן"): דסומה (=דשנות). גם ריב"ג ורד"ק מביאים אותה במילוניהם ב"דשן", ומפרשים אותה מעניין דשנות, השמנה. בן בלעם לישעיה 100–101, מתרגם אף הוא דסומה, ומביא שם בשם רב האי: יש אנשים שגורו אותה מן הרמיסה (=דוס), והשמיטו את הנו"ן... ומי שהשמיט את הנו"ן הוא בור גמור, שכן לפי ההקשר ברור שהיא מן "דשן", לפי וְעַפְרָם מִחֵלֶב יִדְשָׁן (יש' לד,ז) (כלומר, גורה שנה — לפי ש"דשן" מופיע ליד "חֵלֶב" בפסוק הבא מיד אחרי "הדשנה").

16. הכונה ב"נטיות הציווי והעבר", כנראה, לשיטה הבונה את זיהוי צורת העבר לפי הציווי, כמופיע אצל אבן אלפרג' הארון, ראה במבוא ב'1, בסוף.

17. כלומר, צורה יחידאית. כבר רב האי יודע לספר (לפי בן בלעם לישעיה 101), פי רבו דברי המדקדקים על "הַדְּשָׁנָה": יש שגורו אותה מן הַדְּשָׁנָה (=אלדסם), ואמרו פי היא מחוץ להיקש, ויש שגורו אותה מן הרמיסה (=דוס), ראה לעיל, הערה 15. דיון מעמיק בצורה של "הדשנה", ראה ריב"ג, רקמה שמד, וראה גם רד"ק, שרשים ("דשן").

18. כלומר, ההצעה היא להוסיף אחרי "חֲרִיָּה": "יִשְׁאָרוּ", והוֹי"ו ב"וְאֵין" תבואר: "אָבֵל". והפננה: חֲרִיָּה יישארו, אבל אין שם מלוכה (שאליה) יקראו.

19. כלומר, המלה שיש להוסיף היא "יאבדו".

לְבֵית עֶשׂוֹ (עוב' יח) 20. אחרי כן הראה שגם השרים ייספו ויאבדו, כדבריו וְכָל שְׂרִיָּה יִהְיוּ אָפֶס (יש' לד, יב) 21.

לד, טז פִּי פִי הוּא צָוָה: דע, כִּי פִי יֵשׁ לֵה כְּמָה פִירוּשִׁים. אחד מהם הוא דיבור, כְּמֹעַל־פִּי שְׁנֵים עָדִים (דב' יז, ו+), ומתקבל על הדעת כי פירושה במקום זה דיבור: הוא אמר, כי הדיבור הזה הוא ציווי, כלומר: אלוהים ציוה זאת, שכן הוא הזכיר את שם הפורא, ירומם ויתעלה, בפסוק כדבריו: וְיָשׁוּ מֵעַל סֶפֶר ה' וְקָרְאוּ (יש' לד, טז) 22.

לד, יז וְיָדוּ חֶלְקָהּ לָהֶם: דע, כִּי פִירוּשׁ חֶלְקָתָהּ — חילקה אותה, כלומר: חילקה 23 היד ההיא לדברים הנזכרים בהם 24. ואין פִירוּשׁ חֶלְקָתָהּ חילקה, כי הוא לא אמר חֶלְקָהּ כְּמֹעַל־יָדֶיהָ שְׁלֹחָה בְּפִישׁוֹר (משלי לא, יט), וחֶלְקָתָהּ 25 היא כְּמֹעַל־שְׁלֹחָתָהּ (יח' יד, טו), וכְּמֹעַל־נִכְסֶתָהּ צֶרֶתָהּ (ש"מ א, ו), וכְּמֹעַל־נִכְסֶתָהּ סוּפָהּ (איוב כא, יח), אבל נִכְסֶתָהּ, למרות שהפועל נקבה, הרי הפיגוי הוא לזכר, כלומר: הו"ו בסוף המלה היא פיגוי לזכר. וכְּמֹעַל־הַטָּהוּ בְּרֹבֹב לָקָתָהּ (משלי ז, כא). עתה רואים אנו, כי הפיגויים הללו משמשים בשני סוגים: אחד הוא בתי"ו ודגש, כְּמֹעַל־חֶלְקָתָהּ, שְׁלֹחָתָהּ, נִכְסֶתָהּ. ואם נוספת ה"א במלה, נשמט הדגש והפירוש והמשמעות אינם משתנים, כְּמֹעַל־אֵשׁ בְּיָדֶיהָ נִכְסֶתָהּ (יח' טו, ה) — הדגש נשמט ממנה, ומשמעה 26 אֶכְלָתָהּ, וכְּמֹעַל־הַטָּהוּ טוֹב (משלי לא, יב), והרבה כְּמֹעַל־מוֹצֵאִים אֲנוּ בְּמִקְרָא. ולו אמר וְיָדוּ חֶלְקָתָהּ 27 היה זה במקום חֶלְקָתָהּ במשמעות. ומצאנו כְּמֹעַל־חֶלְקָתָהּ בשער המשמעות והיא אֶחָזָתָהּ.

20. "עֶשׂוֹ" = "אָדָם", ובפרקנו, פסוק ה, מדובר על אָדָם. "ולא יהיה שריד" בעוב'

מאשש את ההשלמה המוצעת: "יאבדו".

21. כלומר, לפי סוף הפסוק, שלפיו השרים יאבדו, יש אישוש של תקבולת להשלמה "יאבדו", וכןנת הפסוק: החורים יאבדו והשרים יאבדו. — רס"ג מתרגם במשמעות דומה למחברנו: לִיס פִּיה מִן אַחֲרָאֵהָ אֶחָד פִּכִּיָּה יִדְעָא לָהֶם בְּאַלְמֻךְ = אין בה מחזירה אחד, ואיך ייקרא להם למלך. דוד בן אברהם א' 462–463, מציג סוג של וי"ו המקבילה אל פ הערבית בהוראת "הרי", כְּמֹעַל־אֵמָּה פִּלְאֵן פִּעָאֵלם = אשר לפלוני הרי הוא מלומד, ובכלל דוגמאותיו: "חריה ואין שם" — פִּלִּיס חֵם (=הרי אין שם).

22. רס"ג מתרגם אִי הוּ בְּקוֹל אֲמַר = כִּי הוּא בְּדִיפּוֹר שֶׁל צִוּיָּה. ריב"ג, אצול ("פה") מתרגם את "יִמְרָה אֶת־פִּיךָ" (יהושע א, יח): קוֹלךְ וְאֲמַרְךָ (=דברך ופקודתך), וכן רד"ק, שרשים ("פה"): "...ואמר על הדבר ועל המאמר" (הפונה ב"מאמר" לציווי, פקודה, בהשפעת אמר הערבית. גם בן תפון מתרגם בריב"ג, שרשים את אמרך — "מאמרך".

23. בכתב־היד: קִסְמַת = חִילְקָה. ראוי להיות: קִסְמַתָּהּ = חִילְקָה אותה, וראה דבריו להלן, במשפט הבא.

24. כלומר, לבעלי־החיים הנזכרים בפסוקים הקודמים.

25. בכתב־היד: "חֶלְקָתָהּ". הו"ו היא, פנראה, וי"ו החיבור הערבית שנתפסה בטעות ע"י המעתיק כו"ו החיבור בעברית, אך אולי היא יצאה מידי המחבר כחלק מן המלה העברית פִּנְאָלוֹגִיָּה ל"נִשְׁכַּלְתָּהּ", שאלהי הוא מִשְׁנֶה את "חֶלְקָתָהּ".

26. כלומר, "אֶכְלָתָהּ" ו"אֶכְלָתָהּ" הן שני וריאנטים של מלה אחת.

27. בכתב־היד בטעות: "חֶלְקָתָהּ". סימן הריפוי מעל התי"ו מוכיח, כִּי הִדְגַּשׁ סוּמֵן בטעות, ומן האנאלוגיה ל"אֶכְלָתָהּ" ול"גִּמְלָתָהּ" ברור, כִּי צ"ל שוֹא בְּתִי"ו, ואין במקרא פִּעָל בעבר נסתרת עם פיגוי מושא לנסתרת פה"א עיצורית, אלא רק בתי"ו דגושה תמורת הה"א.

פדבריו: צָרָה נִחְלָלִים אֶתְנָתָה (יר' מט, כד), ופירושה אחזה אותה. וכבר נאמרו הדברים קודם לכן על דבריו אֶשְׁר־הִסְתָּה אֹתוֹ אֵינֹכֶל אֶשְׁתּוֹ (מל"א כא, כה), שאין דרך הִסְתָּה דרכן של חִלְקָתָה, אֶתְנָתָה.²⁸

נדיד ת פ ו נ נ י²⁹: הציווי שלה הפונן³⁰, כמו השומם, אשר היא ציווי לדבריו: לָמָּה תְּשׁוּמָם (קה' ז, טז), וציווי הנקבה היא הפונני, השוממי. ודבריו תפונני היא מְכַרְחַת³¹. ואם תיהפך לנסמכת³², היא תהיה תפונני, וכך הציווי אליה פלשון המכרת יהיה הפונני, השוממי.

נה, ה וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֶּאֶרָךְ: הציווי שלה פֶּאֶר³³, במשקל פֶּרַךְ, והעבר פֶּרַךְ³⁴, במשקל פֶּאֶרָךְ.

נה, יב וְכָל עֲצֵי הַשָּׂדֶה יִמָּחֶאוּ כָּף: הציווי שלה מָחָא³⁵, במשקל קָרָא, מָצָא, ואם ימָחֶאוּ היא בפתח³⁶, הרי זה כך בגלל החי"ת. וכבר מצאנו יִקְרָאוּ, יִמָּצְאוּ, ולא השתמשו בִּיקְרָאוּ, יִמָּצְאוּ, במשקל יִמָּחֶאוּ, כי אין מנהג הספר³⁷, שיהיה כמו יִקְרָאוּ, ולא כמו יִמָּצְאוּ. והחי"ת, כאשר היא באה לפני האל"ף בשנא, ממנהגה להיפתח.³⁸

נו, א לֶהֱגֵלֹת: מקור במשקל לְהַפְנוֹת. וכמוה לְבָלְתִי הַסּוֹת (יח' כד, ח). נו, ג הַגִּלְוֹתָ עַל ה': פירושה: אשר נָטָה³⁹, ולו היה הַנִּיטָה⁴⁰, היה הַגִּלְוֹתָ,

28. כלומר, "הִסְתָּה" היא צורת עבר נסתר בלי פניו מושא. דעות שונות על "הסתה", ראה חיוג' לין 109, וכן נתף 11; ריב"ג, מסתלחק 94–96, וכן רקמה ק; קסג. — פאן מסתיים הדף, ואין להכריע אם נסתיים גם הפיאור על "חלקתה", או אולי המ'ין זמחבר וביאר את "הסתה". מדבריו פאן "וכבר נאמרו הדברים..." נמצאנו למדים, כי בִּיָּר גם את ספר מלכים.

29. מפאן מתחיל הדף היחיד מקמברדיג', ראה בהקדמה.

30. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1'.

31. כלומר, צורת הַפְסַק.

32. כלומר, צורת הַקְשַׁר.

33. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1'.

34. החטף-פתח ברי"ש — פדי להציג צורה זהה ל"פֶּאֶרָךְ", ויש במקרא צורות פועל בשורש "ברך" בחטף-פתח ברי"ש, למשל "ויברךך" (רב' כד, יג).

35. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב'1'.

36. כלומר, בחטף-פתח.

37. כלומר, במקרא.

38. כלומר, לבוא בחטף-פתח. הכלל המובא פאן בידי המחבר מתאים רק ל"מחא", כי אין בגזרת ל"א פועל נוסף על "מחא", אשר עי"ן הפועל שלו היא חי"ת. והשנה פלל "מצומצם" דומה לזה בקטע א' על "מְסֻלָּתָה" (ב, ב). — ככל הנראה, דן המחבר במלה זו פדי לציין, כי לדעתו האל"ף ב"מחא" שורשית. בין הקדמונים היו שטענו, כי "מְסֻלָּתָה", "מְסֻלָּתָה" (יח' כה, ו) ו"מְסֻלָּתָה" (תה' צח, ח) (במקרא רק שלוש אלה ב"מחא") הן כמו "מחה", כך דוד בן אברהם א' 18 (האל"ף ב"מחא" — לפיאור), חיוג', לין 183–184 ורד"ק, שרשים ("מחה").

39. כלומר, ה"א הידיעה במשמעות "אשר", ולפניו צורת עבר נסתר, וראה בקטע א' על "הייטב" (י.ט). דוד בן אברהם א' 415, מציג ארבע דוגמאות של ה"א המצטרפת לפועל בעבר במשמעות "אשר", אך "הנלָה" איננה בכללן.

40. כלומר, לו הייתה הצורה צורת בינוני יחיד.

במשקל הַנְּרָאָה אֱלִיךָ (בר' לה, א), פי המלה היא לשון זכר. ואפשר, שהַנְּרָאָה היא תיאור לנקבה, ופירושה יהיה הניטית⁴¹.

נו, ג. הַבְּדִיל לְיָי: לא אמר יְבַדִּילֵנִי, כמו וְאֵיךְ יִשְׁמְעֵנִי (שמות ו, יב), יְדַרְכֵּנִי (חב' יט), והוא מנהג הכתוב להשתמש [בַּיָּאֲהֲבֵנִי(?)]⁴² כמו יְבַדִּילֵנִי, תְּדַרְכֵּנִי (בר' יט, יט), וגם וַיִּשְׁפֹּעֵנִי אֲדֹנִי (שם כד, לו), יְדַרְכֵּנִי⁴³.

נו, י. לא יוֹכְלוּ לָנַח: לא מצאנו למלה הזאת היגזרות בלשון העברית⁴⁴, אך מצאנו במלה ערבית את המשמעות הזאת, והיא נַח⁴⁵.

נו, י. הַזֵּימָה שְׂכָבִים: הציווי שלה הִזָּה⁴⁶, והה"א הראשונה בה שורשית⁴⁷, והיא במשקל עֲשִׂים, בָּנִים. ואין לנו במקרא לשון זו, פָּנַתִּי לשון ריסוס וזילוף, בה"א שורשית במלה, אלא האחת הזאת. והשאר — פוֹלֵן שורשן אות אחת, כמו הִזָּה עֲלֵיהֶם מִי חֲשָׂאתָ (במ' ח, ז), וְאֲשֶׁר יִהְיֶה מִדְּמָה (ויק' ו, כ) — פוֹלֵן מוֹצֵא אתה אותן, ששורשן אות אחת⁴⁸.

נו, ב. הַלֵּךְ נָח: יש אומרים, כי הוא מְנַכֵּחַ או מֵן נָכֹחַ, במשקל קְדוֹל — קְדוֹלוֹ או במשקל חֲמֹר — חֲמֹרוֹ⁴⁹.

נו, ג. יָרַע מִן אֶף וְתֵן: דבריו מְנַאֵף: אפשר, שהיא תיאור לַרְעָה, ואף

41. פלומר, אפשרות שנייה (הראשונה: "אשר נלנה", לשון עבר) היא ש"הַנְּרָאָה" היא צורת בינוני נקבה, ואין המחבר מספר על מי היא מוסבה. — רס"ג מתרגם אלמנעטף, פְּאִילוֹ כתוב הַנְּרָאָה ואולי יש בדבריו מחברנו השגה על תרגומו. רד"ק, שרשים ("לוה"): "...הוא בינוני ובקמץ שלא כמנהג, ואפשר שיהיה עבר והה"א במקום 'אשר' כה"א 'הַקְלִיכּוּ אֹתוֹ' (יהושע י, כד)".

42. בכתב-יד יש קרע, ויש מקום למלה בת חמש-שש אותיות. ריב"ג, רקמה קיח; קסג, מציין לחילופי צירי-פתח את "יָאֲהֲבֵנִי" (בר' כט, לב) ליד "יְבַדִּילֵנִי", ולפי זה השלמתי פֶּאֶן.

43. פלומר, מנהג הכתוב הוא להשתמש בצורות כאלה או בפתח או בצירי.

44. "לְנַבְחָ" — יחידאית במקרא (יש "נִבְחָ" — שם פרטי).

45. נבח = נביחה, לנבוח, זוהי ההשגה המפורשת היחידה לערבית בקטעים שלפנינו. (אפשרות של השגה נוספת, במרומו, ראה לעיל, הערה 13): לערבית משום גם ריב"ג, שרשים ("נבח") ויוסף קמחי, הגלוי¹⁸³.

46. על זיהוי הפועל במאצעות הציווי, ראה במבוא ב'1.

47. פָּנַתִּי: השורש הוא "הז", ראה במבוא ב'2 בתחילתו.

48. פלומר, "ז", וראה במבוא ב'2. לפי מחברנו "הזים" היא שנת משמעות ל"הִזָּה" וכו', אך שונת שורש ממנה, "הז" לעומת "ז". — "הזים" היא יחידאית במקרא, וַיִּבּוּ הפירושים וההשערות לגורונה ולהוראתה, ראה תרגומו של רס"ג לפסוק; דוד בן אברהם א' 431: מנחם על מנחם 24; רבנו תם (שם); ריב"ג, שרשים ("הזה"); בן פלעם ליש' 134: עלי בן סלימאן (אצל דוד בן אברהם א', 431 בהערות); רד"ק, שרשים ("הזה"). וראה גם דברי סקול במבוא לדוד בן אברהם lviii, הערה 76.

49. במקרא מופיעה המלה שש פעמים. פוֹלֵן בנטייה, ולפי חוקי ההגה ומשקל השם

אפשרות כל אחת מצורות הנפרד "נָכֹחַ" או "נָכֹחַ".

אפשר שהיא תיאור ל[...]⁵⁰. ופירוש [תזנה]: אפשר שהיא תיאור⁵¹ לזרע, והדיבור יהיה פנייה אל הזרע: זרע מנאף, וניתן! כלומר: נואף, ונא! נזה, הַנְּחָמִים בְּאֵלִים. אחד האנשים אמר, כי פירושה המתנחמים, והציווי שלה הַנְּחָמִים⁵², והיא במשקל בְּמִאֲרָה אֲתָם נְאָרִים (מל' גט), והציווי שלה הַנְּאָר, ושתיהן⁵³ חסרות נו"ן, ולולא חסרה בהן הנו"ן, כי אז היו הַנְּחָמִים, נְאָרִים. וזה שלא אמר הַנְּחָמִים, נְאָרִים במשקל הַנְּשָׁבְעִים (יש' מח, א+), הרי יש לנו...⁵⁴.

---

50. הכתב מטושטש, ונראה מעין "א..ה", אך לפי החוכן סביר "עננה", כלומר, "מנאף" מוסבה על "זרע" או על "עננה" (=קוסם? שם פרטי?).

51. כלומר, מוסבה על-, ולפי זה "ותזנה" היא בגוף הנוכח (ולא בנסתרת).

52. על זיהוי הפועל באמצעות הציווי, ראה במבוא ב' 1.

53. "הנחמים" ו"נארים".

54. הביאור נקטע בסוף הזף, וברור לפי תחילת המשפט, כי בהמשך הוא מבאר את הצירי ב"הנחמים" וב"נארים". המחבר היחיד בנוסף על מחברנו, המביא את "הנחמים" ב"נחם" הוא דוד בן אברהם (ב' 265), אך ביאורו שונה: אלמתואעדון = המבטיחים זה לזה, הנועדים זה עם זה. על גזרונה ופירושה של "הנחמים" רבו הדעות, ראה תרגומו של רס"ג לפסוק; חיוג', לין 46; ריב"ג, מסתלחק 28–29, וכן באצול ("חמם"). על "נארים" ראה חיוג', מתלין 236; ריב"ג, מסתלחק 178, וכן באצול ("נאר"). ועיין גם א' אלדר, לשוננו מג (תשל"ט), 255–258, ובמיוחד 258, הערה 6.

נסיגת תנועה לפני גרזנית

י' לרנר ריכז את כל הצורות הידועות לו, שבהן חלה נסיגת תנועה בסביבת עיצור גרזני ורואה בכך עדות להתערערות הגרזניות כבר בתקופת המקרא¹. הוא מייין את כל הצורות לחמש קבוצות (הראשונה לא מוספרה). אני מבקש בזה, להוסיף את עדותה של המסורת הפבליית ולבחון את המצב בלשון המשנה. אולם תחילה אֶזכיר נשפחות לגבי תיעודה של התופעה והסברה.

מדקדקי ימי הביניים הסבירו את הצורות החריגות בְּהִשָּׁמָה (ויק' כו, מג), יְחַנֵּךְ (בר' מג, כט) ועוד² כשינוי בדיבור — בקריאה: כדי להקל בהגייתן נתבטל המכפל בפה"פ (* הִשָּׁמָה) או בעה"פ (* יְחַנֵּךְ) ואחר-כך נסוגה התנועה. אף שד"ל נקט לשון זו³, אך הוא הפריד בין שני התהליכים, משום שהוא מצא תיבות שחל בהן התהליך הראשון בלבד: קָמָו (בר' יא, ו) וְנָקְלָה (בר' יא, ז). שד"ל היה, כנראה, הראשון שאסף צורות הנראות כהפעיל בהיחטפות תנועת פה"פ (לְעָשָׂר, מְעַזְרִים, מְחַלְמִים, מְחַלְכִּים) וקבע, שאין אלו אלא צורות פיעל בנסיגת התנועה, ושהדבר אירע בסביבה פוניטית מוגדרת, כשפה"פ היא גרזנית: "הרי זה אחד ממשפטי אותיות אהח"ע, שלפעמים יבוא בהן השָׁא הראוי לבוא לפנייהן ותבוא לפנייהן תנועה הראויה לבוא בהן..."⁴. עובדה זו נעלמה מעיני ר' קוטשר⁵ וי' לרנר. ר' קוטשר לא מנה את "לְעָשָׂר", אך הוסיף ג' צורות: מְחַזְרִים, וְנִחַלְקוּ, נִחַפְּשָׁה (ועוד משורש זה). י' קוטשר ז"ל⁶ הוסיף ג' צורות, שבהן נסוגה התנועה: חָצְבָדִם (שמ' כ, ה), יְחַנֵּךְ, יֶאֱסָפָה (יש' נח, ח). בעקבות דבריהם בא מ' בן-אשר ז"ל⁷ והוסיף שתי צורות: וְמַזְרִי (ש"ב ב, מ), יִהְלֵ (יש' יג, כ). בשתי צורות אלה ובצורה השלישית, מְלַפְנו (איוב לה, יא), שהוסיף י' לרנר, משתקף המעטק הידוע במקרא: אל"ף הנתונה בין שָׂא נע לתנועה עשויה להישמט בהגייה (ולעתים גם בפתיב) ותנועתה נסוגה: תֹּאמִים (> * תֹּאמִים, בר' כה,

-
1. לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 155–157.
  2. ראה, למשל, אבן ג'נאת, ספר הרקמה, מהדורת וילנסקי, עמ' פד; רד"ק, ספר השרשים, ערך "חנך".
  3. בפירוש לבר' מג, כט.
  4. בפירוש לויק' כו, מג.
  5. לשוננו כו (תשכ"ג), עמ' 93–96.
  6. לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 23.
  7. לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 160.

כד) נִרְפּוּ (> * נִרְפּוּ. יר' ת, יא) מאום (> * מאום, איוב לא, ז; דנ' א, ד)⁸.
ותופעה זו נרחבה עוד יותר בלשון חכמים: פילו (> * פאילו), שיני
(> * שאיני) מימתי⁹.

ראוי לציין, שהמסורת הבבלית מאשרת את תפיסתנו, שמקצת פעלים הנראים
הפעיל או פקל אינם אלא פיעל. שש צורות עבריות ואחת ארמית מנוקדות בניקוד
הבבלי פפיעל ולא חל בהן התהליך של נסיגת התנועה כבטברנית¹⁰: מְהֻלְכִים,
מְחֻלְמִים, מְחֻזְרִים, נְחַפְשָׁה (איכה ג, מ), יְחַפְּשׁוּ (תה' סד, ז), יְחַשְּׁבוּ (דנ' יא, כה)¹¹,
ובארמית: מְהֻלְכִין (דנ' ד, לד)¹².

ואנו נוסיף, אגב אורחא, צורה שבה נסוגה התנועה, אף שלא בעיצור גרוני:
לצרוף בהם ולברר וְלִלְבֵּן (דנ' יא, לה). אין ספק, שצורת "ללפן" פיעל היא כמוכח מן
הפסוק שבהמשך: יתהררו וְיִתְלַבְּנוּ (דנ' יב, י). וגם כאן הניקוד הבבלי גורס ניקוד רגיל
של פיעל: וְלִלְבֵּן¹³.

ומה המצב בלשון חכמים?

מאז הצביע קוטשר על הצורה מְהֻלְכִין, שמצא בכי"ק (נזיר ה, ה. כנגד פעשר
פעמים מְהֻלְכִין, פדין)¹⁴, לא נמצאו דוגמאות נוספות לא בכי"ק (בבדיקתי) ולא
בכי"פ (במחקרו של ג' הנמן ז"ל). ואולם פיצד נתייחס לצורות מעין מְפָרְחִים (ב"מ ג,
ד); מְפָרְחִין... מְפָרְחִים (חולין יב, ג), שמצאתי בכי"ק וכן וּמְזַמְּנִין מְזַמְּנִין (חלה א,
ח), שמצא הנמן בכי"פ¹⁵? בשני המקרים הפיעל משמש במשנה! האם הניקוד מרמז
לצורת ביניים מְפָרְחִים / מְפָרְחִין, או שמה המנוקד קָפָה צורת הפעיל למרות הפתיב
החסר? ג' הנמן פוֹרֵךְ את חילופי פיעל — הפעיל עם חילופי מפועל — מופעל וטוען,
שיש למצוא הסבר פוניטי לרוב החילופים, משום שהם נודמנו דוֹקָא בצורות בינוני
ועתיד, שבהן זהות התחיליות בשני הבניינים, ולא בצורות עבר ונקוד, שבהן הצורות
מובחנות. לדעתו: נתבטל המכפל בעה"פ ואחר-כך נשתנתה חלוקת ההברות¹⁶.

8. ראה, למשל, ברגשטרסר בדקדוקו (בתרגומו העברי של מ' בן-אשר), עמ' 169,
וכבר פתר כך גם את שלוש התיבות הנדונות.

9. ראה על כך בהרחבה במאמרי העתיד להתפרסם אי"ה בספר הזיכרון לדב עירון.

10. אבל י' קוטשר, שם, ציין, שמצא בניקוד הבבלי למשנה צורת יחיד: הַמְּהֻלֵּךְ (וכן
בניקוד הארצישראלי) והוא מסבירה כגזירה לאחר מצורת הריבוי.

11. ראה י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, ירושלים תשל"ג,
עמ' 91-92. תיבת יחשבו מנוקדת פפיעל גם במקור שבערה¹⁵.

12. ראה ש' מורג, כתב יד בבלי-תימני של ספר דניאל, ספר הזיכרון לחנוך ילון, רמת
גן, תשל"ד, עמ' 242.

13. ראה ש' מורג, שם, עמ' 246.

14. ראה לשוננו כז"כ (תשכ"ד), עמ' 188.

15. בספרו: תורת הצורות של לשון המשנה — על פי מסורת פת"ד פרמה, ת"א
תש"ס, עמ' 202.

16. שם, עמ' 205-206.

מעמדו של ה"הסגר" במשפט על יסוד עקרונות תיאורית פעולות הדיבור

1.

1.0 הצירופים הרגילים לבוא במשפט במעמד "הסגר" לא זכו לעיון מעמיק במחקרים השונים בתחביר הלשון העברית¹. עיון חלקי נעשה במחקרים מעטים אגב חקירת "תיאורי המשפט". ראה, למשל, הפרק "צירופים תיאוריים" בספרם של חן-דרור (1976) — "מבוא לדקדוק תצורני עברי", וראה הפרק "התיאור המודאלי" בספרו של אור (תשל"ז) — "שטח ועומק בתחביר". פרק מיוחד ל"הסגרים" ששמו "הרחבות בדולות" הקדיש צדקה (תשמ"א) בספרו "תחביר העברית בימינו".

במחקרים הנופרים זכו לעיון ה"הסגרים" מסוגם של "כמובן", "לצערי", "ברצינות", וכל אחד מהם מייצג, למעשה, קבוצה שלמה של "הסגרים" מסוגו, הנבדלת מחברותיה הן בפשרה הסמאנטי והן בגיזרונה התחבירי:

1.1 "כמובן" דומיו ("בנדאי", "פנראה", "אולי" ועוד) מכונים בפי חן-דרור "תיאור משפט [תוקף]" (=תמ [תוקף]) בהפעם, לדעתם, את דרגת התוקף, שבה נאמר המשפט, כמו בדוגמאות שהביאו:

— פנראה, יעקב נסע

— ללא ספק, יעקב נסע

— כמובן, יעקב נסע.

אור מכנה את התיאורים האלה "התיאור המודאלי"² בהפעם, לדעתו, הערכה בדבר אמיתותו של המשפט, או עמדה כלשהי מצד הדובר כלפי דבריו שלו. צדקה מכנה אותם "תיאורי יחס מוסגרים"³ בציינם, לדעתו, את עמדתו של הדובר אל תוכן דבריו.

1. באנגלית, לעומת זאת, זכו תוארי הפועל המקבילים לדיון מפורט במסגרת מחקרים פלליים בנושא תוארי הפועל בתפקדם כ-"*Sentence Adverbs*". ראה, למשל Jacobson (1964); Greenbaum (1969); Schreiber (1971, 1972); Huang (1975); Lehrer (1975).
2. השנה לפיניו שנתנו Schreiber (1971) ו-Lyons (1977) לתוארי פועל מקבילים

באנגלית — "*Modal Adverbs*".

3. השנה לפיניו שנתן Greenbaum (1969) לתוארי פועל מקבילים באנגלית — "*Attitudinal disjuncts*".

"לצערי" דומיו ("למזלי", "להפתעתי" ועוד) מכונים בפי חן-דרור "תיאור משפט (הערכה)" (=חמ [הערכה]) בהיפס, לדעתם, הערכה על העובדה, שהוצגה במשפט, כמו בדוגמה שהביאו:

— לצערי, יעקב נסע.

צדקה מסוג תיאורים אלו בקבוצה אחת עם "כמובן" דומיו.

1.2 התיאוריה הפלשנית, שעל יסודה הציעו החוקרים הנוכחים את ניתוחם התחבירי לגבי ה"הסגרים" הנדונים, היא "התיאוריה הגנראטיבית-טראנספורמאטיבית". על יסוד ההבחנה הידועה בתיאוריה זו בין שתי רמות מבנה של המשפט: המבנה העמוק והמבנה ההיקפי, הציעו חן-דרור, שלמשפט ההיקפי הפותח ב תמ [תוקף], כגון:

— כמובן, יצחק אכל את העוגה

קיים מבנה עמוק הזה עם המבנה העמוק של המשפט:

— מובן שיצחק אכל את העוגה

הוא:

— יצחק אכל את העוגה היה מובן.⁴

לאחר ששם התואר "מובן" עובר טראנספורמאציה לתואר הפועל "כמובן" והוא מוקדם לראש המשפט, מופק המשפט ההיקפי שלעיל.

ניתוח מבני דומה מאוד מציע צדקה לפיו "תיאור היחס המוסגר" הוא משפט ראשי, שנפרד מהמשפט המשועבד לו. המשפט הראשי נעשה מרכיב צדדי, מעין מאמר מוסגר, ואילו המשפט המשועבד הופך למשפט ראשי, מאחר שבו מתמקד עיקר תוכנו של המשפט.

אזר סובר, שהתהליך הוא בדיוק בכיוון הפוך: המשפט בעל "התיאור המודאלי", כלשונו, הוא ראשוני מבחינה גנראטיבית למשפטים המודאליים. דהיינו, המשפט:

— הוא, כמובן, אינו מסכים לתנאי זה

קודם למשפט:

— מובן שאין הוא מסכים לתנאי זה.

לשיטתו של אזר: 'על רצף המרכיבים צ"י (תיאור) + מ הופעלה טרנספורמציה ההטעמה על ה צ"י והעצמה של מ בעזרת "ש" ...טרנספורמציות אלה הופכות את התיאור לנשוא שטח ואת מ לנשוא שטח'.

4. בדרך דומה גזור Schreiber (1971) מבנים בעלי "Modal Sentence Adverbs", כלשונו, מסוגו של "clearly", מבנים בעלי שמות התואר המקבילים. כך הוא קושר בין—
Clearly, Nixon is... — לבין It is clear that Nixon is... (1969) Greenbaum. מציע מבנה מקביל, (בלשונו Correspondence), בעל שם תואר למבנה שיש בו "Attitudinal disjunct", כלשונו, מסוגו של "Probably".

בהצעתנו שלהלן, יש משום חזיון לשיטתו של אור, לפיה המשפטים בעלי ה"הסגרים" מסוגו של "כמובן" הם ראשוניים ביחס למשפטים, שבהם שם תואר מקביל להסגר הנדון תופס עמדת נשוא. ראה להלן בפירוט בסיומו של סעיף 2.1. על יסוד עקרון ההתחקות אחר המבנה העמוק שביסוד משפט נתון, מציגים חזרור את השוני שבין משפטים הפותחים ב תמ [תוקף], שנדונו לעיל, לבין משפטים הפותחים ב תמ [הערכה] דוגמת:

—לצערי, יצחק אכל את העוגה.

לגבי משפטים הפותחים ב תמ [הערכה] ניתן, לדעתם, להציע מבנה תשתית של משפט איחוי⁵, שבו הפסוקית הראשונה מביעה את העובדה, שהונחה, והפסוקית השנייה מכילה צפ, שמעריך את העובדה, כגון:

—יצחק אכל את העוגה וזה לצערי (א: וזה מצער אותי).

ואכן הדוגמאות הבאות, שליטנו מן העיתונות, מלמדות על קישור מבני שווה, גם כשהצירוף הפועלי המעריך הוא במעמד הסגרי מובהק:

(1) ידוע לי — ו ה ד ב ר מ ד א י ג א ו ת י מ א ד — שבקרוב הנוער שלנו יש כאלה אשר אינם רואים את החומרה הנוראה במה שנחשף עד כה (ידועות אחרונות, 11 במאי 1984)

(2) בצבא ארה"ב מקובל — ו א נ י ג א ה ע ל כ ך — שאנשי דת מטפלים בצרכי הנפש והרוח של כל החיילים (מעריב, 16 בינואר 1984)

(3) סאדאת — ו א י נ ז ה פ ל א — גילה עניין רב במלחמת האזרחים האמריקנית (ידעות אחרונות, 15 ביוני 1984).

עם זאת, על יסוד עקרונות תיאורית פעולות הדיבור, כפי שיעשה להלן, נגיע למסקנה, שגזירת משפטים בעלי "הסגרים" מסוגו של "לצערי" ממבנה תשתית של איחוי אינה מביאה בחשבון את מלוא השימושים, שיש לצירוף הסגרי זה במשפטים נתונים שונים. ראה בפירוט להלן בסעיף 2.2.

1.3 העיקרון, שלפיו ניתן להסביר תופעות שונות במבנה המשפט הנתון על יסוד מבנה עמוק מסוים שפתשתיתו, הינה יסוד גם לתיאוריה הידועה כ"האנאליזה הביצועית" ("The Performative Analysis"), שעשתה להסבר מעמדם המיוחד של "הסגרים" מסוגם של "ברצינות", "בכנות" במשפט. את "האנאליזה הביצועית" הציג לראשונה Ross (1970), ותמציתה: כל משפט חיווי (declarative sentence) אינו אלא פסוקית השלמה של פועל

5. בדרך דומה גזר Schreiber (1971) את ה-"Evaluative Sen. Adv.", כלשונו, מסוגם של "Unfortunately", "Ironically", מפרדיקאציה עצמאית (= "הקביעה"), שאליה מחוברת הערה. כך נגזר *Ironically, Agenew loves Orientals* — מ- *Agenew loves Orientals, and it is ironic*. לעומת זאת, Huang (1975) גזר מבנה עמוק בעל נשוא שם תואר למשפטים בעלי "Attitudinal Adv.", כלשונו, מסוגם של "Luckily".

ביצועי (performative verb) שבמבנה העמוק. בעקבות טראנספורמצית השמטה, שהשילה את הפועל הביצועי ואת נושאו ומושא השמניים (= performative deletion), נותר משפט החיווי כמשפט עילי עצמאי. [פועל ביצועי הוא פועל ממשפחת פועלי האמירה בהופיעו בבינוני עם נושא גוף I ובדרך כלל עם מושא גוף II, והוא מאופיין גם בהשלמת תואר הפועל "בזה" ("hereby"), כמו בדוגמה:

(4) אני מודיע לך בזה שבחינתך פסולה.]

על-פי עקרונות "האנאליזה הביצועית" מנתחים חן-דרור את המשפט:

— יעקב נסע

פגור מן:

אני אומר לך שיעקב נסע

לאחר שהמשפט פעל הפועל הביצועי ("אומר") שבמבנה העמוק נשמט

בעקבות טראנספורמצית רשות, נשארה פסוקית החיווי ("יעקב נסע")

כמשפט עילי עצמאי. וכך, לפי אותו עיקרון הם גוזרים משפט כגון:

— ברצינות, יעקב נסע

מן:

— אני אומר לך ברצינות שיעקב נסע⁶

ובדומה לכך משפט השאלה:

ברצינות, האם יעקב נסע?

נגזר מ:

אני שואל אותך ברצינות אם יעקב נסע?⁷

6. על יסוד תיאוריה זו מוסברים תוארי הפועל המקבילים באנגלית "seriously", "frankly" דומיהם, ראה, למשל, (1972) Schreiber, (1975) Huang, (1979) Searle, פרק (7).

Greenbaum (1969), שעוד לא הפיר את ה"אנאליזה הביצועית" מעלה רעיון דומה בהקבילו מבנה פעל מה שהוא מכנה "Style Disjuncts" (= "frankly", "confidently", "seriously") למבנה שמצוי בו פועל אמירה:

— *Confidently*, she is very stupid

= *I am speaking confidently* when I say that...

= *I tell you confidently* that...

7. מן הראוי להפנות את תשומת הלב לעובדה, שבהצטרף צירוף היחס הנדון למשפט שאלה מתקבל, למעשה, משפט די-משמעי באשר למעמדו של צירוף היחס ההסגרי: הוא עשוי להיות משלימו של פועל ביצועי "שואל" שבמבנה העמוק (כפי שתפסו זאת חן-דרור), אך הוא עשוי להיות גם משלימו של הפועל "לענות", שהוא נושא הפסוקית המשועבדת של "שואל"; שהרי המבנה התחפירי, שיוצב בראש תיאורו התחפירי-סמאנטי של הפועל "שואל" הוא: צ"ש, שאל מן/את צ"ש² מקור. ראה רובינשטיין (תשמ"ג), ואחת התולדות של מבנה זה היא, שבמעמד המקור ראוי לבוא פועל המסמן העברת אינפורמציה:

"ברצינות" הוא צ"י אופן. רכיב של המשפט הביצועי הגבוה, ו"יעקב נסע" הוא פסוקית השלמה של הפועל "אומר"/"שואל". טראנספורמצית רשות משמיטה את המשפט הביצועי, משאירה את צ"י אופן שבו, וצ"י זה הופך במשפט העילי ל חמ ביצועי.

להלן בסעיף 2.3 נציג את הקושי הקיים, לדעתנו, בתפיסת "ברצינות" ודמיון בצירוף יחס (אופן) של הפועל הביצועי שבמבנה העמוק, ואת ההסבר, שאנו מציעים, ל"ברצינות" ודמיון.

1.4 לכאורה, על עקרונותיה של "האנאליזה הביצועית" ניתן להציע תפיסה שונה מזו, שהוצגה לעיל (סעיף 1.2) בשם של חוקרי תחביר שונים, ל"הסגרים" מסוגו של "כמובן" ולאילו של "לצערי":
את המשפט:

(5) בנדאי, יעקב נסע

ניתן לגזור ממבנה עמוק בעל פועל ביצועי, כפי:

(5א) אני אומר לך בנדאי / שיעקב נסע

ואכן, צירופי יחס מן הסוג של "בנדאי" מתקשרים לפועלי אמירה, קביעה דוקא, ולא לסוג אחר של פעלים. לדוגמה:

(6) אחר שהפכאים שוטטו בין ההריסות יכלו לקבוע בנדאי שזו היתה הצתה (ידיעות אחרונות, 24 ביוני 1984).

את הרעיון הזה אפשר להביע גם באופן התחבירי הבא:

(6א) הפכאים קבעו: בנדאי, זו הייתה הצתה!

במלים אחרות, את ודאיותה של הקביעה ניתן להביע בשתי דרכים תחביריות:

א. בצירוף יחס גזור "ודאי" הבא בעמדת תיאור משלים של פועל הקביעה.

ב. בצירוף יחס גזור "ודאי" הבא במעמד הסגרי במשפט התוכן המשלים את פועל הקביעה.

על הקושי בגזירת מבנה תשתית ביצועי, כפי שהוצע לעיל, להסגרים הנדונים ראה להלן בסוף סעיף 2.1.

בקבוצת הצירופים ההסגריים מסוגו של "בנדאי" ניתן לכלול את קבוצת

— אני שואל אותך אם יעקב נסע

אינו אלא תולדה תחבירית של:

— אני שואל (= מבקש) אותך לענות לי אם יעקב נסע

ובכן, לפי זה:

ברצינות, האם יעקב נסע > = אני מבקש ממך לענות לי ברצינות אם יעקב נסע.

הצירופים ההסגריים מסוגם של "לדברי א", "לטענת א" והדומים להם, בשל פשרם הסמאנטי הקרוב — הדובר רומז באמצעותם על התחייבותו למידת המהימנות הלוגית או העובדתית של אמירתו. וכך גם לצירופים האלה ניתן להציע ניתוח מבני-ביצועי בתפיסת צירוף היחס ההסגרי הנדון כגלגול שמני של הפועל הביצועי שבמבנה העמוק⁸. דהיינו:

(7) המדינות המשתתפות בפלישה, לדברי ריגן, הן... (מעריב)

נגזר מן:

(7א) ריגן אומר שהמדינות המשתתפות בפלישה הן ...

וכן:

(8) נאשם מספר 1 הוא שתכנן והכין, לטענת כתב האישום, את

מטעני החבלה (מעריב)

נגזר מן:

(8א) כתב האישום טוען שנאשם מספר 1 הוא ...

באותו אופן ניתן לגזור את המשפט:

(9) לצערי, הרפכת כבר נסעה

ממבנה חשית בעל פועל ביצועי שנשל, דוגמת:

(9א) אני אומר לך פזה בצער שהרפכת נסעה⁹.

חיווק להצעה הזאת ניתן למצוא בנוסח ההודעות השגורות מן הסוג:

(10) הנני מודיעים בצער¹⁰ על פטירת ...

ולהבדיל,

(11) הנני שמחים להודיעכם על זכייתכם בפרס ההגרלה השנתית ...

על הקושי בשחזור מבנה חשית ביצועי למשפטים בעלי הסגרים מסוגו

של "לצערי" ראה להלן בראש סעיף 2.2.

1.5 נוכל לסכם ולומר, שהעיונים השונים, שנעשו במעמדם של חלק מהצירופים המקובלים כ"הסגרים" במשפט, נעשו מנקודת מבט תחבירית-סמאנטית טהורה. עניינם במשפטים המבודדים, פשהם מנותקים מהקשרם הנסיבתי, והם התעלמו מן הפונקציה המיוחדת, שממלאת האמירה בהקשר הלשוני והנסיבתי

8. השנה לניתוחו של Huang (1975) את הצירופים המקבילים באנגלית מסוגו של "To quote the 'Time'" כ-"Adverbializing the whole performative clause". גם Ross (1970) מציע להסביר את 'According to...' על-פי האנאליזה הביצועית.

9. ראה רובינשטיין (1982).

10. השנה לנוסח המקביל בצרפתית: *Je regrette de vous informer que*.

הנתון. גישה זו אפיינה את הבלשנות שלפני שנות השישים, שאז התעניינותה הייתה מוגבלת ליחידת הלשון הקרויה "משפט", והיא לא עסקה ביחידות גדולות יותר. הבלשנים משכו ידיהם מן העיסוק ביחידות שמעבר למשפט ומבדיקת הקשרים שבין המבע הלשוני לבין ההקשר הטבעי המשמש לו מסגרת פראגמטית.

2.

2.0 תיאורית "פעולות הדיבור" ("Speech acts"), שהציג לראשונה J.L. Austin (1962), ופיתח והרחיב הפילוסוף Searle (1969; 1979), מציעה מודל תיאורטי לבדיקת הקשר שבין הצד הלשוני של המבע לבין הפעולות, שמבצעים באמצעותו. למשל, הפעולות מסוג הבטחה, פקודה, שאלה, התנצלות, הודיה, תיאור וכד' הן מסוג הפעולות, שמבצעים אותן באמצעות דיבור, ומכאן: "פעולות דיבור". בפיתוחו של Searle — כל המשפטים הם פעולות דיבור.

תיאורית פעולות הדיבור רואה כל מבע לשוני כמתקיים בתוך הקשר מסוים ובנסיבות מסוימות. בתוך מעמד זה ממלא המבע תפקיד בתוך ההקשר הנסיבתי, תפקיד המבטא את פנתו של הדובר¹¹. במידה מסוימת התנהגותו, האינטונאציה שלנו והבחירה במלים מסגירות את פנות הדובר, ומכילות את השומע לקליטת המסר המועבר.

לכל מבע יש שורה של הנחות מוקדמות, הקובעות את ערכו התקשורתי הספציפי. בהשמיעו את המבע מניח הדובר הנחות מסוימות לגבי הידיעות, התפיסה והיכולת של הנמען, והוא מנסח את דבריו, כך שיתאימו לכוננותו מפאן, ולהנחות המוקדמות הנוגעות לנמען ולהקשר הנסיבתי — מפאן. אנו מבקשים להציע בעיוננו זה נקודת מבט חדשה לניתוח מעמדם של הצירופים ההסגריים במשפט, נקודת מבט, שיסודה בעקרונות תיאורית פעולות הדיבור.

2.1 נפתח את הדיון בקבוצת ה"הסגריים" מסוגו של "בנדאי". בקבוצה זו ניתן לכלול את הצירופים ההסגריים הבאים:

"בנדאי", "ללא ספק"
 "אולי", "כנראה", "מן הסתם", "כמדומה"
 "כמסתבר", "כמובן", "כידוע", "כמקובל", "כצפוי"
 "בדרך כלל".

11. Austin (1962) הציע את המונח "אילוקוציה" או "פעולה אילוקוציונית" (illocutionary act) כדי לציין את התפקיד, שהמבע ממלא בתוך ההקשר הנסיבתי.

בהשתמשו בצירופים הללו מסתמך הדובר על ההנחה, שבינו לבין הקורא / שומע (= הנמען) יש מאגר ידיעות משותפות על העולם¹²: ידיעות של השפלה כללית, בהן ידיעות המבוססות על נסיבות דומות שהיו (על כך מרמזים הצירופים ההסגריים מסוגו של "כידוע", "כמקובל", "כרגיל", "בדרך כלל"...), או ידיעות הקשורות בהסקה לוגית של דבר מתוך דבר (על כך מרמזים הצירופים מסוגם של: "כמובן", "כמסתבר", "כנראה", "בנדאי"...).

במלים אחרות, הצירופים ההסגריים שבקבוצת "בנדאי" קשורים בהנחות מוקדמות, שמניח הדובר לגבי זיכרונו, הבנתו ואוצר ידיעותיו של הנמען.

במבט ראשון נדמה שהצירופים הנדונים הם סינונימים סמאנטיים ופראגמאטיים לצירופים ההסגריים, שגרעינם הוא פועל תפיסה בגוף I בינוני¹³, כמו בדוגמאות:

(12) בודלר, אני חושב, אמר פעם ששיר טוב אינו מתפענח לעולם (ידיעות אחרונות)

"אני חושב" עשוי להיתפס כסינונים של "כנראה".

(13) דוד היה, כך אני מסיק, זה שהעתיק בפחינה (הדוגמה מקדי — פ"ט)

"כך אני מסיק" עשוי להיתפס כסינונים של "כמסתבר".

(14) רחל רבינוביץ תהיה מורה מצוינת, אני בטוחה בכך (הדוגמה מקדי — פ"ט)

"אני בטוחה בכך" עשוי להיתפס כסינונים של "בנדאי".

ברם, הצירופים מסוגם של "כמובן", "כידוע" — עיקרם התבססות על ידיעותיו של הנמען, ואילו הצירופים הפועליים המקבילים להם — עיקרם התבססות בלעדית על ידיעות הדובר. מצדו של הדובר מהנים הם אמצעי להפיכת המבע למבע סובייקטיבי, המאפיין את עמדתו ביחס להצהרה, שהוא מזהיר. מצדו של השומע-מהנים הצירופים הפועליים שבמעמד הסגרי מדריכים להערכה נכונה של האמירה, מעין ציינים מזהירים "קרא בתשומת-לב!", שהרי על-פי הידיעות והמידע של הדובר נמדדת מהימנות האמירה שהפיק.

אנו מבקשים אפוא לקשור את הצירופים מסוגו של "בנדאי", שעה שהם במעמד הסגרי במשפט, בסיטואציה הדיבור, שבהקשרה הופק המשפט הנתון. לפי התפיסה הזאת אין הצירופים הללו חלק אינטגרלי מקבנה המשפט הנתון.

12. בשל החלות במידע על העולם, הנרמזת בצירופים הללו, הציג Huang (1975) לכנות את מקביליהם באנגלית כ-"Epistemic adverbs", וראה גם Lyons (1977, פרק 17.2).
13. Urmson (1966) אכן מכנה את הפעלים הללו, כשהם במעמד תחבירי הסגרי, כ-"פועלי הסגר" (Parenthetical verbs), שכן בחפקיד זה הם נטולי כל מובן דסקריפטיבי.

ומכאן גם התנהגותם התחבירית המיוחדת — מיקום חופשי במשפט הנתון — בראשו, בסופו וגם בין חלקיו.

המסקנה הנוספת, העולה מתוך ההיבט הפראגמטי שאנו מציעים, היא שהמעמד ההסגרי, שיש לצירופים הנדונים במשפט הנתון, הוא המעמד הראשוני, הצפוי לגביהם.

דהיינו, אין המשפט

— כמובן, יצחק אכל את העוגה

נגזר מ

— מובן ש יצחק אכל את העוגה > = יצחק אכל את העוגה היה מובן

(כפי שהציעו, למשל, חן-דרור וצדקה, שצוטטו לעיל בסעיף 1.2)

אלא ההפך הוא המסתבר:

המשפטים מהסוג של

— כמובן, יצחק אכל את העוגה

— יצחק אכל, כמובן, את העוגה

הם היותר צפויים על-פי שיטתנו. שהרי הדובר ישתמש בצירופים מסוגו של "כמובן" בסיטואציה דיבור, שבה הוא מבקש להתבסס על הנחות מוקדמות מסוימות, שהוא מניח לגבי הידיעות וההבנה של השומע. מאחר שההנחות הללו, אינן קשורות אינטגרלית בתוכן המשפט הנתון, הטכניקה הגיונית לתת להן רמז במשפט הנתון היא החדרתן כבדרך אגב למשפט הנתון, דהיינו העמדתן במעמד הסגרי.

משפטים מהסוג של

מובן שיצחק אכל את העוגה

הם, לשיטתנו, תוצאת השתגרות הצירופים ההסגריים במשפט עד כדי תפיסתם מעמד תחבירי אינטגרלי ב1.

ההצעה הנ"ל לניתוח ההסגרים מסוגו של "כמובן" עדיפה בעינינו גם מן ההצעה האחרת, שהעלינו לעיל בסעיף 1.4, בדבר גזירת משפטים בעלי "כמובן" דומיו ממבנה תשתית ביצועי.

גזירת המשפט

— בנדאי, יעקב נסע

ממבנה עמוק ביצועי: אני אומר לך בנדאות שיעקב נסע מעלה את הקושי באשר למעמדו הסמאנטי של "בנדאות" אצל הפועל "אומר". הקביעה, שצירוף היחס הנדון הוא בבחינת תיאור האופן של "אומר" אינה נראית מספקת. איזה היבט של אופן האמירה מסומן באמצעותו?

לשיטתנו, הצירוף "בנדאות" אינו אלא רמז להנחה המוקדמת, שעליה מתבסס הדובר בהפיקו את המשפט הנתון, הנחה מוקדמת הקשורה בידיעות ובהבנה של השומע. לפיכך נראה בעינינו הצירוף "בנדאי", כשהוא במעמד

הסגרי במשפט, ראשוני לצירוף "בנדאות" כמשלימו של פועל אמירה/קביעה.

2.2 על יסוד עקרונות תורת פעולות הדיבור ניתן להציע הסבר גם לקבוצת ההסגרים מסוגו של "לצערי".

בקבוצה זו נכללים:

"לצערי", "לדאבוני", "למרבה הצער"

"לבושתיי", "בעוונותיי"

"לשמחתי", "למולי"

"להפתעתי", "למרבה הפלא"

וכמו שראינו לעיל ייכללו כאן גם הפעלים מסוגם של "מצטער", "שמח" בבואם בגוף I בינוני, במעמד הסגרי במשפט.

גזירת משפט דוגמת

(9) לצערי, הרפכת כבר נסעה

ממבנה עמוק ביצועי

(9א) אני אומר לך בזה בצער שהרפכת כבר נסעה

(פפי שהראינו לעיל בסעיף 1.4)

מותרת לפנינו שאלה בדבר מעמדו של המשלים "בצער" אצל הפועל הביצועי "אומר", שהרי אין "בצער" תיאור האופן של ביצוע האמירה, משהי מעין:

אומר בצער = אומר בניה של צער

כמו כן, גזירת משפט דוגמת

— לצערי, יצחק אכל את העוגה

ממבנה תשתית של איחוי, מעין

— יצחק אכל את העוגה וזה לצערי (א: וזה מצער אותי)

(פפי שהראינו לעיל בסעיף 1.2 בשמם של חן-דרור) אינה מביאה בחשבון

את מלוא השימושים שיש לצירוף ההסגרי "לצערי" במשפטים נתונים שונים (ראה להלן).

לשיטתנו, שימושם של הצירופים ההסגריים הנדונים במתן כיוון רגשי לאמירה שהופקה מפי הדובר: יש אשר הצירופים הללו מסגירים את רגשותיו של הדובר כלפי תוכן המבע הפיק — מה שמתאים למבנה תשתית בעל איבר מאוחה מסוגו של "וזה לצערי"; יש שהם מכינים רגשית את השומע לכך, שהתוכן שהוא עומד לקלוט הוא בבחינת ידיעה מצערת או שמחת, ואת זאת מבנה תשתית של איחוי אינו הולם.

נשנה בין:

(15) לצערי, ידידי נפצע קשה בתאונה

לבין

(16) לצערי, ידריך נפצע קשה בתאונה.
 ב-(15) יש בתוספת של "לצערי" משום הפעה ישירה של רגשות הדובר ביחס לתוכן אמירתו: פציעתו של ידידו אכן גורמת לו צער.
 ב-(16) לעומת זאת, הרגשת הצער המסומנת בצירוף "לצערי" קשורה בראש וראשונה בשומע: תפקידה העיקרי של התוספת "לצערי" הוא להכין את השומע לקבל את הידיעה החדשה המובאת לפניו בידיעה מצערת. מצדו של הדובר מספקת התוספת הגדולה ~~אלמנט של הפעה~~ השתתפות בצער של השומע יותר מאשר תוספת המתארת רגשות פנים. רק בעקיפין קשורה הרגשת הצער גם בדובר: זה שעליו להודיע לשומע על התוכן המצער גורם לו (לדובר) צער ביודעו שההודעה תגרום צער לשומע.
 יש גם נסיבות פורמאליות, שתוספת כזו של "לצערי" מהנה בהן סממן למבע המשרת פעולת דיבור של התנצלות¹³, יותר מאשר סממן של כיוון רגשי לאמירה; כזה הוא תפקידו של "לצערי" והנדרשים לו במבנים הבאים:
 (17) לצערי, רק עתה הגיעה לידי ההזמנה לישיבה, שהתקיימה אתמול.
 (18) מצטער, אך בגלל שביתת האוטובוסים לא הצלחתי להגיע לישיבה.
 (19) צר לי, אך נבצר ממני לבוא לישיבה בגלל מחלת בני.

לדעתנו, התפקיד של "לצערי" ונרדפיו כמעריך רגשי של התוכן המופק, הוא משני במבנים הללו, ועיקר שימושם לסימון המבע כמבע של התנצלות. בהחלט אפשרית סיטואציה, שהדובר יפיק מבעים דוגמת (17)–(19), גם כאשר לא הצטער כלל, על כך שלא נכח בישיבה, אלא שהנהוג המקובל בסיטואציות דיבור של התנצלות חייבו להוסיף את "לצערי" למבע.
 אינטרפרטציה כזאת מבטלת את ההצעה של החוקרים, שצוטטו לעיל, הגוזרת משפטים בעלי "לצערי" ממבנה תשתית בעל איבר מאוחה מסוגו של "וזה מצער אותי".

בתת-קבוצה זו של הצירופים ההסגריים ניתן לכלול גם את "תודה לא", "ברוך השם", שבצד שימושם המקביל לשימוש של "לשמחת" — דהיינו, הכנת השומע לקליטת תוכן חיובי, יש להם שימוש נוסף: מהיותם צירופים שגורים "אוטומטיים" בפי אנשים מאמינים, בהזכירם דבר טוב, יש בהם משום הבלעת אינפורמציה חדשה לשומע בדבר השקפת עולמו הדתית של הדובר. (וראה עוד להלן בסעיף 2.6).

2.3 ועתה להצעת הסבר למעמדם של צירופי היחס מסוגם של "בכנות", "ברצינות" על יסוד עקרונות תורת פעולות הדיבור.

13. ראה וינבך-ברוש (1986) פרק 7, "פעולות דיבור" סעיף א'. "התנצלות", עמ' 101–111. אני מודה לגב' נורית רייך על שהפנתה את תשומת לבי לספר הזה.

בקבוצה זו ניתן לכלול את:

"בכנות", "בגילוי לב", "בינינו לבין עצמנו", "עם יד על הלב", "ברציניות", "באמת".

במבט ראשון גזירת משפטים דוגמת:

— בכנות, יעקב נסע

ממבנה עמוק ביצועי:

— אני אומר לך בכנות שיעקב נסע

משכנעת מן הבחינה הזאת, שאכן צירוף היחס "בכנות" אינו יכול לשמש כתיאורו של הפועל שבמבנה המשפט הנתון על פני השטח, בייחוד אם במבנה השטח קיים משפט חיווי שמני, כמו, למשל, ב:

— בכנות, יעקב הוא פחור מהימן.

כמו כן גזירה ממבנה עמוק ביצועי נתפסת משכנעת, אם משנים את מעמדו של "בכנות" למעמדו התחבירי של הצירוף "באמת" במשפט דוגמת:

— באמת, יעקב הוא פחור מהימן.

לגבי הצירוף "באמת" שכיח בשימוש הלשון צירוף מקביל בתפקיד הסגרי, שבו מופיע מפורשות פועל אמירה, שאנו מבקשים לשחזר במבנה תשתית ביצועי. כך למשל, בדוגמאות:

(20) גם גדולי הדור, האמת ניתנה להיאמר, להוטים אחר הפכוד (ידיעות אחרונות)

(21) דברי הנואם, לומר את האמת, לא השפיעו עלי כל עיקר (מערב).

ואולם, בקבלנו את הניתוח הביצועי, יהא עלינו להמשיך ולשאול: מה מעמדו הסמאנטי של "בכנות" אצל הפועל "אומר"?

הקביעה שהצירוף הזה הוא בבחינת תיאור האופן של הפועל "אומר" אינה נראית מספקת. איזה היבט של אופן האמירה מסומן באמצעות הצירוף הזה? אחת האפשרויות היא, שלפנינו צירוף יחס המתאר את הדובר בעת הפקת המבע, משהו מעין: אני כן בדבריי¹⁴.

אפשרות אחרת היא, שזהו צירוף יחס הבא להעריך את תוכן הדברים הנאמרים, בבחינת: אני אומר דברים גנים.

אך מה פשרו הסמאנטי של שם התואר "כן", אם לא משהו מעין: "אומר בגילוי לב", או "אומר את אשר אני אכן מתכנן לו".

נמצאנו למדים, שניסיונות גזירת משפטים בעלי "בכנות" והדומים לו ממבני עומק ביצועיים מובילים אותנו למעין "מעגל סגור" באשר למעמד הסמאנטי של צירופי היחס ההסגריים הללו.

14. זו גם אחת מהצעותיו של Greenbaum (1969) למשפט מקביל באנגלית בעל "Style disjunct", כלשונו, מסוגו של "frankly".

אנו מבקשים להציג להלן ניסיון הסבר לצירופים הנדונים, שאינו נזקק לחלות שבינם לבין אֶלֶמנטים לשוניים, הקיימים במבנה עמוק מסוים, ונושלים בעקבות טראנספורמציות מסוימות.

מנקודת המבט של תורת פעולות הדיבור לפנינו צירופים המשתמעים מתוך עצם הסיטואציה של המבע. הדיבור יש-ת-מ-ש בצירופים הנדונים פאינטואציה מודגשת ובאי-הקפדה על מקומם במשפט — בתחילתו, באמצעו או בסופו, בבצעי פעולת דיבור של שנוע; כשבכנות הדובר להצהיר הצהרה גלונית לב, או לפנות לשומע לקבל את דעתו, הוא יוסיף למבע צירוף הסגרי מסוגו של "בכנות".

מאחר שהדובר והשומע תולקים מידע הדדי לגבי סיטואצית הדיבור — זו מכילה דובר, שומע ופעולת דיבור, מיותר לשחזר מבנה עמוק בעל נושא גוף I, מושא גוף II, ופועל אמירה פלשהו, המקבילים למהויות הללו. כך מנתח Searle (1979, פרק 7) את תואר הפועל האנגלי המקביל "frankly", בביקורתו על התיאוריה הביצועית של Ross. וזה לשונו:

"A theory should not postulate the existence of more entities than is necessary to account for the facts".

ארגומנט נוסף בזכות הסברו של "בכנות" על יסוד תיאורית פעולות הדיבור קשור לעקרון תנאי ההצלחה הקיימים למבע, עיקרון, שפיתח גם הוא במסגרת התיאוריה הזאת. ראה על כך להלן בסעיף 2.6.

בקביוצת ההסגרים, שהיה מקובל לנתחם על יסוד התיאוריה הביצועית נכלל גם הצירוף ההסגרי "בקי צור", כמו, למשל, במשפט: (22) הסגנון הפרובוקטיבי, כשמו כן הוא, והוא מורכב מבגדים מהממים, שילובים של פרחים ומשבצות... בקי צור, בגדים שנועדו להפתיע (מעריב).

אמנם, גזירת הצירוף הנדון ממבנה עמוק ביצועי, מעין: —אני אומר לך בקי צור = אני אומר לך את קי צור הדברים נתפסת משכנעת.

בכל זאת, נראה לנו, שבאותה דרך, שהצענו לנתח את מעמדם ההסגרי של "בכנות", "ברצינות", "באמת", ניתן לנתח את מעמדו ההסגרי של "בקי צור": הדובר מוסיף את צירוף היחס הנדון למשפט, כשפרצונו לרמוז לשומע, שאין בכנתו להלאותו בסיפורים מפורטים, ושיהא עליו להקדיש רק מעט מזמנו לקלוט את המסר המועבר אליו.

2.4 לסיכום עיוננו עד כאן נחזור ונדגיש, שמנקודת המבט של תורת פעולות הדיבור ניתן לקשור את הצירופים מסוגם של "בנדאי", "לצערי", "בכנות", כשהם במעמד הסגרי במשפט, בסיטואצית הדיבור, שבהקשרה הופק המשפט הנתון. לפי תפיסה זו אין הצירופים הללו חלק אינטגרלי ממבנה המשפט הנתון,

ומכאן גם התנהגותם התחבירית המיוחדת בו — מיקום חופשי במשפט הנתון — בראשו, בסופו וגם בין חלקיו.

מסקנה נוספת העולה מתוך ההיבט הנדון היא שהמעמד ההסגרי, שיש לצירופים הנדונים במשפט הנתון הוא המעמד הראשוני, הצפוי לגביהם לעומת מעמדם במשפטים מקבילים, כביכול, שבהם הם מתפקדים או כנשוא המשעבד אליו את משפט התוכן או כתיאור של פועל ביצועי.

2.5 תורת פעולות הדיבור מעלה בין היתר את שאלת היחס, שבין התפקיד, שהמבצע ממלא בתוך ההקשר הנסיבתי (= הכוח האילוקוציוני של המבצע¹¹) לבין הצורה התחבירית, שהמבצע מתממש בה במשפט.

תופעה בולטת בלשון היא, שאין יחס של אחד לאחד בין המבנה הדקדוקי של המשפט לבין כוחו האילוקוציוני.

כך, למשל, אפשר לעוץ עצה ע"י משפט שאלה:

— מדוע תלכי עכשיו לחברתך? עוד לא הכינות את שיעוריך = אני מייעצת לך, שלא תלכי עכשיו לחברתך.

אפשר לבקש ע"י משפט חיווי:

— קר בחדר הזה = אני מבקשת שתפעיל את ההסקה.

כאשר אין התאמה בין הצורה התחבירית של המבצע לבין טיבה של פעולתו האילוקוציונית, לפנינו, מה שמכנה Searle — פעולת דיבור עקיפה¹⁵ ("indirect speech act").

על-פי עקרון פעולת דיבור עקיפה ניתן להסביר את הופעתו ההסגרית

של הצירוף "בבקשה" במשפטים, שבצורתם התחבירית הם משפטי שאלה:

15. ראה Searle (1979, פרק 7, סעיף Indirect Speech Acts) וכן Leech (1981, פרק 16, סעיף Indirect Illocutions). וראה וינבך-ברוש (1986) פרק 7. "פעולות דיבור" סעיף ב' "בקשה, דרישה והוראה" עמ' 112-123.

16. במבט ראשון היה נראה, שנוח להסביר את הופעתו ההסגרית של "בבקשה" על יסוד עקרונות "האנאליזה הביצועית" — הצירוף "בבקשה" אינו אלא נומינאליזאציה של הפועל הביצועי "אני מבקש ממך", שבמבנה העמוק. ואולם, לא נוכל לגזור בדרך זו את המליות המקבילות בשימוש הלשון ל"בבקשה": "אנא" ו"נא", שבמשפטים דוגמת:

— אנא, העבר לי את המלח;

— העבר נא את המלח;

מעניין שגם את המלית האנגלית "please" — מקבילה בשימוש ל"בבקשה" לא נוכל לגזור מפועל ביצועי מקביל במבנה העמוק.

וכיצד נוכל להסביר על יסוד גזירה כנ"ל את הופעתו של "בבקשה" במשפט, שמצאנו בספרות:

— בבקשה, מסטר דלקמן, אני מאד מבקש לחדול מן הדיבורים האלה (ח' ברטוב, של מי אתה ילד, הוצ' עם עובד, ת"א, תש"ל, עמ' 16).

— התוכל להעביר לי את המלח, בבקשה?

או במשפטים, שבצורתם התחבירית הם משפטי ציווי:

— העבר לי את המלח, בבקשה!

תוספת הצירוף "בבקשה" באה לפתור את אי-ההתאמה, שנוצרה בין הפגנות של הדובר בהפיקן את המבצע (= בקשה מהזולת שיעשה פעולה מסוימת) לבין התממשותו הדקדוקית של המבצע על פני השטח (= שאלה או ציווי).

במלים אחרות, במבצעים המנוסחים בצורת שאלה או ציווי משמש הצירוף ההסגרי "בבקשה" כסממן לתפקיד הפראגמטי העקיף, שיש למבצע — המבצע מתפקד כפעולת דיבור של בקשה¹⁵.

2.6 לדעת Austin (1962) לכל מבצע אילוקוציוני קיימים "תנאי הצלחה". תנאים אלו יהיו שונים לסוגים השונים של פעולות הדיבור, והעיקריים שבהם הם: (א) תנאים מכינים (preparatory conditions), לפיהם האדם המבצע את פעולת הדיבור המסוימת חייב להיות בעל הזכות או הסמכות לעשות כן. (ב) תנאי פגנות (sincerity conditions), לפיהם המבצע חייב להיות בעל אמונות ורגשות מתאימים לגבי ההצהרה שהוא מזהיר. השימוש בצירוף ההסגרי "בפגנות", למשל, עשוי להתפס כמימוש לשוני של תנאי הצלחה מסוגם של תנאי הפגנות. (וראה גם הדין ב"פגנות" לעיל 2.3).

בצירוף ההסגרי "אם ירצה השם" (א"ה) אנו מבקשים לראות נד לשוני של אחד מתנאי הצלחה של מבצע המופק כהבטחה. הצירוף הנדון מופיע במבצעים, שעניינם הצהרה של הדובר על פעולות שתיעשינה בעתיד, בעיקר פעולות שהוא עצמו עומד לעשות. אם הדובר הוא אדם מאמין, הרי תנאי הצלחה הראשוני לגבי ההגשמת הפעולות המובטות בהצהרתו הוא רצונו של האל. "אם ירצה השם" הדומים לו ("בעזרת השם" ועוד) הוא ביטוי לשוני מפורש של תנאי הצלחה הזה. במקרה זה גם צורתו הפורמאלית — צורת משפט תנאי, תואמת את שימושו — ציון אחד מתנאי הצלחה של פעולת דיבור שהיא הבטחה.

מן הראוי להעיר כאן, שמנקודת המבט של הדובר והו בבחינת תנאי ראשון למימוש אמירתו, ואילו מנקודת המבט של השומע קספק הצירוף הנדון גם אוריינטציה באשר להשקפת עולמו הדתית של הדובר. (וראה גם לעיל בסעיף 2.2 — השימוש הפראגמטי הנוסף של "תודה לאל", "ברוך השם").

צירוף הסגרי אחר, הקשור גם הוא באותו תנאי הצלחה של מבצע המופק כהבטחה, הוא הצירוף "בלא נדר". באמצעות תוספת הצירוף הנדון מסיר הדובר מעצמו מידה מסוימת של אחריות למילוי הבטחתו, שהרי תנאי הצלחה ראשוני למילוי הבטחתו קשור בכוח עליון ולא בדובר בשר ודם.

2.7 היבט פראגמאטי מסוג שונה מְמַמְשִׁים הצירופים ההסגריים מסוגו של "חלילה":

"חס וחלילה", "חס ושלום", "לא עלינו", "רחמנא ליצלן", "שלא נדע מצרות", "בר מינן".

שיבוץ של הצירופים הללו במבצע מלמד על אמונתו של הדובר בפוח המאגי הטמון במלה. לדידו אין המלה בגדר סימן שרירותי ומוספם גרידא, אלא יש בעצם השימוש בה כדי להשפיע על המציאות ולשנותה.

הדובר רגיל להוסיף את הצירופים האלה אגב הזכרת דבר מה רע ומסוכן, כמו יש בעצם אמירת התוכן הרע משום השפעה על המציאות, כאילו עצם הזכרת ביטוי הקממש תוכן רע עלולה להביא לפורענות.

2.8 אשר לצירופים הסגריים מסוגם של:

"שיחיה"

"שיהיה בריא"

ראוי לציין היבט של פונת הדובר המתעלם ממשמעותם הסמנטית. מבעים, שנושאם אדם שנפטר, עשויים להכיל את ההתבטאות הבאה: "מר רבינוביץ נפטר בגיל 79 בדעה צלולה לגמרי, שיהיה בריא". השימוש בצירוף ההסגרי "שיהיה בריא" בא ללמד על יחסו החיובי של הדובר אל המסומן בנושא המשפט.

ביבליוגרפיה

אזר מ' — (תשל"ז), שטח ועומק בתחביר, הוצ' אוניברסיטת חיפה, חיפה.
בלאו י' — (תשכ"ו), יסודות התחביר, הוצ' המכון העברי להשכלה בכתב בישראל, ירושלים.

וינבך ל'—ברוש ש' — (1986), אמנות השיח, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור בע"מ.

חן מ'—דרור ז' — (1976), מבוא לדקדוק תצרוני עברי, מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור.

יואלי מ' — (תשי"ט), תחביר עברי, הוצאת יסודות, ת"א.
נהיר ש' — (תשכ"ו), עיקרי תורת המשפט, הוצ' ביה"ס הריאלי בחיפה.
פרץ י' — (תשכ"ו), תחביר הלשון העברית, הוצ' מסדה.

צדקה י' — (תשמ"א), תחביר העברית בימינו, הוצ' קרית ספר בע"מ, ירושלים.
צרפתי גב"ע — (תשמ"ג), הפרגמטיקה ופעולת הדיבור, לשוננו לעם, מחזור ל"ד, קונטרס ד(של"ד) שבט—אדר ה'תשמ"ג, עמ' 99—112.

קדרי מ"צ — (תשל"ז), 'התנהגותה התחבירית של מלת התפקוד "ודאי" ("בנדאי")', בלשונות עברית חפשי"ת, אוניברסיטת בר-אילן, חוברת 11, אדר תשל"ז, עמ' 47—59.

רביץ ח' — (תשכ"ט), תחביר לשון המקרא, אקדמון, ירושלים.

רופינשטיין א' — (תשל"א), 'תיאור הנשוא ותיאור המשפט ומעמדם התחבירי', לשוננו ל"ה, תשל"א, עמ' 60–74.
 רופינשטיין א' — (1982), 'התופס הסמוי ותיאורו, בלשנות עברית חפשי"ת, אוניברסיטת בר-אילן, חוברת 19, תמוז תשמ"ב, עמ' 53–58.
 (תשמ"ג), מתחביר לסימאנטיקה: מדרכי העיון בלשון המקראית, דברי הקונגרס העולמי השמיני למדעי היהדות, ירושלים, 1983, עמ' 61–70.

- Austin, J.L. (1962), *How to do things with words*, Harward University Press, Cambridge, Mass.
- Benveniste, E. (1971), 'Subjectivity in Language' in *Problems in General Linguistics*, University of Miami Press.
- Greenbaum, S. (1969), *Studies in English adverbial usage*, Longmans.
- Huang, S.F. (1975), *A Study of Adverbs*, Mouton the Hague, Paris.
- Jackendoff, R.S. (1972), *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT.
- Jacobson, S. (1964), *Adverbial Positions in English*, Uppsala.
- Leech, G. (1984), *Semantics*, Penguin Books.
- Lehrer, A. (1975), 'Interpreting Certain Adverbs: Semantics or Pragmatics?' *Journal of Linguistics* 11, 183–383.
- Lyons, J. (1977), *Semantics* 2, Cambridge University Press.
- Ross, J.R. (1970), 'On Declerative Sentences' in *Jacobs & Rosenbaum — Reading English Transformational Grammar*.
- Rutherford, W. (1970), 'Some Observations Concerning English Subordinate Clauses' in *Language* 46, 1 pp. 97–115.
- Schreiber, P. (1971), 'Some Constraints on the Formation of English Sentence Adverbs', in *Linguistics Inquiry* 2, 4, 83–101.
- (1972), 'Style disjuncts and the Performative Analysis', *Linguistic Inquiry* 3,3.
- Searle, J. (1969), *Speech acts*, Cambridge University Press, London.
- (1979), *Expression and Meaning*.
- Urmson, J.O. (1966), 'Parenthetical Verbs' in *Essays in Conceptual Analysis*, ed. Antony flew, St. Martin's Press, N.Y.

תת־שיטות של הטעמה טברנית 'חויג־מסורתית' ושיעור תפוצתן בכתב־יד של מקרא בימי הביניים*

הנחה רווחת היא, שכל עֲדֵי הטקסט המקראיים המנוקדים ניקוד טברני, שהגיעו אלינו מימי הביניים, מעידים על שיטה מגובשת, אחידה ומשוכללת של ניקוד וטעמים, בניגוד לכתבי יד המכילים ניקוד בבלי או ארץ־ישראלי, המשקפים מגוון של תת־שיטות, בשלבי התפתחות שונים¹. קבלי הלידה של הניקוד וההטעמה הטברניים אפופים אפוא תעלומה, והמבקש לתהות על קנקנם של רובדי התהוות קדומים עשוי להתרשם במבט ראשון, כי שערי עדויות הטקסט נעולים לפניו, וכי אפשר שמסורת טבריה אכן כך באה לעולם בגיבושה האחיד והמשוכלל המונח לפנינו.

לאחרונה תקף דותן הנחה זו בכמה מאמרים, ובהם ניסה להבקיע מבעד לחזמת האחידות הטברנית המשתקפת לכאורה בכתבי היד, ע"י בחינה מקרוב של שורת צורות חריגות בניקוד ובטעמים בכתב־יד לנינגרד B 19a, המצטרפות פדי רמזים ברורים לקיומם של רבדים קדומים באסכולה הטברנית, שהיו שונים בקוים אלו או אלו מן השיטה הטברנית הידועה². טיעוניו של דותן סדורים יפה והוכחותיו משכנעות, ואעפ"כ עדיין אין הפליאה סרה: האומנם לא נותר זכר לשלבי ההתהוות הקדומים של הניקוד הטברני אלא אך ורק בחריגים של פתבי יד, שנותרו לפלטה במקרה? האומנם הצליחה שיטת המסורה הטברנית, שנהוג להניח, כי היא השולטת בכתבי היד המקראיים, לדחוק לחלוטין את כל מה שהיה שונה מקני הנוסח שביקשו פעלי המסורה לקבוע לדורות?

בדברים הבאים אנסה להראות שלא כך הדבר, וכי עצם ההנחה, שכל עֲדֵי הנוסח הטברניים מדברים בקול אחד אינה נכונה, היא נובעת מאי־הפרה מספקת של הרוב המכריע של עדי הטקסט הטברניים שנותרו לנו, הלוא הם כתבי היד של מקרא, שנכתבו במאות האחרונות של ימי הביניים. קאהלה הוא שהטביע על כל כתבי היד

* מאמר זה נכתב בתקופת שהותי במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית, ירושלים, התשמ"ד, ועיקרו — דברים שבע"פ שנישאו ביום עיון מטעם המכון.

1. ראה ניסוחו המסכם של דותן, Encyclopedia Judaica, וראה גם מאמרו: A. Dotan, 'Deviation in Geminatio in the Tiberian vocalization', *Estudios Masoréticos*, Madrid 1983, p. 63.

2. ראה, פרט למאמר הנזכר בהערה הקודמת, גם: 'שקיעי הטעמת מלעיל עתיקה במסורת הטברנית', ספר היובל לואב בן־חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 143–160; 'פתחי הספין', ספר היובל לאברהם אבן שושן, ירושלים תשמ"ג, 157–165.

המקראיים, שנכתבו מן המאה הי"ג ואילך, את חותם האחידות של 'נוסח מקובל' (textus receptus) מתוך שהוא פוסל אותם לעדות על מצבי נוסח ותהליכי התהוות קדומים יותר³, וגישתו זו טבעה את רושמה העמוק על תפיסת המחקר עד לשנים האחרונות. לא קהלה ולא הבאים אחריו ניסו להעמיד תפיסה מקובלת זו לבחינה שיטתית של העובדות, והיא נשתרשה כמעין אקסיומה בעולם המחקר. במחקרים קודמים ניסיתי להראות את פרכתה של התפיסה בכל הקשור לנוסח האותיות⁴, ואילו במחקר זה תיבחן הפעיה באמות מידה של ניקוד וטעמים. התיוה שנבקש להוכיחה להלן היא, כי כתבי היד של ימי הביניים מעידים על מגוון של תת-שיטות פנים-טברניות בניקוד וטעמים, שמוצאן ברובדי ההתהוות של האספולה הטברנית, וקיומן נמשך לכל אורכם של ימי-הביניים עד לעידן הדפוס.

ותחילה כמה מלים של הבהרה לגבי משמעות המונח 'תת-שיטה טברנית' במחקרנו זה. השיטה הטברנית בכללותה מורכבת ממכלול רחב של קטגוריות בניקוד ובטעמים, שלכל אחת מהן כללים מגובשים משלה. 'תת-שיטה טברנית' היא כל מגבש שזיקתו הפוללת לאספולה הטברנית אינה מוטלת בספק, אולם יש בו קטגוריות מסוימות של ניקוד או טעמים או שניהם, שפלליהם שונים משל מגבשים אחרים. מפאן, למשל, שהניקוד הטברני-א"י אינו יכול להיחשב כ'תת-שיטה טברנית', שכן זיקתו לאספולה הטברנית בכללותה רופפת ביותר. אולם מאידך גיסא, גם חילופי בן-אשר ובן-נפתלי, שני פעלי המסורה, שתקופה ארוכה נחשבו כמייצגי המחלוקת הפנים-טברנית במרבה, ספק אם הם מייצגים תת-שיטות, שכן הרוב המכריע של החילופים נוגע לקטגוריות שבהן אין בן-אשר ובן-נפתלי חולקים בעיקרי השיטה, אלא בשולי חריגה בלבד⁵. ואפילו באותם חילופים בודדים המנוסחים ככללים נראה, שאין המדובר בחילוף שיטתי המשתרע על-פני כל המקרים שהוא ראוי לחול עליהם, אלא במספר דוגמאות מתוך אותה קטגוריה, ולפיכך לכל היותר אפשר לומר, כי יש בהם רמזים לקיומן של תת-שיטות, אולם אין תת-שיטות אלה מיוצגות במלואן בחילופים.

פנגד זה בכתבי היד הטברניים של ימי הביניים מסתמנים הבדלים של שיטות בכמה וכמה מן הקטגוריות של ניקוד והטעמה, שלא זו בלבד שהם מעידים על קיומן של תת-שיטות בתוך המסגרת הטברנית הפוללת, אלא שדומה, כי אף פותחים הם פתח לניסיונות שחזור של שלבי התפתחות בתקופת ההתהוות של האספולה הטברנית.

3. ראה קאהלה, P. Kahle, *Masoreten des Westens*, I, Stuttgart 1927, pp. 20–23; The Cairo Geniza, Oxford 1959² pp. 118–119.

4. מ' פהן, מגבשי פחית במצחפי מסורה עתיקים ומשמעם לתולדות נוסח המקרא המקובל, דיסרטציה, ירושלים תשל"ג; הנ"ל, 'קוד יסוד לדמותו העיצורית של הטקסט בכתבי יד מקראיים מימי הביניים', עיוני מקרא ופרשנות, (עורכים: מ' גושן-גוטשטיין, א' סימון), רמת-גן, 137 וא"י.

5. ראה גם מאמרי, 'נצחוננו של נוסח בן-אשר — אידיאה ומציאות', תרביץ נג (1984), עמ' 272–255.

בשורות הבאות נבחן את התיזה שלנו באמצעות שתי קטגוריות מן הקטגוריות של הטעמים המשרתים בטקסט המקובל: (1) טעם 'מונח' הפא בתיבתו של 'זקף'. (2) המשרת הראשון לזרקא.

א. מונח בתיבתו של זקף

כידוע, יבוא לעתים טעם משרת בתיבתו של הטעם המפסיק. תפוצתה של תופעה זו אינה שווה בכל הטעמים; יש טעמים מפסיקים שהתופעה נדירה בהם ביותר, ואילו באחרים היא יותר שכיחה. הקטגוריה הנפוצה ביותר של משרת הפא בתיבתו של טעם מפסיק היא זו של מונח בתיבתו של זקף. תפוצתה הגדולה יחסית של התופעה נובעת הן משכיחותו הרבה של הזקף והן מחלולו העקבית של כלל הטעמת המונח בתיבתו של זקף כמעט בכל מקום שמתקיימים התנאים המתאימים לבואו. ואלו הם התנאים לבואו של מונח בתיבתו של זקף:

(1) פשאין משרת בתיבה שלפניו.

(2) בהברה פתוחה, שאינה בראש המלה ואינה סמוכה לטעם, ובלבד שלא תהא רחוקה מן הטעם יותר משתי הברות, והחציצה בינה לבין הטעם לא תהא חטף שמקורו שןא נח (ותניעתו פתנועת ההברה שלפניו).

דיגמאות:

(1) בהברה פתוחה שאינה בראש המלה ואינה סמוכה לטעם: וְאָמְרוּ (דב' כט, כד); הַנְּשָׂאִים (דב' לא, ט); וְהַחֲלוּץ (יהו' ו, ז); וַיֵּאמֶר (יהו' ב, ב); וּמַחֲמֶת (יש' יא, יא). (2) בהברה פתוחה הרחוקה מן הטעם יותר משתי הברות לא יבוא מונח: אֶת-הַעֲבָדִים (שמ' א, טז — ל); וּבְאֶרְצָן (שמ' לח, כג — ל); אֶת-הַעֲמֻדִים (שופ' טז, כו — א; ל).

(3) לפני חטף שמקורו שןא נח לא יבוא מונח: וְאֶהְיֶה (שמ' ז, ז); וְהָאֲנֹנִי (שמ' ד, ח); מִנְּאֻקָּתָם (שופ' ב, יח — א; ל).

כללים אלו עולים הן מהערות ספוראדיות של מסורה, שאינן מנוסחות ניסוח שיטתי⁶, הן מבדיקת נזהגי ההטעמה ב'כתר חלב' ובכתבי היד הקרובים אליו⁷, והן מחיבורי מסורה חקדוק מאוחרים יותר⁸. במסגרת הכללים הללו קיים שיעור מצומצם של חילוקי דעות פנים-מסורתיים, הנוגעים לחריגים שבהם אין המונח פא

6. ראה י' ייבין, פתר ארם-צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 203–204.

7. הסיכומים הממצים ביותר בעניין זה מצויים בספרו הנ"ל של ייבין, עמ' 200–202, ובמאמרו של מ' ברויאר, 'לבירורן של סוגיות בטעמי המקרא — תמורות הזקף', לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 243–253.

8. ראה 'ס' הניקוד' לחיג' (פתוספת שאינה של חיג'), מהדורת נוט, לייפציג 1890, עמ' 127; 'עט סופר' לרד"ק, מהדורת גולדברג, ליק תרכ"ד, עמ' לב.

למרות שקיימים התנאים לבואו⁹, או למקרים שבהם נתפשטה הטעמת המונח בתיבתו של זקף מעבר להגבלות שלמעלה¹⁰. אולם אין בכל החילוקים הללו כדי לערער את קני היסוד של השיטה וכלליה, היא שיטתה של 'המסורה' הטברנית.

אלא ששיטה זו איננה שיטתם של רבים מכתבי היד של מקרא שנכתבו במקומות שונים ובזמנים שונים בכל תקופת ימי הביניים. בכתבי יד רבים אין זכר לנוהג של הטעמת מונח בתיבתו של זקף, או שהוא מצוי בהם חלקית בלבד בגלל תהליכי מסירה שהביאו לערפוב השיטות. הטבלה שלהלן משקפת את שלושת המצבים הללו: קבוצה א' מייצגת כתבי יד ממקומות וזמנים שונים הנוהגים ע"פ שיטת המסורה¹¹. קבוצה ב' מייצגת כתבי יד שאינם נוהגים לסמן מונח בתיבת הזקף. קבוצה ג' מייצגת כתבי יד מעורבים; מהם הקרובים יותר לשיטתה של המסורה ומהם הקרובים לשיטה ההפוכה. להלן הממצא¹²:

9. בתחום זה מצויים כמה מן החילופים שבין בן-אשר לבן-נפתלי, כגון: ויועציו (עז' ז, כח) — ב"א: ללא מונח, ב"נ: במונח (פדין); לירבעם (מ"א יא, לא) — ב"א: ללא מונח, ב"נ: במונח (פדין). וכבר בעלי מסורה שקדמו לשני המלמדים הנ"ל חלקו בחריגי השיטה, ראה ייבין, 'מתורגם של בעלי המסורה', טקסטוס 9 (1981), עמ' ט' ואי' — כמה דוגמאות של מחלוקת בקטגוריה שלפנינו.

10. כגון בהברה פתוחה הרחוקה מן הטעם יותר משתי הברות: עד-החלונות (יח' מא, טז) — מסורה קטנה בכ"י ניי-יורק JTS 232: פלג החלונות; וְחַטָּאוֹת (נחמ' י, לד) — ב"א: במונח, ב"נ: ללא מונח; וְלִפְנֵי חֹטֵף שֶׁמְקוּרָו שָׁאָן נח: לְמַאֲלָל (יר' יט, ז) — כ"י המוויאון לעמי אסיה שבלינגרד 62: מס"ק: לְמַאֲלָל מחלפין. בכל תחומי החריגים אפשר למצוא שקיעים של חילוקי דעות גם בהבדלים שבין ספרי מופת המייצג את שיטת המסורה. כמה דוגמאות כאלה מצויות אצל ייבין (לעיל הע' 6), עמ' 200–203.

11. על זהותם של כתבי היד שבטבלה ראה רשימת הקיצורים של כתבי היד, להלן עמ' 205–206.

12. הטבלה מקיפה את כל המקרים הראויים למונח-זקף לפי כללי המסורה בס' יהושע פרקים א–י. בסיס ההשנאה הוא 'פתר חלב', המייצג את שיטתה של המסורה הטברנית. בכל מקום שנוהגו של כתב היד דומה לשל כתב חלב יבוא הסימן =. במקרים שהזקף בא ללא מונח או שהוא בא בלתי געיה יסומן כצורתו (:). אם בא באותו מקום צירוף טעמים אחר יסומן: ט"א (= טעם אחר). הסימן (?) משמעו: ספק בזיהוי הטעם.

מונח בתיבתו של זקף — תת-שיטות
ס' יהושע פרק א-י

קבוצה ג'			קבוצה ב'			קבוצה א'			הפסוק	כתר חלב
פ ¹²	ל ⁴	מד	י ¹¹	י ⁴	פ ³	ב ¹	אד	לו ¹		
=	=	=	=	=	:	=	=	=	ב,ב	וַיֹּאמֶר
:	:	?	:	:	:	=	=	=	ט	אֶל-הָאֲנָשִׁים
:	=	=	:	:	:	=	=	=	ג,ג	אֶל־הֵיכָלָם
=	=	=	:	:	:	=	=	=	ג	מִמֶּקוֹמָכֶם
:	=	:	:	:	:	=	=	=	ח	אֶת-הַקֶּהָנִים
:	:	=	:	:	:	=	=	=	יג	יִפְרֹתוֹן
:	:	:	:	:	:	:	=	=	יד	מֵאֶהֱלֵיהֶם
:	:	=	:	:	:	=	:	=	יז	בַּחֲרֻבָּה
=	=	=	:	:	:	=	=	=	ד,טז	אֶת-הַקֶּהָנִים
:	=	=	:	:	:	=	=	=	ו,ד	וְהַקֶּהָנִים
=	=	=	:	:	:	=	=	=	ו	אֶל-הַקֶּהָנִים
:	=	=	:	ט"א	:	=	=	=	ז	וְהַחֲלוּץ
:	=	=	:	:	:	=	=	=	ט	הַקֶּהָנִים
:	=	=	:	:	:	=	=	=	ח,ז	מִהָאֹרֶב
:	:	?	:	:	:	:	=	=	ט,א	וְהָאֲמָרִי
=	=	=	:	:	:	=	=	=	ד	לַחֲמוּרֵיהֶם
=	:	:	:	:	:	=	=	=	יט	אֶל-כָּל-הָעֵדָה
:	:	:	:	:	:	=	=	=	כא	לְכָל-הָעֵדָה
:	:	:	:	:	:	=	=	=	י,ב	אֶת-הָאֲמָרִי
:	:	:	:	:	:	=	=	=	יט	אֶל-עֲרֵיהֶם
:	:	=	:	:	:	:	=	=	כה	לְכָל-אֲיֵבֵיכֶם

מן הממצא שלפנינו מתחייבות כמה מסקנות חשובות בשני מישורים: (א) תיאור המציאות הטקסטואלית במרכזי המסירה היהודיים במאות האחרונות של ימי הביניים; (ב) שחזור שלבי ההתהוות הראשוניים של אסכולת טבריה.

המציאות הטקסטואלית בימי הביניים

1. כתבי היד שבקבוצה א' מעידים על רציפות האחיזה של שיטת המסורה במעגלי מסירה מסוימים לכל אורפה של התקופה, החל ב'כתר חלב', שנכתב לערך בשנת 930 בא"י, והמשקף את שיטתו של בן-אשר, וכלה בכתבי יד שנכתבו מאות שנים לאחר מכן במרכזי המסירה החשובים שבאירופה (ספרד, אשכנז, איטליה). מבחינת שיעור הקרבה ל'נוסח המסורה' מייצגים כתבי היד שבקבוצה א' קרבה של למעלה משבעים וחמישה אחוזים, מהם ששיעור הקרבה גבוה ביותר (פגזן; א; לו¹); ומהם ששיעורו פחות מכך (ב¹): הצד השנה שבהם, שחזתמה של המסורה טבוע בהם טביעה מכרעת.

2. כנגד זה מעידים כתבי היד שבקבוצה ב' על שטח מתנה רחב שבו נתקיימה תת-שיטה שאינה מפירה את הנהוג להטעים מונח בתיבתו של זקף. היעדר המונח בתיבת הזקף הוא נוהג המצוי אצל נקדנים רבים בכל אותם מרכזי מסירה שהזכרנו למעלה ויכלל אורך תקופת פעילותם. עם זאת יש להבחין בתוך קבוצה זו שני טיפוסים: (א) הטעמת זקף קטן בלבד (פה"י פר³; ו⁴), (ב) זקף קטן המלווה בגעיה קלה (פה"י ו¹¹). רק הטיפוס הראשון מצוי בכל מרכזי המסירה, ואילו השני נמצא רק באשכנז ובאיטליה, ולא נשתרש בספרד. שיעור הריחוק של כתבי היד הפלולים בקבוצה ב' מ'נוסח המסורה' הוא למעלה משבעים וחמישה אחוזים.

3. בין שני המצבים הקיצוניים הללו מצויים כתבי יד המיוצגים בקבוצה ג', והמשקפים ערפוב שתי השיטות; יש שהפך נוטה בהם לכיוון שיטת המסורה (מד; לו⁴) ויש שהיא נוטה לעבר השיטה המנוגדת (פ¹²). גם בטקסטים מעורבים אלו מיוצגים שני הגוונים של קבוצה ב': מהם שהזקף בא לבדו ומהם שהוא מלווה בגעיה קלה (לו⁴). אולם לצורך תיאור שלם של המציאות הטקסטואלית בימי הביניים המאוחרים עלינו לא רק לחשוף את טיפוס הנוסח המצויים בהם, אלא גם לנסות ולהעריך את יחסי הפוחות ביניהם. מה אפוא משקלה של כל אחת מהקבוצות דלעיל במסירה המקראית בכללותה, ובכל אחד ממרכזיה בפרט?

לצורך זה בדקנו 84 כתבי יד של תנ"ך שלם, שמוצאם מזמנים שונים וממקומות שונים בימי הביניים, והם קרוב למחצית כתבי היד של תנ"ך שלם שנותרו בכלל מתקופה זו¹³. מתוכם נכתבו 50 כתבי יד בספרד ואזורי השפעתה (פרובאנס ודרום

13. בחרנו לבדוק דוקא כתבי יד של תנ"ך שלם מן הסיבות הבאות:

(א) כתבי יד אלה היו היקרים, ולפיכך גם היוקרתיים ביותר, מבין כתבי היד המקראיים שנכתבו בימי הביניים, וסופרים ונקדנים השקיעו בהם את מיטב יכולתם. אנו רשאים, אפוא, לצפות מסוג זה של כתבי יד שיעור ייצוג קרבי של מה שנחשב בעיני

צרפת), 17 פתבי יד באזורי אשפנו ו-14 באיטליה. פן נכללו בפדיקה שלושה פתבי יד קדומים מאזור המסירה הא"י (מלבד פתר חלב, גם ל ו-ש¹⁴). לצורך עידון-יתר של הבחנותינו נחלק שתיים משלוש הקבוצות חלוקת משנה:

קבוצה א' תחולק ל-א₁, שבה שיעור הקרבה ל'נוסח המסורה' מגיע לכחשעים אחוז ומעלה, ול-א₂, שבה הוא מגיע לכשבעים וחמישה אחוז ומעלה. קבוצה ג' תחולק אף היא ל-ג₁, המייצגת טקסטים מעורבים, הנוטים לכיוון 'נוסח המסורה' בשיעור של 25%—50%, ול-ג₂, המייצגת טקסטים מעורבים הנוטים לקבוצה ב', וריחוקם מנוסח המסורה מגיע לכדי 50%—75%. קבוצה ב' לא תחולק, והיא מייצגת את השיטה הקוטבית, המרוחקת מנוסח המסורה בשיעור של 75%—100%. להלן הממצא¹⁵:

קבוצה א'

א ₁ (1) א"י:	פה"י א; ל; ש ¹ .	ס"ה: 3
(2) ספרד:	פה"י ב ³ ; ו ⁷ ; ו ⁹ ; לו ¹ ; לו ² ; לו ⁹ ; לו ¹⁰ ; מי;	ס"ה: 15
(3) אשפנו:	פה"י אד.	ס"ה: 1
(4) איטליה:	פה"י פר ⁶ .	ס"ה: 1
20 (23.8%)		
א ₂ (1) ספרד:	פה"י וי ² ; לו ¹¹ ; מ ⁴ ; קו ³ .	ס"ה: 4
(2) אשפנו:	פה"י ב ¹ ; פ ⁵ ; רו.	ס"ה: 3
(3) איטליה:	פה"י ונ; פר ⁵ ; קמ ³ .	ס"ה: 3
10 (11.9%)		

הסופרים והנקדנים 'מדויק', ומפאן שהם משקפים את מידת התפוצה הקרבית ש'נוסח המסורה' היה עשוי להגיע אליה בתולדות המסירה של ימי הביניים.

(ב) בשל יוקרם ויוקרתם גם יש להניח, שפשוט השתמרותם היה רב הרבה יותר מפתבי יד אחרים, ושמה אף נשתמרו רוב פתבי היד של תנ"ך שלם שנכתבו מעולם. ניתן אפוא לראות במספר הרב של פתבי יד מסוג זה, שהעמדנו להשנאה, ייצוג גבוה ומהימן של המציאות הטקסטואלית במסירה היוקרתית של המקרא בימי הביניים.

14. נראה, שבתקופה קדומה זו עדיין הייתה פתיבת תנ"ך שלם נדירה יותר, וברובה נעשתה במעגל המסירה של נוסח המסורה. לדעת גושן-גוטשטיין אפשר ש'פתר חלב' היה המצחף הראשון של תנ"ך שלם שנכתב מעולם, ראה דיון בעניין זה במאמרו: M. H. Goshen-Gottstein, "The Aleppo Codex and the Rise of the Massoretic Bible"; BA 42 (1979), pp. 146–149. Text. בשל נ' עזט מספרם ויוקתם החזקה למשפחה אחת, אין לראות בפתבי היד הא"י הנ"ל מייצגי המציאות הטקסטואלית הא"י בכללותה, בניגוד לכה"י מן המרכזים האחרים. כל שניתן אולי להסיק הוא, 'מצפיה ת נ'ך ה שלם הראשונים נכתבו במעגל של נוסח המסורה, ולפיכך הייצוג של נוסח המסורה בהם הוא גבוה ביותר.

15. פשר הסימנים של פתבי היד, ראה רשימת הקיצורים להלן עמ' 205–206.

קבוצה ב'

ס"ה: 14	פה"י ו ⁴ ; ו ¹⁰ ; וי ³ ; לו ⁶ ; לו ⁸ ; מ ¹ ;	(1) ספרד:
	פ ¹⁰ ; פ ¹⁶ ; פ ¹⁸ ; פר ³ ; קו ¹ ;	
	קמ ¹ ; קמ ^ט ; ש ² .	
ס"ה: 9	פה"י ב ² ; ב ⁴ ; וי ¹ ; לו ⁷ ; פ ¹ ; פ ² ;	(2) אשפנו:
	פ ³ ; פ ⁹ ; פר ⁴ .	
ס"ה: 7	פה"י או ² ; ו ¹ ; ו ¹¹ ; לו ³ ; פ ⁸ ; פי ² ;	(3) איטליה:
	פר ² .	
30 (35.7%)		

קבוצה ג'

ס"ה: 8	פה"י מ ² ; מ ³ ; מד; פ ⁶ ; פ ¹¹ ; פ ¹³ ;	ג ₁ (1) ספרד:
	קמ ² ; ש ⁴ .	
	פה"י ו ¹ ; ו ³ ; לו ⁴ ; פר ¹ .	(2) אשפנו:
ס"ה: 4	—	(3) איטליה:
12 (14.3%)		
ס"ה: 9	פה"י אס; ו ⁶ ; לו ⁵ ; פ ⁴ ; פ ¹² ;	ג ₂ (1) ספרד:
	פ ¹⁹ ; קו ² ; קמ ^ט ; ק ⁷ .	
	—	(2) אשפנו:
ס"ה: 3	פה"י ד; ו ² ; ו ⁸ .	(3) איטליה:
12 (14.3%)		

5. הו אומר: שיטתה של 'המסורה' בהטעמת מונח בתיבתו של זקף לא זו בלבד שלא הצליחה לבצר תת-שיטות אחרות, אלא שאף לא הצליחה לצאת מגדר של מיעוט אפילו בקרב כתבי היד המקראיים היוקרתיים. רושמה של השיטה שאינה מטעימה מונח בתיבת הזקף ניכר לא רק בעובדה, שלמעלה משליש כתבי היד נוקטים אותה, אלא גם בכך שבקרוב לשליש נוסף של כתבי היד, שהם בחזקת 'מעורבים', עדיין מצוי משקע פבד שלה (קבוצה ג' על שני פלגיה). יתר על כן: יש מרפזי מסירה, כגון אשפנו ואיטליה, שבהם נראה ששלטונה של קבוצה ב' הוא פה חזק, עד פי רק כתבי יד בודדים משקפים בהם את שיטת המסורה ברמתה של קבוצה א₁.

6. על רקע האמור לעיל מזדקרת טעותם הגדולה של התיאורים הרווחים בעקבות קאהלה בדבר אופיים האחיד של כתבי היד המקראיים בסוף ימי הביניים, שבעיקרו נחשב לפרי התפתחותה של המסורה הטברנית ה'בן-אשרית'. גושן-גוטשטיין היה, למיטב ידיעתי, הראשון שערער מצד הניקוד והטעמים על מונחו של קאהלה textus receptus כמגדיר את נוסחם של כל כתבי היד המקראיים בתקופה הסמוכה לדפוסים הראשונים¹⁶. במקביל ערערתי אני על אותה תפיסה מצד נוסח

16. ראה גושן-גוטשטיין, דברי מבוא למקראות גדולות, צילום דפוס ונציה רפ"ד-רפ"ו, ירושלים תשל"ב. ביחוד בעמ' 14-16 והערות שם.

האותיות. אלא שעתה מתחייב צעד נוסף גם מצד הניקוד והטעמים. ערעורו של גושן-גוטשטיין על המונח 'טקסטוס רצפטוס' נובע מן ההפרה בקיומו של מגן מסוים בכתבי היד המקראיים, שאינו יכול לעלות בקנה אחד עם מונח זה, ומבחינה היסטורית, הוא מטעים, רק מהדורת המקראות הגדולות של יעקב בן-חיים ראיה לפינוי 'נוסח מקובל'. עם זאת עדיין סבור גושן-גוטשטיין, שהמונח 'נוסח המסורה הטברני' מתאים כמונח-על לכל כתבי היד הטברניים שנכתבו בימי הביניים (כמובן, חוץ מן הניקוד המכונה 'טברני-א'')¹⁷. אולם עתה, לאור תוצאות הפדיקות שערכנו בכתבי היד, דומה שיש צורך בעידון נוסף של הגדרותינו; לא כל מה שמנוקד ניקוד טברני הוא 'נוסח המסורה הטברני'. 'נוסח המסורה' הוא, ללא ספק, מרכיב חשוב במציאות הטקסטואלית של ימי הביניים, הן במישור האידיאי והן בהניתוח הממשית. אולם בעוד שבמישור האידיאי המופשט נוסח המסורה, בייחוד בגיבוש ה'בן-אשרי' שלו, הוא נוסח שהפול מודים בסמכותו וביוקרתו, הרי למעשה, בהניתוח הממשית, לא הצליח לדחוק רגליהם של תת-שיטות אחרות, ואינו אלא חלק מן המציאות הטקסטואלית, ולא דוקא חלק הארי. הממצא דלעיל הראה לנו חד-משמעית, כי אם תפסי דיוק אנחנו, עלינו להבחין בין 'נוסח המסורה הטברני' ובין 'נוסח טברני חוץ-מסורתי', ואילו אם מבקשים אנו מונח-על המתאים לשניהם, רק 'נוסח טברני' בסתם הוא המונח המתאים.

תוצאות לגבי שחזור שלבי ההתפתחות הראשוניים של אסכולת טבריה

חשיבותן של העובדות שהעלינו אינה מצטמצמת רק לתיקון של התיאוריות הקיימות בדבר דמותה ותהליכי התגבשותה של המציאות הטקסטואלית המקראית בסוף ימי הביניים, אלא יש בהן גם כדי לפתוח פתח לניסיונות שחזור של תהליכי התפתחות קדומים, שנותרו במסגרת האסכולה הטברנית בתקופת התהוותה. בקטגוריה שלפנינו דומה, שדרך התיאור של ההתפתחות ההולמת ביותר את העובדות היא זו: תחילה היה הזקף הקטן משמש בכל הנסיבות ללא אלמנטים נוספים בתיבתו. בשלב מאוחר יותר נוסף המונח בתיבת הזקף בתנאים המסוימים שהזכרנו למעלה. תוספת זו הקיפה רק חלק מן המציאות הטברנית ואילו בחלקים אחרים הוסיף הנוהג הקודם להתקיים. בעלי המסורה הטברנים אימצו את תת-השיטה של הטעמת מונח בתיבתו של זקף, והיא הפכה להיות חלק מסימני ההיכר של 'המסורה' הטברנית. התפתחות נוספת חלה גם בחלק מן המציאות ה'חוץ-מסורתית': חדירת הגעיה הקלה לתיבתו של זקף. במקום אחר הראינו, כי גורמי ההתפתחות של הגעיה הקלה לא היו שונים בכל מעגלי המסירה¹⁸; יש שהגורם המוסיקלי היה המכריע ובהם התפתח

17. ראה שם, עמ' 14, סעי' 19.

18. על נוהגי הטעמתה של הגעיה הקלה ושורשיהם הקדומים ראה מאמרנו, M. Cohen, "Systems of Light *Ga'yot* in Medieval Biblical Manuscripts and their Importance for the History of the Tiberian Systems of Notation", *Textus* X(1982), 44–83.

סימון הגעיה בעיקר בטעמים מסוימים. ויש שהגורם הקובע היה מבנה ההברה של המלה בלא כל זיקה להקשר המוסיקלי, ובהם התפשטה הגעיה הקלה לכל המלים הראויות לה מצד המבנה בלא להתחשב בסוג הטעם. כנגדם היו גם מעגלי מסירה שבהם לא נתפתחה הגעיה הקלה כלל.

נראה, שההתפתחות הפנימית בתוך מעגלי המסירה, שלא קלטו את הנוהג של הטעמת מונח בתיבתו של זקף, הייתה תלויה בתחומי ההתפשטות של סימון הגעיה הקלה. באותם מקומות שבהם לא נתפתח כלל הנוהג של סימון הגעיה נותר הזקף לבדו ללא מונח וללא געיה, ואילו במקומות שבהם חדרה הגעיה לכל המבנים הראויים לה היא חדרה גם לתיבת הזקף באותו מבנה שהביא לחדירת המונח בשיטת המסורה¹⁹.

ב. המשרת הראשון לזרקא

נצרך עתה לעדות קטגוריה נוספת מן הקטגוריות של הטעמים המשרתים: המשרת הראשון לזרקא. גם בקטגוריה זו מסתמנת, מצד אחד, תת-שיטה 'מסורתית', שסימני ההיכר שלה מוגדרים בספרות המסורה לפרטיהם ודקדוקיהם, ומצד אחר תת-שיטה "חוץ מסורתית", שאף לה סימני היכר משלה, אלא שאינם עולים בקנה אחד עם שיטת המסורה. נציג תחילה את שיטתה של המסורה, כפי שהיא עולה ממקורות המסורה השונים.

מקורות המסורה הדנים בקטגוריה שלפנינו לא זו בלבד שהם מנסחים כללים מקיפים למהותו של המשרת הראשון לזרקא, אלא שהם יורדים גם לפירוט מלא של כל חריגיהם²⁰. ואלו הם הכללים:

(1) פשיש יותר ממשרת אחד לפני הזרקא, יהא המשרת הראשון הסמוך לזרקא בדרך כלל 'מונח': ותאמר שכי אל-אברם' (בר' טז, ה); הן קרבני ימך' (דב' לא, יד); (2) כשהמשרת השני הוא אזלא (= קדמא), יהא המשרת הראשון הסמוך לזרקא מירכא, בתנאים הבאים:

(א) כשבא פסק בינו ובין הזרקא: לפניך שםועל הצור' (שמ' יז, ו); ועלה הגבולי דבירה' (יהו' טו, ז).

(ב) כשתבוא געיה בתיבת הזרקא: ובלום שמחתכם ובמועדיכם' (במ' י, י); יצאו כל-ישראל הנמצאים' (דה"ב לא, א).

לכללים הנ"ל מונים המקורות חריגים מעטים. כל המקורות מסכימים, כי לכלל א'-2 שני חריגים: בר' לו, כב; מ"ב ד, יג. כנגד זה יש שיעור מצומצם של חילוקי

19. אני סבור, ששיטת הסימון של הגעיה הקלה הקשורה לביצוע המוסיקלי התפתחה רק בתחום תת-השיטה של 'המסורה', ואכן לכל אורך תולדות המסירה, עד לדפוסים הראשונים, אנו מוצאים אותה רק בכתבי יד מקראיים הראויים להיכלל בתחומה של תת-שיטה זו, וראה מאמרנו הנ"ל, עמ' 65-67, 71-73.

20. הכללים וחריגיהם באים בחיבור 'דקדוקי הטעמים' ובקונטרסי מסורה, ראה א' דותן, ס' דקדוקי הטעמים לר' אהרן בן משה בן אשר. ירושלים תשכ"ז, עמ' 120-123. וראה גם י' ייבין, פתח ארס-צובה ניקודו וטעמיו, ירושלים תשכ"ט, עמ' 225-226.

דעות אשר לחריגי כלל 1: מרבית מקורות המסורה מונים שבעה חריגים, שבהם יהא המשרת מירכא, למרות שאין לא פסק ולא געיה: דב' יט, ה; יהו' יח, יד; ש"ב ד, ח; שם ה, יא; דנ' ו, יג; נחמ' ח, טו; דה"א יד, א. אולם יש המונים יותר חריגים, כגון קטעי גניזה קמבריג' טיילור-שכטר 5, 31, Ar.; אוקספורד 16—17, d.33, הקובעים שיש 15 חריגים לכלל²¹. כמו כן משקף א, וכה"י הקרובים אליו, מספר חריגים יותר גדול: שישה חריגים נוספים ב"א ועוד שניים ב"ל, בחלקים החסרים ב"א. בס"ה אפוא גם כאן 15 חריגים, אלא שאינם חופפים בדיוק את חריגי קטעי הגניזה הנ"ל. עדות נוספת על חילוקי דעות בין בעלי מסורה בתחום החריגים מצויה בחילופי בן-אשר ובן-נפתלי (לפי רשימת מישאל בן-עזיאל), ולפיה לבן-נפתלי כמה חריגים נוספים על אלו של א, ובחלקם חופפים הם לרשימה שבקטעי הגניזה הנ"ל.

חילוקי הדעות בין מקורות המסורה השונים אינם נוגעים אפוא לעצם השיטה ולכלליה, אלא רק לחריגיה, וליתר דיוק: לחריגים של כלל 1, הגורסים מירכא במקום מונח הראוי לפי הכלל. השתייכותו של כתב יד נתון למעגל המסירה של 'נוסח המסורה' תיבחן אפוא בראש ובראשונה בשאלה: האם קיימת בו הבחנה בין מונח למירכא לפי התנאים הנופרים למעלה, והאם שיעור החריגים וזהותם הולמים את התיעוד המצוי במקורות המסורה?

בחינת הממצא של כתבי היד המקראיים, שנכתבו במרפזי המסירה השונים במרוצת ימי הביניים, מלמדת, כי שיטת 'המסורה' בהטעמת המשרת הראשון לזרקא אמנם מקיימת אחיזה רציפה לכל אורפה של התקופה, אולם כנגדה יש אנויזו, איתנה גם לשיטה אחרת, שאינה מבחינה בין תנאים שונים לבואו של המשרת, ולעולם יהא בה המשרת הראשון לזרקא מונח. נדגים את המציאות העולה מבדיקת כתבי היד באמצעות טבלה בעלת מבנה דומה לזו שהעמדנו לעניין 'מונח בתיבתו של זקף'²². גם בקטגוריה שלפנינו מסתמנות שלוש קבוצות עיקריות: (1) קבוצה א' — מייצגת את שיטת המסורה הן בהטעמת מירכא לפני געיה ולפני פסק, והן בזהות החריגים לכלל 1. (2) קבוצה ב' — מייצגת את תת-השיטה המטעימה לעולם מונח, גם לפני געיה ופסק. (3) קבוצה ג' — מייצגת נוסחים מעורבים; מהם הנוטים לכיוון נוסח המסורה, ומהם הנוטים לכיוון השיטה המיוצגת בקבוצה ב'.

21. ראה ייבין, שם, עמ' 225.

22. 21 הדוגמאות לקוחות מספרי נביאים ראשונים ומחולקות לשלוש קבוצות: (א) לפני געיה (שמונה דוגמאות), (ב) לפני פסק (שש דוגמאות), (ג) חריגים (שבע דוגמאות). פשר הסימנים שבטבלה:

= — כמו בכתב חלב
ט"א — טעם אחר

המשרת הראשון לזרקא — טבלת השואה

קבוצה ג'				קבוצה ב'				קבוצה א'				הפסוק		
לוי	בי	אד	מד	פ2	ו11	ו4	פר3	פ1	ש5	לו	ל			
פתר חלב												יהו'		
לפני געיה												יהו'		
1	1	=	?	1	1	1	1	=	=	=	=	ה' ביד-ישראל~	יא,ח	
=	1	=	1	1	=	1	1	=	=	=	=	מנשה הנותרים~	יז,ב	
=	1	=	1	1	1	1	1	=	=	=	=	ה' אלהיכם~	כג,טז	
												מ"א		
1	1	1	1	1	1	1	1	=	=	=	=	בן-גרא בן-הימיני~	ב,ח	
1	1	1	=	1	1	1	1	=	=	=	=	אנשים בני-בליעל~	כא,י	
1	1	1	=	1	1	1	1	=	=	=	=	האנשים בני-בליעל~	כא,יג	
=	1	1	=	1	1	1	1	=	=	=	=	מלך-ישראל את-הנביאים~	כבו,	
												מ"ב		
=	1	1	1	1	1	1	1	=	=	=	=	בני-הנביאים אשר-בית-אל~	בג,	
לפני פסק												יהו'		
1	=	=	?	1	1	1	1	=	=	=	=	ה' ולא חכים~	א,טו	
1	=	=	=	1	1	1	1	=	=	=	=	ה' ואתי~	יד,י	
=	1	=	=	1	1	1	1	=	=	=	=	הגבול ודברה~	טו,ז	
1	1	ט"א	1	1	1	1	1	=	=	=	=	בני-ישראל יומ מצרים~	כד,לב	
												מ"א		
ט"א	1	=	=	1	1	1	1	=	=	=	=	הנותרים ואפקה~	כל,	
												מ"ב		
1	=	=	=	1	1	1	1	=	=	=	=	עליונחשת~	כה,ז	
חריגים												יהו'		
1	=	=	=	1	1	1	1	=	=	=	=	על-פני בית-חרון~	יח,יד	
												שופ'		
1	1	=	=	1	1	1	1	=	1	=	=	הראשים בשופרות~	ז,ב	
												ש"ב		
1	1	=	=	=	1	1	1	=	=	=	=	כלב אנכי~	ג,ח	
=	=	1	=	1	1	1	1	1	1	1	=	איש-בשת אל-דוד~	ד,ח	
1	=	=	1	1	1	1	1	1	1	1	=	מלך-צור מלאכים~	ה,יא	
1	ט"א	=	1	1	1	1	1	=	=	=	=	ואל-אביתך הפהנים~	יט,ב	
												מ"ב		
1	1	=	1	1	=	1	1	=	=	=	=	איש האלהים~	ו,טו	

עצם עובדת קיומה של תת-שיטה השונה שינוי מהותי משיטת המסורה עולה בבירור מן הטבלה שלפנינו. כמו כן מעידה הטבלה על תהליכי עימות בין שיטת המסורה לשיטה האחרת, שבפועל נוצרו מגבשי ביניים בדרגות שונות של קרבה ל'נוסח המסורה'. נראה עתה באיזו מידה הטביעה כל אחת מתת-השיטות את רישומה על המציאות הטקסטואלית בימי הביניים, הן רישום כללי והן בכל אחד ממרכזי המסירה החשובים לעצמו.

גם בעניין זה נעשתה הבדיקה בקיום מקבילים לזו שנעשתה בקטגוריה של 'מונח בתיבתו של זקף', היינו: נבדקו אותם 84 כתבי יד של תנ"ך שלם המייצגים את המציאות הטקסטואלית במסירה היוקרתית של המקרא בשלושת המרכזים החשובים באירופה של ימי הביניים (ספרד, אשפנו ואיטליה), ובהם שלושה כתבי יד המייצגים את המציאות ה"בן-אשרית" הקדומה בארץ-ישראל וסביבתה (כתר חלב, ל, ש¹). ואף כאן חילקנו שתיים משלוש הקבוצות חלוקת משנה: קבוצה א' חולקה ל-א₁ ול-א₂. בראשונה מגיע שיעור הקרבה לנוסח המסורה לכדי 90% ומעלה. בשנייה לכדי 75% ומעלה. קבוצה ג' חולקה ל-ג₁ ול-ג₂; הראשונה מייצגת 'מגבשי ביניים', שריחוקם מנוסח המסורה הוא בין 25% ל-50%, ואילו בשנייה מגיע הריחוק לכדי 50%-75%. קבוצה ב' לא חולקה, והיא מייצגת את השיטה המנוגדת לנוסח המסורה בשיעור ריחוק של 75%-100%.

להלן הממצא:

קבוצה א'

א ₁ (1) א"י:	פה"י א; ל; ש ¹ .	ס"ה: 3
(2) ספרד:	פה"י לו ¹ ; ש ⁵ .	ס"ה: 2
(3) אשפנו:	—	
(4) איטליה:	פה"י פר ⁵ ; קמ ⁵ .	ס"ה: 2
		7 (8.3%)

א ₂ (1) ספרד:	פה"י פ ⁷ ; פ ¹⁴ ; פי ¹ ; קמ ² .	ס"ה: 4
(2) אשפנו:	—	
(3) איטליה:	—	
		4 (4.8%)

קבוצה ב'

(1) ספרד:	פה"י אס; ב ³ ; ו ⁴ ; ו ⁶ ; ו ¹⁰ ; ו ³ ; לו ² לו ⁶ ; לו ¹¹ ; מ ¹ ; מ ⁴ ; פ ¹² ; פ ¹⁶ ; פ ¹⁸ ; פ ¹⁹ ; פר ³ ; קו ¹ ; קמ ¹ ; קמ ¹⁰ קמ ²⁰ ; ר ⁷ ; ש ² ; ש ⁴ .	ס"ה: 23
(2) אשפנו:	פה"י ב ² ; ו ⁴ ; ו ³ ; ו ¹ ; לו ⁴ ; לו ⁷ ; פ ¹ ; פ ² ; פ ³ ; פ ⁹ ; פר ⁴ .	ס"ה: 11

(3) איטליה: פה"י אר"ד; ו²; ו⁸; ו¹¹; פ⁸; פ²; פר². ס"ה: 8
42 (50%)

קבוצה ג'

ג₁ (1) ספרד: פה"י ו⁷; ו⁹; ו²; לו¹⁰; מ³; מד
פ⁶; פ¹⁵; קו³; ש³. ס"ה: 10
(2) אשכנז: פה"י אד; פר¹
(3) איטליה: פה"י ו⁵; ונ; לו³; פר⁶. ס"ה: 4
16 (19%)

ג₂ (1) ספרד: פה"י לו⁵; לו⁸; לו⁹; מ²; מי; פ⁴;
פ¹⁰; פ¹¹; פ¹³; פ¹⁷; קו². ס"ה: 11
(2) אשכנז: פה"י ב¹; ו¹; פ⁵; רו.
(3) איטליה — ס"ה: 4
15 (17.9%)

מן הממצא הזה מסתבר, כי בקטגוריה שלפנינו אחיזתה של שיטת 'המסורה' בכתבי היד המקראיים של ימי הביניים רופפת אף הרבה יותר מאשר בקטגוריה של 'מונח בתיבתו של זקף'. גם בתופעה ההיא מצאנו, ששיטת המסורה לא יצאה מגדר של מיעוט, אלא ששם היה המיעוט ניכר, בייחוד במסירה הספרדית, שבה הגיע שיעור כתבי היד המשתייכים לקב' א₁ ל-30% ולקבוצה א' בכללותה — ל-38%²³. פנגד זה, בתופעה שלפנינו שיעור כתבי היד של קבוצה א' בכללותה עובר רק במעט את גבולות ה-10% אפילו בספרד (א₁ — 4%; א₂ — 8%), ואילו באשכנז אין שום כתב יד המשתייך לקבוצה זו. מן העבר השני, כבד מאוד משקלה של קבוצה ב', והוא מגיע ל-50% מסך כל כתבי היד, ואף בספרד משקלה קרוב מאוד לכך (46%) (באשכנז — 64.7%, ובאיטליה — 57.1%). גם משקלם של מגבשי הביניים גדול למדי ומגיע לכ-38% (ובספרד — 42%), כמחצית מהם רחוקים מנוסח המסורה בשיעור של 50%-75%.

העובדות הללו חוזרות ומאשרות את המסקנות בדבר דרך התיאור הראויה לגבי המציאות הטקסטואלית המקראית בסוף ימי הביניים²⁴. לא 'textus receptus' ואף לא 'נוסח המסורה הטברני' אינם מונחים מתאימים לאפיון כולל של מציאות זו. מונח-העל היחיד הקולע לכל גנניק של מציאות זו הוא 'הנוסח הטברני' (בניגוד לנוסח הפבלי, הא"י, או הטברני-א"י), אולם במסגרתו מתרצצות תת-שיטות בעלות קניי היפר מובהקים, שרק אחת מהן ראויה לפינוי 'נוסח המסורה הטברני', היא השיטה שקניק הולמים את התיאורים המצויים במקורות המסורה הטברנית.

23. ראה לעיל, עמ' 194.

24. ראה לעיל, עמ' 195-196.

ובדומה לממצאים של 'מונח בתיבתו של זקף' כך גם כאן יש בעובדות שהעלינו כדי לסלול דרך לשחזור דיאכרוני של תהליכי ההתפתחות בשלביה הקדומים של האספולה הטברנית. הדעת נותנת, שתת-שיטה, המגלה סימני שכלול והבחנות מותנות, מאוחרת לזו הנעדרת סימנים כאלה. סביר אפוא להניח, כי השיטה שלפיה יהא המשרת הראשון לזרקא תמיד מונח, קדמה לשיטתה של המסורה, המבחינה בין מונח למירכא בתנאים שונים²⁵. ומשבאה שיטת המסורה לעולם, כבר הייתה השיטה הקודמת כה מושרשת עד שלמרות יוקרתה העצומה של המסורה, לא הצליחה הלכה למעשה לדחות את נוהגיהם של נקדנים רבים בכל מרכזי המסירה.

השנאת הממצא של הקטגוריה שלפנינו עם הממצא של 'מונח בתיבתו של זקף' מעלה על הפרק שאלה חשובה נוספת לגבי מיון של תת-שיטות טברניות: האם קיימת קוֹלָלָצִיָה בין הקיום הטיפוסיים המתגלים בקטגוריות השונות, והאם קוֹלָלָצִיָה זו עצמה היא אחד המאפיינים של 'תת-שיטה טברנית'?

גם לתפוזן שאלה זו יש תוצאות חשובות בשני המישורים שהוזכרו למעלה: (א) במישור התיאור הסינכרוני, (ב) במישור ההתפתחות הדיאכרוני. אין באפשרותנו להידרש לשאלה זו עתה הידרשות ממֶּצָה, כִּינֵן שהחומר שהצגנו במאמר זה נוגע לשתי קטגוריות בלבד. אולם אעפ"כ פטור בלא כלום אי-אפשר, ואסיים מחקר זה בהצבעה על פיוני המסקנות העולות מן העובדות שלפנינו, והמקבלות את אישורן גם מבדיקה רחבה יותר של קטגוריות שנציג אותה במקום אחר:

(1) השנאת שתי הקטגוריות שלפנינו מצביעה על מידה מרובה של קוֹלָלָצִיָה בין הקיום הטיפוסיים של תת-השיטות. הדברים אמורים הן במסגרת הקבוצות הקוטביות (קב' א' וקב' ב') והן במסגרת מגבשי הפיניים (קב' ג').

(2) ב־47 כתבי יד (כ־56%) מתגלית התאמה מְרִבִּית בין שתי הקטגוריות בהשתייכות הטיפוסית של נוהגי ההטעמה: בעשרה מהם שיטת ההטעמה בשתייה היא של קבוצה א'²⁶. בעשרים ושישה — שיטת ההטעמה היא של קבוצה ב'. ובאחד-עשר — של קבוצה ג'²⁷.

(3) כנגד זה ב־37 כתבי יד אין התאמה בין מגבשי ההטעמה של שתי הקטגוריות: בחלקם (22 כתבי יד) אי-ההתאמה מתונה למדי והיא מצויה במסגרת קבוצות

25. למעשה הפעיה מורפכת יותר, שכן חלק ניכר מכתבי היד שאינם גורסים מירכא גם אינם מפירים את הפסק ואת הגעיה. אולם כדי שלא לסבך את דיוננו זה בסימני היפר נוספים של תת-שיטות, אנו נמנעים מלדון בכך בשלב זה, ונחזור לעניין במקום אחר.

26. וביתר דיוק: בחמישה מהם ההתאמה קיימת במסגרת קבוצת המשנה א, ובחמישה נוספים במסגרת הרחבה של קבוצה א' בכללותה.

27. בארבעה כתבי יד ההתאמה היא במסגרת קבוצת המשנה ג, הקרובה יותר לשיטת המסורה. שלושה — במסגרת קבוצה ג₂, הקרובה לקבוצה ב'. ועוד ארבעה — במסגרת הרחבה של קבוצה ג' בכללותה.

שכנות²⁸, ובחלקם (15 פתבי יד) אי־ההתאמה היא קיצונית²⁹.
 (4) מן מבחינה הדיאכרונית נראה, שמשמעות הממצאים הללו היא מעין זו:
 בשלבים הראשונים של התגבשות האספולה הטברנית לא הגיעה שיטת ההטעמה
 לאותו שכלול שאנו מוצאים בשיטת המסורה הטברנית. דותן כבר רמז לכך, שיש
 להבחין בין מוקדם ומאוחר בהתפתחות הטעמים המפסיקים לעומת הטעמים
 המשרתים³⁰. הממצא שלפנינו מצביע על מוקדם ומאוחר גם במסגרת התפתחותם של
 הטעמים המשרתים עצמם. כיוון ההתפתחות הוא מן הסימון הפולל של טעמים
 משרתים, שאינו מרבה ליעד סימנים שונים לגננים מבניים־מוסיקליים שונים, אל
 הסימון המשוכלל יותר, שתנאיו וסימניו הולכים ומתרבים. שיטתה של 'המסורה'
 מייצגת מגבש טעמים משוכלל, שנתגבש בבית מדרשם של בעלי מסורה, והוא מקיף
 בהבחנותיו את כל תחומי הטעמים המשרתים. מגבש זה הוא שהונצח על פלליו
 וחריגיו בספרות המסורה, ובמסגרתו נוצרו חילוקי הדעות הקלים בין בעלי מסורה
 אשר לפרטים אלו או אלו (פגון חילופי בן־אשר ובן־נפתלי וכיו"ב). אולם בעוד בעלי
 מסורה מתאמצים לגבש נוסח מוסמך אחד של ניקוד וטעמים, נשתרשו בנזהגיהם של
 נקדנים רבים מגבשים טברניים קדומים פחות משוכללים, ושוב לא היה אפשר
 לשרשם. אף שהפול היו מאוחדים בהכרה, פי שיטתה של המסורה הטברנית היא
 השיטה המוסמכת, נשארה הכרה זו בגדר אידיאה מופשטת כל עוד לא היו הנקדנים־
 מסרנים בכל אתר אתר בקיאים בקיאות מופלגת בכל מרפיבי השיטה ופרטי פרטיה.
 והמציאות מוכיחה, שבקיאות כזאת הייתה נחלת מעטים בלבד.
 כך נותרו מרחבי מחזה גדולים לאותן תת־שיטות, המעוגנות בשלבי ההתהוות
 הראשוניים של האספולה הטברנית, ושלא הגיעו לגמר שכלולן למרות קיומו של
 'נוסח מסורה' מוסמך ויוקרת. אמנם עצם קיומו של נוסח כזה וספרות המסורה
 הענפה שנתחברה מסביבו לא יכלו שלא לתת את אותותיהם במידה זו או זו גם

28. ב־11 פתבי יד מרנח השוני בין הקטגוריות הוא במסגרת הקבוצות א ו־ג, (ב־10 פתבי יד הקרבה לנוסח המסורה גדולה יותר בקטגוריה של 'מונח בתיבתו של זקף', ואילו באחד המצב הפוך), וב־11 פתבי יד אחרים מרנח השוני הוא במסגרת הקבוצות ב ו־ג, (גם כאן שיעור הקרבה לנוסח המסורה גדול יותר בקטגוריה של 'מונח בתיבתו של זקף': ב־9 פתבי יד מתוך 11).

29. בארבעה פתבי יד מצויה הקטגוריה של 'משרתי הזרקא' בקבוצה ב', ואילו זו של 'מונח בתיבתו של זקף' בקבוצה א'. בשישה פתבי יד מרנח השוני הוא בין הקבוצות א ו־ג, ובחמישה פתבי יד נוספים המרנח הוא בין הקבוצות ב ו־ג, דוגמה קדומה להיעדר התאמה קוטבי בין שתי הקטגוריות כבר אנו מוצאים בכתב יד קהיר של הנביאים. בעוד שמצב ההטעמה של 'מונח בתיבתו של זקף' הוא פשיטת המסורה, הרי שיטתו בהטעמת המשרת הראשון לזרקא היא פשל פתבי היד של קבוצה ב', וראה מאמרי, 'האמנם כתב משה בן־אשר את כתב־יד קהיר של הנביאים', עלי ספר, י" (חשמ"ב), עמ' 5–12.

30. ראה מאמרו A. Dotan, "The Relative Chronology of Hebrew Vocalization", Proceedings of the American Academy for Jewish Research, XLVIII (1981), pp. 94, 99.

במגבשים 'חויץ-מסורתיים', זה הגורם העיקרי להינצרותם של 'מגבשי ביניים' בדרגות שונות של קרבה ל'נוסח המסורה'. מנקודת הראות של המכלול כולו עשויה ההשפעה החלקית של 'נוסח המסורה' לבוא לידי ביטוי בשתי צורות עיקריות:

(א) התקרבות מסוימת לנוסח המסורה במכלול שלם של קטגוריות בעלות קנים 'חויץ-מסורתיים'. (ב) התקרבות לנוסח המסורה בקטגוריות מסוימות בלבד. התהליך הראשון הוא העומד ביסודה של ההתאמה הקיימת במגבשי ביניים רבים בדרגת ההתקרבות של שתי הקטגוריות דלעיל, ואילו התהליך השני הוא הגורם העיקרי להינצרותם של ניגודים קיצוניים בשיעור ההתקרבות בין קטגוריה אחת למשנה, הקיימים בכמה כתבי יד.³¹

---

31. ראה לעיל הע' 29.

רשימת הקיצורים של כתבי היד הנזכרים במאמר זה

א	— פתר חלב (= פתר ארס צובא)	ארץ ישראל, המאה ה-10
אד	— אדינפורג 18.7.23	אשכנז, המאה ה-14/13
א"ר	— אוקספורד — בודלי 13	איטליה, המאה ה-14
אס	— אסקוריאל G-2-8	ספרד, המאה ה-14
ב ¹	— ברלין (Or. fol. 1-4)	אשכנז, המאה ה-14
ב ²	— ברלין (Or. fol. 5-7)	אשכנז, המאה ה-14
ב ³	— ברלין (Or. fol. 585)	ספרד, ש' 1347
ב ⁴	— ברלין (Or. fol. 1213)	אשכנז, המאה ה-12/11
ד	— דבלין, צ'סטר ביטי 772	איטליה, המאה ה-15
ו ¹	— ותיקן אורפינאטי 1	אשכנז, ש' 1294
ו ²	— ותיקן אורפינאטי 2	איטליה, המאה ה-11
ו ³	— ותיקן 3	אשכנז, המאה ה-13
ו ⁴	— ותיקן 8	ספרד, המאה ה-14
ו ⁵	— ותיקן 9	איטליה, ש' 1287
ו ⁶	— ותיקן קיגיאנה 57 .	ספרד, המאה ה-15/14
ו ⁷	— ותיקן 468	דרום צרפת, ש' 1215
ו ⁸	— ותיקן 475	איטליה, המאה ה-14/13
ו ⁹	— ותיקן 482	דרום צרפת, ש' 1216
ו ¹⁰	— ותיקן 546	ספרד, ש' 1502
ו ¹¹	— ותיקן רוסיאנה 554	איטליה, ש' 1286
ו ¹²	— וינה 1 (Heb. 4)	אשכנז, ש' 1344
ו ¹³	— וינה 2 (Heb. 35)	ספרד, המאה ה-14
ו ¹⁴	— וינה 3 (Heb. 167)	ספרד, ש' 1479
ונ	— ונציה מרצ'נה 208-9	איטליה, המאה ה-15
ל	— לנינגרד B 19a	מצרים, ש' 1008
ל ¹	— לונדון, הספרייה הבריטית 52 (Or. 2201)	ספרד, ש' 1246
ל ²	— לונדון, הספרייה הבריטית 53 (Add. 15250)	ספרד, המאה ה-13
ל ³	— לונדון, הספרייה הבריטית 54 (Har. 5710-11)	איטליה, המאה ה-13
ל ⁴	— לונדון, הספרייה הבריטית 55 (Add. 15451)	אשכנז, המאה ה-13
ל ⁵	— לונדון, הספרייה הבריטית 56 (King's 1)	ספרד, ש' 1385
ל ⁶	— לונדון, הספרייה הבריטית 57 (Har. 1528)	ספרד, המאה ה-14/13
ל ⁷	— לונדון, הספרייה הבריטית 58 (Or. 4227)	אשכנז, המאה ה-14/13
ל ⁸	— לונדון, הספרייה הבריטית 60 (Add. 15252)	ספרד, המאה ה-14/13
ל ⁹	— לונדון, הספרייה הבריטית 61 (Add. 15251)	ספרד, ש' 1448
ל ¹⁰	— לונדון, הספרייה הבריטית 62 (Or. 2626-8)	ספרד, ש' 1482/3
מ ¹	— מדינה אסטונה 1 (Or. 28)	ספרד, המאה ה-14/13
מ ²	— מדינה אסטונה 3 (Or. 26)	ספרד, המאה ה-14/13
מ ³	— מדינה אסטונה 4 (Or. 19)	ספרד, המאה ה-14/13
מ ⁴	— מדינה אסטונה 5 (Or. 29)	ספרד, המאה ה-14/13
מד	— מדרד, הספרייה הלאומית 26-6	ספרד, המאה ה-14/13
מי	— מינכן 392	ספרד, המאה ה-14/13
פ ¹	— פריס, הספרייה הלאומית 3-1	אשכנז, ש' 1286

אשכנז, ש' 1286	פריס, הספרייה הלאומית 3-1	פ ²
אשכנז, ש' 1295	פריס, הספרייה הלאומית 6-5	פ ³
ספרד, ש' 1299	פריס, הספרייה הלאומית 7	פ ⁴
אשכנז, ש' 1304	פריס, הספרייה הלאומית 10-8	פ ⁵
ספרד, המאה ה-15	פריס, הספרייה הלאומית 12-11	פ ⁶
ספרד, המאה ה-14	פריס, הספרייה הלאומית 15	פ ⁷
איטליה, המאה ה-14	פריס, הספרייה הלאומית 18-17	פ ⁸
אשכנז, המאה ה-13	פריס, הספרייה הלאומית 19	פ ⁹
ספרד, המאה ה-13/14	פריס, הספרייה הלאומית 21	פ ¹⁰
ספרד, המאה ה-13	פריס, הספרייה הלאומית 22	פ ¹¹
ספרד, המאה ה-13/14	פריס, הספרייה הלאומית 23	פ ¹²
ספרד, המאה ה-14	פריס, הספרייה הלאומית 24	פ ¹³
ספרד, ש' 1232	פריס, הספרייה הלאומית 25	פ ¹⁴
ספרד, ש' 1272	פריס, הספרייה הלאומית 26	פ ¹⁵
ספרד (?), ש' 1344	פריס, הספרייה הלאומית 28	פ ¹⁶
ספרד, ש' 1494	פריס, הספרייה הלאומית 29	פ ¹⁷
איטליה (?), ש' 1357	פריס, הספרייה הלאומית 30	פ ¹⁸
ספרד, 1404	פריס, הספרייה הלאומית 31	פ ¹⁹
ספרד, המאה ה-14/15	פריס, הספרייה הלאומית 32	פ ²⁰
ספרד, ש' 1397	פירנצה לורנציאנה Plut. II.1	פ ¹
איטליה, המאה ה-15	פירנצה לורנציאנה Plut. I.31	פ ²
אשכנז, המאה ה-13	פרמא, דה-רוססי 2 (2808)	פר ¹
איטליה, ש' 1304	פרמא, דה-רוססי 3 (2151-3)	פר ²
ספרד, ש' 1278	פרמא, דה-רוססי 304 (3214)	פר ³
אשכנז, המאה ה-14	פרמא, דה-רוססי 440 (3286-7)	פר ⁴
איטליה, המאה ה-14/15	פרמא, דה-רוססי 1261 (3216)	פר ⁵
איטליה, המאה ה-14/15	פרמא, דה-רוססי 1289 (3217)	פר ⁶
ספרד, ש' 1251	קופנהגן Heb. 1	קו ¹
ספרד, ש' 1301	קופנהגן Heb. 2	קו ²
ספרד, ש' 1462	קופנהגן Heb. 4-3	קו ³
ספרד, המאה ה-14/15	קופנהגן Heb. 9-7	קו ⁴
ספרד, המאה ה-14	קמברידג', ספריית האוניברסיטה 5.27	קמ ¹
ספרד, המאה ה-13/14	קמברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 465	קמ ²
פרובנס, ש' 1419	קמברידג', טריניטי קולג' 11	קמ ^ט
ספרד, המאה ה-14/15	קמברידג', טריניטי קולג' 12	קמ ^ט
איטליה, ש' 1285	קמברידג', 'עמנואל קולג' I.I. 5-7/1	קמ ^ע
ספרד, המאה ה-15	רומא, הקהילה היהודית Box. Ms. 4	ר ^ע
אשכנז, המאה ה-13/14	רויכלין 1, קרלסרויה	רו
מורח, המאה ה-10	ששון 1053	ש ¹
ספרד, ש' 1383	ששון 16	ש ²
ספרד, ש' 1312	ששון 82	ש ³
ספרד, ש' 1325	ששון 368	ש ⁴
ספרד, ש' 1308	ששון 508	ש ⁵

הפור והבאר, ריאליה וארכיאולוגיה והמחקר הלשוני

במאמר זה השניתי בין המצב המגופש של המלים 'פור' ו'באר' בעברית של חז"ל לבין מעמדן המורפב והמסופך יותר בלשון המקרא, וניסיתי לעמוד על ההיגיון שמאחורי הממצא. הבדיקה מגלה, שיש הבדל קיצוני בין השימוש במושגים אלו בתורה לבין השימוש בהם בספרי נ"ך. מתוך הקבלה למידע ארכיאולוגי מתבאר היטב הבדל זה על-פי השינויים שחלו באורח החיים של יושבי הארץ בין תקופת התורה (וספר בראשית בפרט) ובין התקופות המאוחרות יותר.

א. 'פור' ו'באר' במשנה. חלוקת משמעויות ברורה והבדל גדול בשכיחות.

בלשון המשנה קיים הבדל ברור בין 'באר' ובין 'פור', בתפוצה ובמשמעות. 'באר' נזכרת במשנה רק פעמים מעטות – עשר במספר. (עירובין ב, ב וד x 3; י, יד; אבות ה, ו ו-יט; אהלות ה, ו ופרה ח, יא x 2). לענייננו אין כאן אלא חמישה או ארבעה מקומות מאחר שבעירובין פרק ב ההקשר הוא אחד ושתי ההזכרות שבאבות פרק ה הן למעשה בארות מקראיות. אחת מהן (משנה יט) היא ציטוט מפורש של פסוק, אשר נוסח המשנה מוכיח עליו, שאינו שימוש לשון של לשון חכמים – 'אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורדים לגיהנם ושנאמר ואתה אלהים תורידם לבאר שחת'¹. השנייה (בה"א היידוע) (משנה ו) נוגעת לבאר שבתורה – 'עשרה דברים נבראו... בין השמשות... ופי הארץ ופי הבאר ופי האתון'. הדוגמה שבסוף עירובין (י, יד) – 'באר הקר' (או 'חקר') מסופקת מעיקרה שכן רבו הנוסחאות – הטובות – שגורסות 'פור' ולא 'באר'².

1. כך בכ"ק וכ"י לו. בדפוסים – 'יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנאמר וגו'.
  2. פי"ק גורס 'באר חקר' אבל פרמא ולו גורסים 'פור'. בתוספתא פ"י לונדון שהוא 'משובח מאוד' (לשון ר"ש ליברמן תוספתא סדר מועד ניי"ורק תשכ"ב הקדמה עמ' ה) גורס 'באר' אבל בכל שאר פה"י 'פור'. 'באר' מתבקשת בנדאי לפי סוגית הבבלי (קד ע"ב) המסמכת 'אלא... (מאי באר הקר) – באר מים חיים' אך אף-על-פי-כן גורס פ"י מינכן בעקביות בכל הסוגיה ובמשנה 'פור' 'בורות' (על-פי דקדוקי סופרים) וכן הוא בפירוש רבנו חננאל, והגדיל לעשות שמסיים שם 'ופירש רב נחמן פור מים חיים'.
- בבבלי הנדפס מאז דפוס ראשון ואילך וכן בירושלמי שלפנינו (פ"י לידן ודפוס ונציה)

מבחינת המשמעות, ברוב המקומות, מוכיח ההקשר חד-משמעית, שהמדובר בחפירה המגיעה למי התהום — 'well'.

בעירובין פרק ב, כל התוכן ההלכתי של היתר ה'פסים' מבוסס על הבחנה — שפירטיה נחלקו תנאים, בין 'בור' של מי גשמים מכונסים (= cistern) ובין מי תהום ש'באר'. הדבר מודגש ומפורש בשני התלמודים ובכל המפרשים. הוא הדין מסכת פרה, שם שתי ההזכרות עוסקות בדיני 'מים חיים':

'באר אחאב ומערת פנייס כשרה... באר שנפלה לתוכה חרסית או אדמה ימתין לה עד שתצל דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר אינו צריך להמתין'.³

אשר ל'באר חקר'⁴ שבסוף עירובין: כאמור חלוקות פאן הגרסאות בין 'באר'

'בו' ר' ובאר' משמשים פאן בערבוביה. ועיין עוד בדקדוקי סופרים עירובין במקומו ובערוך השלם, פרק ב', עמ' קע ותוספתא פפסוטה, עמ' 468.

3. זיהויה של 'באר אחאב' הנראית פשם פרטי, ועצם משמעותה ההלכתית של הפסקה לא הובררו כל צורכם במקורות חז"ל ובמפרשים. ישעיהו פרס (אנציקלופדיה ארץ ישראל, ע' עין חרד, כרך ד', ירושלים 1955, עמ' 709) מציע לזהות את באר אחאב במערה למרגלות הגלבוע שממנה נובע מעיין חרוד, נביעה הדומה בטבעה לזינוק הירדן ממערת פמיס. השם אחאב לדידו מתייחס ליזרעאל, עיר אחאב, הרחוקה מפאן 13 ק"מ אך השם 'באר' דחוק לפירוש זה והתוכן ההלכתי טעון הבהרה. השערה חדשה ומעניינת העלה חנן אשל ('באר אחאב ומערת פמיס', תחומין ג', תשמ"ב עמ' 473–476): 'באר אחאב' הוא פינוי למפעלי מים מתקופת המלוכה מן הסוג המצוי פחצור, גור וגבעון, אשר לפי ממצאים חדשים המשיכו לשמש לעתים גם בימי בית שני. את ההלכה יש לפרש בעקבות בעל 'תפארת ישראל' כך: באר שמימיה עומדים לגמרי אף שהם מי תהום — פסולה כמו 'מי פצים' (במשנה לעיל) שאינם 'מים חיים'. הבארות החפורות בתלי בית ראשון על-פירוב באו — מסיבות ביטחוניות — במקום מעיינות שנובעים במקביל מחוץ לעיר. באלה קיים קשר זרימה תת-קרקעי בין המעיין הנובע ובין המערה ועל פן היא פשרה. הוא הדין מערת פמיס. לאחרונה הועלתה הסברה, על-פי בדיקות שונות, שמעולם לא זינק הירדן מתוך המערה פפי שחשבו להסיק מן המקורות הספרותיים ומאז ומעולם הייתה הנביעה פורצת מתחת למערה, אלא שבתוך המערה, אז והיום, יש בעונות מסוימות מים עומדים הקשורים בקשר תת-קרקעי אל הנביעה עצמה ועל פן אף הם 'מים חיים'. (לפירוש זה צ"ל שהסיפא 'באר שנפלה לתוכה חרסית' עוסקת בבאר מן הסוג הפשר דוקא).

4. 'וממלים מבור הגולה... ומבאר חקר ביום טוב' פ"ק. 'חקר' בחי"ת היא נוסחתם של פ"י טובים (פרמא, לו פ"ל לתוספתא ורמב"ם בפירוש המשניות בכ"י ששון — הנחשב לעצם כתב ידו, פרק א, עמ' 278). בדפוסים (למשנה, תוספתא, בבלי וירושלמי) 'הקר'. סוגית הפבלי בנויה על 'הקר' 'בור שהקרו עליה דברים... באר מים חיים שנאמר פהקיר ביר מימיה...'. אך לגרסת רבנו חננאל 'בור שחקרו עליה נביאים והתירוה'.

נראה ש'חקר' עיקר והוא שם מקום שבבאר אחת שלו לא גורו חכמים והפבלי דורש את השם וכדרפו על-פי מבטא בני בבל, לא נמנע מלדרוש ה"הין ח"ת"תין וח"ת"תין ה"הין (השנה 'שלחין כדמתרגמינן... משלהי ולא'. מו"ק ב ע"א ה"הין ו"ף חציצה הוי בינך ובין אף'. שבת קד ע"א. 'הרואה הספד בחלום חסו עליו ופדאוהו'. ברכות נ"ו ע"א וכי"ב). וכן מוכח מלשון

ל'בור'. מבחינת התוכן של המשנה אין הכרע בדבר. הפרשנות שננקטה בפבלי למסקנה היא על-פי הגרסה 'באר הקר'.

בעיה מתעוררת במשנת אהלות ה', ו. במשנה זו מדובר על חללים שונים בתוך הבית שיכולים להינצל מטומאת אוהל ע"י פפישה — פלי רחב — שתינתן על גבם. פרישא מוזכרים בור דות (בכתבי יד למשנה 'חדות') ובניגוד להם מוזכרת 'באר חלקה'⁵.

ההבדל ביניהם מבואר במשנה עצמה, ש'בור' ו'דות' יש להם דפנות גבוהות מן הארץ לפחות טפח ו'באר חלקה' אינה גבוהה מן הארץ כלל. לקמן יתבאר על-פי המקורות ש'בור' ו'דות' אינם למים פפי הנראה, אלא הם מקומות החסנה בתוך הבית^{5*}. תמונה אם כן, הזכרתה של 'באר' בהקשר זה, ועוד, בארמית-חיים היא בדרך כלל מהות ציבורית⁶ המשרתת יישוב שלם ומפל שפן שאינה בתוך הבית. על פורחנו צריכים אנו לומר, שבמקרה זה יש ל'באר' משמעות מושאלת. פיך שפנת המשנה להבדיל בחפירות שבקרקע הבית, בין אותה ששפתה מוגבהת מן הקרקע ובין החלקה — השנה לקרקע, היא שואלת את המושג 'באר', כי בניגוד לבור מים, שתמיד יש לו חוליה, הרי באר המים נחצבת בדרך כלל לתוך האדמה מבלי שיעשו לה שפה או חוליה.

* * *

לעומת 'באר' בולט 'בור' בשכיחותו הרבה — 93 פעמים במשנה⁷. ברוב המקומות מוכיח ההקשר שמדובר בבור פרוי המשמש לאיסוף מי גשמים.

הברייתא 'ולא כל בארות חקר אמרו אלא אותה שחנו עליה בלבד' (הברייתא בתוספתא ובשני התלמודים. בדפוסים לפבלי 'בורות הקרות' ובדומה לזה רבנו חננאל בציטוט הירושלמי. אך בכל פתבי היד 'חקר' או 'הקר'). הרמב"ם גורס במשנה 'הקר' ומביא את דברי הפבלי בצירוף ההערה 'וחקר והקר סוי' (= שנים) (פירוש המשניות שם).

לגבי ניקוד המלה אין מסורת אחת ברורה. פי"ק ופרמא א' חקר. פי"י ששון בגוף המשנה חקר ובפירוש — 'וחקר והקר סוי'. בפירוש המשניות פי"י נחום (עמ' 139) חקר. בתלמוד תימני מנוקד עמר חקר בגיליון, ובגוף הדף — חקר. ריפוז של חומר רב בנושא זה — פתבי יד, מקורות, מחקרים נאסף לאחרונה במאמרו של י' שורץ "באר הקר בור חקר והחקרה הסלבקית", קתדרה 37, תשמ"ו עמ' 3–16. [על מסקנות המאמר גופו אין פאן המקום לדון].
5. המנקד של פי"ק מנקד פאן חלקה. לא מצאתי לו חבר ואיני מבין את פנתו. הפותב, על-פל-פנים, בנדיאי נתפך לחלקה.

5*. וראה מאמרי "חדות—דות. מלה שהשתבשה או נוסחאות מקוריות שונות" לשוננו מח"מט, תשמ"ה עמ' 132–141.

6. היא עשויה להיות בבעלות היחיד (עירובין ב, ד) אבל גם אז היא ברשות הרבים ובשירות הרבים כמבואר שם. לגבי פעולתו של היחיד בכגון זה השנה 'עיר של יחיד' (שם ה, ו).

7. פאן ובהמשך, ויתרתי על רשימות מלאות של מראי-מקומות שאין בהם אלא הכבדה על הקורא. החומר מכונס בקונקורדנציה של קוסובסקי ומצוי בידי כל אדם.

דוגמאות אחדות:

'בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום' (גטין ה, ח)
 'מכר בור מכר מימיו' (ב"ב ה, ג)
 'הקדיש בור מלא מים' (מעילה ג, ו)
 'בור סוד שאינו מאבד טיפה' (אבות ב, ח)⁸
 'בור שהוא מלא מים שאובין והאמה נכנסת לו ויוצאה ממנו' (מקנאות ג, ג).
 כבר הזכרנו את משנת עירובין פרק ב, ד המדגישה את ההבדל שבין 'בו ר' —
 מכונסים ו'באר' — נובעים.⁹
 ב-14 מקומות במשנה נמצא הצירוף 'בור שיח ומערה' ¹⁰ (או בלשון רבים
 'בורות שיחין ומערות'). בשלושה מהם נוספו גם 'חריצים ונעיצים' (ב"ק ה, ה; ב"ב
 ב, א ו-יב).
 מסתבר, שכל החפירות הללו נועדו בדרך כלל למים מכונסים, כפי שמוכח בחלק
 מהמקומות —

'לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות' (תענית ג, ח)
 'אחד מי גבאים מי בורות מי שיחין מי מערות מי תמציאות שלא פסקו ומקואות
 שאין בהם ארבעים סאה' (מקנאות א, ד).
 סתם בור של נזיקין (ב"ק פרק א ופרק ה) אף הוא, לדעתי, בור של מים [במשנה
 ומקורות א"י אך לא בבבלי ואכמ"ל].

'בור' שאינו למים קיים במשנה בקטיגוריות הבאות:

8. על נכונות הגרסה 'סוד' (בינוני פעול קל) כבר עמדו פרשני המשנה (עיין ברטנורא,
 תוספות יום טוב ומלאכת שלמה) והנוסחה הזאת מצויה גם במקצת הדפוסים (ראה המשנה
 שבבבלי וילנא). לעומת זאת, יש לציין שגם 'בור סיד' היא על כל פנים נוסחה ותיקה ונמצאת
 גם בכתבי יד טובים ובדברי ראשונים (כ"י לו. מחזור ויטרי בפירוש מסכת אבות) ושגורה בפי
 תימנים (ש' מורג. סדרי המשנה נזיקין קדשים טהרות, כתב יד ירושלים 1336, ירושלים
 חש"ל; מבוא עמ' 6, הערה 22) ואולם גם 'סיד' יכולה להתפרש כבינוני פעול כמו 'ושים בסלע
 קנק' (העירני על כך מורי הפרופ' מ' בראשר). מעניינת במינה היא הנוסחה שבכ"י ירושלים
 הנ"ל — בור סוד.

9. המשנה מבדילה בין בור הרבים ובאר הרבים, בור היחיד ובאר היחיד ונחלקו תנאים
 בדיניהם. בכ"ק יש פאן, פנראה, שתי טעויות סופר. בראשונה דלג ע"י הדומות על 'ובאר
 הרבים', ובשנייה בדברי רבי יהודה בן בבא שינה 'לבור' במקום 'לבאר'. אחד המשתמשים
 מחק ברישא מחיקה הניכרת ושינה מ'בור' ל'באר'.

10. 'שיח' שיחין' במשנה 15 פעמים, 14 מהן בצירוף לבור ומערה. המקום האחד שבו
 'שיחין' בא לבדו הוא ברשימת הממונים שהיו במקדש (שקלים ה, א) — 'נחוניא חופר
 שיחין'. אך גם כאן מדובר במאגרי מים למקדש ולעולי רגלים. בברייתא בבבלי, בבא קמא נ
 ע"א נחוניא חופר בורות שיחין ומערות.

א. 'בור דות'.

'דות' או 'חדות' נזכרת במשנה שש פעמים. בחמש מהן בא ביחד הזוג 'בור דות':

'החוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס' (ר"ה ג, ז)
'לא את הבור ולא את הדות אף על פי שכתב לו עומקא ורומא' (ב"ב ד, ב)
'נתנו על פי הבור או על פי הדות ונתן שם אבן, אם מסיק מלמטן...' (פלים ה, 1)

'זו היתה תשובת ר' יהודה בתנור שנתנו על פי הבור או על פי הדות' (שם ז, א)
'הבור והדות שבבית וכפישה נתונה עליו' (אהלות ה, ו).

בכל המקומות הללו — וכן באחרים בפרייתות שבתוספתא ובתלמוד — מסתבר מן העניין שהמדיבור בבור יבש שבתוך הבית המשמש בד"כ להחסנה או להבערת אש. ושם לב במיוחד למשנה בבא בתרא:

המוכר את הבית לא מכר... לא את הבור ולא את הדות...
המוכר את החצר מכר בתים בורות שיחין ומעורות...

מודגשים כאן שני סוגי הבור, הבור שבבית המוזכר עם הדות, היציע והחצר שלפנים הימנו (שם) לעומת בור המים שבחצר והנליים עליו — השיח והמערה.

ב. בור ספינה

'בור ספינה אלכסנדרית' ו'בור ספינה קטנה' (פלים טו, א; אהלות ח, א ר"ג) = מאגר מים השתייה של הספינה. משמעות מושאלת הקרובה מאוד למשמעות העיקרית של 'בור'.

ג. בור של יין

(תרומות י, ה; מ"ק ב, ב; ע"ז ד, ח-י; טבוי"י ב, ו). במ"ק ובע"ז מוכח שהמכוון הוא לבור החצוב בגת שלתוכו זב העסיס הנדרך במשטח הדריכה וממנו ממלאים את הפדים.

11. שתי המשניות בכלים דנות בתנור שנוצר בבית האומן אך איננו מוסק שם אלא נמכר ללקוחות לפני צריפתו, והם מסיקים אותו בהיסק ביתי ומכשירים אותו לשימוש. נהג מזור זה, שהוא יחידי במינו בתולדות הקדרות, הסביר י' ברנד (פלי החרס בספרות התלמוד, מוסד הרב קוק, תשי"ג, עמ' תעז ותקסב-תקסו) על רקע הטוהרה ש'פרצה בישראל'. בירושלמי סוף קידושין (סו ע"ג) מבואר שהקדרות נחשבה מלאכה בזויה ו'אמנות ליסטים' ודאי הייתה מסורה פולה בידי עמי הארצות. הפרושים — החברים נהגו להלכה כמאן דאמר 'איזה הוא גבר מלאכתו משיקנו' ואילו עד שלא הוסק הרי הוא ככלי אדמה שאינם מקבלים טומאה. בהיסק ביתי קל — 'פדי לאפות בו סופגנין' עשו אותו פלי — בטוהרה.

בתרומות י, ב שנינו 'שעורים שנפלו לתוך הבור של מים'. להדגשה זו אין אח ורע שהרי סתם בור הוא של מים. אין ספק שההדגשה באה בגלל המקבילה שבהמשך — 'חלתן שנפל לתוך הבור של יין'.

לבד מבור, שיש עמו דות, ושני הסוגים הספציפיים הנ"ל — 'בור של יין' ו'בור ספינה' נראה לי שנוכל לקבוע, ש פ ל ב ו ר ה ו א ח פ י ר ה ב ק ר ק ע ל א י ס ו ף מ י ג ש מ י ם .

לפי בדיקותיי נכונה קביעה זו בכל שישה סדרי משנה. מובן שבמקרים לא מעטים במשנה הקונטקסט ניטרלי ואינו מחייב זאת בהכרח, אך המספר הרב של המקרים המאשרים קביעה זו והעובדה, שאין גם אחד שסותר אותה מרשים לנו לראות את הדברים כפי שהוצגו¹².
מסקנות בדיקתנו¹³:

בלשון המשנה 'באר' היא מלה נדירה יחסית ומשמעה (להוציא חריג אחד) — well. 'בור' מלה שכיחה ולהוציא שלוש קבוצות יוצאות מן הכלל, משמעה תמיד — cistern¹⁴.

12. בכלים ח, ט גורסים רבנו שמשון משאנץ והרא"ש וכן הוא בכ"י לו 'בור שיש בו בית שפיתה טמא', אך הרמב"ם ומלאכת שלמה וכ"ק גורסים 'בור'. גרסתם עדיפה ים מצד העניין שכן הבור שבקרקע בנדי אינו מקבל טומאה ולפי הגרסה 'בור' צריך לדחוק שמדובר ביורות הערביים או תנור של בן דיני שנתפאר לעיל (ה, יא) שהוא חופר בארץ וטח בטיט ויכול הטיט לעמוד בפני עצמו כמו שכתבו הר"ש והרא"ש. וכן בתוספתא שם ו, ט (צוקרמאנדל עמ' 576 שו" 18) 'בור של נפחין' (והר"ש עצמו מביאה שם בנוסח — 'תנור של נפחין').

13. מסקנות דומות עולות גם מתוך עיון במדרשי ההלכה עפ"י הקונקורדנציות לבית קוסובסקי. (תפוצתה של 'באר' עולה במכילתא ובספרי בהקשרים מקראיים. בספרא אין המלה מצויה. שתי חריגות שמצאתי — 'באר' במקום 'בור' במכילתא משפטים י"ד הוצ' הורוביץ עמ' 296 ו'באר הגולה' במקום 'בור הגולה' בספרי דברים ע"ז פינקלשטיין 142; מתקנות אל נכון בחילופי הגרסאות; עיי' שם). אשר למקורות האמורים — 'באר' במקומה עומדת מבחינת התפוצה ומבחינת המשמע; בשימושי 'בור' חל פנראה הבדל משמעותי בין אמוראי א"י לאמוראי בבל ובדעתי לדון על כך במסגרת אחרת. שונה ומיוחדת בין מקורות חז"ל היא התוספתא שבה פל המסגרת מעורערת. לערעור זה יש כפי הנראה משמעות ביחס לשאלת מקורה ומקומה של התוספתא בכלל, וטיב לשונה בפרט. אעסוק בעניין זה אי"ה במאמר-המשך למאמר הזה.

14. כאן מקום אתי להזכיר את צורת הריבוי המיוחדת ב'יריות' (עירובין ב, א בכתיב היד. בבבלי ודפוסים: 'ביראות'. צורת ריבוי זו מצויה בלשון חכמים במלים בעלות סיומת נקבה, בייחוד מטיפוס 'אמרה' 'גזרה' או במלים זרות (פולמוס, פנקס) ועל כן היא תמוהה במקרה שלנו. גם הבבלי (יח ע"א) וגם הירושלמי (הל' ד כ ע"ב) נראה שמפרשים את 'ביריות' — 'ביראות' כמו 'בארות' (אכן אין במשנה 'בארות' ברבים במקומות אחרים). אך מתוך עיון במשנה ובתוכנה לפי פשוטו, הדעת נוטה פדברי מלא"ש כאן הוראה במשפט 'עושין פסין לביראות' פותרת כללית ולהכי תנא ביראות מלה מורכבת מבארות ובורות' (מורפולוגית

ב. 'בור' ו'באר' במקרא

בפשטות נוטים לחשוב, שחלוקת המשמעויות של המשנה קיימת בלשון מקדמת דנא ותקפה לפיכך גם במקרא.

את הדעה הזאת אפשר למצוא ברוב הספרות האנציקלופדית והמילונית. כך נוקט למשל מילון באומגרטנר החדש (ע' בור, עמ' 102 וע' בור עמ' 111-112) וכן האנציקלופדיה המקראית (ע' בור של מ' אבי-יונה ב' 41-43 ובאר של ה"ז הירשברג ב' 1-5). למחברים אלה ולאחרים פשוט שפיסדו של דבר בור הוא cistern של מים מכונסים — וממנו נשאלו המשמעויות האחרות — 'גיהנם' 'בית סוהר', ובאר הוא well של מי תהום. בדיקת הממצא, פפי שיפורט בהמשך, מראה לענ"ד שכיוון מחשבה זה אינו מסתבר. ועוד, האנציקלופדיה המקראית והמילונים מתייחסים בנידוננו אל המקרא כאל מקשה אחת מבלי להבדיל בין ספרים ותקופות במקרא¹⁵. פפי שנראה, יש הבדל גדול בין התקופות במקרא בעניין הזה.

והרי פירוט החומר:

1. 'באר' שפירושה במובהק — well שכיחה מאוד במקרא; היא נופרת 28 פעמים¹⁶. ואולם כל ה-28 הן בתורה ולא בנ"ך ורובן בסיפורי האבות שבס' בראשית. (השאר — בתחילת שמות בפרשת משה במדן ובסדר מסעות ישראל באדום ומאב בפרשת חוקת. מלבד אלו אין עוד 'באר' בתורה).

ומצד שני — חוץ ממקרה אחד (עליו — לקמן) אין עוד 'באר' בתורה במשמעות אחרת. הבאר נקראת גם 'עין' 'עין המים'. על מהותה מעידים גם התיאורים:

ויחפרו עבדי יצחק בנחל וימצאו שם באר מים חיים' (בר' כו, יט)

ויאמרו לו מצאנו מים' (בר' כ, לב)

וישך יצחק ויחפר את באר המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים... (בר' כו, יח)

קשה לקבל הסבר זה על 'מלה מורכבת'. ושמה יש כאן ריבוי של 'בירא' הארמית שהיא יכולה ליצג גם 'בור' וגם 'באר' וראה שם איך הוא מיישב את דיוקם של בעלי התלמוד. עם הצעה זו מתיישבת גם התוספתא בסוף עירובין על-פי כ"י לונדון אשר בדרך כלל הוא כ"י משונח מאד' (לשון ר"ש ליברמן בהקדמת סדר מועד) הגורסת 'ולא כל בורות חקר התירו' (בפרייתא המקבילה בבבלי ובירושלמי שם 'ולא כל בארות הקר'). גם שם מתבקשת לפי העניין מלה הפוללת 'בור' ו'באר'.

15. יוצא מכלל זה BDB שעמד על כך ש'באר' מצויה בעיקר ב'Hexateuch' (שם זה

הוא עניין של טרמינולוגיה כללית. למעשה אין 'באר' ביהושע כלל).

16. את שמות המקומות 'באר שבע' 'באר לחי רא' מניתי רק במקום שהכתיב מדיגש

את פירושו השם: 'על כן קרא לבאר באר לחי רא' על אדות הבאר אשר חפרו... ויקרא אותה שבעה על כן שם העיר באר שבע'.

'ותבאנה ותדלנה ותמלאנה את הרהטים' (שמ' ב, טז)

תמיד הבאר היא מהות ציבורית המשמשת עיר שלמה או קבוצה גדולה של רועים. על טיבן של הפארות אנו למדים גם מן המקומות הגיאוגרפים שבהם הן מוזפרות:

- * בדרך שור, בין קדש ובין בָּרַד (בר' טז ז; טז, יד)
- * במדבר באר שבע ובבאר שבע עצמה (בר' כא, ל; כו, לג)
- * בגרר ובנחל גרר (בר' כא, כה; כו, טו—כב)
- * בארץ בני קדם, ארם נהרים, עיר נחור, קרוב לחרן (בר' כד; כט, א—י)
- * בארץ מדן (שמות ב, טו).
- * באדום, במדבר מאב קרוב לארנון ובארץ סיחון (במ' כ, יז; כא, טז—כב).

לעומת זאת, אין מוזפרות בארות בשכם בית-אל חברון, שבהן בןקא עיקר פעולתם של האבות.

מסתבר, שטעם הדבר הוא שאלו הם אזורים הרריים, שאין חופרים בהם אל מי התהום.

בכל המערכת הזאת ישנו חריג אחד — בר' יד, י: 'ועמק השדים בָּאֵרֶת בָּאֵרֶת חָמֵר ויָנְסוּ מִלֵּךְ-סֹדֶם ויעמרה ויפלו-שמה' פאן, לפי העניין, הפונה לחפירה שאין מטרתה מים אלא הוצאת חמר, דבר ההולם את אזורים המלח. לא במקרה נמסר לנו פאן הניקוד המיוחד בָּאֵרֶת — השונה מן הצורה הרגילה (בנפרד ובנסמך) בָּאֵרֶת.

כידוע, שתי הצורות מייצגות את הצורה הקדומה בָּאֵר * (אחת על-דרך תְּאֵנִים ואחת על-דרך צֶאֱלִים. ראה לקמן פרק ד). אין ספק שהשינוי בצורה בא למטרת בידול.

2. שונה המצב מחוץ לחמישה חומשי תורה. בשאר ספרי המקרא 'באר' מוזפרת פעמים מעטות (הפירוט בהמשך) ובכולן חוץ ממקום אחד — היא באה בהקשר שירי-מליצי. בכל המקרים נראה שהבאר אין משמעה בְּדִקָּא well.
- המקום היחיד, שבו סיפור-דברים בפרוזה הוא במעשה דוד ואבשלום (ש"ב יז, יח—כא):

'ויבאו אל-בית-איש בבחרים ולו בָּאֵר בחצרו וירדו שם.

ותקח האשה ותפיל את-המסך על-פני הבאר ותשטח עליו הרפות...'

בחורים סמוכה לירושלים ממזרח או צפון-מזרח, בקספר המדבר ההררי שבבנימין¹⁷. באזור זה אין מקום לבארות הנחפרות אל מי התהום ומאחר שגם

17. במחקר מקובלות הצעות זיהוי אחדות בחרכות שונות ברכס הר הזיתים ובסביבתו.

אין בו כמעט מעיינות נובעים, כל משק המים שבו מושחת עד היום על הרבה בורות חצובים לאיסוף מי הגשמים.

ועוד, באר פרטית בחצרו של אדם, שאפשר לשטוח עליה את המסך והריפות 'ולא נודע דבר' אינה יכולה להיות well אלא cistern ביתי מן הסוג המאפיין בצפיפותו במיוחד את יישובי התקופה הישראלית, ובמזרח בנימין בפרט. מטעמים אלו, כנראה, תרגם יונתן 'באר' זו — 'גונָא' ולא 'בִּינָא' ¹⁷ *.

מלבד הזכרה זו נזכרת 'באר' בנ"ך רק עוד חמש פעמים וכולן בהקשר שירי; פעמיים בתהלים, פעמיים במשלי ופעם בשיר השירים.

בשתיים מתוך החמש באה 'באר' בצמידות לשוחה/שַׁחַת ('שַׁחַת' מוֹרֵשׁ שו"ח בדומה לַיִנְחַת. ר' מילונים ¹⁸).

‘ואתה אלהים תִּזְכֹּר לְבַאר שַׁחַת’ (תה' נה, כד)

‘כִּי־שִׁוְחָה עָמְקָה זֹנָה וּבַאר צָרָה נִכְרִיָּה’ (מש' כג, כז).

שוחה/שַׁחַת נפוצות במקרא ('שוחה' — 'שיחה' 8 פעמים. 'שַׁחַת' 23 פעמים) ולפי הקשרן אינן קשורות לאיסוף מים; משמען על־פִּירוֹב מלפודת, פח ¹⁹, ובהשאלה — שאול, גיהנום.

שלושת המקומות הנותרים, שבהם נזכרת 'באר', דומים במסגרת אך שונים

ענתות. הצד השנה שבהצעות אלו הוא שאין הן מבוססות, אלא על הנתונים הבסיסיים שמן הפסוקים — מקום קרוב לירושלים וממנו דרך לערבות הירדן.

חבל שהתעלמו מן המסורת שעליה מעיד תרגום יונתן המתרגם בכל מקום את 'בחורים' — 'עֲלָמָת'. מסורת זו מסבירה איך זה נפקד מקומה של בחורים בכל הרשימות המרובות של ערי בנימין במקרא, ומאידך גיסא היא מזוהרת הרבה בתקופה קצרה יחסית של שאול ודוד (ובתקופה זו אין השם 'עלמת' נזכר) מבחינה לשונית אפשרי חילוף זה של מלים נרדפות 'עלם' ו'בחור'. עֲלָמָת היא עֲלָמָן נזכרת בפרשימת ערי הלויים (יהושע כא ודה"א ו) ובייחודי בנימין (דהי"א ח, וט) ומזוהה בח'רבת עֲלָמִית ממזרח לענאתה היא ענתות. בחרבה הרבה בורות חצובים.

17. * בפסוק יח ו־כא. אך בפסוק יט מתרגם 'בירא' וצ"ע.

18. על־פי BDB ו־KB. שורשים קרובים — שח"ח שח"ו/י. מן השורש האחרון גזורה כנראה המלה הדומה שח"תותם (תהלים קז, יט; איכה ד, כ). על־פי זה פדאי לשקול שמא גם 'שַׁחַת' אף היא ל"י בדומה לַקָּרַת.

19. אף שבלשון משנה (לעיל א') בארמית יהודית וסורית (על־פי מילונים) וכן אשח/אשוח/אשח שפכתובת מישע (שורה 9 ו־23) בבן־סירא (נ 2) ובמגילת הנחשת (הרבה) — פולם מאגרי מים במשמע. אף־על־פִּי־כן במקרא הנתונים הם רבים וחד־משמעיים וברור מתוכם ששַׁחַת־שוחה אינו מאגר למים אלא מלפודת, חפירה בקרקע.

אפשר לראות זאת היטב בפסוק היחיד שבו מדובר על מים שבחוץ שַׁחַת. מים אלה הם מי בֹּץ מלוכלכים שנאספו בזמן גשם בחוץ השַׁחַת ולא יצולחו לשימוש — 'אִם הִתְרַחֲצִיתִי בָּמוֹ (ק': בָּמִי) שֶׁלַּג וְהִזְפֹּתִי בְּבֶר בָּפִי: אִזְּשַׁחַת תִּטְבֹּלֵנִי וְתַעֲבֹנֵנִי שְׁלֹמֹה': (איוב ט, לִלֵּא)

בתוכן. הצד השנה שבהם שבשלושתם נמנו בדרך מליצה, סוגים שונים ורבים של מקורות מים:

הצילני מִטֵּיט ואל-אטֶבָּעָה	אֶנְצֵלָה מְשֻׁנְאִי וּמַעַמְקֵי־מִים
אל-תשטפני שְׁבִלֹת מִים	ואל-תבלעני מַצִּיל הַ
ואל-תֶּאֱטֹר-עָלַי בָּאֵר פִּיהָ.	(תה' סט, טר-טז)

שְׁתֵּה-מִים מִבּוֹרָךְ	ונזלים מתוך בְּאֵרְךָ
יפוצו מַעֲיֵנֶיךָ חוּצָה	ברחבות פִּלְגֵי־מִים ...
יְהִי־מִקּוֹרְךָ בְּרוּךְ	ושמח מאשת נְעוּרְךָ
	(מש' ה, טר-טז; יח)

גֵן נְעוּל אַחֲתֵי־כָלָה	גֵּל נְעוּל מַעֲיֵן חֲתוּם
שֶׁלֹּחֶיךָ פֶּרֶדֶס רְמוּנִים ...	מֵרֹא הַלּוֹת עִם פֶּל־רֹאשֵׁי בָשִׁמִּים
מַעֲיֵן גְּנִים	בָּאֵר מִים חַיִּים
ונזלים מן לבנון.	(שיה"ש ד, יב-טו)

בשלושת המקומות בנוי השיר כמה צלעות החוזרות פולן — מים. כאמור, שלושת השירים קרובים במראה החיצוני אבל שונים מאוד במהותם. בראשון מדובר על צד הטביעה והאבדון שבמים ו'מיני המים' המוזכרים הם מעמקים, שיבולת, מצולה וטיט. בשני מודגשות הנביעה והפרטיות שבמים והחכם השפיל לשבץ בצלע האחרונה את 'אשת נעורך' כאילו היה זה שם של מקור מים וחיים כמו בור, באר, מעיין, פלגי מים, מקור. בשלישי יש דימויים של גן מושקע; מוקדי הצלעות האחרונות הם מקורות המים המשקים את הגן.

מסתבר, אם כן, שהשירה המקראית איננה משתמשת ב'באר' בהקשר רגיל אלא כמטאפורה ובפרט במקום שהכתוב מְחַזֵּר אחר הרבה מלים וביטויים נרדפים. במקומות אלו משותפת רק המסגרת החיצונית — מים, ואילו התוכן הפנימי שונה בכל מקום. רק מלה אחת חוזרת ומשתלבת בכל ההקשרים — 'באר'. כל זה יובן, אם יניח שבאותה תקופה שבה נאמרו הדברים לא הייתה המלה 'באר' בשימוש חי יום־יומי ופציפי במשמעותו אלא הייתה מלה שירית מאוצר המלים הקדום של הלשון שיכולה להיות מגוונת לצרכים שונים.

אשר לפסוק בשיר השירים אפשר שאין זה כי אם ציטוט מליצי של לשון התורה בס' בראשית (כו, יט). הביטוי, 'באר מים חיים' אינו נופר אלא בשני הפסוקים האלה אך בעוד שבבראשית הוא מעוגן בהקשרו במשמעות המיוחדת של 'באר' בתורה, הרי בשיה"ש הוא מקביל ל'מעין גנים ונזלים מן לבנון' שהם שונים

מ־well. קשר פלשהו למשמעות המסוימת של 'באר' בתורה אפשר למצוא במשלי, שם נראה שהפסוק הולך מן המועט למרובה, בסדר: בור — באר — מעיין — פלגי מים; אך נראה שזו היא רק השפעה ספרותית ולא שיקוף מציאות שלמה. ראיה לדבר: הדגשת הפרטיות שבכאן ('בארך' — מש' ה, טו, 'יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך' — מש' ה, טז) המנוגדת לאופי הציבורי בדרך כלל של מעיין ובאר.

תמונה דומה מתקבלת גם פאן מבדיקת שמות מקומות בני התקופה, הפוללים 'באר'. מבלי לגעת במקרים מסופקים בצורתם, שמות שהם ספק שם אדם ספק שם מקום ושמות שאיננו יכולים לדעת את מקומם, הרי בכראשית אנו מוצאים את שני המקומות באר שבע ו באר ל ח י י א י ; שניהם מצויים באזור שפלכלתו בנויה על חפירת בארות well אל מי התהום.

לעומתם פוגשים אנו ביהושע ובספרי נביאים את 'בארות' עיר הגבעונים המצויה על במת ההר של בנימין ואת 'בַּעַלְת בַּאֲרָא מֶת נַגֵּב' קצה נחלת שמעון בנגב (יהו' יט, ח)¹⁹. שתיהן באזורים שאינם מתאימים ל־well.

3. בור / בר

המלה נמצאת במקרא קרוב לשישים פעמים, בארבע משמעויות:

א. המשמעות הראשית — בור cistern לאיסוף מים
ג שם ²⁰, בעיר ²¹ או בשדה, במקום מרעה ²². לעתים אולי מאגר מים ציבורי

¹⁹ * . הנתונים על מקום זה מעטים וזיהוי לא ידוע. עיין בפירושים המדעיים ליהושע יט ושם"א ל, ו וראה ח' גבריהו 'בעלת באר' אנציקלופדיה מקראית ב', עמ' 301 ושם בעלות 1 עמ' 298. וא"פ רייני, ראמת נגב אנציקלופדיה מקראית ז', עמ' 298-299 (להצעות הזיהוי הנזכרות שם אין בסיס של ממש). מפל מקום זה הוא אזור של בורות cistern.

²⁰ . ההקשר, הקבלה מקומית ומקבילות רחוקות מלמדים על כך ומספקים נתונים שונים על הבור ושימושו. הבור הוא חצוב (בסלע) ולא חפור כמו הבאר (דב' ו; דה"ב כו) חציבתו ב'מקבת-בר' (יש' נא, א ועי"ש בדר"ק) לכל אדם בור משלו (מל"ב יח, לא; יש' לו, טז). שואבים ממנו בגלגל (קה' יב, ו). ההקבלה 'ותשבר כד על המבוע' הקבלה כללית. נתון זה — הגלגל — רק בקהלת). לעתים אין בבור מים ופעמים שיש בו טיט (בר' לו; יר' לח) משמש למסתור בשדה בשעת צרה (שמ"א ג) הרועים הושלכו לתוכו (יר' מא מל"ב י). בור שאין בו מים נקרא, פנראה, 'בור שאון' מן שא"י לשון חורבן — 'יעלני מבוא שאון מטיט היין' (תה' מ, ג. יש מפרשים — בור מלא מים; שאון = המון; וההקבלה משלימה ולא שונה. יש אומרים שאון = 'שאל' — חקיקן נוסח או חילוף לשוני. 'איזהו טיט היין זה טיט הבורות' משנה מקנאות, ט, ב. האטימולוגיה של יין לא נתבררה. ר' מילונים).

²¹ . ברוב הדוגמאות שבמקרא אין לדעת פנדאות אם מדובר בבור בעיר או בשדה ויש שהפנה פפי הנראה לכלול את שניהם (פגז' אך מעין ובור מקנה מים יהיה טהור' ויק' יא, לו. 'ובלת חצובים אשר לא חצבת' דב' ו, יא). בור עירוני מובהק הוא הבור של מלכיהו בחצר המטרה שאליו הושלך ירמיהו (לח ו-יג א 7) ובמקור קרוב למקרא: 'ובר אן בקרב הקר בקרחה ואמר לכל העם עשו לכם אש בר בביתה' (מישע 25).

²² . פגז' הבור של יוסף ב'מדבר' המרעה שבדותן (בר' לו, כ-ל א 6). מעניין שבאותו

בעיר או בשדה²³.

שימוש זה נפוץ ברו"ב ספרי המקרא (כ־30 הזכרות) למן פרשת יוסף ואחיו ועד ירמיהו, איכה ודברי הימים²⁴.

ב. פלא. שימוש זה מצומצם. 4 פעמים במקרא; מהן 3 בחלק ה'מצרי' של בראשית ושמות (בר' מ, טו; מא, יד; שמ' יב, כט) ואחת — בירמיהו (לו, טז). בשני הראשונים — 'בור', בשני האחרונים — 'בית הבור'. גם בסיפור יוסף וגם בסיפור ירמיהו יש מקום לחשוב על סיבות סגנוניות שגרמו לבחירת המושג הנדיר. בפרשיות יוסף כבר נזכרו 'בית הסהר' וכן 'משמר שר הטבחים' ובמלה 'בור' יש משום גיוון ספרותי. הוא הדין בירמיהו, שם מוזכר בפסוק הקודם 'בית הַסוּר' בית יהונתן הספר כִּי־אֵת עֲשׂוּ לְבֵית הַקָּלָא' (לו, טז). ועוד, גם יוסף וגם ירמיהו הושלכו לבור ממש בפרשה סמוכה לפרשת היאסרם; ייתכן שגם קשר זה השפיע.

ג. קבר, שאול, מות. שימוש ספרותי מופיע הרבה (21 פעמים) אבל — תפוצתו מוגבלת אך ורק לספרים — ישעיהו (עד לו), יחזקאל, תהלים ומשלי; ובאלה, כמעט שאין 'בור' במשמעות אחרת. לפי שעה אין בידי הספר במה מתייחדים אלה מספרי נבואה וחכמה אחרים בנביאים אחרונים וכתובים, מכל מקום יכולים אנו לקבוע, שהיה זה שימוש ספרותי ייחודי, אשר לא היה מקובל בכל עולם השירה ובנדאי שלא בלשון הדיבור.

ד. חפירה פלשהי. 'הוא הפה את הארי בתוך הַבַּאר/הַבּוֹר ביום השלג' (ש"ב כג, כ; דהי"א יא, כב). נראה שהפגנה למאורת הארי.

'בור פרה ויחפרהו ויפל בשחת יפעל' (תה' ז, טז). לפי ההקבלה נראה שמדובר בחפירת מלפודת. מסתבר, שגם בפסוק 'וכי יפתח איש בור או כִּי־כרה איש בור' (שמ' כא, לג) 'בור' הוא שם כללי לכל חפירה שהיא. עדות לכך הלשון 'כרה' — לא 'יחפור' (בעפר) ולא 'יחצוב' (בסלע). שורש פר"י במקרא,

אזור עצמו שב ומשמש בור של רועים למטרה דומה קרוב לאלף שנה לאחר מכן — בור בית עקד הרועים בין שומרון ובין יזרעאל — 'וישחטום אל-בור בית-עקד ארבעים ושנים איש' (מ"ב י, יד). בורות רבים למרעה חצב עזויהו 'ויחצב בורות רבים כי מקנה רב היה לו' (דה"ב כו, י).

23. בעיר — באר/בור בית לחם אשר בשער (ש"ב כג, ט"ז) × 2. דה"א יא, יח"ט × 2. על הפתיח 'באר' ראה לקמן פרק 1). והבור אשר השליך שם ישמעאל את פל-פגרי האנשים... הוא אשר עשה המלך אסא מפני בעשא מלך-ישראל (יר' מא, ט).

בשדה — 'בור הגדול אשר בַּשָּׂכו' (ש"א יט, כב) בור הַסָּה (ש"ב ג, כו) בור בית עַקֵּד (לעיל). ציונם של אלו בסמיכות מיידעת על שם מקומם מוכיח שהיו ידועים לציבור.

24. בעזרא אין בור נזכר, כנראה, במקרה. ההזכרה שבנחמ' ט, כ"ה 'ויירשו בתים מלאים-פל-טוב ברות חצובים פרמים וזיתים' אינה ראויה להיזכר כאן מאחר שהיא ציטוט כמעט מושלם של הפסוק בדברים.

על-פי הקשריו, משמש, כנראה, בהוראה כללית הפוללת גם חציבה בסלע וגם חפירה בעפר.²⁵
מעניינים הפסוקים שבהם כפל משמעות.

‘גם-אֶת־בְּדֵם־בְּרִיתְךָ־שִׁלַּחְתִּי אֶסְיֶיךָ־מִבּוֹר־אֵין־מִים־בּוֹ’ (זכ’ ט,
(יא)
‘צִמְתּוֹ בְּבוֹר־חַיִּי וַיֵּדוּ אֲבָן־בִּי... קִרְאֲתִי שִׁמְךָ ה’ מִבּוֹר־תַּחְתִּיּוֹת’ (איכה ג, נג;
(נה)

לפי המסורת הקדומה שירמיהו הנביא הוא מחבר הקינה^{25*} מאפשרת המשמעות
הפפולה לנביא לכלול יחד את סיפור השלכתו לבור עם צרת העם והגלות.
‘וַיִּנְרֹץ הַגִּלְגַּל אֶל־הַבּוֹר’ (קה’ יב, ו) — המשל פפשוטו וגם רמז לבור הקבר
שבנמשל²⁶.

4. צורות מיוחדות

מלבד בור/בַּר וּבָאָר ישנן צורות מיוחדות:
א. בַּאֲר. ברשימת גיבורי דָּד שִׁבְסוּף ספר שמואל ב נזכרת שלוש פעמים
‘בַּאֲר’:
פעמיים — ‘בַּאֲרֵי בֵּית־לַחֵם’ (כג, טו-טז)
ופעם — ‘בַּחֹךְ הַבַּאֲרֵי בְּיוֹם הַשְּׁלֵג’ (שם, כ)
באותה רשימה במקום שהיא חוזרת — בדברי הימים א’ (יא, יח-כב) בכל
השלוש — ‘בּוֹר’ הצורה מצויה עוד בירמיהו ב, יג ‘לַחֲצֹב־לָהֶם בְּאֵרוֹת בַּאֲרֹת
נִשְׁבְּרִים’.
בדרך כלל נוטים לראות בפתובים שלפנינו קרי ‘בּוֹר’ וכתוב ‘בָּאָר’ והקרי שבדרך

25. בסלע — ‘בְּקִבְרֵי אֲשֶׁר פָּרִיתִי לִי בְּאֶרֶץ פְּנֵעַי’ (בר’ נ, ה). ‘בְּקִבְלָתִּי אֲשֶׁר פָּרִיתִי לִי
בְּעִיר דָּד’ (דה”ב טז, יד).

בעפר — ‘וַיִּכְרֻ שֵׁם עֲבָדֵי יִצְחָק בָּאֲר’ (בר’ כו, טו. מקביל ל’ויחפרו עבדי יצחק
בנחל’).

סחמי כללי — ‘עַד יִכָּרֶה לְרֹשַׁע שַׁחַת’ וכיו”ב. לשון פרייה מצוי ביותר בשוחה —
שחת (7 במקרא) ונראה שגם ‘שוחה’ שחת’ משמעה כללי (ועיין
לעיל).

25*. מקורות ודעות במחקר ראה א”ש הרטום איכה אנציקלופדיה מקראית א’
259-262.

26. אולי יש מקום למחשבה על קשר אל המריצה המיוחדת לקברות משנה שקלים ח,
ב. ועיין שם במפרשים.

כלל חזקתו שהוא המאוחר שזרר לבדו בדברי הימים²⁶ * אולם המסורה איננה מציינת כאן קרי וכתוב²⁷. כפי שאבאר לקמן נראה יותר שזהו כתיב מקורי מסוג 'צאן' 'שמאל'.

ב. בָּאָלָת. 'ועמק השדים בָּאָלָת בָּאָלָת חמר' כבר הזכרנו לעיל (ב 1) את צורת הרבים החריגה הזאת וניסינו לעמוד על פשרה.

ג. עוד יש להוסיף את הפסוק בירמיהו (ו, ז)

'בְּהִקִּיר בּוֹר פ' / ב' י' ק' מִיָּמֶיךָ כֵּן הִקְרָה רַעְתָּה
חֲמֵס נָשָׁד יִשְׁמַע בָּהּ עַל-פְּנֵי תַמִּיד'

הקרי כאן הוא 'hapax' ופירוש הביטוי כולו בעייתי. המחלוקת הפרשנית על פסוק זה עתיקת יומין. הפירוש ההולם ביותר את הנמשל הוא פירושו של רב נחמן בר יצחק בסוף מסכת עירובין (קד ע"ב):

'באר מים חיים שנאמר פהקיר ביר מימה' ומבאר רש"י שם:
'לשון מקור... כמו שמעיין מקור הנובע מתחדש והולך ומוסיף תמיד — כך הקרה רעתה' בפירוש זה עומדים בירמיהו רש"י ורד"ק.
ואולם המתרגמים הקדמונים לא כך נקטו.

השבעים מתרגמים: *ὡς ψύχει λάκκος ὕδωρ οὕτως ψύχει κακία αὐτῆς*
'כמו שבור מקור מים כן רשעתה מקררת אותה'.

יונתן: 'כגובא דמקיים מוהי כן אוריכו ואתקנמו בגנה עבדי בישתא'.
פשיטתא: 'איך דכנש גובא מוהי הכנא פנשת בישתא'.

ניכר שכל המתרגמים גרסו בפסוק 'בור' כמו הכתיב שלנו ופירושוהו כמידת יכולתם. אך דא עקא, תרגום השבעים מיושב מבחינה לשונית (אך לא לגמרי. לשיטתם היה צ"ל 'כֵּן הִקְרָתָה רעתה') אך אינו מובן כראוי עניינית. התרגומים

*26 BDB p. 92a; H. P. Smith The Books of Samuel (ICC) לשל Edinburg 1898 p. 386; S. R. Driver Notes on the hebrew Text and the Topography of the books of Samuel, Oxford 1913 pp. 366–7; מ"צ סגל ספרי שמואל ירושלים 1971 עמ' שצא-שצב.

27. כך פתר ארם-צובא וכ"י לינגרד (ומהדורות חדשות שנעשו על-פיהם). אולם כ"י קהיר ודפוס ונציה ובעקבותיהם מנחת שי ודפוסים מאוחרים נותנים בשמואל ב' כג, טו וטז מבור (או מבר) ק' ושם כ': הבור ק', ומפאן נשתבשו חוקרים. בירמיהו גם בכל המהדורות המאוחרות עד כמה שהגיעה ידי לא מצוין בדרך כלל קרי וכתוב. מעניין נוסח הערת המסורה בשמואל: זכתא (מס"ק בכתר ארם צובא בשמואל ב כג בכל שלושת המקומות; בכ"י לינגרד בפעם הראשונה, בפס' טו. בדומה לזה בירמיהו ב' כו, ל: זכתא) ובדומה לזה גם בד"ו שמואל ב' כג, טו: ג' מל אלף. אך במסורה גדולה ד"ו שם "בור ג' כתיב באר וסי'...". אני מודה בזה לגב' נורית רייך שהפנתה את תשומת לבי להבדלים אלו.

הארמיים לעומת זאת, מסבירים את המשל הנבואי אבל לשון 'פהקיר' 'הקרה' אינה מיושבת.

לפי שלושתם קשה השימוש בלשון נקבה מימיה בעוד שבכל מקום 'בור' לשון זכר.

המתבונן בתשומת לב בפסוק ימצא שגם בנוסח המסורה כאן שתי דרכים. מלבד החילוק שבין הקרי והפתיב גם יש כאן חילוף בין גורת ע"ו — פְּהֶקֶר לבין גורת הכפולים — הֶקְרָה.

כאמור, הפירוש הראשון הוא המיושב ביותר מבחינה תוכנית. מבחינת הנוסח הוא מתאים ל'ביר' ול'פְּהֶקֶר' ולא ל'בור' ו'הֶקְרָה'. לנושא העיקרי שלנו יש להעיר: משמעות המשל הולמת מעיין נובע יותר משהיא הולמת באר חפורה אל מי התהום. מודגשת כאן התחדשות מים נובעים חדשים בכל רגע, מה שאינו בולט לעין בבאר חפורה. ייתכן, אם כן, שפֶּבֶר אינה באר אלא מעיין.

ג. הצד ההיסטורי-ריאלי

בשאלה מסוג זה שלנו, שיש לה רקע מציאותי-טכני מובהק, הכרח לסקור, ראשית כול, את המציאות שנהגה בעולם הקדום ולהקבילה לתולדות הלשון. במקרה שלנו, מפליא שרבים מן העוסקים בלקסיקולוגיה ואטימולוגיה לא עשו זאת! בניגוד לבאר — well שלפי כל הסימנים היא טכניקה עתיקה אשר שימשה בכל רחבי המזרח הקדמון עוד בתקופות הפראשית של הלשונות השמיות²⁸, הרי בור המים המטוּיח הוא ממצא ארץ-יש'ראלי אופייני שראשיתו פנראה בסוף השליש הראשון של האלף השני לפנה"ס, והתפשטותו בדרך חיים נפוצה חלה רק לאחר ההתנחלות הישראלית.

28. אני מוצא לנכון להעיר כאן על הבנה מוטעית לדעתי של מהות ה'באר' שבמקרא. ח"ו הירשברג (אנציקלופדיה מקראית, ע' באר) בעקבות מוסיל (ר' שם מראי מקומות) מקביל את הבארות שבמקרא למיני בארות קטנות המשמשות את הערבים ממזרח לים המלח, החופרים באזור של מי תהום גבוהים כחצי מטר באדמה ומגיעים למים.

שיטה זו הפרנו בכמה ואדירות בסיני והיא המכונה שם 'תמילה' ואולם, שיטה זו לא מתאימה בגרר ובאר שבע שבהן מי התהום הרבה יותר עמוקים והחפירה אליהם באדמת הלס הפריכה מחייבת מאמץ משותף של קבוצה מאורגנת. נתוני המקרא בכל המקומות שבהם נזכרת באר — well, היינו בסיפורי האבות ומשה ואף בפרשת שירת הבאר אשר מקום התרחשותה הוא ארץ מואב (שבה חקר מוסיל) מוכיחים, שתמיד מדובר במהות של יישוב שלם, מחנה ישראל או משפחה — חמילה גדולה של האבות.

תיאור המתאים אולי לתמילה הוא 'ויבאו אילמה ושם שטים עשרה עינת מים ושבעים תמרים' (שמות טו, כז) אך שם לא נזכרת 'באר'!

התרחבות השימוש בבור הסוד, היא שאפשרה לאבותינו להניח את העמקים לפנענים ולהקים מאות יישובים באזורי הר וחצי-מדבר חסרי מקורות מים, והיא ששינתה את מפת יישובה של הארץ.

הבורות הקדומים ביותר הידועים לנו בארכיאולוגיה נתגלו בחצור. הם עשויים בשיטה הרגילה בארץ — חפירה דמוית בקבוק שפיה צר ותוכה עגול ורחב — ועומקם 5–9 מ'. לפי הכלים שנמצאו בתוכם הם שייכים לתקופת הברונזה התיכונה והמאוחרת ולפחות באחד מהם מוכיחה הקרמיקה שנמצאה בעפר מילוי, שפבר יצא מכלל שימוש בראשית הברונזה המאוחרת.

זו אחת הדוגמאות הקדומות ביותר של בור מים מטוּח בארץ ישראל והיא קודמת בכמה מאות שנים לבורות המטוּחים המיוחסים לישראלים²⁹. הקבלת הנתונים הארכיאולוגיים למקרא מעניינת מאוד. מסתבר, שהבורות הראשונים שמפירה הארכיאולוגיה הם בערך בני זמנו של הבור הראשון שבמקרא — בורו של יוסף. למדנו מכאן שהיעדרם של בורות מסיפורי האבות, לפני פרשת יוסף ואחיו, כנראה אינו מקרי; מסתבר שעדיין לא באו לעולם.

29. י' ידן, חצור "ראש כל הממלכות האלה", תל-אביב 1975, עמ' 123. ממצאי חצור הם חריגים. על-פירוב אין מוצאים בורות מטוּחים מן התקופות שלפני ההתנחלות הישראלית. לעומת זאת, אין תקופה העשירה בבורות כתקופות הפרול, למן ההתנחלות ואילך. באתרים ישראלים בולטים בורות המים בצפיפותם הרבה (עד כדי 3–4 מטרים בין פי בור לפי בור). הערים הפנעניות, לעומת זאת מושתתות חמדי על מקור מים טבעי ולעתים על אגירות עירוניות גדולות. על-פי זה הניחה במשך עשרות שנים האסכולה העיקרית בארכיאולוגיה ובגיאוגרפיה-היסטורית של א"י שהבור הוא 'המצאה ישראלית' שבאה בעקבות התחלת ייצור פלי ברזל וכן המצאת טיח שאינו חדיר למים. את הבור של יוסף ו'בורות חצובים אשר לא חצבת' פטרו כנאכרונים (עיין ו"פ אולברייט, הארכיאולוגיה של א"י, מהד' עברית, ת"א, תשכ"ה, עמ' 98 ו-179).

תגליות חצור סתרו את הבניין הזה. כבר בעיצומן של החפירות רמז י' אהרני שהבורות לעתים קדמו לישראלים (ראה דבריו בעיונים בס' יהושע, קרית ספר, ירושלים, תש"ך, עמ' 231). לאחר פרסום מלא של הממצאים מחצור ועם התרבותם של סקרי שטח שבהם הוברר שגם בתקופת הברונזה לא הייתה ההתיישבות צמודה בהכרח למקורות מים, מוסכם פיוס שזוהי טכניקה בת התקופה הפנענית התיכונה אשר אימצוה בני ישראל לאחר התנחלותם. (ראה י' אהרני, א"י בתקופת המקרא, 1962, מע' 205. ארכיאולוגיה של א"י, 1978, עמ' 144).

הסיבה שבגינה לא היו הבורות בשימוש נרחב עד להתנחלות הישראלית היא, כנראה, שבידי הפנענים היו כל הפקעות הפוריות בעלות מי התהום והמעיינות שבצלעות ההרים והם הספיקו לכמות אוכלוסייהם, בעוד שלבני ישראל הייתה פאן בעיה קיומית. גם ייתכן (והדבר טעון בדיקה) שבראשונה לא היה הטיח די אטום לסלעי גיר ודולומיט המחלחלים שהם מרפיבים את רוב ההר של א"י ורק שכלול נוסף מאוחר אפשר להחיל את ההמצאה בכל רחוב הרי הארץ.

ד. זיווג הממצא עם תולדות הלשון

לפי דעה רונחת³⁰ עיקרו של המושג 'בור' הוא הבור המטויח — cistern לאיסוף מים גשמיים. לרגל תפוצתם הרבה של הבורות ומאחר שהם חרבים כל אימת שלא טופלו כראוי, לפיכך החלו לשמש למטרות שונות — למסתור, להשלכת חללי חרב לא רצויים, לכליאה (ומכאן בהשאלה — שאול, קבר ומנות) ועד מקלט לארי ביום השלג.

'בור' במשמעות בית הסוהר, לפי השקפה זו, הוא תולדה של הנוהג הרונח להשתמש בבור נטוש לכליאת אנשים בתנאי שדה³¹. הבה נבחן את הדברים לאור הממצאים.

ראשית קיומם של הבורות המטויחים ובנדאי ראשית תפוצתם הִרְבָּה חלו בתקופה שהיא רלנאנטית בתולדות הלשון העברית.

אם בור — בית הסוהר הוא תולדה של בור מים — cistern, הרי זה מושג שהיה יכול להינצר רק לאחר שבורות מים היו נפוצים הרבה, עד כדי מציאות בורות ריקים רבים אשר שימשו לכליאה.

תהליך לשוני טבעי, שבו כמה שלבים, זקוק, מן הסתם, לתקופה היסטורית מסוימת, כדי שיגיע לידי סיומו.

לפי הממצא שהצגנו אשר לבורות המים, לא היה תהליך כזה יכול להתרחש אלא בתוך התקופה הישראלית בהרי ישראל.

ברם, המושג 'בור' = בית הסוהר הוא מושג השייך במובהק דווקא לחלק ה'מצרי' של הספרים בראשית ושמות — הרחק בזמן ובמקום ממקום הולדתו הטבעי, בתקופה שבה פנראה ראשית הופעת הבור בכלל, ובמצרים שבה אין בורות מים. מצד אחר, זהו שימוש לשון הנמצא רק פעם אחת — ובהקשר מיוחד — בתקופות שאחרי יציאת מצרים (בירמיהו) ואינו ידוע במקורות שמחוץ למקרא. זאת אומרת, שהנתינים הארכיאולוגיים אינם מתאימים למהלך הנ"ל.

כדאי לשים לב לדברי רש"י בפירושו לתורה בתחילת פרשת מקץ (בר' מא, יד): "מן הבור — מן בית הסוהר שהוא עשוי כמין גומא וכן כל בור שבמקרא לשון גומא הוא ואף אם אין בור מים קרוי בור פוש"א בלעז (= fosse, חפירה³¹).".

30. ראה למשל מ' אבי-יונה, אנציקלופדיה מקראית, ע' 'בור' ח"ז הירשברג שם בָּאָר', מילון KB ו-B ע' בור.

31. תלותו של בור — בית האסורים בבור המים מקובלת משום מה גם על גזניוס (Thesaurus Lipsiae 1829) ובעקבותיו (Gesenius-Buhl) למרות שעיקרו של 'בור' לשיטתו = חפירה, ו-cistern הוא רק סוג מסוים של חפירה.

31*. א' ברלינר, רש"י על התורה עם מבוא, מראי מקומות, הערות וביאורים מהדורת ח"ד שעוועל ירושלים תשכ"ב.

דעה מעין זו מקובלת על מקצת בעלי המילונים³². על יסוד הנתונים הארכיאולוגיים שהצגנו לעיל, נראה שיש להעדיפה. כפי הנראה, ביסודו של דבר גם 'באר' וגם 'בור' הן צורות סגוליות משורש בא"ר.

בָּאָר היא bi'r ו- בּוֹר וגם בָּאָר הן ואריאנטות תנייניות של *bu'r. [עקרונית יכולה בור/באר לשקף גם ba'r* (כמו קֹאד, נוד, ראש, צֶאן) אך ההקבלה בתוך הלשונות השמיות מטה לצד *bu'r*. ראה הע' 36]. מסתבר ש'באר' אינה 'קרי וכתוב', כלומר שתי מסורות שאחת גרסה 'בָּאָר' ואחת 'בָּאָר'³³. בעלי המסורה, שאינם מציינים כאן 'קרי וכתוב' מעידים שלפי תפיסתם זהו פתיב מקורי מסוג 'צֶאן', 'ראש', 'דָּאָר'. מבחינה עניינית בכל המקומות שמוזכר במקרא באר אין הדברים מתאימים לבאר — well. ה'באר' שבו נחבא הארי ביום השלג הוא שוחה, מאורה — pit, ו'מבאר בית לחם אשר בשער' (ש"ב כג, טו) וכן 'בִּאֲרֹת נשברים אשר לא יכלו המים' (יר' ב, יג) הם בְּדֵאֵי cistern³⁴. (ושים לב לצורת הזכר — 'בִּאֲרֹת נשברים' המתאימה ל'בור' ולא ל'בָּאָר'). כנראה נשתמר הפתיב המיוחד דוקא ברשימת גיבורי דָּךְ שיש בה דרכי לשון מיוחדות.

יש לשער, כי 'בור'/'באר' ו'בָּאָר' היו ביסודו של דבר קרובות. בזמן קדום גזרו מן השורש בא"ר שמות עצם סגוליים חד-הברתיים והם שימשו לציון חפירה בקרקע בכלל, ובפרט — החפירה הנפוצה והנחוצה — well לשאיבת מי התהום. אנו מפירים בסגוליים חילופים שווי-משמע, כגון טָפַח וטָפַח, רָבַע/רָבַע, חָצֵן/חָצֵן והשנה מאד/מָאָד באוגריתית (לפי גורדון³⁵ — חילוף ma'd/mu'd). במקרה שלנו הייתה בין שני המשקלים קרבה אך לא זהות. נוכל לשער, כי

32. בן-יהודה 'בור' ו'באר'. BDB בדומה (אך נראה שהפריז בחשבו גם את הבור של יוסף — בר' לז, בור המצפה — יר' מא, "בור אין מים בו" — זכ"ט, pit — ס ו ג בור שאין בו מים).

33. קרי וכתוב רגיל (שאינו 'תיקון סופרים') הוא על-פירוב מחלוקת בין נוסחאות שהסופרים הקדמונים לא רצו להכריע ביניהן (עיין בהקדמת רד"ק לספרי נביאים) ועל פן יש חילופי קרי וכתוב שאין ביניהם הבדל בקריאה כגון לו/לא. אין הכרח שצורת הפתיב תהיה מקורית יותר ויש שצורת הקרי נראית קדומה יותר כגון הוצא/הִצָּא (בר' ח, יז). על כל הנושא ראה ישראל ייבין, קרי וכתוב, אנציקלופדיה מקראית, ז, 262–265.

34. אדוארד רובינסון (E. Robinson, F. Smith, Biblical Researches in Palestine) 1838 & 1852 London 1856 Vol I pp.470, 473 חִפֵּשׁ לשון של מים חיים בבית לחם ובסביבותיה.

35. UT עמ' 430. לשיטתו אָ מביעה אל"ף עיצורית סתם או a'e* ועל פן משער מאָד = ma'd. אחרים סוברים שבמקרה של א עיצורית נהגו להשתמש בשלושת סוגי א ללא הבחנה.

בלשון העברית³⁶ $*bi'r$ < בָּאֵר מתחילה ל- $well$ ואילו $*bu'r$ < בָּאֵר/בּוֹר לכל חפירה אחרת. שתי הצורות נבדלו זו מזו גם במין — בָּאֵר נקבה (להוציא חריג אחד. ראה למטן), בּוֹר — לשון זכר³⁷.

משהומצא הבור הסוד לאיסוף מים גשמיים טבעי שהוגדר בשם הפללי — בּוֹר. עם ההתנחלות הישראלית, התבססות שבטי ישראל בהרים וחוסר יכולתם להוריש את העמקים, התפשטו הבורות בכל הארץ והפול התמחו בחציבתם ותחזוקתם. בשל הנחות שיש בבור הביתי לאישה ולמשפחה התמעט השימוש במקורות המים שמחוץ לעיר (בורות מטווחים התגלו גם בערים ישראליות היושבות על מעיין גדול ושופע), ובאר — $well$ נעשתה נדירה יותר.

בשלב זה הפכה 'באר' למלה ספרותית השייכת לאוצר הלשון הקדום, ובמקרה חריג, בהקשר פרזואי, החליפה את 'בור'. כדאי לשים לב לכך, שהדוגמה הבטוחה של באר = $cistern$ — סיפור החבאת יהונתן ואחיעזר בבאר בבחורים — היא גם המקרה היחיד במקרא שבו מצאנו 'באר' בלשון זכר 'ותשטח עליו הרפות' (ש"ב יז, יט).

שני מקרים, המיוחדים מבחינת המשמעות, יוחדו במסורה שבידנו גם בצורתם החיצונית. אלו הם בָּאֵרֶת בָּאֵרֶת חָמֵר ובוֹר פ' / בָּיֵר ק' (= מעיין?) וכבר פירשנום לעיל.

ייתכן לשער שביִּיר ביסודה היא ואריאנטה של $*ba'r$. לפי זה יש פאן צורה נדירה, המשלימה את $*bi'r$ < בָּאֵר ואת $*bu'r$ < בָּאֵר/בּוֹר לכדי מערכת שלמה.

36. תמונה דומה בערבית: $بئر$ = באר, מעיין לעומת $بُور$ בור, שחת. ועל-פי-רוב: חפירה להדלקת אש ולבישול (ובערבית חדשה במובן מופשט — מוקד, מרכז), ראה מילונים. (באכדית משמשות $bürtu$, $būru$ בשתי המשמעויות עיין CAD, פרק B, עמ' 335–342. המילונים המקראיים מוסיפים צורת $bēru$, $bēru$ במובן $well$, אך לפי $von Soden$ (עמ' 122) זו צורה נדירה ולפי CAD לא קיימת.) החלוקה הקבועה בין בּוֹר — זכר ובאר — נקבה (ללא סיומת הנקבה) היא, כנראה, ייחודית לעברית.

37. מכאן אולי פתח לשער השערה דומה בקשר לפסוק בבראשית — 'אשר תבאן הצאן לשתות לנכח הצאן ויחמנה בבאן לשתות' (ל, לח) ובהמשך: 'ויחמו הצאן אל-המקלות ותלחן הצאן עקדים נקדים וטלאים' שני הפסוקים נעשים בהירים ומאירי עיניים אם נניח שיש פאן שני מיני 'צאן' — זכרים ונקבות: אשר תבאנה הצאן (נקבות) לשתות לנכח הצאן (זכרים) ויחמנה (הנקבות מן הזכרים) בבואן לשתות. ויחמו הצאן (זכרים) אל (פגנד) המקלות (את הנקבות) ותלחנה הצאן (נקבות) עקודים נקודים וטלואים.

לפי המהלך שהצענו ב'בור' ו'באר' נוכל מעתה לשער שגם פאן היו שני משקלים סגוליים שונים, כגון צָאן וצֶאן * שיוחדו אחד לזכר ואחד לנקבה ולאחר תהליכים פונולוגיים נתאחדו אצלנו לצורה אחת. זכורני, ששמעתי בעבר רמז לכיוון מחשבה מעין זה. יגעתי ולא מצאתי עד עכשיו את הדברים במילונים, דקדוקים ופרשנות חדישה.

ולסיום פרק זה עוד הערה: בניגוד למילונות המקראית הרואה בד"כ ב'באר' הכלאה של פתיב 'בָּאָר' וקרי 'בּוֹר' הצענו פאן לראות ב'באר' פתיב מקורי. פירוש הדבר, שהצורה משקפת, פנראה, תקופה קדומה שבה קראו bu'r * או bo'r *. ייתכן שיש עדות לכך מימי בית ראשון. בחרסי שומרון (חרס מס' 1) מוזכרת העיר 'בארים'. הוצע לזהות את בארים בכפר בורין שבדרום רכס גרזים והצעה זו מתאימה לתחום המצומצם יחסית של המקומות הנזכרים בחרסי שומרון. אם זיהוי זה נכון הרי למדנו מהצורה שבה נשתמר השם שלא הגו 'בָּאָרִים' 'בָּאָרִים' וכד' אלא בתנועת /u/ או /o/ עם א' עיצורית כפי שמעיד הפתיב³⁸ (וגם אפשר שהצורה הייתה *be'or ע"ד תאומים, מאד). ז"א שאילו היה שם זה נשמר במקרא היה מגיע אלינו בניקוד 'בארים' (או 'בָּאָרִים').

ה. בלשון המשנה

כפי שהראינו בפרק א', התמונה של שימושי 'בּוֹר' ו'באר' בלשון המשנה מצטיינת באחידות וחד-משמעיות.

'בּוֹר' שכיח מאוד ולהוציא קבוצות חריגות, פירושו תמיד cistern.

'באר' נדירה ופירושה — חוץ ממקרה אחד — well.

(לט' בעלמא משמשות 'חריץ' 'נקע', 'גת', 'גומא').

אם אנו משנים מצב זה אל המצוי במקרא נמצא קשרים אלו:

1. אין זכר במשנה למאפיין את ה ש י ר ה במקרא, לאמור:

א. אין במשנה 'באר' המקבילה או סמוכה ל'שחת' או משמשת כמטאפורה בתפקיד דומה, ושם לב למקרה שבו המשנה בורחת במודגש מהשימוש המקראי — 'יורדים לגיהנם שנאמר ואתה אלהים תורידם לבאר שחת' (אבות ה, יט — נוסח כתבי יד).

ב. אין 'באר' שהיא שם כללי לכל מקור מים, מעיין, מצולות.

ג. אין 'בּוֹר' במשמע קבר, שאול, מות.

2. שימושים מקראיים נדירים או חריגים — גם של פרוזה — נעלמו:

38. אמנם הזיהוי מסופק מכמה צדדים. א. באות הראשונה טשטוש מסוים ואהרני (א"י בחקופת המקרא, עמ' 297) קורא 'פארים'; ב. היו"ד שבשם זה קשה מאחר שבכתובות בדרך כלל פתיב חסר. אולברייט (ANET, עמ' 321) קורא 'ב'זרים' ולפי השערת חומס (Documents from O. T. Times, 1958, עמ' 206) מקומו ליד ים פינרת! השערות אלו אינן מסתברות לאור תמונת גודל השטח ומיקומו העולה מן החרסים בכלל (אזור קטן יחסית; קרוב לשכם ושומרון). היה עדיף לשער צורת זוגי פארים אבל גם היא לא תתאים לדרכם של חרסי שומרון המכניסים את הדיפתונג ב'נבל ין' וצ"ע.

- א. אין בלשון המשנה דבר דומה ל'בארות חמר'.
- ב. אין 'בור' — בית הסוהר.
- ג. כפי הנראה גם אין 'בור' = גומא, חפירה פלשהי.
3. 'בור' — בתפוצה ובמשמע — ממשיך את המצב ש ב ס פ ר י נ"ך. 'באר' — (במשמע אך לא בתפוצה) מתאימה דוקא לתורה ולא לנ"ך.
- אין נבאר מצב דברים זה?
- מבחינת המציאות נראה שבתקופת המשנה המשיכו הבורות לשמש, בייחוד באזורים ההרריים והכפריים. בערים החשובות נוספו מתקני מים עירוניים שונים, בעיקר אמות מים ציבוריות מטופלות היטב שהובילו את מי המעיינות אל תוך הערים והחלקות המעובדות³⁹. בארות — well — כפי הנראה לא היו מצויות ביותר ועל כן אין מוזכרות אלא במקרים בודדים⁴⁰.
- משום כך המשיכה המלה 'בור' לשמש בלשון חכמים שימוש טבעי וביתר ספציפיקציה. השימוש ב'באר' לא היה רגיל בלשון היום-יומית. נראה שהמלה היא מלאכותית משהו ולשון חכמים התבססה פאן על המקרא כמורשת אחידה.

39. השנה מכילתא יתרו ה' (הורוביץ 219) 'לאחד שנכנס במדינה אמר להם אמלוך עליכם אמרו לו כלום עשית לנו טובה שתמלוך עלינו מה עשה בנה להם חומה הכניס להם את המים...'

40. מתוך החומר שאסף י' פליקס (החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, דביר, תשכ"ג עמ' 324–345) מפל הספרות התלמודית בנושא שאיבת מים, קשה להצביע על ראיות מפורשות לשאיבה מבארות דוקא, ואדרבה בחלק מהמקורות מתבאר בעליל שהשאיבה היא מנביעה או מתעלה זורמת אל שטח שגבוה ממנה, או מים (פינרת?) לספינה או לשדות שעל חופו, עי' שם. המקור שעל-פיו משייך פליקס את מתקן הגלגל לבאר דוקא ולא לבור או למקורות מים אחרים (שם, עמ' 334) הוא עניין 'באר הקר' בסוף עירובין שהוא מפרש על-פי הפבלי 'באר מים חיים' וכן מפרש שם 'בור הגולה' מלשון 'גולת מים'. אך דבריו אינם נראים. כבר ראינו לעיל (הע' 4) שלפי פשט דברי התנאים פאן 'חקר' הוא, כנראה, שם מקום וכן שבצד הגרסה 'באר הקר' יש גרסה 'בור הקר'. ועוד, דברי התוספתא לפי נוסחה שהיא בחזקת משופחת ובעקבות פרשנות של בעל מלאכת-שלמה מעידים שב'חקר' היו גם בורות (ראה לעיל הע' 14). 'בור הגולה' הוא נוסחה יותר מתקבלת על הדעת מאשר 'בור הגולה' (לשתי הגרסאות סימוכין בפירושי ראשונים ובכתבי יד (בכ"ק מצויים שני הניקודים) אבל גולה אינה ידועה עוד בספרות חז"ל, ובברייתא הקשורה למשנה זו מוזכר בפירוש תנאי 'שהתנו עולי גולה'. לפי מסקנות עבודה זו השם 'בור הגולה' הוא בעצמו תרתי דסתרי, אם בור לא גולה ואם גולה לא בור). מעתה, ראיה לשייכות מוחלטת של הגלגל לבאר בנדא אין פאן ולכשתמצא לומר, אולי יש פאן ראיה הפוכה.

את היעלמות השימושים הנדירים והמליציים יש ליחס לאופייה של לשון חכמים שהיא בדרך כלל לשון קורקטית לא-מליצית הנוטה לפשט שימושי לשון.

כך נוצרה בלשון חכמים תמונה בהירה, שבה 'בור' ו'באר' מוגדרים היטב כל אחד בתחומו.

סינכרונית, שונות כאן שתי המלים גם בשורשן, זו בא"ר וזו בו"ר. מן בו"ר נגזר בלשון חכמים בָּרַר — עושה בורות.

רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

מקרא — כתבי יד ועדי נוסח

פתר ארם צובא = פתר ארם צובא, מסרו וניקדו ר' אהרן בן אשר, יו"ל ע"י מ' גושן גוטשטיין, מפעל המקרא של האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ו.

פ"י לנינגרד = תורה נביאים וכתובים, כתב יד לנינגרד B19A עם מבוא מאת ד"ש לוינגר, מקור, ירושלים תשל"א (3 פרכים).

פ"י קהיר = תנ"ך כתב יד קאהיר מבית הפנסת בעבאסיה נכתב בשנת 895 ע"י משה בן אשר, דברי מבוא מאת פרופ' ד"ש לוינגר, מקור, ירושלים.

דפוס ונציה = מקראות גדולות תורה נביאים וכתובים צילום דפוס ונציה רפד-רפד מהדורת ר' יעקב בן חיים אבן אדוניה, דברי מבוא מאת מ' גושן גוטשטיין, מקור, ירושלים תשל"ב.

מנחת שי = ר' ידידיה נורצי עפ"י מהד' מקראות גדולות, ורשה תר"ך-תרכ"ו (צילום).

מ ש נ ה

פ"ק = המשנה על-פי כתב יד קופמן נדפס ברשות הספריה בפודפסט, ירושלים תשכ"ח (שני פרכים).

פ"י פרמא = ששה סדרי משנה כתב יד פארמה דה רוססי 138, קדם, ירושלים תש"ל (שני פרכים).

פ"י לו = המשנה אשר עליה נוסד התלמוד הירושלמי, "מתניתא דתלמודא דבני מערבא", ו"ה לו קמברידג' 1883.

מורג פ"י ירושלים = סדרי המשנה נזקקין קדשים טהרות כתב יד ירושלים 1336 40 HEB בניקוד לפי מסורת תימן. דברי מבוא מאת פרופ' שלמה מורג, מקור, ירושלים תש"ל (שני פרכים).

פ"י נחום = סדר מועד של המשנה כתב יד בנוסח תימן עם פירוש הרמב"ם בערבית יו"ל ע"י י"ל נחום, דברי מבוא בידי ש' מורג, חולון תשל"ו.

קוסובסקי קונקורדנציה = אוצר לשון המשנה ספר המתאמות קונקורדנציה לששה סדרי משנה חיברו ח' י' קאסאווסקי מהדורה מתוקנת ע"י המחבר וע"י בנו משה, ירושלים תשט"ז-תש"ך (4 פרכים).

הערוך = ספר הערוך מרבינו נתן בר יחיאל מעיר רו"מ ומוסף הערוך וכו', לופלין תרל"ד.

פירוש הגאונים = י"נ אפשטיין פירוש הגאונים לסדר טהרות עם מבוא והערות ערוך בידי ע"צ מלמד, ירושלים תל-אביב תשמ"ב.
רבנו שמשון (ר"ש) והרא"ש = עפ"י הנדפס במשניות סדר זרעים וסדר טהרות הנספח לבבלי, וילנא, הוצאת ראם (צילום ירושלים תש"ל).
מלא"ש = מלאכת שלמה לר' שלמה עדני, עפ"י הנדפס בקשה סדרי משנה עם ע"א פירושים, וילנא, הוצאת ראם תרס"ה.

תוספתא

פי"ע = כתב יד ערפורט: לסדרי זמ"ן, עפ"י חילופי גרסאות בתוספתא ליברמן. לסדרי נק"ט, עפ"י צוקרמנדל.
פי"ו = כתב יד וינה: לסדרי זמ"ן, עפ"י תוספתא ליברמן. לסדרי נק"ט, עפ"י חילופי גרסאות אצל צוקרמנדל.
פי"ל = כתב יד לונדון לסדר מועד. עפ"י חילופי גרסאות בתוספתא, מהדורת הר"ש, ליברמן.
תוספתא צוקרמנדל = תוספתא עפ"י כתבי יד ערפורט ווינה עם מראי מקומות וחילופי גרסאות ומפתחות מאת הרב מ"ש צוקרמנדל עם תשלום תוספתא מאת הרב שאול ליברמן, ירושלים תש"ח.
תוספתא ליברמן = תוספתא ע"פ כתב יד וינה ושינויי נוסחאות מכתב יד ערפורט, קטעים מן הגניזה ודפוס ונציה רפ"א ... מאת שאול בהר"ר משה ז"ל ליברמן.
 זרעים—מועד—נשים, ניויארק תשט"ו—תשכ"ז.
תוספתא פפשוטה = ש' ליברמן, תוספתא פפשוטה באור ארוך לתוספתא זרעים—מועד—נשים, ניויארק תשכ"ד.

מדרשי הלכה

מכילתא הורוביץ = ח"ש האראוויטץ א' רבין מכילתא דרבי ישמעאל עם חילופי גרסאות והערות, ירושלים תש"ל.
ספרי פינקלשטיין = אליעזר אריה פינקלשטיין (בהשתמשות עזבונו של ח"ש האראוויטץ) ספרי על ספר דברים, ניו יורק תשכ"ט.

תלמוד

דקדוקי סופרים (דק"ס) = רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, ספר דקדוקי סופרים, נוסחאות וגרסאות הנמצאות בתלמוד כתב יד משנת קג לאלף הששי המונח בעיר מינכען ... עם הגהות דברי סופרים פוללים נוסחאות שונות..., מינכן תרכ"ח — פרמישלא תרנז (16 כרכים).
פי"י מינכן (פי"מ) = על-פי דקדוקי סופרים.
עמר תלמוד מנוקד = תלמוד בבלי מנוקד עפ"י מסורת יהודי תימן ניקד הגיה והעיר יוסף ב"ר אהרן עמר הלוי, ירושלים תש"ם.
מחזור ויטרי = רבנו שמחה מןיטרי מחזור ויטרי מכתב יד באוצר הספרים בעיר

לונדון עם הוספות הגהות תקונים וביאורים מאת שמעון הלוי איש הורוויץ, זירנברג תרפג.

מילונים

- בן יהודה = מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, חברו אליעזר בן יהודה ירושלמי כרכים אחרונים: נ"ה טור סיני (17 כרכים) ירושלים—ת"א—ניו-יורק 1948–1959.
- A Hebrew and English Lexicon of the O. T. based on W. Gesenius by F. = *BDB*
Brown S. R. Driver C. A. Briggs Oxford 1972
- Lexicon in Veteris Testamenti Libros L. Koehler (Heb.), W. Baumgartner = *KB*
(Aram.), Leiden 1985
- Hebräisches and Aramäisches Lexikon zum A. T. Von L. Koehler *באומגרטנר* = *B*
A. W. Baumgartner neu bearbeitet von W. Baumgartner Leiden 1974 f.
- M. Jastrow, A Dictionary of the Targumim, Talmud Babli and = *יסטרוב* 1903
Yerushalmi, London—New York, 1903
- W. von Soden Akkadisches Handwörterbuch 1965f. = von Soden
Chicago Assyrian Dictionary 1956f. = *CAD*
- אנציקלופדיה מקראית = אנציקלופדיה מקראית אוצר הידיעות על המקרא וחקופתו, ירושלים 1965–1982 (שמונה כרכים).
- J. B. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, Princeton 1954 = *ANET*
- C. H. Gordon, Ugaritic Textbook, Rome 1965 = *UT*

"בצלם דמות תבניתו"

במאמרם על ברכות החתנים¹ דנו הפרופסורים דוד פלוסר ושמואל ספראי גם במלים "בצלם דמות תבניתו", הלכות מתוך הפרכה הרביעית: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר יצר את האדם בצלמו, **בצלם דמות תבניתו**, והתקין לו ממנו בנך עדי-עד ברוך אתה ה' יוצר האדם" (פתיבות ח, ע"א). בבארם את המלים "בצלם דמות תבניתו" הסמיכו אותן, בצדק, לשני פתובים מן המקרא: "נעשה אדם בצלמנו פדמותנו" (בר' א, כו); "ויעשהו פתבנית איש פתפארת אדם לשבת בית" (יש' מד, יג). פביאורם נסמכו המחברים על דברי הרדב"ז (מתוך "שיטה מקובצת", לכתובות ח, ע"א): "יש לדקדק דבשלמא צלם היא מלה דקה אבל תבנית היא מלה גסה... ולא שייך לאומרה אלא בדבר חומרי, לא בהקב"ה, לכך יש מי שמוחק הגירסא, ויש לישב דתבניתו חוזר, פלומר ובצלם דמות הבורא יתברך תבניתו של האדם"². המחברים אימצו את פירושו של הרדב"ז והסיקו: "מפאן יוצא שהמלים 'בצלם דמות תבניתו' משמשות הספר למלה הקודמת 'בצלמו' והן משפט עצמאי מוסגר; מובנו, פי תבניתו של האדם נברא בצלם דמותו של האלהים"³. לפי זה המלים, "בצלם דמות", נוגעות לאלהים ואילו המלה "תבניתו" נוגעת לאדם.

נראה לי, שיש לבאר את המלים "בצלם דמות תבניתו" שלא פביאורו של הרדב"ז, שאימצו מחברי המאמר מהטעמים הבאים:

1. אין המלים "בצלם דמות תבניתו" משפט פדברי המחברים, אלא צירוף יחס פמבנה של סמיכות משולשת המשמש תמורה למלה "בצלמו".
2. סמיכות משולשת זו של נרדפים פרוות לנו דרכי היצרותה ויש לנו מקבילים לתבניתה ואף דומות לה פספרות העברית לתקופותיה.
3. אין השימוש פמלה "תבנית" שימוש גס, פפירושו של הרדב"ז, שאימצו המחברים, ולכן היא באה בזיקה לאדם, אלא היא מלה נרדפת ושנת ערך בשימושה למלים "צלם" ו"דמות".
4. הבחנותיו של הרדב"ז פמשמעויות הנרדפים "צלם", "דמות" ו"תבנית" ובשימושם יסודן בשיטתו הפילוסופית של הרמב"ם.

1. נכונה דעת מחברי המאמר שהמלים "בצלם דמות תבניתו" הן מאמר

---

1. ספר יצחק זליגמן — מאמרים במקרא ובעולם העתיק, ערכו: "זקובין, א' רופא, פרך ב, הזלק העברי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 453-461.
 2. שם, עמ' 459.
 3. שם, שם.

מוסגר למלה "בצלמו", אך לדעתי אין הן משפט, אלא צירוף משועבד של סמיכות משולשת, המשמשת פתיחה סמנטית אחת והפינוי שבמלה השלישית, "תבניתו", נופל על שלוש המלים. אם לגבי המלה "בצלמו" אין עוררין על כך שהפינוי נוגע לאלהים הרי גם הפינוי שבמאמר המוסגר, שבצירוף הסמיכות נוגע לאלהים ואין הצירוף "בצלם דמות תבניתו" מבחינה תחבירית אלא תמורה למלה, "בצלמו", דהיינו, הברכה אומרת שאלהים ברא את האדם "בצלמו" ובהפלגה של גיבוב נרדפים⁴ נאמר "בצלם דמות תבניתו" של האלהים.

2. גיבוב זה של שלושה נרדפים, זה על גבי זה, בצורת סמיכות אינו מקרה חריג בספרות העברית לדורותיה. סמיכויות כאלה שנוצרו משלושה נרדפים מצויות בספרות העברית החל בתנ"ך וכלה בספרות העברית החדשה⁵. בתנ"ך נמצאות ארבע דוגמאות כאלה, אשר מרפיכיהן נמצאים כמלים נרדפות בתקבולת ובאיחויים שונים:

- א) "הדר פבוד הודך" (תה' קמה, ה)
- ב) "ונגה אש להבה לילה" (יש' ד, ה)
- ג) "ימי שגִי־חיי אברהם" (בר' כה, ז)
- ד) "בַּפִּלְגֹּת נהרי נחלי דבש וחמאה" (איוב כ, יז)⁶.

בפיוטי יוני אנו מוצאים 11 דוגמאות של סמיכויות משולשות של נרדפים כאלה⁷, ונציין מהן ארבע:

- א) "סער סופת סוע" (פיוטי יוני, עמ' יד)
  - ב) "ואותות מופתי נפלאותיך" (שם, עמ' צד)
  - ג) "חירות דרור חופשם" (שם, עמ' עט)
  - ד) "נדמות צורת צִלְמֶךָ בתוךך" (שם, עמ' קלא)
- ונחתום בדוגמה נוספת הבאה כשם של פיוט עתיק לחנופה:
- "מעוז צור ישועתי"

3. המלה "תבנית" אינה שונה במשמעותה ובשימושה מהמלים "צלם" ו"דמות". שלושתן שימשו במשמעות זהה, אם כל אחת מהן לחוד ואם הן בזוגות, או בשלושות, אם הן בצירוף חופשי, או משועבד ואם הן בצורת איחוי מקושר ולא-מקושר.

4. גיבוב נרדפים בצורה מאוחדת ולא-מאוחדת נמצא גם בפרכה השביעית בפרכת החתנים (סדר שבע ברכות): "ששון ושמחה גילה רנה דיצה וחדנה אהבה ואחנה שלום ורעות", על תופעת הגיבוב במקרא ראה: ד' ילין, פתבים נבחרים, פרק ב, ירושלים תרצ"ט, עמ' 135-143 (= פתבי דוד ילין, פרק ו', חקרי מקרא, ערך ע"צ מלמד, ירושלים תשמ"ג, עמ' 289-294).

5. ראה בפירוט בספרי: סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, ירושלים תשל"ז, עמ' 67-88; 144-172.

6. ראה שם, עמ' 67-68.

7. ראה שם, עמ' 172-174.

במקרא באה המלה "תבנית" נרדפת למלה "דמות": "את־דמות המזבח ואת־תבניתו" (מ"ב טז, י). בלשון חז"ל באה המלה "תבנית" פנרדפת למלה "צלם" בזיקה לעבודה זרה:

"המוצא שברי צלמים הרי אלו מותרים מצא תבנית יד או תבנית רגל הרי אלו אסורים" (עבודה זרה ג, ב).

בתרגומים הארמיים המלה "תבנית" מתורגמת ב"דמות" בכל מקום, הן בתרגום אונקלוס⁸, הן בתרגום ניאופיטי⁹ והן בתרגום יונתן לנביאים¹⁰:

אונקלוס

את תבנית המשכן (שמ' כה, ט)	ית דמות משפנא
ואת תבנית כל־פליו (שם)	וית דמות כל מנוי
וראה ועשה בתבניתם (שם מ)	בדמותיהן

ניאופיטי

ית דמות א דמשפנא
וית דמות כל מנוי
בדמותיהן

תרגום יונתן

כתבנית איש (יש' מד, יג)	כדמות גבר
תבנית יד (יח' ח, ג)	דמות יד
תבנית רמש (שם ח, י)	כל דמות בחיש

בתרגום אונקלוס בא הצירוף "צלם דמות" בתרגום "פסל תמונת כל" (דב' ה, כג, כה): "צלם דמות פולא"¹¹. "דמות" ו"צלם" אינן מלים "עדינות" והן באות בזיקה לעמים זרים ולעבודה זרה ואין הן "עדינות" יותר מהמלה "תבנית". המלים "דמות" ו"צלם" המתארות את בריאת האדם בצלם אלהים: "בצלמנו

8. תרגום אונקלוס מצוטט כאן על־פי א' שפרבר, כתבי הקודש בארמית, פרך א, תרגום אונקלוס לתורה, ליידין, 1959.

9. תרגום ניאופיטי מצוטט כאן על־פי A. Diez Macho, *Neophyti – Targum*. *Palestinese* vol. I–V, 1968–1980.

10. תרגום יונתן מצוטט על־פי א' שפרבר, כתבי הקודש בארמית — תרגום יונתן לנביאים ראשונים, פרך ב, ליידין, 1959; לנביאים אחרונים, פרך ג, ליידין, 1962.

11. על המלים "צלם", "דמות" בתרגומים נוספים, ראה: א"י ברנר, תיקוני לשון במקרא ובתרגומיו הקדומים, בית־מקרא נ"ז (תשל"ד), עמ' 165–170.

כדמותנו" (בר' א, כו)¹², משתמשים בהן גם לתיאור העבודה הזרה: "ותוסף אל-תזנותיה ותרא אנשי מחקה על-הקיר צלמי כשדים חקקים בשר חגורי אזור במתניהם סרוחי טבולים בראשיהם מראה שלשים פלם דמות בני-בבל כשדים ארץ מולדתם"¹³ (יח' כג, יד-טו)¹⁴.

4. למעשה אין הרדב"ז אלא מיישם את שיטתו הפילוסופית של הרמב"ם בעניין משמעויות הנרדפים. הרמב"ם הקדיש את הפרק הראשון בספרו "מורה נבוכים" לבירור משמעויות השמות "צלם" ו"דמות", ואת הפרק השלישי לבירור השמות "תמונה" ו"תבנית". הרמב"ם טוען נגד אלה שפירשו את הפתוב "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו" (בר' א, כו), "וחשבו כי ה' כצורת אדם פלומר תבניתו ותארו", ופירש ש"צלם" ו"דמות" הם שמות מופשטים ולעומתם "תבנית שם הנגזר מן בנה וענינו בנן הדבר ותכניתו, פלומר תבניתו". מסקנתו של הרמב"ם: "ולפיכך אין העברית מניחה מלים אלו (תמונה ותבנית) בתיאורים הקשורים בה' כלל"¹⁵. עתה משראינו מקור פירושו של הרדב"ז, שאימצוהו מחברי המאמר, הדבר מעתיק אותנו אל סוגיה נכבדה בספרות העברית לדורותיה, היא סוגית "מדרש הנרדפים בספרותנו", שלא כאן המקום לדון בה¹⁶.

-
12. וראה גם יוסי בן יוסי: "יצר מחומר צלם דמותו" (א' מירסקי, פיוטי יוסי בן יוסי, ירושלים תשל"ז, עמ' 234) וכן גם בפיוטי יוני: "אדם בדמות צרתה ובצלם צינתה" (מ' זולאי, פיוטי יוני, ירושלים תחר"ץ, עמ' כד).
13. על הצמד צלם/דמות במקרא ובפיוט הקדום, ועל דרכי צימודו, ראה בספרי: סמיכויות הנרדפים במליצה המקראית, עמ' 158, 174, 181. על החילוף בין "צלם" ו"דמות", ראה: Y. Avishur, Stylistic Studies of word-pairs in Biblical and Ancient Semitic Literatures, Neukirchen Vluyn, 1984 (AOAT 210), p. 664.
14. אף בכתובת ארמית עתיקה מהמאה העשירית לפני הספירה, בכתובת הדישעית מלך סכנ שליד גוזן, נמצאות המלים "דמותא" (שורה 1) ו"צלם" (שורה 12) מתארות את הפסל והמצבה, שהקים. את הכתובת פרסמו לאחרונה: A. Abou-Assaf – P. Bordreuil – A. R. Millard, *La Statue de Tell Fekherye – et son Inscription bilingue assyro-arameenne*, Paris 1982.
- וראה גם: R. Zadok, Remarks on the Inscription of HDYSCY from Tall Fakhariya, Tel-Aviv 9(1982) pp. 117–129.
15. ראה: רבנו משה בן מימון, מורה הנבוכים, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ב, חלק ראשון, עמ' כג-כה; כט.
16. ראה לעת עתה ש' שפיגל, מדרש הנרדפים בספרותנו, לשינוי ז (תרצ"ז) עמ' 46–11.

A. Hurvitz, *A Linguistic Study of the Relationship between the Priestly Source and the Book of Ezekiel – A New Approach to an Old Problem*, *Cahiers de la Revue Biblique* 20, Paris, J. Gabalda et Cie, Éditeurs, Rue Bonaparte, 90, 1982 (198 pp.)

למן ראשיתו של חקר המקרא המודרני ועד ימינו מתעצמים אנשי המחקר בשאלת זמן חיבורו של המקור הפהני. יש מי שמקדימים אותו לימי הבית הראשון, יש מי שמאחרים אותו לימי הבית השני, ויש מי שנוקטים גישה ממוצעת ומניחים שהוא נתחבר בתקופת הגלות.

בשנים האחרונות ניסו מספר חוקרים להתבסס על ארגומנטים לשוניים. מחבר הספר עצמו פרסם מאמר קודם שנועד להוכיח, כי המקור הפהני נתחבר בימי הבית הראשון, ואף דן במספר מונחים המיוחדים למקור הפהני. הספר הנדון יש בו לא רק הרחבה ותוספת דוגמות למחקרים הקודמים אלא גם שינוי מסוים בגישה, שכן הוא מתמקד בהשנאת לשונות בתוך הקשרם הספרותי (עמ' 13). אף נמצאים בספר דברי ביקורת פגרים, שטענו לאחרונה, כי לשונו של המקור הפהני מלמדת, כי הוא נתחבר לאחר חורבן הבית הראשון.

המחבר בחר להשוות בין המקור הפהני לבין ספר יחזקאל מסיבות מובנות, כגון: (א) שני החיבורים דומים הן באשר לנושאים שהם עוסקים בהם והן באשר לפרולוגיה (עמ' 9); (ב) ספר יחזקאל נכתב בעיקרו בזמן הגלות. בדיקת השינויים הלשוניים שבין יחזקאל לבין המקור הפהני עשויה לגלות אם המקור הפהני קדום לספר יחזקאל או מאוחר לו (עמ' 147 ואילך). כך ניתן לקבוע, אם זמנו של המקור הפהני הוא לפני הגלות או לאחריה. החומר הלשוני שנבדק כולל יסודות הן מתחום הדקדוק והן מתחום המילון. הן קדומים והן מאוחרים.

הספר כולל שלושה פרקים עיקריים:

(א) ליבון השאלות המתודולוגיות הקשורות בקביעת זמנו של המקור הפהני ויחסו לספר יחזקאל (עמ' 11–21)

(ב) העדויות הלשוניות וניתוחן:

1. ניגודים בדקדוק ובמילון בין ספר יחזקאל לבין המקור הפהני (עמ' 23–119)

2. ניגודים בדקדוק ובמילון בין ספר יחזקאל לבין ספר דברים וספר מלכים (עמ' 119–141)

ג) סיכום ומסקנות (עמ' 143–155)

כמו כן מכיל הספר:

I מבוא (עמ' 7-10)

II שגי נספחים:

1. מקומה של לשון ספר יחזקאל בתולדות הלשון, ויחסה אל העברית המקראית של ימי הבית השני (עמ' 157-162)
2. התיזה שלשון המקור הפהני היא לשון ארכאיסטית (163-170)

III מפתחות מפורטים ותוכן העניינים (פסוף הספר).

עיקרו של הספר הוא הדיון הקמצה בחומר הלשוני. השיטות לתארוך טקסטים מקראיים על-פי לשונם לובנו על-ידי המחבר במחקרים קודמים, במיוחד בספרו המעמיק "בין לשון ללשון" (ירושלים תשל"ב). כמו מחקריו הקודמים אף מחקר זה הוא יסודי, מעמיק ומדויק. המחבר, שהוא מראשי המדברים בחקר תולדות לשון המקרא, השכיל לנצל את כל הנתונים המקראיים והחוץ-מקראיים המסייעים לנו לתארך תופעות לשון. החומר שהביא בספר יש לו חשיבות לא רק לתארוך המקור הפהני וספר יחזקאל אלא אף לתארוכם של טקסטים מקראיים אחרים. שכן הלשונות שאיחורן הוכח ישמשו מעתה עדים לאיחורו של כל טקסט שיש בו קיום כיוצא באלו. משום חידוש במחקר הזה לעומת מחקרים קודמים של המחבר יש בניסיון להוכיח, שקרי לשון מסוימים המצויים בטקסטים קדומים חדלו לשמש בלשון הבית השני, ולפיכך מציאותם בטקסט פלשהו מעידה על קדמותו של אותו הטקסט.

מתוך ניתוח העדויות הלשוניות מגיע המחבר למסקנות, כי במקור הפהני יש שימוש אינטנסיבי בלשונות קדומים בלבד ואין בו לשונות מאוחרים, ואילו בספר יחזקאל יש שימוש בלשונות קדומים ומאוחרים כאחד.

מסקנות אלו מוכיחות, כי ספר יחזקאל מאוחר מן המקור הפהני (עמ' 150). הואיל וזמנו של יחזקאל הוא תקופת הגלות, דבר שאפשר, לדעת המחבר, להסיקו גם מתוך הלשון, שמבחינת אופייה מתאימה לתקופת המעבר שבין תקופת הבית הראשון לתקופת הבית השני (עמ' 161-162) — הרי לשון המקור הפהני היא עברית מקראית של ימי הבית הראשון. סבורני שיש בחומר שהובא כדי לבסס את דעת המחבר. גם מקובלת עליי הקביעה, כי רוב הלשונות המאוחרים שדימו החוקרים למצוא במקור הפהני אינם בהכרח מאוחרים. לדעתי, גם אם נמצא במקור הפהני לשונות מאוחרים בודדים, אין בכך הוכחה לאיחורו. שהרי כבר הראה המחבר במחקר קודם, כי לשונות מאוחרים בודדים נמצאים אפילו בספרי המקרא שהפול מסכימים, כי נחתברו בימי הבית הראשון (בין לשון ללשון, עמ' 25-26). הקביעה, אם לשון מסוים הוא מאוחר אם לא, אינה מוחלטת אלא תלויה במספר הסימוכין שאפשר לאסוף להוכחת איחורו. במקרים רבים יש פנים לכאן ולכאן. ואפילו אם נסכים עם מי שסבורים שפמה לשונות במקור הפהני הם מאוחרים, אין בכך כדי לשנות את התמונה הכללית ולהוציא את לשון המקור הפהני מחזקתה: לשון המקור הפהני היא קרוב לחדאי עברית מקראית קלאסית.

למרות שעיקרי הדברים מקובלים עליי, מערער אני על דרך הטיפול בלשון ספר

יחזקאל, וחולק על כמה פרטים שהובאו בדיון הלשוני. אפתח בעניין העקרוני: במחקר נידון ספר יחזקאל כולו כאחדות אחת, ולשונו מובאת כדוגמה ללשון תקופת הגלות. אולם המחבר כותב בעצמו, כי רבים סבורים, שפרקים מ—מח בספר יחזקאל אינם נבואות מקוריות של יחזקאל אלא נתחברו בתקופת הבית השני (עמ' 16 הערה 11). אף-על-פי שהמחבר הפיר בבציה והציג אותה בכל חריפותה (עמ' 17), הוא בחר שלא להתחשב באפשרות, שהפרקים האלה הם מאוחרים, משום שלדעתו הדבר יצריך אותנו לספקולציות מפוקפקות (עמ' 18). ספק אם תשובה זו תניח את דעתם של הקוראים. לדעתי מי שבא להתבסס על לשון ספר יחזקאל כאב-טיפוס של לשון הגלות חייב להוכיח, שאכן כל הספר נתחבר בתקופה זו. כל עוד לא עשה כן עליו להוציא מן הקורפוס המשמש בסיס לדיון את הפרקים, שמקובל להניח שהם הוספה מאוחרת. לי עצמי אין כל ספק, שפרקים מ—מח בספר יחזקאל משקפים את לשון הבית השני. קני לשון מאוחרים נמצאים פאן כמעט בכל פסוק (אף נמצאים כאן יסודות שכמעט אין למצוא דוגמתם במקורות עבריים קדומים אחרים. אם הפרקים הללו הם אכן הוספה מאוחרת יש מקום לבדוק מחדש את היחס בין לשון הגלות לבין לשון סוף ימי הבית הראשון, בהתבסס על הפרקים השייכים בנבואות לנביא יחזקאל (להלן: נבואות יחזקאל). ברור, שמספר האלמנטים הלשוניים המאוחרים שבנבואות יחזקאל קטן ממה שהביא המחבר מתוך הספר כולו. לפיכך מספר הראיות לאיחורם של אלמנטים לשוניים שבנבואות יחזקאל בהשנאה למקבילות הלשוניות במקור הכהני יהיה קטן בהרבה ממה שמובא בספר, וגם טיבן של העדויות מפוקפק יותר: (המחבר הביא 20 לשונות מספר יחזקאל שהם מאוחרים לדעתו מן הלשונות המשמשות כנגדם במקור הכהני. בדקתי ומצאתי, כי מחצית מן הלש. 'ת הללו משמשים רק בפרקים מ—מח (עדויות מספר 2, 3, 5, 12, 17—18, 19(?), 20—21, 26; לעומתן העדויות מספר 1, 4, 6—9, 22, 27—29 לקוחות מכל ספר יחזקאל — שאר העדויות הן עדויות ללשונות קדומים במקור הכהני שכבר אינם משמשים ביחזקאל). מכאן יוצא, שההשנאה בין ספר יחזקאל כולו לבין המקור הכהני יש בה אמנם כדי להוכיח שלשון המקור הכהני אינה לשון הבית השני אולם ספק אם היא מוציאה מכלל אפשרות שלשון זו היא מתקופת הגלות (הגם שהדבר אינו נראה לי).

נעיר כעת על מקצת פרטים לפי סדר הופעתם בספר:

מ ו ש ב ו ת ם ← מ ו ש ב ו ת י ה ם (עמ' 24—26)

המחבר דוגל בדעה, כי הסיומת — ת ם (הקצרה) היא הקדומה בעברית וממנה התפתחה הסיומת — ו ת י ה ם (הארוכה). דעה זו מבוססת בעיקרה על תפוצת הצורות (הקצרה והארוכה) במקורות הקדומים; המחבר הביא דוגמות להעדפת הצורה הארוכה במקורות מימי הבית השני כנגד הצורה הקדומה האופיינית למקורות שמימי הבית הראשון. אולם מדובר כאן על הבדל סטטיסטי, שכן כפי שקבע המחבר אל נכון גם הצורה הקצרה מצויה בטקסטים שמימי הבית השני. יש להדגיש שעדיין לא נעשה מחקר מקיף ויסודי על תפוצת הצורות האלה בעברית (המחקר של א' פהן הנזכר

בספר מבוסס על מדגם חלקי של שמות). לפי בדיקה ראשונית שערכתי, המבוססה על יותר מ-40 שמות, אפשר לקבוע את העובדות הבאות:

1. הצורה הקצרה היא הנפוצה במקרא (כ-400 פעם לעומת 100 צורות ארוכות).
2. שתי הצורות נמצאות הן בטקסטים קדומים והן בטקסטים מאוחרים.
3. בטקסטים הקדומים מועדפות הצורות הקצרות, כפי שנקבע.
4. בטקסטים מקראיים מאוחרים ניפרח העדפה של הצורות הארוכות (בהשואה למצב בספרים הקדומים), אולם אפילו כאן עדיין לא הוכח שמבחינה סטטיסטית הן מרוכות מן הצורות הקצרות.
5. במגילות מדבר יהודה (הלא-מקראיות) הצורה הקצרה היא השלטת (כ-70x; 15x הצורה הארוכה).
6. בספרות חז"ל שולטות הצורות הארוכות, אך (שלא כהורביץ) מצויות גם הצורות הקצרות.

המסקנות העולות מן העובדות האלה הן: א) שתי הצורות היו קיימות בעברית הן בימי הבית הראשון, הן בימי הבית השני, והן בימי חז"ל.

ב) הטענה שהטקסטים המאוחרים מעדיפים את הצורה הארוכה אינה מדויקת; מגילות מדבר יהודה מעדיפות בבירור דווקא את הצורה הקצרה. אין אפוא לומר, כי תפוצת הצורות בטקסטים עבריים מלמדת באופן ברור על מעבר – ו ת כ –
– ו ת י ה כ . המצב האמיתי היה מורכב הרבה יותר, והוא עדיין בחזקת צ"ע.

אציין עוד, כי גם הדעה שהצורה הארוכה התפתחה מן הצורה הקצרה בעברית או בשלב קודם אינה מוכחה. אפשר שהצורה הארוכה מקורה בצורת הזוגי מציין ח ו מ ו ת י כ . מבנה המצוי הן בעברית והן באוגריתית (ראה ד' סימן, לשוננו מו (תשמ"ב), עמ' 69), ואפשר שהצורה הנוסף – י בשמות בריבוי לפני פניניים מקורו בהשפעת הריבוי הזכרי (מלכינו וכד') דווקא המבנה המכיל – י בריבוי לפני פניניים הוא הרגיל בעברית. כך בכל השמות עם ריבוי זכרי; ובשמות עם ריבוי נקבי הוא בא ככלל לפני פניני גוף ראשון ושני (אבותי אבותך וכד'). הצורות הקצרות שבגוף שלישי הנראות נורמליות יותר הן בעצם היוצאות מן הכלל בעברית.

א מ ת י כ – ש ת י (כ) א מ ו ת (עמ' 30–32)

גם בעניין זה התמונה אינה כה חד-משמעית כפי שהיא מוצגת בספר. אמנם צורת הזוגי אמתים מיוחדת למקור הפהני, והצורה ש ת י (כ) א מ ו ת מיוחדת לספר יחזקאל. אבל מחוץ למקרא נמצא אמתים גם בספרות הבית השני (מגילת מלחמת בני אור ה 6, כנגד ש ת י כ א מ ו ת – מגילת המקדש מב 04, 1), וגם בספרות חז"ל (משנה מידות ד, ו – ראה עמ' 32 הערה 22). יתר על כן שימוש מציין ש ת י א מ ו ת אינו בהכרח מאוחר. הוא נמצא במקרא גם בספרים קדומים, כגון ש ת י (כ) ש נ י כ (שמ"א יג, א; שמ"ב ב, י). ואף באוגריתית נמצא מבנה כזה (ראה: ד' סימן, שם, עמ' 65–71). לעומת זה השימוש במבנה הזוגי מציין גם בטקסטים

מאוחרים, למשל: הצורה שְׁנָתִים נמצאת במגילות מדבר יהודה (6X, כגון סרך היחד ז 21 — ופעם אחת ש ת י ש נ י ם ז 19). אפילו ספרות חז"ל יודעת צורות מְעִין אלו. ח י ← חָיָה (עמ' 46–48)

חבל שלא נזכר כאן מאמרו המאלף של ג' הומן גֵּעֲרָכִי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך ב (תשל"ד), עמ' 24–30. ע מ י ת (74–78)

תפוצת המלה בעברית אינה מחזקת את מסקנות המחבר. היא מופיעה במקור הפהני, בספר זכריה, ובמגילות מדבר יהודה. דוֹקָא מִי שטוען לאיחורו של המקור הפהני יכול למצוא בה סיוע (אמנם מפוקפק). בכלל הטענה, שמלים מסוימות הן ארכאיות וחדלו לשמש בעברית של ימי הבית השני ואילך, עשויה להתקבל על הלב במלים שאמנם אינן מופיעות בספרות הבית השני ואילך. אולם המחבר טוען טענה זו גם במלים המופיעות בספרות הבית השני ופוטר את הופעתן כאן פארכאיות (ראה למשל עֲדָה עמ' 65–67, שְׁאָר 71–74).

למותר לציין, כי אין בדברים שהבאתי כדי לפגום במסקנה העיקרית, שהמקור הפהני קדום לימי הבית השני. אף מסתברת דעת המחבר שהוא נכתב לפני תקופת הגלות. מבין המעלות הטובות שהספר ניהן בהן אזכיר את הניסוח הפהיר של הדברים, את הדיון הממצה בעובדות, את הערכת העובדות בשכל ישר, ואת הדיוק וההקפדה בהדפסה. הרבה למדתי מן הספר, שפמחקריו הקודמים של המחבר מעמיד את חקר תארוכם של טקסטים מקראיים על יסודות מוצקים. חוקרי המקרא ולשונו אסירי תודה לו על כך ומקוים להמשיך וליהנות מפרי מחקריו.

משה קטן

BANITT, Menahem: *Rashi interpreter of the biblical letter*. - Tel Aviv University, The Chaim Rosenberg School of Jewish Studies, 1985. XII, 236, [4] p. 23,5 cm.

פרופ' מנחם בנית הוא אחד היחידים בין המומחים לצרפתית עתיקה המתעניינים ביצירות של יהודה צרפת בימי הביניים. ככל שהדבר נראה מתמיה, ואפילו מקומם, לא גידלו האוניברסיטאות הישראליות עד עתה, לפי מיטב ידיעתי, דור של דורשי לעזים — וחוששני, שאין הרבה דאגה ומאמץ לכך וזאת בשעה שלכאורה בידי סטודנט עברי הלומד שפות רומניות יש הכלים הנחוצים למלאכה חשובה זו, והמלומדים הנוצרים בתחומי ההיסטוריה והבלשנות של צרפת הקדומה צמאים לתוצאות מחקרים כאלה, פי המקורות שלהם דלילים ביותר, ואין פמו פתגי חכמי צרפת גוש רב-פמות ורב-איכות לעמוד על לשונה ואורח חייה של האוכלוסייה הצרפתית בזמן ההוא.

ואכן בא בנית וכבר העניק לנו (1972) את מהדורתו המרשימה של הגלוסר מבזל¹. הוא השיג אף את חסות האקדמיה הלאומית למדעים על כל מערכת הוצאת הגלוסרים, אך בינתיים לא הופיע כלום, כפי הנראה מפני שהיה המחבר עסוק בחיבור מילוני הצרפתי-עברי הענקי (4 כרכים)². עתה הוסיף נופך למפעלו בפרסמו את הספר הנ"ל: "פשוטו של מקרא בפירוש רש"י", כשמו כפותר הרשום בשער העברי. ידענותו וזריזות מחשבתו של בנית ממש מדהימות. על כל פסוק, שהוא דן בו, הוא מביא בחשבון את רוב הפירושים המסורתיים והאחרים, מלבד התרגומים השונים ליננית, ללטינית ולצרפתית עתיקה. דיוניו מוכיחים שליטה נפלאה במקורות ובשפות. בדרך-כלל שיקוליו בעלי רמה גבוהה של הבנה ודיוק, והוא משתמש בסוללה חזקה זו כדי להצדיק את שיטתו.

פי למנחם בנית יש שיטה ברורה וגלויה להבנת המקרא, המסתעפת לשני כיוונים: א) מטרת רש"י בפירושו להגדיר כל מלה ומלה לפרטיה, בשוואתו לנגד עיניו את ה"וולגטה", כלומר התרגום המקובל "הרשמי" של התנ"ך, שקיומו מוצג כעובדה מוחלטת, למרות שאין עליו הוכחה מפורשת. אמנם מסתבר מאוד, שהיה דבר כזה, מתוך הגלוסרים השונים ויתר הפירושים המילוליים של המקרא, שהגיעו אלינו

---

1. Le Glossaire de Bâle, édité et annoté par Menahem Banitt. - Jérusalem, Académie nationale des Sciences et des Lettres d'Israël, 1972. Vol. I: Texte. Vol. II: Introduction.
2. Dictionnaire français-hébreu. — [Givataim], Ed. Massada, 1983.

מחכמי צרפת; ב) היסוד העיקרי של חידושי רש"י הוא ב"פארונומאסיה", היינו דמיון הצלילים בין מלה למלה, ולא רק בתוך השפה העברית, אלא גם בין המלים העבריות לבין מקביליהן בארמית, ביננית, בלטינית ובצרפתית עתיקה.

לגבי הפיוון הראשון אין הרבה להעיר. ברור, שכל פרשן פשט — ואין ספק, שרש"י פשטן מובהק³ — משתדל לברר את המשמעות המדויקת של כל מונח, כדי לבסס את הסברו של הפסוק. כל המבנה, שבנית פונן עליו את שיטתו, מתקבל על הדעת, לרבות הפניותיו לפירושי הגאונים ולמפעל ה"פותרים", שרש"י ינק מהם, ורק הצלחתו האדירה העיבה על קודמיו, עד כדי כך שפמעט נשכחו לגמרי, ובכל אופן ניטשטשו עקבותיהם, אולי חוץ מחבר-תלמידו הפורה של הרב, ר' יוסף קרא. אבל לדעתי אין מקום לדבר על המקורות הנעלמים האלה בלשון ברי, כי אם בלשון שמא. גם הטיעון, שרש"י לא כתב בעצמו את פירושו (עמ' 4, הע' 14), הוא אולי הנחה סבירה, אבל עדיין הוא בגדר הנחה, ולא אמת מוכחת.

אולם, אשר לפיוון השני, דומני, שלמחבר נתחלפה לו אמת חלקית לאמת כללית. אין לפקפק בכך, שרש"י שמח להשתמש במידת "לשון נופל על לשון", אף פאשר אינו אומר זאת בפירוש, בפרט לזיהוי שמות פרטיים נדירים, והוא שש למצוא דמויי צליל בכל שפה שהיא; עדות לכך, הידועה לפול, היא הסברו לשם "שניר" (דב' ג, ט), המתורגם "טור תלגא", באמצעות המלה "שלג" הסלאוית (רוסית "סנייג"). אבל ברצונו להוכיח יותר מדי בנית לפעמים גודש את הסאה. למשל, בעניין יְשָׁבִי בִּנְבִי (ש"ב כא, טז): "ומשקל קי נ ו שש מאות משקל נחשת", רש"י אומר: "הוא כמו תיק שבראש בית יד הרומח שקורין ארישטוי"ל [arestoil] בלע"ז ועשוי ככובע ויש דוגמתו בזבחים [פח, ע"ב] רמוני המעיל למה הם דומין פמין קולסות [צ"ל: קונאות] שבראשי התינוקות [ז"א הנערים הלוחמים] קולסות [צ"ל: קונאות] הילמיי"ש [helmes] בלע"ז". יפה, שבנית מציין (עמ' 91) את הקשר הצלילי בין "קין" ל"קונאות" (יננית *κῶνος*) אבל הוא ממשיך ומעלה את המלים *κοντός* (רומח), *κῶλυμα* (מכשול, עיפוב), *κόλπος* (נדן, חיק⁴), *κῶπη* (ידית, בית יד), *κόρυς* כובע, קסדה), *κόρος* (נער) ו-*κλών* (נצר), הנוגע לכובע של נצרים, שרש"י מביאו בפירושו לזבחים, כאילו חיבר הפרשן הדגול את פירושו מפסיפס של מלים דמויות צליל! כמו כן הוא רואה קשר פמעט הומונימי בין "בָּאֲשִׁים" (יש"ה ב) ובין לעזו lambrouses — שבו, לדעתו, הרי"ש נאלמת —; בין "הגמייאני" (בר', כד, יז) — שגם כאן הוא טוען, שיש לבטא "המייאני" — ובין לעזו humer; בין "משי" (יח' טז, י) ובין הלעז de sie [de = מ-]; בין "נוֹאֵשׁ" (יר' ב, כה) ובין לעזו non chalt, שהוא

3. זכורים דברי נכדו, הרשב"ם, בפירושו על פרשת "וישב" (בר' לו, ב): "וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכבובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא... והוא ל"י שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום".

4. את המשמעות הזאת לא מצאתי במילונים, כי אם "חיק, קפל, מפרץ, בקעה".

רוצה לקרוא no cha וכד' (כל הדוגמאות האלה בעמ' 36). לפעמים כל הדמיון (כפי שראינו בעניין "קין") עומד על אות אחת...
אחת השיטות, שבנית מייחס לרש"י, היא מה שהוא מכנה homoplasie, במלה המושאלת מהמילון הרפואי. ומה היא? הפרשן, לדעתו, מסביר מלה לפי דמיון של מלים בשפות אחרות. למשל (עמ' 50) רש"י מפרש "מסנה" (שמ' כד, לג) לשון "הבטה". ולמה? מפני שב"וולגטה" הצרפתית "מסנה" מתורגם visiere, מלשון voir (לראות, להביט).

במקומות אחרים (עמ' 45 ועוד) בנית קושר שרשראות מפירוש לפירוש של אותה מלה במקומות שונים או של מלים דומות ואוסף אותן בכפיפה אחת. למשל: מסך — מזג — סג — סוג — שגשג — סכסך, על-פי הפסוקים שמ' לב, ד; יש' א, כה; ה, כב; ט, י; יז, יא; כט, ט [צ"ל: כט, י]; מש' יד, טו [צ"ל יד, יד] וקה' ב, א עם עבודה זרה נח, ע"ב, ומספח לשרשרת זו שרשרת שנייה נסך — מסך — סכך — פסה — סכה — שכה — שוך — חסה, לפי שמ' כה, כט; במד' ד, ז; יש' ב, טז; ד, ו; ה, ה; הושע ב, ח, וכן סיג — עזק לפי יש' ה, ב.

נכון, פי רש"י נזקק לעתים, מסיבות דיִקטיות פנראה, לדמיונות צלילים הנוכרים בקלות, ומנתי כמה דוגמאות של תופעה זו בספרי "אוצר לעני רש"י" (ירושלים, חשמ"ה²), במספרים 159, 1204, 2337, 1643, 1851, 2137, 2380, 2414, וייתכן, שיש להוסיף 482, 1816, 1880. וראה מה שכתבתי שם (מס' 2422 encresant), שהוא קרוב מאוד למכונה אצל בנית "הומופלאסיה".

גם אמת, שרש"י מקשר בין מלים שונות מן המקרא ואף מן התלמוד, גם מתוך החלפת אותיות מאותו "מוצא", כמו בפירוש הידוע על "רכיל" מלשון "רגל" (ויק' יט, טז), שם הוא מאריך את הדיבור על שיטה בלשנית זו. ולבסוף יש בלי ספק שאלות בין זפה לשפה (בעיקר במגילת אסתר, מלים, שהורתן בפרסית), וכן התופעה של גיזרונים בין-לאומיים המכונים "ים-תיכוניים", למשל "שק" saccus, "יין" vinum. וכן יש מלים צרפתיות, שמוצאן ודאי מהעברית (בדרך-כלל באמצעות הלטינית והיִננית), ואינן דמיון מקרי או הפרזה — כתורתם של כמה הומניסטים במאה השש-עשרה ושל הכתבן אלכסנדר וייל במאה הי"ט⁵ — כמו arrhes מלשון "עירבון" ו-tunique מלשון "כתונת" בהיפוך אותיות, כמו tourterelle ו"תור" המבוססות על אותה אנומטופיאה, או כמו myrrhe "מור" ו-crocus "כרפום", ששמן נע מערבה עם הצמח.

אבל אין להגוים, ודוקא ההגזמה הזאת, על המצאותיה הגאוניות, מבטלת את כוח הראיות, כמאמר חז"ל: "אם פן אין לדבר סוף".

5. J. Friedemann: Alexandre Weill, écrivain contestataire et historien — Engagé (1819—1899). — Strasbourg, Istra, 1980 שם מוזכרים פירושי וייל בפיבילוגרפיה, אך פרידמן אינו מאריך את הדיבור על האטימולוגיות שלו.

עם זאת יש מקום להתפעל ממעשה אמנות זה, הנערך לפי כל פללי המדע, עם הערות מאלפות, ביבליוגרפיה עשירה⁶ (12 עמודים) ומפתחות מרובים: (א) מלים תנכיות (16 עמ'); (ב) מלים של רש"י (13 1/2); (ג) של מדרש, משנה וגמרא (כ"3 עמ'); (ד) של תרגום (1 1/2); (ה) מלים לטיניות (1 1/2); (ו) של צרפתית עתיקה (10); (ז) גרמנית (שורות אחדות); (ח) יונית (10 עמ').

מבחינה טכנית אינו נראה לי השימוש התכוף בקיצורים וראשי תיבות, שהיה מתאים לימי המעתיקים ביד, ולא לדפוס של ימינו. הייתי גורס תמיד Rashi ולא R, Old French ולא OF.

כאן אולי ההזדמנות להביע את דעתי על שיטת התעתיק, שבנית אימץ לו, גם בפרסום הגלוסר מבזל. לי נדמה, שיש לקרב פכל האפשר את התעתיק להרגלי הכתיבה של בני הלשון עצמם. ולכן לא הייתי גורס fosec אלא fosez, ולא vuvdes אלא vuides.

לדעתי יש טעם לפגם בעובדה, שהספר יצא בשפה האנגלית⁷, שעה שנושא קשור לעברית ולצרפתית דווקא. וכפי שרגיל, בהדפסה של חומר לועזי בישראל, הנוסח אינו נקי משיגאות רבות, שאביא רק אחדות מהן: in misleading (עמ' 13, הערה 36) bebauchery: is במקום Darmesteter; debauchery (עמ' 112) במקום Dannon; Darmesteter (עמ' 126, הערה 180) במקום Danon; Darmesteter (עמ' 134) במקום Danon, ועוד. וכן בינונית יש לתקן ἀπειρεσθ (עמ' 110) ל-ἀπειρεῖν. בעמ' 36 "ידיים" (מ"ב יא, טז) מתורגם בצרפתית aisance ובאנגלית idem (?), אולי כמו המלה הקודמת (adjacency) ובעמ' 91, לגבי "קטורות", צריך לקרוא: Ez XLVI: 22 ולא Ex XLI; 22. בעמוד אחד (136, הערה 24) הודפס בטעות Bergman (Bergmann), Altman. (Altmann) Frommichkeit (Frömmigkeit).

יש גם הנחות מפוקפקות. כך בנית טוען (עמ' 55) 'pick up and carry away' a meaning does not have נשא. ומה על ש"א יז, לד: "ובא הארי ואת־הדוב ונשא זה מהעדר" ועל שופ' טז, לא: "וירדו אחיו וכל־בית אביהו וישאו אתו ויעלו ויקברו אותו בין צרעה ובין אשתאל"? וכן קביעתו (עמ' 28), שאין עדות למשמעות "להטריח, להציק" של encroistre, היא נכונה רק חלקית, כי יש לראות בצורה זו גרסה קצת שונה של engresser. אף חנת דעתו (עמ' 6), כי "במקורו לעז פירושו התרגום היוני של המקרא" מעלה ספקות. הלוא רש"י אומר בפירור: "כל שאינו לשון הקודש נקרא לעז" (מגילה יז, ע"א) ובדף יט שם, המצוטט על־ידי בנית, הוא מדבר על "לעז יוני", שאינו אפוא לעז סתם.

6. מעניין, שהציטוט מתשובות רש"י מובא מ"חופש מטמונים" (1845) ולא מ"תשובות רש"י" של הרב אלפנדיין (1943), אף־על־פי שהמחבר מזכיר מהדורה זו בביבליוגרפיה.

7. ההסבר הניתן בעמ' 3, הערה 10; שדוקא בלשון אחרת מתבארים המושגים, אינו יותר מפאראדוקס אלגנטי.

יותר מפריעה היא אותה פסקה, שבה נראה כאילו פירש המחבר עצמו את רש"י שלא כהלכה. הוא כותב (עמ' 131): "the second" משנה "R's term for Talmud is משנה", or "annunciation" or "testament" as he defines משנה in Zach. IX: 12, מכאן הוא עובר להרצאה מרשימה על רצונו של רש"י להעמיד את התפיסה היהודית, שיש תורה שבכתב ותורה שבעל-פה, מול ה"סילוף" הנוצרי, שעל-פיו ניצבת בשורת ישו כנגד התורה מסיני. מצוין! אבל מה רש"י אומר למעשה על דברי הנביא "גם-היום מגיד משנה אשיב לך"? אלה דבריו: "עוד היום אני מגיד לך בשורה שנייה לבד זו של בניין [פסוק ח: "וחנתי לביתי", תרגום: "ואשרי בבית מקדשי", רש"י: "אחנה אצל ביתי להגין עליה"]. ומה היא הגדה השנייה שאני שב לשנות לכם". ועל הפסוק הבא (יג): "פי דרכתי לי יהודה קשת" וגו', רש"י: "סוף שבני יון יטלו המלוכה מיד מלכי פרס ויריעו להם" וגו'. כלומר הקב"ה לא רק יקים את ציון משוממותה, אלא גם יגדיל את כבודו והשפעתה בקרב העמים. מה נשאר מהמדרש היפה של בנית?

בעניין מצב הדיבור הצרפתי בימי רש"י, בנית קובע, שבימי הפרשן ה"ד" בין שתי תנועות כבר נאלם. יותר מתקבל על הדעת, שהיה אז בתהליך האלמה, וכפי הנראה היה צלילו דומה ל-th באנגלית (עמ' 62, הערה 109). גם דבריו (עמ' 53), שוי"ו החיבור ממומשת בצרפתית עתיקה בלשון si ולא et, הם מוגזמים. אמנם si מופיע בתחילת משפטים במובן "כן, ובכן" ולפעמים נחלש עד לוי"ו. סתם מלת-חיבור, אבל אין זה מוריד את et מתפקידו.

המאמצים האדירים, הידיעות המפליאות וההתלהבות למחקר של מנחם בנית חברו יחדיו ליצור ספר זה, שבו שפע יסודות מוצקים וחדשניים להבנת פירוש רש"י, דרכו של נוסח המקרא. קריאת הדברים האלה מעוררת למחשבה, היכולה להיות פורייה מאוד, אם תישמר בגבולות הסבירות.

---

8. נראה לי, שהמשפט מסורס, וצריך להיות בעברית "משנה or בשורה שניה the second annunciation."

תרגום אנגלי של המבוא לשפות השמיות של ג' ברגשטרסר

Gotthelf Bergsträsser, Introduction to the Semitic Languages, Text, Specimens and Grammatical Sketches, translated with notes and appendix on the scripts by Peter T. Daniels, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 1983, pp. xxiii, 277.

בשנת 1928 יצא לאור מבואו של ג' ברגשטרסר לשפות השמיות. המחבר כלל בו רק אותן השפות השמיות (החשובות, הן מצד עצמן, הן מבחינה בלשנית), שיש בידנו לא רק מסורת של עיצורים מהן, אלא גם מסורת של תנועות. הספר מורכב ממבואות דקדוקיים קצרים ומטקסטים במקור ובתרגום, נוסף למבוא כללי על השמית הקדומה. בו בזמן שרוב ספרי המבוא אינם אלא סיכום של המחקר, ספרו של ברגשטרסר לא זו בלבד שסיפק את העבר, אלא הוא גם בחינת לפיד, שהאיר את העתיד (השנה למשל בעמוד 189 של התרגום כיצד סלל את הדרך לניתוח פונולוגי). ולא זו בלבד שבמשך יובל שנים התחנכו ומתחנכים על ספר זה דורות של מתלמידים בתחום השפות השמיות, אלא איכותם המעולה של המבואות הדקדוקיים הקצרים (שהם באמת בחינת מועט, המחזיק את המרובה) גרמה, שאף בלשנים שמיים בעלי מעמד חוזרים חוזר ושוב אל מבואותיו של הספר הזה, כדי לגלות בהם כל פעם פנים חדשות. בלא שמץ של גוזמה אפשר לומר, שאין כמעט בלשן שמי שאינו חב חוב למבוא מפואר זה.

אולם במשך חמישים וחמש השנים שעברו מאז פרסום הספר חלו שינויים לא מעטים בחומר של הלשונות השמיות, וגילוי האוגריתית אינו אלא הבולט. ואכן בהדפסה חדשה של ספרו של ברגשטרסר נספחו הערותיו הלשוניות של ברוקלמן על האוגריתית. אך למרות חשיבותן הן נשארו בחינת מין בשאינו מינו, שהרי היעדר סימון התנועות באוגריתית הוציא לשון זו לכתחילה מכלל השפות הראויות לדעת ברגשטרסר לשמש כמבוא. חשובים לא פחות היו השינויים החיצוניים, שחלו מאז שנות העשרים של מאה זו. אז הייתה הגרמנית הפלי הלשוני החשוב ביותר, ללא עוררין, למחקרים בלשניים בכלל ולבלשנות השמית בפרט. היום לא זו בלבד שמעמד הפכורה של הגרמנית נתערער (אם כי עדיין חשיבותה מרובה מאוד), אלא קם דור חדש של לומדי בלשנות שמית (בייחוד בארצות הברית של אמריקה, אך לא רק בה), אשר ידיעת הגרמנית מהם והלאה. לגבי אלו יש צורך בספר מבוא באנגלית. אך מי מסוגל לחבר ספר חדש ברמת מבואו של ברגשטרסר?!

פ"ט דניאלס רחש לבו דבר טוב. החליט לתרגם את ספרו של ברגשטרסר

לאנגלית כמות שהוא, אף לִינָה את הטקסט בהערות, כדי לעדפנו (וזאת נוסף להבאת הטקסטים בכתבם המקורי, ונספח רחב, שחלקו הראשון כולל לוחות פעלים וכינויים, עמ' 225–235, ועיקרו הכתבים המקוריים של השפות הנידונות, כולל אפילו את כתב היתדות, עמ' 236–260; וסופו רשימה ביבליוגרפית, עמ' 261–274, ואף מפתח של מחברים, עמ' 275/6, אינו נעדר). ההערות הנוספות הובאו בטור השמאלי וסומנו באותיות, ואכן קל להבחין מהערותיו של ברגשטרסר, שסומנו במספרים. הצורה החיצונית של הספר תאנה לעיניים, הפול מחונך ומבורר. הצטערתי רק על חסרון אחד: עמודי ההוצאה המקורית לא סומנו בשוליים, והלוא הם היו מאפשרים למצוא את האפניות אל המקור בספרות המדעית. אני אכן מקנה, שבמהדורה הבאה ייתוספו. ותוך ההערות כבר: הן הגיוניות ולרוב מצליחות לעדכן את המבוא. המהדיר-המתרגם קנה לו זכות גדולה בפתחו ספר יסוד זה לפני קהל המלומדים והלומדים, הדובר אנגלית.

מטבע הדברים, שהערותינו הביקורתיות תהיינה מוסבות בעיקרן של דבר להערותיו של דניאלס. ואנו פותחים בהערות לעברית, עניינם המרכזי של קוראי "לשוננו".

עמ' 51, הע' b: הטענה ש-גִּין (ג) האוגריתית מקבילה הן ל-גִּי, הן ל-גִּי הערבית [דניאלס כתב בטעות $\sqrt{\text{g}}$] מוגזמת ביותר. לאמתו של דבר ההקבלה ל-גִּי שולית לגמרי; על פרטים עי' *Hebrew Annual Review*, 1, 70–72 (1977).

עמ' 52, הע' e: מקובל על כל החוקרים, עד כמה שידוע לי, שהטעמת נשיפה היא שגרמה להיעלם תנועות. ואכן קשה לראות סיבה אחרת לכך. על כן תפיסה זו של ברגשטרסר אינה כלל "ראויה לציון". אינני מבין, מה הקושי, המתעורר בערבית (קרא: בערבית הקלסית), אשר התנועות משתמרות בה. אין זו אלא שבערבית הקלסית היה אופייה של ההטעמה שונה, בין שהייתה ההטעמה הטעמה מוסיקלית, בין הטעמת נשיפה בעלת מרפוז חלש. בלהגים הערביים אכן השתנתה ההטעמה והתנועות נעלמו בתנאים ידועים. השנה למשל *J. Blau, The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*², Jerusalem 1981, p. 69, n. 1.

עמ' 52, הע' 7: תורת ההטעמה של ברגשטרסר אכן נכשלת, מפני שאיננה יכולה להסביר את התנהגותן השונה של צורות הפסק. נראה מאושש, שצורות סוף פסוק בדרך-כלל שמרו על מבנה הטעמה קדום מצורות ההקשר, ואם אכן כך הדבר, הרי ההטעמה השונה של הפועל היא תוצאה של התפתחות מאוחרת, ולאמתו של דבר אף אינה מיוחדת לפועל (השנה צורות מעין: ספרך). על פרטים עי' ספר שירמן, עמ' 27–38.

עמ' 53, הע' g: לא רק באוגריתית ובפניקית היה פיוויז דו-התנועות רחב יותר מאשר בעברית, אלא כפי הנראה גם בעברית הצפונית (השנה "ין" במקום גִּין בחרסי שומרון).

עמ' 53, הע' j: אין כל ודאות, שהמעק האוגריתי $e^C < a^C$ אכן התרחש. על תפיסה אחרת עי' למשל *Ugarit-Forschungen*, 2 23 (1970).

עמ' 54, שורה 2: מאחר שדרפּו של המהדיר להביא צורות מקבילות מן האוגריתית, הרי היה מן הראוי להביא גם את מקבילתה האוגריתית של *anaku*, המתועדת בצורת *anaku* במילון הארבע-לשוני.

עמ' 54, אמצע: צורה מעין ספּרְך יש להבין במקביל לצורות מעין כְּתָבו, עי' מש"כ לעיל לעמ' 52, הע' 7. השתמרות התנועה הסופית מצויה גם בצורות אחרות, המסתיימות בקמץ.

עמ' 55, הערות m/k: דְּקָא פִּינוי הוּיקָה מתועד באוגריתית, במילון הארבע-לשוני, בצורת *dū*.

עמ' 55, הע' o: באוגריתית אכן נשתמרה שירה במידה מספקת.

עמ' 56, הע' q: גם בעברית נשתמרו עקבות של צורת ת של קל (התפְקְדו), והוא מתועד אף במואבית (ואלתחם).

עמ' 61, הע' v: ספק גדול, אם מותר לזהות את תצורת הריפוי של השמות הסגוליים עם הריפוי השבור; מסתבר, שיצירת הריפוי ב ת ו ס פ ת ס י ו מ ת ראשונית בשמות אלו. פרטים עי' (1978) *Hebrew Annual Review*, 2, 30, n. 19.

עמ' 62, התחלת סעיף 3/2: ברגשטרסר טעה, כשראה בעברית חדשה חידוש של לשון חכמים דְּקָא. העברית החדשה קלטה כידוע יסודות מפל התקופות הקודמות, ובדאי ובנדאי היסוד המקראי חזק בה מאוד. מאחר שהיסודות השונים הותכו בה מחדש, יש לראותה (כדעת י' קוטשר) לשון מותכת (ולא מעורבת).

עמ' 62, הע' z: מן הראוי להזכיר כאן, שבמכתבי ב־פ־כוכבא מצויה שְל נפרדת.

עמ' 63, הע' aa: התחלות של מְבנה זה מתועדות אף במקרא, השנה למשל "יום השביעי".

עמ' 64, הע' ab: כדי להעריך את השפעת לשונות אירופה על העברית החדשה, יש להשוות שפות לא־אירופיות אחרות, שהושפעו מתרבות המערב. בספרי תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים תשל"ו, השגייתי את השפעת לשונות אירופה על העברית עם השפעתן על הערבית הספרותית המודרנית. הדמיון בכיוון ההתפתחות של שתי הלשונות אכן מפתיע. ברגשטרסר לא העריך פראוי את "התודעה הלשונית החיה והחזקה", שקשרה את יוצאי החברה היהודית המסורתית אל העברית (ושלא הייתה פחותה מקשריהם של יוצאי החברה הערבית המסורתית אל הערבית הקלסית). נדמה לכאורה, שלנגד עיני ברגשטרסר היו יהודי גרמניה, אשר חיו ברובם המכריע, זה כמה דורות, מחוץ לחברה היהודית המסורתית.

עמ' 65, הע' 21: ברגשטרסר מדבר על דמיון "חיצוני" ולא על דמיון "שטחני".

עמ' 72, הע' ad: שינוי גדול חל ביחסנו אל לשון חז"ל. האסכולה הירושלמית (אזכיר כאן רק את מַפְעֵלו של חנוך ילון) השתיתה את ייחודה של לשון חז"ל, נוסף על המסורות שבעל-פה, על כתבי יד מעולים, "אבות-טקסטים" בלשוננו של יחזקאל קוטשר, וביניהם כתב יד קאופמן. טוב עשה אפוא דניאלס, שהוסיף לתעתיק של קטע המשנה, פפי שעשהו ברגשטרסר לפי הדפוסים המקובלים וְלַתְּרַגּוּם, את הטקסט (בכתב עברי), פפי שנמצא בכתב יד קאופמן. אולם חבל שהשאיר את התעתיק של

הטקסט כמות שהוא, כלומר לפי המצוי בדפוסים, ורק העיר שפ"י קאופמן "אינו זהה עם הטקסט, שברגשטרסר השתמש בו, אך בעל ערך מיוחד". לעתים רחוקות יקרה, שכתבי יד ישנו במידה כה גדולה את תפיסת הלשון המקובלת פפי שקרה לגבי לשון חז"ל. הטקסט של כתב יד קאופמן אינו רק "בעל ערך מיוחד", אלא לעתים קרובות מאוד משקף, עם "אבות-הטקסטים" האחרים לעומת הדפוסים, את לשון חז"ל האמיתית, או האמיתית יותר. על-כן, לדעתי, מן הראוי למסור בתעתיק גם את תעתיקו של כתב יד קאופמן. בכגון אלו לא היה כל רע, לו סטה המהדיר מדרכו של ברגשטרסר.

עמ' 74: כדרכו של המהדיר, הוסיף גם כאן לגבי הקטע מן העברית החדשה (נאומו של סיר הרברט סמואל בפתיחת המכון למדעי היהדות), את הקטע אף בכתב "המקובל", במקרה שלנו בכתב עברי לא-מנוקד. מפליא במקצת, שהמהדיר ויתר על ניקוד. בניגוד לכל הקטעים האחרים, שהובאו בכתב "שמי". והרי אף הקטע פסורית החדשה (עמ' 115 ואילך) הובא בניקוד שלם! הסיבה מתבררת מהערת המהדיר ae: הוא מעיר, שתעתיקו של ברגשטרסר משקף עברית "מקראית" טהורה (פגנתו לשמירת הכפלת עיצורים, העיצורים הנחציים, וי"ו דו-שפתית, אורך התנועות, וכו'), כלומר תופעות שאינן מיוחדות כלל ללשון המקרא, ועל-כן הוא מסר בתחתית העמוד תעתיק חדש, המשקף "את המבטא הישראלי העברי". היה מדויק יותר לומר "את המבטא המקובל אצל דוברים אשכנזים". ומאחר שאצל דוברים מעדות המזרח נשתמרו התכונות, שדניאלס ראן פ"מקראיות", לא היה כל רע, לו ניקד את הטקסט העברי, כדי שישקף את המבטא "הספרדי". אולם אם כבר החליט על טקסט עברי לא-מנוקד, היה מן הראוי להביאו בכתב הרשמי חסר הניקוד, שקבעה האקדמיה ללשון העברית (בדיוק פפי שהביא את הטקסט בדיאלקט של מאלטה לפי הכתיב המקובל, עמ' 206 ואילך) או לכל הפחות בכתיב המקובל בעיתונים (אם כי הדבר לא היה רצוי). אולם דניאלס מסר כתיב, שאיש אינו משתמש בו, ואף לא נמנע מטעויות ממש. "כזו" נכתבה "כזוא"; "מקנה (אני)" נכתבה "מקווי (אני)". "הקיים" באה בצורת "הקים", וצירי חסר נכתב מלא במקרים כמו "להכניס" במקום "להיכנס" (שים לב להיעדר היו"ד לפני הפ"ף הדגושה), "ליסיד" במקום "לִיִּסֵּד", וכד'. אין ספק, שבמהדורה נוספת של הספר יהיה צורך לכתוב טקסט זה מחדש.

עמ' 75, סוף הטקסט: "תועלת" אינה משמשת במובן של רוחה; הפגנה, פנאה, שהמכון יביא תועלת, אולם הביטוי מוזר.

כאן המקום להעיר: יף על ההערה הארוכה של המהדיר עמ' 11, הע' s, והמשכה עמ' 21, הע' ac. מאחר שתיאור מבנה הזימנים השמי הקדום, המבוסס בעיקר על האפדיה לפי תפיסתו של לנדסברגר, קצר ביותר, הוסיף המהדיר בשוליים את תמצית תפיסתו של ברגשטרסר לגבי התהוות הפועל העברי. אולם בכך לדעתי עירב מין בשאינו מינו, כי בדקדוקו העברי, שממנו לקוח תיאורו של ברגשטרסר, הסתפק ברגשטרסר באותם קני הפועל, שעקבותיו ניפרים בעברית. על-כן אינו עוסק דוקא

בקו המרכזי של תיאורו לפועל השמי הקדום, שהבליט אותו ביותר כאן, ר"ל בדרכי הפעולה.

כמה הערות נוספות שלא מתחום העברית:

עמ' xv פסקה שנייה: מאחר שדקדוקן המשנה של מוסקאטי אינו מגיע כלל ברמתו לרמת מבואו של ברגשטרסר, ההנגדה המוצעת אינה במקומה.

עמ' 1, הע' c: אינני חסיד של התיאוריה, שהעברית שייכת לשמית "המרפזית". עי' המאמר המצוטט לעיל בקשר לעמ' 61, הע' v.

עמ' 3, הע' d: הדעה, ששי"ן שמאלית אינה שייכת לשמית הקדומה, אינה סבירה כלל ונסתרת (עמ' 4, הע' g), ע"י הדעה שבמקורה הייתה עיצור צדי. כלום מעלה דניאלס על דעתו, שבשמית המערבית התפתח עיצור צדי, אף כי הנטייה הפללית היא דוֹקא בכיוון להיעלם של ההגאים הצדיים! השנה גם פן את המאמר, שציטטתי לעיל בקשר לעמ' 51, הע' b. ההנחה, שגִּין (g) אינה שמית קדומה, נסתרת לא רק ע"י האוגריתית (עמ' 4, הע' f; עמ' 51, הע' b; הערה אחרונה זו מצוטטת כאן, אלא אף ע"י שרידיה בעברית (עי' מש"כ On Polyphony in Biblical Hebrew, ירושלים 1982).

עמ' 5, הע' i: ברגשטרסר עצמו הצביע על המבנה של שתי תנועות קצרות בדונו בלהגים הערביים, עמ' 189.

עמ' 7, הע' i: ב"נמנעות" של עיצורי השורש דן גם קורילוביץ בספרו האנגלי, המצוטט בעמ' 265 ב.

עמ' 7, הע' n: האות האחרונה היא d ולא c.

עמ' 10, הע' q, ועמ' 21, הע' ad: המתרגם (המעיר) לא הבין את ההבחנה בין "דרכי הפעולה" לאספקטים. דרכי הפעולה אובייקטיביות, תלויות בהוראת הפועל, האספקטים סובייקטיביים, תלויים בנקודת ראות הדובר. שימוש זה אינו מיוחד לברגשטרסר, אלא מקובל, על-כן אין לדבר על שימוש "אידיאליסטיקריטי".

עמ' 20, הע' aa: לאור שקיפותה הגיורונית, ספק, אם מלת היחס וסת וכד' ראשונות.

עמ' 20, הע' ab: לא מובן לי, מה באה הערה זו לסתור, שהרי התרכבות מלתי-יחס עם מוצרכה שכיחה מאוד, במיוחד פשהמוצרך חלק-גוף (השנה למשל בעברית על-פני).

עמ' 22, הע' at: בגרמנית נבדלים aktiv ו־aktivisch.

עמ' 23, הע' aj: נדמה לי, שדניאלס לא ירד לסוף דעתו של ברגשטרסר (מבלי להזהות עמה). אכן בחלק של השפות השמיות אין בכלל תנית מידעת, ובאחרות משמשות תניות שונות. אולם אף שפות קרובות במוצאן, כגון אנגלית וגרמנית, שונות זו מזו בשימוש ביידוע (הסוגי), ואילו דמיון השימוש בשפות השמיות בעלות תנית — גדול. על-כן מעלה ברגשטרסר את ההצעה החריפה, שדמיון זה נובע ממקור משותף.

עמ' 28, הע' g: חבל שלמרות מאמרו החשוב ביותר של מאיר למפר
Journal Asiatique ixe Sér., Tom. x, nov. — déc. ב' 'De l'accent en arabe'
C. Sarauw, Über Akzent und Silbenbildung (על תוכנו חזר 1912, pp. 402–13
עמ' 35 מבלי לדעת, in den älteren semitischen Sprachen, Kbenhavn 1939
עליו) עדיין יש החושבים, שההטעמה הנהוגה בלהגים מודרניים היא הטעמת הערבית
הקלסית.

עמ' 76, הע' a: העובדה, שהמהדיר נעזר במלומדים שונים בפרקים השונים (עמ' XVI), נותנת את אותותיה בחוסר עקיבות מסוימת בהערות. בהערה זו מדובר על איחורו של ניקוד ארמית המקרא, אך לגבי העברית לא הוער על-כך. אף לגבי הארמית עצמה חסרה הערה על זמן ניקוד הסורית. אגב, לא מובן, מדוע נזכר שם העוזר שוב בעמ' 100, הע' b.

עמ' 78, הע' c: ההערה היפה והחריפה (הסותרת אגב את דעתו של פרגשטרסר, עמ' 77, הע' 4), שמעתק ד' ל-ד, למשל, נתהן בגלל מציאות ד' בכל מצב ליד ד' שלאחר תנועה, אינה משכנעת. לפי הצעה זו היינו מצפים, פי ח' וג' תפיות (= $\dot{\text{c}}$ ו- $\dot{\text{g}}$) תיהפכנה ל-פ/ג, שהרי מצבן היה בדיק פמצב ד' למשל (ואין לטעון, פי כ' למשל נעלמה מוקדם יותר, עי' ר' שטיינר (1983) JAOS, 103, p. 263b).

עמ' 78, הע' d: ו לציון ד' אינה מבודדת בפתובות העתיקות, אלא כתיב קבוע.
עמ' 78, הע' e: ההצעה (שכבר הוציעה נילדקה) לקרוא שתי צורות עבר או שתי צורות בינוני, אינה כה פשוטה, כי בדניאל מתועדת ענו ואמרין חמש פעמים, ואילו ענין ואמרין רק פעם אחת.

עמ' 151, 11: במהרי עצמה (להבדיל ממלים שאולות מן הארמית) ש' ימנית מקבילה ל-ש' ימנית שבשמיט, ו-ש' שמאלית ל-ש' שמאלית. זה המצב אף בלשונות דרום-ערב הקדומות. בניגוד לעמ' 155, הערה 1, עי' למשל: A.F.L. Beeston, 'Phonology of the Epigraphic South Arabian unvoiced sibilants', Transactions of the Philological Society, 1951, pp. 1–26 ולכן יש לשנות את הניסוח עמ' 161, 7-.

עמ' 164, הע' e: ל-אפוקופאט אין סיפויים לדחוק את רגלי הג'אסיב, אולם לאמתו של דבר הוא מוצלח ממנו: הוא מציין את הצורה הקטועה, ואילו הג'אסיב רק אחד משימושה.

עמ' 165, הע' f: לדעתו של קורילוביץ (ע' לעיל) דוקא ה-u קדומה, אך נדחקה מאוחר יותר בגלל התייחדותה לסביל.

עמ' 173, הע' h: הקטע אצל ברגשטסר מובן ואינו צריך לתיקון כפול. משפט הציר, שלא הובן, מדבר על-כך, שמשפטי מצב עשויים להיות מצורפים באופן אסינדרטי (פגון: ג'א יפני 'בא', פשהוא בוכה') או ב-ר' (החיבור). בשני המקרים, גם בסינדרה, גם באסינדרה, מצורפים משפטים בעלי רמה תחבירית שונה. (כי המשפט הראשון משפט ראשי הוא, והמשפט השני משפט מצב).

עמ' 12, 189: יש כאן טעות תרגום. הפננה, שהניגוד מופיע, פשהוא מבוצע, ולא, שהוא נראה מבוצע.

עמ' 12, 196: על שימוש זה של התננין עי' בנספח האחרון של ספרי The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic², Jerusalem 1981. חבל שלרשימת המלים השמיות (עמ' 209 ואילך) לא נוספו קצת מלים אוגריות.

ההערות נתארכו במקצת. אך כדאי ספרו של ברגשטרסר, בההדרתו של דניאלס, שיעיינו בו.

כתבי-היד התימניים של התלמוד הבבלי מחקרים בלשונם הארמי (= עדה ולשון, י)

מאת יחיאל קארה, הוצאת מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל והוצאת מאגנס, ירושלים תשמ"ד

אף-על-פי שתפקיד המבקר לבקר, מצאתי מעט מאוד בספר הזה לבקרו. הספר הוא דוגמה לעבודה פילולוגית ממצָה, קפדנית ואחראית, ויִדאי ישמש אחד ממקורות היסוד לתיאור מלא של הארמית הבבלית, שעם פרסום זה כמעט (ראה להלן) הוכשרה לו הקרקע. קארה הוסיף לנו כאן נדבך חשוב מאוד — אפילו מכריע — בהגיענו אל התיאור הממצָה הזה, הלוא הוא העמדת לשונם של כתבי היד התימניים של התלמוד על פנים הבלשני. מאחר שאין ספק, שכתבי ידות אלו משמרים מסורת בבלית מקורית של לשון התלמוד, תיאורם זה הוא הכרחי לקידום המקצוע, ולא עוד אלא שקארה השכיל לעשות, ותוך כדי הפרדה בין פרקים סינפרוניים — תיאור הממצא בכתבי היד — ופרקים דיאכרוניים — השנאת ממצא זה עם מקורות אחרים — גם הצליח לפתוח במלאכת הבהרת מסורתם (ניבם?) בכלל מסורות הארמית הבבלית.

הספר מאורגן לפי התבנית הקלאסית של ספרי הדקדוק, היינו אורתוגרפיה, פונולוגיה, נטיית הפועל, והפעלים העלולים לגזרותיהם. ברי הוא שדברי מורג בפתיחה שלו, ש"חיבור זה מעמיד את מחקר הארמית הבבלית על פן יציב ואיתן; מפאן ואילך לא יוכל מי שעניינו המדעי בארמית שלא ליתן דעתו על הנתונים שבו ועל מסקנותיו", אין בהם גוזמה כלל וכלל.

ואולם אין הספר תיאור יבש בלבד של חומר בלתי ידוע. הוא גם חלק משיח מדעי שנפתח לפניו וימשיך אחריו. הוא אף לפעמים צד בויכוח מדעי הקשור בהסברם של אי-אלו פרטים במערכת הלשונית הזאת. כאחד ממשתתפי מלחמתה של תורה זו, מבקש אני עתה לנגוע בכמה פרשות במורפו-פונולוגיה שעסק בהן קארה ולהמשיך את העיון, הדיון ולפעמים את הויכוח.

הפרשה הראשונה, שברצוני לדון בה פה היא פרשת הלועיים. אין פילולוג ארמי שאינו יודע, שבארמית הבבלית לא היה מעמד הפוניטי-פונולוגי של עיצורים אלו כפי שהיה בארמית הקלאסית. הבעיה היא, שכל המקורות מראים מידה רבה או פחותה של שונות בכתיבת התיבות בעלות העיצורים האלו מבחינה היסטורית. מה פתרונה של שונות זו? כמדומני, שהאפשרויות הפסיסיות הן שתיים:

(1) פתרון סינפרוני, כלומר השונות בכתיבת העיצורים הלועיים משקפת שונות

במימושם בלהג מדובר אחד של השפה, ואזי השונות בדיבור יכלה להיות מפמה סוגים ידועים: נטרול מותנה, שונות חופשית, או שונות מותנית [variable rules, ראה הדיסרטציה של עמיתי י' בן-טלילה על שונות מותנית במימוש הלועיים בלהג של העברית החדשה].

(2) פתרון דיאכרוני, רוצה לומר, השונות בפתבֿי אינה משקפת שונות בלהג מדובר, כי אם ערפוב להגים, והערפוב יכול להיות טבעי, כלומר, שהמקורות שבחוץ הטקסט באים מניבים שונים בזמן או במקום, או יכול להיות מלאכותי, כלומר, שהסופרים ניסו לשמר ולשחזר את הלועיים במקורות פתובים של להג שבו כבר לא נהגו כלל.

כפי שמעיר קארה, החומר שאסף ובדק חשוב עד מאוד להכרעת שאלה זו, כי בכתבי היד התימניים (מכאן ואילך כ"ת) פמות הצורות הנכתבות באופן המעיד על אי-קיום הלועיים היא גדולה ביותר, וכן הממצא דומה באחדים מכתבי הגאונים, שאף אותם בדק. לכן מגיע קארה למסקנה, שהלועיים ח"ת ו-ע"ן נחזקו באחד מלהגיה של הארמית הבבלית במידה רבה ביותר. מלהג זה יונקת המסורת הלשונית של כ"ת (עמ' 58). עד לנקודה הזו אני חמים דעים עם קארה. ברם נשאר עדיין השאלה, כיצד לפרש את השונות שישנה, בכל זאת, בכתבים של כ"ת. משתמע מדברי קארה, "מידה רבה ביותר", שהוא בוחר בפתרון הסינכרוני, כלומר שלמרות הפול היו שרידים פונולוגיים של הלועיים באותו להג, שממנו יונקת המסורת של כ"ת, או שמא פונת קארה היא פשוט להיזהר ולא לנקוט עמדה כלל בשאלה זו. הזהירות היא כמובן מידה רצויה במחקר, אבל כמדומני, שאפשר במקרה הזה לשער ולנמק השערה, שבאותו הלהג — לפחות — לא היה ללועיים מעמד פונימטי כל עיקר, ולמקרים שבהם הם פתובים, רק הסבר דיאכרוני פלשהו יתאים. לשון אחר, נדמה לי שכתבי היד התימניים, ועל-פי איסוף החומר של קארה, מעידים על *état de langue* דומה בפרט הזה דמיון מוחלט לאחותה של הארמית הבבלית היהודית, היא המדעית. והנה הראיות הברורות ביותר הן תיקוני-היתר, או פתיבים הפוכים, כי כאשר יש שונות פונולוגית בלשון, הפותב ישמע את ההבדל הפונטי בין המימושים השונים, וסטיותו תהיינה אפוא רק בכיוון אחד. לדוגמה, אם ח"ת לפעמים מתממשת כה"א ולפעמים משתמרת, סופר עשוי לכתוב ה"א במקום ח"ת, כאשר הוא רגיל לשמוע או לבטא ה"א במלה, אולם הוא לא יכתוב ח"ת במקום ה"א במלה שתמיד מבטאים בה ה"א, ורק ה"א. לעומת זאת, במצב של ביטול גמור של הניגוד בין שני העיצורים במערכת הלשונית של הפותב, הוא עשוי "לטעות" בשני הפיוגים, תוך כדי ניסיון לכתוב "נכון", או מתוך אי-הקפדה כללית על הבחנה בין שתי האותיות. והנה, בתוך האוסף של קארה ישנן דוגמאות של פתיבת ח"ת ועי"ן במקומות שלא היו ולא נבראו שם:

(1) חאי > האי (הזה), עמ' 59.

(2) חוי > הוי (הווה), "חויא ליה איבה", "לא חויא כפרה", שם.

- (3) מחל > מהל (מל!), עמ' 61.
 (4) עטף > אטף (אפעל מטו"ף!), עמ' 62.
 (5) מיבעיא > מביא (הפעיל מבו"א), עמ' 67.

צורות אלו מעידות לענ"ד, שסופריהם (הבבליים בהכרח, כלומר, סופרי-אבותיהם) לא שמעו כלל וכלל הברל בין חי"ת לה"א, ובין עי"ן לאל"ף (אפס).

וכמדומני, שיש עוד עדויות, אף הן בפיוון הזה. מעברים גזרתיים של שורשים בעלי עי"ן או חי"ת מקורית מלמדים על ביטול גמור של העיצור ב־*langue*, ולא רק ערעורו ב־*parole*. לקטגוריה הזאת אפשר להכניס צורות כגון "איבלאי" ו"איבנאי", שבהן משתקף מעבר מורפולוגי מל"ע לל"י, ואפילו פאשר העי"ן נכתבת, דוגמת "איבלעאי". פיוצאת באלו קיימת גם התיבה "סיועיי" בכ"י המבורג. וכן מכי"ת, כפי שרשם קארה. יש "אייקר" > איעקר, ועוד יותר ברור "אתוקר שרגא" > אתעקר שרגא (עמ' 65, וכפי תיקונו הודאי של קארה מ"אתוקר שרגא", וכן "מוקריתו" = אתם עוקרים עמ' 69), ורצוני להעיר, שדגתי במקרה של עדות מפורשת לתהליך הזה במאמר ("ללקסיקון התלמודי III", בתעודה כרך ד' [חשמ"ו] עמ' 122–125).

עובדות אלו מעידות עדות ברורה, לדעתי, שלכל הפחות בלהג מסוים אחד של הארמית הבבלית היהודית, המצב הפונולוגי של הלועזיים היה זהה למצבם במנדעית. השאלה אם גם היו ניבים בחקופה הזו, שבהם נשתמרו ניגודים אלו באופן חלקי או שלם, נשארת שאלה פתוחה. קארה מביא עדות ספרותית חשובה לשאלה הזאת, היינו ציטאט מרב האי גאון שבו נאמר, "וכמו שיש בכל לשון שאומרים אלפין במקום עינין ועינין במקום אלפין, כן יש באנשי לשון ארמי כשם שאומרים עכלא כך אומר אכלא ומצור ממנו בתלמוד", וקארה (עמ' 69), מסיק בצדק מכאן, שהערעור לא היה כללי. אם אני צודק והיה להג שבו הערעור אכן היה שלם, יש לנו מכאן עדות לפילוג דיאלקטי בחוף הארמית הבבלית היהודית. וכך דעתו של קארה (עמ' 70). ברם, דא עקא: בציטאט אחר מרה"ג שמביא קארה (שם), נאמר במפורש, "וקאמרינן ערורה ארורה חד לישנא הוא... ובלשון ארמי שאין עין, הרבה מאי איריא וכו'" (הדגשה שלי), ומשמע, שפכל הארמית שהייתה ידועה לרה"ג לא נהגתה עי"ן. דומה שקארה לא הרגיש בסתירה הזאת, ועכ"פ אין לאל ידי לישבה, וצ"ע. כללו של דבר, איסוף החומר בידי קארה מרשים, וניתוחו צודק בעיניי בעיקר, אולם לטעמי קצת יותר תשומת לב למתודה בלשנית — ובמיוחד להבחנה ברורה בין הפתוב לבין הלשון המדוברת המשתקפת מבעדו — הייתה מועילה לתיאור מדויק של המערכת.

פרשה אחרת, שבה חפץ אני להציע כמה תיקונים קלים לטיפולו של קארה, היא פרשת נשילת העיצורים הקוליים הסופיים בארמית הבבלית. כאן קארה טוען טענות מסוימות נגד השערה שהעליתי במאמר קצר המטפל בפעיה הזאת. ואלו דברי קארה, "שאלת נשילת העיצורים הסופיים בארמית הבבלית נידונה לאחרונה על ידי בויארין. בדיונו מביא בויארין שני הסברים לנשילת העיצורים הסופיים בארמית

הבבלי. ההסבר הראשון, והוא המקובל, הוא שנשילת העיצור הסופי נעוצה בתהליך 'של איבוד קוליותם' של הגיים קוליים בסוף תיבה, ובנשילתם בעקבות פן. ואולם, בויארין מוסיף הסבר משלו, שלפיו תחלתו של תהליך נשילת העיצור הסופי הוא בצירופים שבהם תוכפת מילית יחס ב או ל (בצירוף פינוי גוף) פועל המסתיים באחד מן העיצורים ב, ד, ל, מ, ר (ומשום מה השמיט את הנו"ן). לדעתו, היתה ההטעמה העיקרית בצירופים אלה על מילית היחס, ומשום כך נוצר מכפל. לימים נתפרק הצירוף וכתוצאת מטאנליזה נוצר פועל תנייני חסר העיצור הסופי. הסברו זה ראוי לבדיקה מחודשת מאחר שאינו מעוגן בראיות ודאיות ומכריעות. (עמ' 91). והנה, עם משפטו האחרון של קארה אין לי ויכוח. באמת, ראיות ודאיות ומכריעות אין כאן, אולם יש כאן שיקולים המליצים בעד השערתו — ומהם מתעלם קארה. ברם, לפני כן רואה אני לתקן אי־אלו טעויות בסיכומי את השערתו. לא טענתי, שההטעמה העיקרית הייתה על מלת היחס ומשום כך נוצר מכפל (!), אלא רק שהייתה אנקליסה — כלומר טעם עיקרי אחד בצירוף — close juncture בין הפועל לבין מלת היחס — ומשום כך חלה הידמות בין העיצור הקולי הסופי של הפועל לבין הלמ"ד או הבי"ת של מלת היחס. [א"א, לא הבינתי כלל סוף הע' 246 של קארה, "ואשר לצירוף 'אמליה' הכתיב בכי"ת מלמד ברמו שאף שהוא נכתב בתיבה אחת לא חלה בו הידמות, שהרי לעיתים נוהגים הסופרים לתת גרש על המ'..., וראה שם תיבות צמודות שבהן אין לומר שחלה נשילה של עיצור סופי, כגון: למלי (= למא לי) וצ"ע". הטענה הראשונה אינה טענה, כי ברי לי, שגרשים אלו תיקונים הם של הסופרים, וכרגיל בכתבי יד, ואין דרך אחרת, לענ"ד, להסבירם, ואילו הטענה השנייה, אך מחזקת את דעתי, כי שיערתי אנקליסה כללית של מלות היחס, והיא הגורם להידמות ולנשילה, ולא ההפך. מה אפוא צריך עיון כאן?] ולעיקר, קארה טוען (באותה הע' 246 פרישא), שהתעלמתי מאיבוד הקוליות של הגיים צליליים סופיים, שהוא תופעה פוניטית ידועה, והנופרת במאמרו של קוטשר ז"ל (ושם אף הזכיר את קיומה של תופעה זו בלהגים ערביים). ואינו כן, נתתי את דעתי לתופעה הזאת. ברם, היא אמורה להסביר נשילת עיצורים קוליים במערכת לשונית שבה אף עיצורים לא־קוליים נושלים, כי אלו נושלים קודם. אי־קוליות של "בי"ת" שתהפוך אותה ל"פא" לא תסביר נשילתה בלשון שבה ה"פ"א נשארת. וזה בדיוק מה שהטריד אותי בהסבר המקובל. אך אשר להידמות, שאני שיערתי, היא תסביר יפה את העדפתם של עיצורים קוליים בתופעה הזאת, כי אלו יותר קרובים להידמות ל"בי"ת" ו"למ"ד" מאשר עיצורים ללא קול. ואשר להשנאה עם הערבית, כמדומני שהשנאה עם המנדעית ועם הארמית החדשה, שבהן הידמות זו ידועה היטב, היא יותר משכנעת להסקת מסקנות לגבי ניב כזה קרוב אליהן. ועוד, ההשנאה עם המנדעית, שבה נעלמים עיצורים אלו אך ורק לפני מלות יחס אנקליטיות, מאפשרת תיאור היסטורי אלגנטי של היחס בין שני הלהגים בפרט זה, לפיו הארמית הבבלייתית אך המשיכה ע"י אנלוגיה, היא מטאנליזה, את אשר הותל גם באחותה. שוב, מטעים אני "שראיות ודאיות ומכריעות" אין כאן, ובדיקה מחודשת תמיד רצויה.

אף דיונו של קארה בניקוד שבכתבי ידות אלו מאיר עיניים, כי הוא מראה, שהמסורת התימנית הישנה, ואף החדשה מחוץ לצנעא, הייתה קרובה יותר למצב של הניקוד שבספר הלכות פסוקות [ראה דיונו בפרשת הצירי והחירק, בעמ' 92–97, וגם הדיון בקמץ ופתח שבעמ' 99–103]. בשתי פרשות אלו מסורת צנעא מראה סיסטמיזציה במקום שהלכות פסוקות, כ"ת והחטיבות האחרות מראים שונות. עובדה זו מסייעת לתמוך בדעתי, שמסורת צנעא מראה סימנים של עיבוד מלומד וערפוב בין מסורת קריאה של התלמוד לבין מסורת קריאה של התרגום. [וברור, שכאשר כתבתי "מסורת תימן", לא נתכונתי אלא לאותה מסורת יחידה שהייתה ידועה אז בציבור החוקרים, ואם הניקוד שבכ"ת קרוב לזה שבה"פ, הרי זה חיזוק גדול להשערתי, השנה קארה, עמ' 102, הע' 284, וראה החומר בעמ' 103, הע' 296, המתאים לתיאור המצב שנתתי במאמרי]. דומני, שפרשה זו היא אילוסטרציה נהדרת של החשיבות המכרעת של מחקרו של קארה לקבלת תמונה נכונה של הארמית הבבלית היהודית, ודבריו אך מוכיחים בעליל, שכאשר תיאספנה כל העדויות בכתב ובעל-פה, המסורת התימנית הקומפוזית והמשוחזרת היא שתספק לנו את רוב המידע המהימן על לשון זו.

ועוד נותר לי להעיר, שנהניתי מאוד למקרא ספרו של קארה ומן הדברים הרבים מספור שלמדתי ממנו, אף מן הדרבון העדין והמנוסה לבדוק שנית את דעותיי והשערותיי. יישר חיליה.

L'ÉSONÉNU

Quarterly for the Study of the Hebrew Language and Cognate Subjects
Jerusalem P.O.B. 3449, Israel 91034.

Editor: Prof. J. Blau

Editorial Secretary: M. Medan

Vol. 51, No. 3–4, — Nisan–Tammuz 5747 / April–July 1987

ENGLISH SUMMARIES

D. Becker: FRAGMENTS FROM PHILOLOGICAL COMMENTARIES ON THE BOOKS OF LEVITICUS AND JESAIA

Up till now we have known only one philological commentary on the biblical text, which is Yehūda Ḥayyūj's Kitāb Al-Nutaf. In the present article fragments of similar works written by Karaites are published. These are seven leaves from the Cairo Geniza (now in Oxford and Cambridge libraries): 4 leaves from a commentary on the Book of Leviticus (1,12–4,3; 10,19–12,3) and 3 on Jesaia (33,24–34,17; 44,14–57,5). These commentaries deal mainly with philological issues, especially so with the determination of grammatical forms of verbs and nouns. The most prominent phenomenon in both fragments is the identification and determination of the verb by its imperative form, that is, the fundamental form of the verb is the imperative. The fragment on Jesaia (on הָיִים) deals with an uniliteral root, and it is well known that the Karaites were attached to the system of uniliteral and biliteral roots, even after the publication of Ḥayyūj's works on the Hebrew verbs. A very interesting phenomenon found in the fragment on Jesaia (on הָיִים) and appears apart from here only in the Karaite David Ben Abraham's dictionary Jāmi' Al-'Alfāz is the term "Construct by Meaning" — מִצְאָה אֶל־מַעֲנִי. This term designates the second noun or particle in the triple disposition such as אֶל־מַעֲנִי — אֶל־מַעֲנִי; אֶל־מַעֲנִי — אֶל־מַעֲנִי; אֶל־מַעֲנִי — אֶל־מַעֲנִי. It is called "Construct by Meaning" being perceived as construct to the meaning of the context following, although it is actually not in the construct state. This issue is being discussed thoroughly and in detail. These commentaries were written in the period from the middle of the tenth century up to the end of the eleventh century, according to the mention in the fragment on the Book of Leviticus of the name of the Karaite scholar Abū Sulaymān Al-Qūmiṣi, who died in 945-6 P.C., as well as according to the grammatical character of the text. The nature of the text and its presentation in both fragments are very similar to each other, so that they could possibly have been written by the same author, or at least were originated from the same academy.

Pnina Trommer: THE STATUS OF PARENTHESES FROM A PRAGMATIC VIEWPOINT

The few syntactic studies dealing with the status in the sentence of some of the phrases generally accepted as parenthetical (e.g., “naturally”, “unfortunately”, “frankly”) base their analysis on one of the well known principles of generative transformational theory: the distinction between two structural levels of the sentence — the deep structure and the surface structure. Thus, for example, one of the studies proposes that the underlying structure of “Clearly, John ate the cake” [העונה] [במובן יחזקן אכל (את) העוגה] is “It is clear that John ate the cake”. Similarly, according to the principles of performative analysis stipulating that every declarative sentence is simply a sentence complement of a performative verb in the deep structure, a sentence such as “Honestly, John has gone” has the deep structure “I tell you honestly that John has gone”.

This paper presents a new viewpoint for the analysis of the sentential status of parenthetical expressions, based on the principles of the speech acts theory, which examines every utterance in its particular context and circumstances. Every utterance has presuppositions determining its specific communicative value. It is our view that the parenthetical expressions of the “naturally” type are connected to the speaker’s presuppositions about the hearer’s memories (כזכור), understanding (כמובן) and knowledge (כידוע).

Thus these parenthetical expressions are not an integral part of the sentence, which explains their special syntactic behavior, a variable position in the sentence, at its beginning, at its end, or in its middle. Thus we conclude that such sentences as “Clearly, John ate the cake / John, naturally, ate the cake”, *preceded* such sentences as “It is clear that John ate the cake” and that the latter are the result of the habituation of the parenthetical expressions to the point that they acquire an integral syntactic status in the sentence.

As for parenthetical expression of the “fortunately / unfortunately” (לרוע / למרבה המזל / המזל) type they provide an emotional aspect for the utterance; they express the speaker’s feeling about the contents of his utterance in an underlying compound structure (my friend was badly hurt and that is unfortunate). On the other hand, they *prepare the hearer for it emotionally*. In “Unfortunately, your friend was badly hurt in an accident” the feeling of sorrow indicated by “unfortunately” is connected primarily with the hearer, alerting him that the news he is about to hear will grieve him.

The speech acts theory supplies an explanation for the parenthetical character of the “honestly” type of expressions without requiring their dependence on linguistic elements in a particular deep structure that are eliminated by

transformation. These expressions derive from the situation of the utterance, and are used by the speaker emphatically, and in various positions in the sentence when engaging in a speech act of persuasion.

The speech acts theory stipulates that there is no correlation between the function the utterance fulfils in the particular circumstantial context (= the illocutionary force of the utterance) and the syntactical form in which the utterance is realized. This is called an indirect speech act, and explains the parenthetical nature of the expression "please" in sentences which are syntactically interrogative or imperative: "Would you pass the salt, please?" or "Pass the salt, please!" In utterances constructed in this way, "please" is an indication of their pragmatic function, a speech act of supplication.

In Austin's view, every illocutionary utterance has its own conditions of felicity. The parenthetical expressions "God willing" (אם ירצה השם) and the like, are a linguistical reflection of one of the conditions of felicity of a promissory utterance. If the speaker is religious, for him the primary condition of felicity for the realization of the acts described in his utterance is the will of God.

Menahem Cohen: SUBSYSTEMS OF TIBERIAN 'EXTRAMASORETIC' ACCENTUATION AND THE EXTENT OF THEIR DISTRIBUTION IN MEDIAEVAL BIBLICAL MANUSCRIPTS

In this article the author wishes to reexamine the current theory which assumes that all Medieval Biblical mss, punctuated in the Tiberian notation system, testify to a perfectly crystallized and unified system of vocalization and accentuation representing the final stage of development according to the Tiberian Masora.

Having examined two categories of the accents (the *Munah* accompanying the *Zaqef* in the same word, and the first conjunctive accent of the *Zarqa*) in about eighty Biblical mss, the author shows that this assumption does not match the facts. These mss prove that inherited practices of the punctuators in the various centers of transmission preserved clear characteristics of subsystems, originated within the framework of the Tiberian school. The system of the Masora, recorded in the Masora literature, was only one of several subsystems found in the Tiberian mss. Although it finally became the idealistic system of the Biblical text, in reality the typical features of the Masora were never able to overcome rooted subsystems implemented by the vast majority of mediaeval punctuators.

By means of statistical examination the author shows to what extent the various subsystems circulated within the Biblical transmission throughout the Middle Ages, and the amount of mutual influence they exerted. He also points out how these findings facilitate the reconstruction of the early stages in the formation of the Tiberian school of accentuation.

Yoel Elitzur: בֹּרַר and בְּאֵר – REALITY, ARCHAEOLOGY AND LINGUISTIC RESEARCH

A study of the usage and meaning of the words בֹּרַר and בְּאֵר in Tannaic language reveals that בְּאֵר is a relatively rare word, appearing only 9 times in the Mishnah, which means (aside for a single exception) 'well'. בֹּרַר, on the other hand, is a common word (appearing 93 times in the Mishnah) which, aside for three groups of exceptions (בֹּרַר וְדוּת, בֹּרַר שׁוֹלֵיין, בֹּרַר סְפִינָה), always means 'cistern'.

Existing encyclopaedic and dictionary literature assumes that these have always been the accepted meanings of these words, but precise investigation shows that in Biblical periods this was not so, and that in the Bible itself their meanings differ among the various books according to the periods of their composition.

בְּאֵר 'well' is very common (it appears 28 times), but is found exclusively in the Torah (mostly in the stories of the Patriarchs in Genesis), and does not appear at all in the prophets or later books. Other than the Pentateuch, the word is but seldom used (only 6 times), occurring mainly as a borrowed word in literary context, when Biblical poesy needs a number of synonyms relating to *water*: מצולה, שבלת, מעמקים; בור, מעינות, מקור, פלגי מים; גן, גל, שלחים, מעין, נולים.

The word appears once in prose and its meaning there is 'cistern' (II Sam. 17:18–21)! In Biblical nomenclature we find a parallel situation: בְּאֵר לחי ראי, בְּאֵר – from the patriarchal period – where their meaning is 'well'; בַּעַלְת בְּאֵר and בַּעַלְת בְּאֵר – from the post-Joshua period – where they mean 'cistern'.

בֹּרַר, on the other hand, is used rather frequently in the Bible. Its usual usage (c. 30 times) throughout the Bible, from the story of Joseph and the pit up until the books of Jeremiah, Lamentations and Chronicles, is 'cistern'. There are other, secondary meanings of the word: 'prison', quite rare (4 times); 'grave', 'death', 'hell', a literary usage found only in the books of Isaiah, Ezekiel, Psalms and Proverbs; 'pit', just a few times (the special forms בְּאֵר, בְּאֵר, בְּאֵר are discussed separately).

From an archaeological standpoint, the *well* is an ancient technique utilized by man before the patriarchal period. *Cistern* is apparently an Eretz-Israeli innovation. The earliest cisterns known today dated from the first third of the second millenium B.C.E. (in Hazor), but their main use was in the Iron Age. One of the characteristic features of the ancient Israelite city was the densely located water cisterns.

The philological situation corresponds perfectly with the archaeological findings. During the patriarchal period the term בֹּרַר does not appear. The first בֹּרַר is mentioned during the story of Joseph and his brothers and parallels chronologically the first cisterns of Hazor. In the books of the Prophets and later books, בֹּרַר = cistern is found many times paralleling the Iron Age. It seems that with the increase of the cisterns, the בְּאֵר = well was used much less and, as a result, the word בְּאֵר became a literary form.

Etymologically, both words seem to derive from בְּאֵר > (bi'r > בְּאֵר; bu'r > בְּאֵר)

בְּאֵר (f.) was linked with necessary digging, and the widely known 'well', whereas בּוֹר — בְּאֵר denoted all other digging. When the cistern was invented, it was natural for it to be given the general name בּוֹר. In Mishnaic Hebrew and later versions of the language, including our modern Hebrew, the entire Bible was grasped as a uniform heritage, and it was thus determined that בְּאֵר = 'well'; בּוֹר = 'cistern', 'pit'.

Y. Avishur: **פְּצֵלִים דְּמוּת תְּבִינִתוֹ**

In their paper (*Sepher I.L. Seeligmann*, Jerusalem 1983, pp. 453–461), Flusser and Safrai explained the expression פְּצֵלִים דְּמוּת תְּבִינִתוֹ as a complete sentence, following R. David ben Zimra who interpreted the phrase פְּצֵלִים דְּמוּת as referring to God and תְּבִינִתוֹ as referring to humans. There are four reasons to challenge ben Zimra's / Flusser and Safrai's interpretation:

(1) The phrase seems to be a construct-state construction consisting of three synonyms;

(2) There are parallels for such a triple construct state in Hebrew literature from various periods;

(3) The word תְּבִינִת is synonymous to פְּצֵלִים and דְּמוּת and can refer to God as well.

(4) Ben Zimra's interpretation is based on Maimonides' discussion of these three words (*Guide of the Perplexed*, chaps. 1, 3). Maimonides' discussion is, however, a philosophical discourse and not a linguistic analysis.

E. Kimron: A. HURVITZ, A LINGUISTIC STUDY OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PRIESTLY SOURCE AND THE BOOK OF EZEKIEL.

Hurwitz's book aims at determining when the Priestly Source was compiled, with the aid of linguistic methods of dating texts. The language of the Priestly Source is compared with that of the Book of Ezekiel of known provenance. This comparison shows that the language of the Priestly Source contains only early elements, whereas the language of the Book of Ezekiel contains both early elements and later ones. Since the Book of Ezekiel was compiled at the time of the Babylonian Exile, it stands to reason that the Priestly Source is pre-exilic.

Most of the criticism is aimed at the fact that chapters 40–48 of the Book of Ezekiel are included in the corpus ostensibly representing the language of the Exilic period, whereas it is generally supposed that these chapters were compiled during the period of the Second Temple. Since a considerable part of the evidence is based on these particular chapters, it is doubtful if one can learn from the language that the Priestly Source is definitely pre-Exilic and not Exilic in date.

M. Katan: CRITIQUE

L'ouvrage du Professeur Banitt sur l'herméneutique biblique de Rachi est éblouissant de virtuosité et d'érudition. S'appuyant sur d'innombrables exemples, il arrive à la conclusion que le grand exégète médiéval visait à la mise au point des définitions lexicographiques qui sont à la base de la "Vulgate" française, la traduction officielle dont semblent s'être servis les auteurs des glossaires franco-hébraïques. De plus, Banitt considère que la plus grande partie des explications de Rachi sont fondées sur des "paronomases", c'est-à-dire de ressemblances phonétiques, aussi bien dans le cadre de l'hébreu qu'entre l'hébreu, l'araméen, le grec, le latin et l'ancien français. Malgré le brio de la démonstration, et la part de vérité que cette thèse comporte incontestablement, sa généralisation quasi-universelle la rend moins convaincante, et il ne convient de la retenir que comme l'un des aspects du message de Rachi.

J. Blau: GOTTHELF BERGSTRÄSSER, INTRODUCTION TO THE SEMITIC LANGUAGES, TEXT, SPECIMENS AND GRAMMATICAL SKETCHES, translated with notes and bibliography and an appendix on the scripts by Peter T. Daniels, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 1983, pp.xxiii, 277.

This careful and annotated (and thus updated) translation of Bergsträsser's masterly work makes it accessible to the English-speaking world. This review, in the main, deals with Daniels's notes, especially with those referring to Hebrew. It is, *inter alia*, to be hoped that in future editions the original paging will be added in the margin, the orthographic mistakes of the unvocalized Modern Hebrew text in Hebrew characters will be corrected (or that the text will be vocalized), and further, that a certain measure of heterogeneity found in the notes referring to the various languages (in which Daniels was aided by different scholars) will be removed.

D. Boyarin: A REVIEW OF: YEḤIEL KARAH, STUDIES IN THE ARAMAIC OF THE YEMENITE MANUSCRIPTS OF THE TALMUD

Karah's work is an indispensable study of one of the most important sources for the reconstruction of the grammar of Babylonian Jewish Aramaic. The Yemenite manuscripts preserve a form of the text which is closer to the actual spoken Aramaic of the Talmudic-Geonic period than that of the manuscripts of other traditions and, accordingly, serious account must be taken of this evidence in preparing a new grammar of the dialect. Karah's work is thorough and creative

and his separate synchronic and diachronic studies of the various points are clear and very well argued.

Two brief linguistic studies are presented. In the first, it is argued that on the basis of the material which Karah has collected, one can assume that in the Aramaic dialect of the *Vorlagen* of the Yemenite manuscripts, there was no contrast between the pharyngeals and their non-pharyngeal counterparts. In the second, my thesis — that the loss of final root consonants in certain verbs is to be explained morpho-syntactically and not phonetically — is defended against some claims of Karah's.

Finally, Karah's analysis of the non-Zan'an vocalization of these manuscripts versus the oral tradition of Zan'a which Morag had studied shows that, indeed, that tradition has elements of learned systematization, as I had argued some years ago. The ancient reading tradition of the Yemenites is thus apparently even closer to the evidence of *Halakhot Pesuqot* than could have been imagined prior to Karah's research.

Karah's excellent study thus confirms in many ways the conclusion that the various components of the Yemenite tradition of Babylonian Jewish Aramaic will be the most important source for the writing of the eventual definitive grammar of the dialect(s).